

DEJINY

2/2018

ISSN 1337-0707

Dejiny 2/2018 – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
<http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-22018.html>

Dejiny 2/2018– e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov
in Prešov, <http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-22018.html>

Ilustrácia na obálke: Peter Popelka - Bez názvu, akryl, 90x90 cm, 2009

Redakčná rada / Editorial Board:

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda/chairman (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Libuša Franková, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Vladimír Goněk, DrSc. (Masarykova univerzita, Brno)
PhDr. Ivan Halász, PhD. (Maďarská akadémia vied, Budapešť)
doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
prof. PhDr. Roman Holec, CSc. (Univerzita Komenského, Bratislava)
doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
PhDr. Zuzana Kollárová, PhD. (MV SR, Štátny archív Levoča, pobočka Poprad)
PhDr. Peter Kovaľ, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. Igor Lichtej, CSc. (Užhorodská národná univerzita, Užhorod)
prof. PaedDr. Martin Pekár, PhD. (Univerzita P. J. Šafárika, Košice)
Dr. h. c. Prof. Dr. Karl Schwarz (Universität Wien)
Dr. hab. Krzysztof Strykowski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań)
prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc. (Spoločenskovedný ústav SAV, Košice)
prof. Dr. Waclaw Wierzbieniec (Uniwersytet Rzeszów)

Redakcia / Editors:

doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (zodpovedná redaktorka/liable editor)
PhDr. Ján Džujko, PhD., PhDr. Peter Kovaľ, PhD., Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

Recenzenti čísla:

Doc. Mgr. Zuzana Borzová, PhD., doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD.,
PhDr. Ján Džujko, PhD., doc. PhDr. Libuša Franková, CSc.,
doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc., Mgr. Tomáš König, PhD.,
Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., Prof. Waclaw Wierzbieniec.

Jazykové korektúry:

Mgr. Jozef Jurčišin

Preklady resumé:

Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

- © Vydáva Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity
s vydavateľstvom UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
a Historickou spoločnosťou kráľovského mesta Prešov
- © Issued by Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov
with publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

Prešov 2018
ISSN 1337-0707

OBSAH / CONTENTS

ÚVOD / FOREWORD

<i>Peter ŠVORC</i>	7
Slovo na úvod / <i>Foreword</i>	

ŠTÚDIE / SCIENTIFIC ARTICLES

<i>Peter ŠALKOVSKÝ</i>	12
Etnogenéza Slovanov, ich migrácie na západ a počiatky západoslovanských národov / <i>Ethnogenesis of slavs and their migration at the west and beginnings of western-slav nations.</i> (Recenzenti: doc. Mgr. Zuzana Borzová, PhD., Mgr. Tomáš König, PhD.)	
<i>Juraj HORVÁTH</i>	56
Predpoklady vzniku Maďarskej republiky rád / <i>The preconditions of the origin of the Republic of Councils in Hungary.</i> (Recenzenti: doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc., Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.)	
<i>Anna BEM</i>	74
Reklama prasowa w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym / <i>Printing advertising in Poland in the interwar period</i> (Recenzenti: Prof. Wacław Wierzbieniec, PhDr. Ján Džujko, PhD.)	

ŠTUDIJNÉ MATERIÁLY

<i>Nadežda JURČŠINOVÁ</i>	92
Slováci v revolučných rokoch 1848 – 1849 a východné Slovensko / <i>Slovaks in the revolutionary years 1848 – 1849 and Eastern Slovakia.</i> (Recenzenti: doc. PhDr. Ľibuša Franková, CSc., doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD.)	

PREDSTAVUJEME / WE INTRODUCE

<i>Jozef KUŠNÍR</i>	118
Krajské múzeum v Prešove – múzeum v troch mestách / <i>Regional Museum in Prešov - museum in three towns.</i>	
<i>Martin JARINKOVIČ</i>	126
Východoslovenské múzeum v Košiciach / <i>Eastern Slovak Museum in Košice.</i>	

PRIPOMÍNAME SI / WE REMEMBER

<i>Ľibuša FRANKOVÁ</i>	132
Významný predstaviteľ slovenského študentského spolkového hnutia na historickom území východného Slovenska v 19. storočí. Michal Hlaváček. (215 rokov od narodenia) / <i>An important representative of the Slovak student association movement in the historical territory of Eastern Slovakia in the 19th century. Michal Hlaváček. (215 years from birth).</i>	
<i>Nadežda JURČŠINOVÁ</i>	135
Národovec z Liptova pôsobiaci v Bardejove koncom 19. storočia Juraj Kello-Petruškín (120 rokov od jeho úmrtia) / <i>Nationalist from Liptov region Juraj Kello-Petruškín working in the late 19th century Bardejov (120 years from his death).</i>	

Lukáš HEDMEG	139
Prvá svetová vojna a jej koniec v roku 1918 v kronikách vybraných východoslovenských obcí / <i>The First World War and its end in 1918 in the chronicles of selected eastern towns and villages.</i>	
Peter KOVAL	141
Východné Slovensko v čase vyhlásenia Československej republiky / <i>Eastern Slovakia at the time of the establishment of the Czechoslovak Republic.</i>	
Ján DŽUJKO	144
Šarišské noviny (1928) - hanba slovenskej žurnalistiky na periférii Slovenska / <i>Šarišské noviny (1928) – the disgrace of Slovak journalism on the periphery of Slovakia</i>	
Patrik DERFIŇÁK	146
Pred osemdesiatimi rokmi zanikla Sedliacka jazda / <i>Peasant cavalry disappeared 80. years ago.</i>	
Peter KOVAL	149
Prešov v osudových dňoch roku 1938 / <i>Prešov in fateful days in 1938.</i>	
Ján DŽUJKO	151
Pred 80 rokmi začal v Prešove vychádzať prvý slovenský denník - Slovenská sloboda (1938 - 1944) / <i>First Slovak daily - Slovenská sloboda (1938 – 1944) begun to be published 80 years ago.</i>	

RECENZIE – ANOTÁCIE / REVIEWS – ANNOTATIONS

Ján DŽUJKO	154
DOMENOVÁ, Marcela a kol. <i>Fragmenty knižnej kultúry z obdobia slovenského národného vývinu (1780 – 1875). Vo fondoch historických knižníc mesta Prešov I.</i> Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2016. 324 s. ISBN 978-80-89614-35-6.	
Erik ONDRIA	155
HOPTOVÁ, Luciána. <i>Bieloruská emigrácia na území Československa (1918 – 1945).</i> Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2017. 144 s. ISBN 978-80-555-1971-5.	
Ján DŽUJKO	156
<i>Pečovská Nová Ves. Potulky dejinami.</i> Zost. Slavomír Karabinoš. Prešov : UNIVERSUM, 2018, 173 s. ISBN 978-80-89946-03-7.	
Patrik DERFIŇÁK	157
MIKO, Václav. <i>Prostituce v nacistických táborech. Himmlerovy nevěstince.</i> Praha : Petrklíč, 2016. 122 s. ISBN 978-80-7229-595-1.	
Erik ONDRIA	159
ANDRIESSEN, J. H. J. <i>První světová válka v dokumentární fotografii</i> , 4. vyd. Praha: Rebo International, 2018. 600 s. ISBN 978-80-255-1066-7.	
Patrik DERFIŇÁK	160
<i>Mých sedm životů. Agneša Kalinová v rozhovoru s Janou Juráňovou.</i> Praha : Prostor, 2016. 392 s. ISBN 978-80-7260-325-1.	

Júlia KOTRUSOVÁ	161
ŽAŽOVÁ, Henrieta. <i>Stredoveké premonštrátske kláštory v slovenskej časti územia bývalého Ostrihomského arcibiskupstva</i> . Trnava : Typi universitas Tyrnaviensis, 2017. 325 strán. ISBN 978-80-568-0053-9.	
Monika BIZOŇOVÁ	163
<i>Katedrála sv. Martina v Spišskej Kapitule</i> . Janovská, Magdaléna – Olejník, Vladimír (eds.). Spišské Podhradie : Rímskokatolícka cirkev Biskupstvo Spišské Podhradie, Spišská Kapitula a Štúdio J+J, s. r. o, Levoča, 2017. 390 s. ISBN 978-80-971341-5-0.	

KRONIKA / CHRONICLE

Marcela DOMENOVÁ	166
Dejiny knižnej a duchovnej kultúry Slovenska. Prešov, 26. september 2018 / <i>History of the Book and Spiritual Culture of Slovakia. Prešov, September 26th 2018.</i>	
Peter KOVAL	169
Erasmus+ mobilita, prednáška Anny Habánovej Ph. D, M. A. Prešov, 17. október 2018 / <i>Erasmus+, lecture of Anna Habánový Ph.D., M. A. Prešov, October 17th 2018.</i>	
Marcela DOMENOVÁ	170
IV. medzinárodná vedecká konferencia z cyklu „W kregu rodziny epok dawnych – rytmy życia, rytmy codzienności – przemoc“. Krakov, 17. – 18. október 2018 / <i>IV. International scientific conference from the cycle „W kregurodziny epok dawnych – rytmy życia, rytmy codzienności – przemoc“. Krakov, 17. – 18. October 2018.</i>	
Peter ŠVORC	173
49. zasadnutie Česko-slovenskej/Slovensko- českej komisie historikov. Praha, 23. – 25. október 2018 / <i>49th meeting of Czech-Slovak/ Slovak-Czech committee of historians. Prague, 23. - 25. October 2018</i>	
Nadežda JURČIŠINOVÁ	176
Slovensko pri zrode Česko-Slovenska. Martin, 30. október 2018 / <i>Slovakia at the birth of Czecho-Slovakia. Martin, 30. October 2018</i>	
Peter KOVAL	179
Rusíni a Československo (1918 – 1938). Vedecká konferencia k 100. výročiu vzniku ČSR. Prešov, 15. november 2018. / <i>Ruthenians and Czechoslovakia (1918-1938). Scientific conference on the 100th anniversary of Czechoslovakia. Prešov, November 15, 2018.</i>	
Michal FALAT	183
Večery s históriou. Prešov, 4. december 2018 / <i>Evenings with history. Prešov, December 4th, 2018.</i>	

TOTO VYDANIE ČASOPISU ILUSTRUJEME

REPRODUKCIAMI VÝTVARNÝCH DIEL PETRA POPELKU	187
O AUTOROCH/A WORD ABOUT AUTHORS	188

Slovo na úvod

Dejiny ako poznanie minulosti sú fenoménom, ktorý je bytostne spätý so životom a existenciou každého človeka a celej ľudskej spoločnosti. Spájajú prítomnosť s minulosťou, živé generácie s ich predchodcami, s ich skúsenosťami, činmi a ich dôsledkami, determinujúcimi aktuálnu spoločnosť.

V dejinách každej spoločnosti boli obdobia, ktoré ju posúvali dopredu pokojným evolučným tempom, ale aj také, ktoré mali charakter zlomu – progresívneho alebo retardačného – ktoré spoločnosť takpovediac zo dňa na deň zmenili – posunuli ju výrazne dopredu, alebo naopak, zabrzdili ju v jej vývoji. Aj jedny, aj druhé determinovali a formovali spoločnosť a je celkom prirodzené, že prebúdzali zvedavosť a záujem o to, čo sa kedysi odohralo a ako sa to odohralo. Zvedavosť priťahovali a stále priťahujú najmä zlomové udalosti v dejinách spoločnosti, pretože práve tieto ju radikálne menili. V slovenskej novodobej histórii sa udalosti zlomového charakteru naviazali na roky, končiace číslicou „osem“, alebo na roky, ktoré blízko oscilovali pri „osmičkových“ rokoch. O tom, či to bolo vecou historickej náhody alebo záležitosťou zákonitého vývoja môžeme diskutovať. Faktom však zostane, že v 19. a 20. storočí do slovenských dejín vstúpilo niekoľko takýchto zlomových „osmičkových“ rokov: revolučný rok 1848 s pádom poddanstva a pokusom o demokratizáciu habsburskej monarchii, 1918 – zánik Rakúsko-Uhorska a vznik Československej republiky, 1938 – mníchovský diktát a Viedenská arbitráž, 1948 – komunistický prevrat a následné pretváranie spoločnosti pod egidou diktatúry proletariátu a rok 1968 – nádejná „Pražská jar“ a okupácia Československa vojskami Varšavskej zmluvy. Ale aj „oscilačné“ roky zasiahli slovenskú spoločnosť – rok 1867 – rakúsko-uhorské vyrovnanie, 1939 – rozbitie ČSR a vznik Slovenského štátu, 1989 – pád „železnej opony“ a koniec diktatúry komunistickej strany.

Udalosti každého uvedeného roka výrazne zasiahli do života slovenského národa, pravda, nielen jeho, a v roku 2018, ktorý sa takto stal „multijubilejným rokom“ poskytli pre odbornú historickú verejnosť, ale aj širokú verejnosť Slovenska celý rad podnetov na poznávanie našej minulosti, na zamyslenie sa nad ňou, nad príčinami, ktoré vyvolali udalosti zlomového charakteru a dôsledkami, ktoré z toho pre slovenskú spoločnosť vyplynuli. Historici zaoberajúci sa dejinami 19. a najmä 20. storočia sa v tomto roku nemôžu sťažovať na nezáujem spoločnosti o ich prácu a výsledky ich výskumu. Našťastie. Klasické i elektronické médiá vytvárali dostatočný priestor pre písané i hovorené slovo o jednotlivých jubilejných udalostiach.

V roku 2018 v spoločenskom diskurze dominoval rok 1918 – koniec prvej svetovej vojny, koniec veľkej stáročia trvajúcej stredoeurópskej ríše – Rakúsko-Uhorska a vznik nástupníckych štátov, vrátane Československa. Dominancia uvedeného roka a s ním spätých udalostí je prirodzenou, vyplynula z dôležitosti týchto udalostí pre slovenský národ. Vznik Československa, ktorého súčasťou sa stali aj Slováci, patrí v slovenských moderných dejinách ku kľúčovým udalostiam. Jeho význam nebol vždy docenovaný rovnako. Vzťah slovenskej spoločnosti k vzniku Československa i samotnému Československu by sme mohli prirovnať k sínusoide – raz

stúpал vysoko dohora a potom prudko klesal pod bod mrazu, potom zasa stúpol, aby zakrátko opäť padol. Toto stúpanie i klesanie záujmu slovenskej spoločnosti o Československo, ale najmä hodnotenie jeho prínosu pre Slovákov zodpovedalo spoločensko-politickej realite, v akej sa Slováci aktuálne nachádzali.

Pád komunizmu v Československu v roku 1989 vytvoril priestor pre objektívne hodnotenie významu Československa pre oba jeho štátotvorné národy – Čechov a Slovákov. Politická situácia, ktorá nakoniec viedla k rozpadu Československa a vzniku samostatnej Českej republiky a samostatnej Slovenskej republiky v roku 1993 do slovenskej spoločnosti nanovo zaštiepila semienko pochybnosti i odmietania tohto štátneho útvaru. A pritom v Československu sa Slováci prvýkrát vo svojich dejinách stali skutočným štátotvorným národom, tu sa učili demokracii a žili v demokratickom štáte, v ktorom mali volebné právo neobmedzené majetkovým cenzom, ako to bolo v Uhorsku, ba právo voliť získali aj ženy. Československo umožnilo Slovákom budovať vlastné národné školstvo počnúc ľudovým, základným školstvom a končiac univerzitným. Vzdelanie vo vlastnom jazyku zas bolo predpokladom pre rozvoj národnej kultúry a ruka v ruku s ňou aj pre pestovanie slovenského národného vedomia a slovenskej národnej identity. V Československu sa tak mohli Slováci dokonštituovať do moderného európskeho národa, a to prvýkrát v ich histórii s vymedzením hraníc svojho územia a v podstate si tak pripraviť cestu samostatnej slovenskej štátnosti. Bez Československa by tento proces alebo vôbec nebol možným, alebo by sa odsunul o dlhé časové obdobie.

28. október 1918 ako deň vzniku Československa bol vecou spoločenského konsenzu a politickej dohody v roku 1919. Každý štát mal vo svojom kalendári deň svojho zrodu ako bod, ktorý pomáhal stmelovať svojich občanov pod jednu štátnu strechou, ktorý upevňoval ich štátne povedomie, prispieval k formovaniu hrdosti naň a ich na štátnu príslušnosť, ale pripomínal im aj zásluhy jeho tvorcov.

Prvý prezident Československej republiky vo svojej spomienkovo-odborne ladennej knihe *Světová revoluce*¹ napísal o úvahách československých politikov a najmä ústavných právnikov, ktorý dátum akceptovať ako dátum vzniku ČSR, pretože to malo nielen domáce politické dôsledky, ale aj medzinárodno-právne. Samotný Masaryk ponúkol tri možné dátumy, ktoré by, podľa neho, spĺňali požiadavku na dátum vzniku ČSR. Prvým bol 14. október 1918, keď vznikla dočasná vláda československého štátu v zahraničí, ktorá bola postupne uznávaná spojencami, 15. októbra prvým dohodovým štátom bolo Francúzsko, ktoré ju uznalo ako legálnu predstaviteľku štátu. Druhý dátum predstavoval 18. október 1918, keď bola zverejnená Washingtonská deklarácia a v nej samostatnosť československého štátu. Tretím bol 4. november 1918, keď Spojenci uznali, že česko-slovenský štát ako štát spojenecký môže vyslať svojho reprezentanta na rokovanie o prímerí do Paríža (bol ním E. Beneš).

Štvrtý dátum, ktorý pripadal do úvahy bol 28. október, keď bol na domacom území vyhlásený československý štát a boli prijaté prvé zákony a v ten deň aj zverejnené. Masaryk ešte spomenul 30. október a Martinskú deklaráciu, ale aj fakt, že 28. októbra 1918 Slovensko ešte nebolo súčasťou československého štátu. Uznal však,

1 MASARYK, Tomáš Garrigue. *Světová revoluce*. Praha : Orbis, 1925, s. 462-498.

že 28. október 1918 sa začal českou i slovenskou verejnosťou spontánne vnímať ako deň vzniku nového štátu, a tak, aby zbytočne nejatril vznikajúce politické konfrontácie, ktoré začali krátko po etablovaní Československa, podporil 28. október ako deň jeho vzniku.²

Voči tomuto dátumu sa neohradil nikto zo Slovenska. Slováci ho akceptovali, veď práve správa o Martinskej deklarácii spolu so správou o vyhlásení československého štátu v Prahe rozhybali Slovákov doma, keď začali zakladať národné rady a národné výbory a preberajúc nimi lokálnu moc sa na oba akty aj odvolávali. Udalosti z 28. októbra 1918 neboli výsledkom len českého domáceho odboja, ale nesporné výsledkom českého a slovenského tak domáceho, ako aj zahraničného odboja. 30. október 1918 bol potvrdením štátotvorných snáh Slovákov a Čechov vytvoriť spoločný štát s rovnoprávnym postavením oboch národov.

Naša neochota akceptovať 28. október ako deň, ktorý zásadne vstúpil do života slovenského národa a je hodný pripomenutia, je skôr výsledkom našej malosti ako výsledkom nevedomosti. Dobré je, že pri príležitosti stého výročia vzniku Československa sme si túto historickú udalosť pripomenuli nielen vedeckými podujatiami a publikáciami, ale aj schválením – v slovenskom prípade, 30. októbra, keď bola toho dňa pred sto rokmi prijatá Martinská deklarácia, ako štátneho sviatku Slovenskej republiky – hoci len jednorazového. Možno, že je to signál, hoci zatiaľ nesmelý, že sa aj my Slováci postupne vymaníme z osídien malosti a národnej zakomplexovanosti a zaradíme do nášho kalendára aj tie dátumy, ktoré nekričia explicitne, že sú len a len slovenskými dátumami, ale že nám pripomenú tie udalosti, ktoré nás skutočne priblížili k slovenskej štátnosti, na ktorú by sme mali, resp. chceme byť oprávnené hrdí.

Peter Švorc

2 MASARYK, Tomáš Garrigue. *Světová revoluce*. Praha : Orbis, 1925, s. 467.

ŠTÚDIE

*Alfonz Mucha: Slovanská epopeja, Praha, Obecní dům.
Foto: Nadežda Jurčišinová*

◀ *Opatija, kostol sv. Jakova. Foto: Stanislav Kurimai*

ETNOGENÉZA SLOVANOV, ICH MIGRÁCIE NA ZÁPAD A POČIATKY ZÁPADOSLOVANSKÝCH NÁRODOV¹

Peter ŠALKOVSKÝ

Abstract: *Ethnogenesis of slavs and their migration at the west and beginnings of western-slav nations.* The paper deals with the state of research of the beginnings of a large group of tribes called in the 6th century by the ancient authors as “Sclavini, Anti, Veneti”, from the 9th century with its own name - “Slovene, slovenski narod, slovensko plemja”. They called themselves Slavs in the 9th - 11th centuries, although they also used many tribal or regional names.

Nowadays, unprepared, alive, though contradictory, only two main concepts of Slavic origin can be considered: 1. Autochthonic Western theory represents an opinion on the original settlements of the Slavs between Oder and Vistula, and contemplates the participation in the formation of the Slavs from some local mostly Germanic cultures of Roman times, but the above-mentioned territories have been left in the 5th century; 2. Most European researchers are more likely to model the eastern (allochonic) concept of Slavic origin and their subsequent migration to Central, Western, Southern and Eastern Europe. According to that, the Slavic crystallization took place in the area bounded by the upper Vistula and the Carpathians in the west and the central flow of Dnieper in the east. By the new archaeological researches grows the number of archaeological complexes in which exist precisely dated Slavic components from 5th century together with elements of previous cultures mainly Kyjev and part of Chernyakhov culture.

Slavic migrations running since the end of the 5th century. to the territories of Byzantium, the former Roman provinces and their northern periphery are historically indisputable. After consolidation in new homelands, the “common Prasloven” language gradually began to develop and culture developed through the emerging tribal and superhuman identity into the identities of the individual Slavic nations. In this process, the Western Slavs first came to their own ethnic identity with the tribes that managed to create their own early “states” - the Czech and Polish kingdoms, some of them being assimilated and extinct. The bases for further progress in the research of the ethnogenesis of Slavs and Slavic nations provide a combination of research in linguistics, history, archaeology, anthropology and genetics.

Key words: Ethnogenesis. Ethnicity. Slavs. Western Slavs. Middle East Europe. Migration period. Early Middle Ages.

Vznik tejto štúdie inšpirovalo viacero faktorov, hlavným bol stav doterajšieho bádania o najstarších dejinách Slovanov, najmä jeho rôznorodá, meniac sa, rozporuplná až protirečiaci si interpretácia a prezentácia v odbornej, alternatívnej „odbornej“ i laickej verejnosti. Od čias prvej veľkolepej vedeckej syntézy Slovanských starožitností L. Niederleho (1902 – 1925) vznikol, najmä v druhej polovici 20. storočia

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV – 16 – 0449 a projektu VEGA SAV 2/0075/16.

(ďalej stor.), postupne celý rad vedeckých, vedecko-populárnych i laických monografií o starších dejinách Slovanov celkove či o ich hlavných vetvách – východnej, južnej a západnej,² tak z pier archeológov, historikov i lingvistov. Tieto pokusy boli

- 2 Okrem ojedinelých výnimiek je uvedený iba výber z najdôležitejších prác vydaných po roku 1985: BARAN, Vlodimir Danylovič (Red): *Etnokulturnaya karta territorii Ukrainskoy SSR v I tys. n. e.* Kiev : Naukova dumka, 1985; BARAN, Vlodimir Danylovič. Venedy, sklavyiny ta anty u svitli archeolohiji. In Zofia Kurnatowska – Hana Kóčka-Krenz (eds.). *Kraje slowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum.* Poznań : PTPN, 1998, s. 38 – 49; BARFORD, Paul. *The early Slavs. Culture and society in early medieval Eastern Europe.* London : The British Museum Press, 2001; BERANOVA, Magdalena. *Slované.* Praha : Libri, 2000; BŁAŻEJEWSKI, Artur. *Starożytni Słowianie.* Wrocław : Ossolineum, 2007; BRATHER, Sebastian. *Archäologie der westlichen Slawen: Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa.* Berlin – New York : Walter de Gruyter, 2009; CURTA, Florin. *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500 – 700.* Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2001; DULINICZ Marek. *Frühe Slawen im Gebiet zwischen unterer Weichsel und Elbe. Eine archäologische Studie.* Neumünster : Wachholtz Verlag, 2006; EISNER, Jan. *Rukověť slovanské archeologie.* Praha : Academia, 1966; LABUDA, Gerard – TABACZYŃSKI, Stanisław (Hrsg): *Studia nad etnogenezem Słowian i kultury Europy wczesnośredniowiecznej 1 – 2.* Festschr. Witold Hensel, Wrocław u. a. 1987, 1988; GODŁOWSKI, Kazimierz – PARCZEWSKI, Michał: *Pierwotne siedziby Słowian.* Wybór pism pod redakcją Michała Parczewskiego. Kraków: Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000; HERRMANN, Joachim. (ed.). *Welt der Slawen: Geschichte, Gesellschaft, Kultur.* Leipzig/Jena/Berlin : Verlag G. H. Beck, 1986; CHROPOVSKÝ, Bohuslav. *Slované. Historický, politický a kulturní vývoj a význam.* Praha : Orbis, 1989; KLANICA, Zdeněk: *Počátky slovanského osídlení našich zemí.* Praha : Academia, 1986; LABUDA, Gerhard: *Słowiańszczyzna starożytna i wczesnośredniowieczna. Antologia tekstów źródłowych.* Poznań : Wydaw. Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk : Sorus, 1999; LAMPRECHT, Arnošt: *Praslovanština.* Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1987; LECIEJEWICZ, Lech: *Slowianie zachodni. Z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy.* Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989; MESIARKIN, Adam: *Prehľad pohľadov na etnogenézu Slovanov: Hľadanie pravlasti jazykovedou a archeológiou,* In *Štúdie k slovenským dejinám.* Historia nova II/2, Bratislava : Filozofická fakulta UK, 2011, s. 9 – 27; NIEDERLE, Lubor. *Život starých Slovanů I/1.* Praha : Bursík & Kohout, 1911; NIEDERLE, Lubor. *Život starých Slovanů I/2.* Praha : Bursík & Kohout, 1913; NIEDERLE, Lubor. *Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů III – 1.* Praha : Bursík & Kohout, 1921; NIEDERLE, Lubor. *Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů III – 2.* Praha : Bursík & Kohout, 1925; NIEDERLE, Lubor. *Rukověť slovanských starožitností.* Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1953; PARCZEWSKI, Michał. *Die Anfänge der früslawischen Kultur in Polen.* Wien, Österreichische Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte, 1993; PARCZEWSKI, Michał – KACZANOWSKI, Piotr (ed.). *Archeologia o początkach Słowian.* Kraków: Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005; PLETERSKI, Andrej. *Etnogeneza Slovanov: Obrisi trenutnega stanja arheoloških raziskav.* Ljubljana : Filoz. Fak., Odd. za Arheologijo, 1990; POPOWSKA – TABORSKA, Hanna. *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka.* Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991; RUSEK, Jerzy – BORYŚ, Wiesław (Red). *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad.* Warszawa : Wydawnictwo Energeia, 1998; SALAMON, Maciej – STRZELCZYK, Jerzy (red.). *Wędrowka i etnogeneza w starożytności i średniowieczu,* Kraków : Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2010; SEDOV, Valentin Vasilievič. *Slavjane v drevnosti.* Moskva : Institut archeologii RAN, 1994; SEDOV, Valentin Vasilievič. *Slavjane v rannem srednevekovje.* Moskva : Institut archeologii RAN,

zákonite podmienené a ovplyvnené dobou svojho vzniku, teda stavom postupne sa rozvíjajúceho archeologického bádania ale i spoločensko-politickou situáciou rámcovanou výsledkami oboch svetových vojen, vznikom a zánikom socialistického systému a následných postsocialistických demokracií v stredovýchodnej Európe. Mali rôzne formálne podoby a napísané boli na báze rôznych metodických postupov a teoretických východísk, z rôznych uhlov pohľadu, formované jednotlivými vedeckými prúdmi ale aj osobnými filozofickými a svetonázorovými predstavami autorov alebo aj ich národnosťou.³ Práce koncipované ako všeobecné dejiny či archeológia Slovanov zákonite nemohli preniknúť hlbšie, k detailom a špecifikám vývoja jednotlivých slovanských vetiev a národov.

Časť z nich bola už v dobe svojho vzniku kritizovaná a odmietaná, časť bola akceptovaná, ale postupne s rozmachom bádania historických vied, hlavne archeológie starne, ustupuje pred vedeckou kritikou, je korigovaná, dopĺňovaná novými faktami, ale i prevratnými interpretáciami postavenými na báze prírodných vied a nasadení modernej techniky. Ich novšia „postsocialistická“ časť reprezentuje hlavné prúdy prirodzene metodologicky i metodicky pluralizovaného moderného vedeckého bádania.⁴

V posledných desaťročiach aj vďaka minimalizácii politickej formovaného bádania (alebo aj spestreniu politickej scény) i takmer neobmedzeným publikačným možnostiam vzniklo mnoho vedecko-populárnych, ale aj neodborných prác či už monografií, štúdií, novinových a internetových článkov o pôvode, dejinách a etnicom vývoji Slovanov i jednotlivých slovanských národov a vzrastá aj počet publikácií nekritických nadšencov, diletantov, ale aj široko, niekedy dokonca multidisciplinárne vzdelaných ľudí, ktoré sú ale neprehľadné, s komplikovanou argumentáciou ťažko pochopiteľnou či verifikovateľnou. Slovanov, resp. v našom prostredí Slovákov často prehnane glorifikujú, zámerne tendenčne heroizujú ich národné dejiny na úkor iných národov. Nechýbajú ani vedecky ničím nedoložené až rozprávkové historiky o pôvode a zvláštnej kultúrnej úlohe Slovanov či Slovákov v dávných časoch doby bronzovej či dokonca kamennej a to nielen v Európe ale aj v rôznych vzdialených častiach sveta. Pokusy, pochopiteľné ešte možno v 18. – 19. stor., ktoré ale dnes možno označiť iba za fantazmagórie, hľadať dávných Slovanov či aj Slovákov, Poliakov, Čechov medzi niektorými germánskymi kmeňmi (Svébi, Vandali...), ale aj

1995; SEDOV, Valentin Vasilievič. *Slavjane. Istoriko-arheologičeskoe issledovanie*. Moskva : Jazyki slav. kultury 2002; *Słownik starożytności słowiańskich*. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII. T 1 – 8. Wrocław – Warszawa – Kraków 1961– 1996; STRZELCZYK, Jerzy. *Od Prąsłowian do Polaków. Dzieje narodu i państwa polskiego*, t. I i II. Kraków : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1987; URBAŃCZYK, Przemysław (Ed). „*Neslované*“ o počátcích Slovanů. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2011; TRUBAČEV, Oleg Nikolajevič. *Etnogenez i kul'tura drevnejšich Slavjan*. Moskva : Lingvističeskije issledovanija, 1991.

- 3 Existuje samozrejme i nespočetné množstvo čiastkových štúdií či špecializovaných zborníkov k etnogenéze Slovanov a ich vývoju v jednotlivých krajinách stredovýchodnej Európy.
- 4 Pozri napr. KUNA, Martin (ed): *Archeologie pravěkých Čech 1. Pravěký svět a jeho poznání*. Praha : Archeologický ústav AV ČR, 2007, s. 21 – 22; RENFREW, Colin – BAHN, Paul (eds.). *Archaeology: Key Concepts*. London and New York : Routledge, 2005.

Sumermi, Chetitmi či Etruskami, dokonca v Číne, Amerike i v Grónsku (!) trestuhodným spôsobom deformujú ešte krehké historické vedomie širokej verejnosti.⁵

Konštrukcie tzv. alternatívnych vykladačov histórie často komplikovane kombinujú „výsledky“ viacerých vedných disciplín, ale zväčša nemajú vecné, jasne formulované a overiteľné argumenty, a preto bolo by zbytočnou stratou času ich jednu po druhej eliminovať. Preto im vedecké bádanie nevenuje pozornosť, iba ich dôrazne odmieta. Príležitostne na ne reagujú vzdelanejší odborné zainteresovaní laici, novinári a blogisti, hlavne v rámci internetových diskusných fór.⁶ Nie výnimočne ide o oprášené zastarané, väčšinou vedeckého sveta už dávno opustené, ad acta odložené a zabudnuté hypotézy, ktoré sa prezentujú v novom šate, ako nová či staronová vedecky dokázaná pravda alternatívnych vykladačov histórie.

Na druhej strane inšpiráciou k napísaniu tejto štúdie v pozitívnom zmysle bol rozrastajúci sa počet občianskych, študentských i poloprofesionálnych záujmových združení a organizácií rôzneho druhu i rôznych sociálnych sietí zvlášť na internete, ktoré sa o staršie národné dejiny i počiatky Slovanov úprimne zaujímajú. Ide najmä o vlastivedno-historicky orientované komunity, prejavujúce záujem o jednotlivé druhy archeologických lokalít a nové výskumy alebo aj skupiny zamerané na poznanie rôznych sfér hmotnej i duchovnej kultúry, zvykov, tradícií, hudby či náboženstva starých Slovanov. Výnimočné nie sú ani rôzne ekologicko-experimentálne aktivity, amatérske či poloprofesionálne spolky venujúce sa včasnostredovekým spôsobom hospodárenia, výroby či prípravy potravín, lovu, výcviku dravých vtákov, šperkárstvu, výrobe zbraní alebo vojenstvu, ktoré sa o staršie dejiny zaujímajú a hľadajú v nich inšpirácie pre svoje pracovné či voľnočasové aktivity. Mnohé z nich spravujú zaujímavé a stále sa zdokonaľujúce internetové stránky, ktoré

5 Napr.: <http://aryanrebel.files.wordpress.com/2008/04/o-slovanech-uplne-jinak.pdf>; <http://www.veneti.info/>; <http://www.tajnedejiny.sgo.sk/>; <http://www.blackfox.estranky.sk/clanky/historia/anti-veneti-sarmati-slovania.html>; <http://sclabonia.sk/2011/07/veneti-mena-ako-dokaz/#more-2618>; <http://svatopluk.blg.cz/STAROSLOVENSKA-RISA.html>; <http://sclabonia.sk/>).

6 Niekedy ich vlastní autori nazývajú „utajené dejiny“, „zakázané dejiny“ – aby navodili dojem, že sa pred nami niekto snaží utajiť slávnú históriu Slovanov či Slovákov, počas ktorej ovládali celú Európu, občas aj iné kontinenty. Iní používajú historickú metódu výskumu, ktorú nazývajú „čítanie“, ktorou vycítia konštrukcie, pri ktorých doslova zostáva rozum stáť a ktoré by nebolo vhodné rozprávať ani svojim vnukom ako rozprávky. Napríklad „celá Európa prakticky hovorila staroslovienskym jazykom, v podstate tie naše pôvodné územia čo boli, to siahalo od Baltu po Jadran, tá organizácia našej spoločnosti bola úplne dokonalá skoro... všetci ľudia v našej kultúre boli gramotní, všetci ľudia vedeli písať a čítať... dokumenty o tom existujú“. Alebo „Našu kultúru prijali aj Indovia („pred pár tisíc rokmi pred našim letopočtom“), „Atlantída – ako ju nazývame dnes – bola v skutočnosti nazývaná Antlania, pretože bola osídlená časťou Slovano-Árijcov. Bol to veľký ostrov v Strednej Amerike, na ktorom však došlo k premiešaniu sa s ľuďmi červenej rasy. Bola to pasca, dlhodoba a cielavedome pripravovaná sociálnymi parazitmi – kozmickými banditami. Ľudia červenej rasy mali nižšie «evolučné číslo» ako Atlanfania a vo väčšine prípadov nazerali na činy prisťahovalcov ako na zázraky, ba samotných prisťahovalcov považovali za Bohov!“ Viac pozri napr. v: <https://dennikn.sk/blog/zlaty-fond-slovenskych-internetov-3-alternativne-historie-slovanov/>

vznikajú aj pri jednotlivých archeoskanzenoch, múzeách v prírode či regionálnych múzeách.⁷

Keďže ako celok sa už stáva kvantum publikovaných informácií na tému Slovanov, zvlášť západných, nielen pre bežného človeka či informovaného laika ale aj pre odborné kruhy takmer neprehľadné je táto práca určená nielen pre odborníkov z oblasti archeológie a historiografie, ale aj pre univerzitné a stredoškolské vzdelávanie a tiež pre široké spektrum ostatných záujemcov o históriu Slovanov. Môže byť inšpiratívna aj pre muzeálnu a environmentálnu sféru v procesoch vlastivednej, osvetovej a pamiatkovo ochranárskej činnosti.

Vniknutý prehľad zložitej problematiky najstarších dejín západných Slovanov iste nie je vyčerpávajúci, komplexná inventarizácia a verifikácia iba hlavných doterajších poznatkov z pertraktovanej oblasti je už nad sily jednotlivca. No i z priestorových dôvodov musel byť text obmedzený na hlavné informácie, vynechané boli staršie, už výskumom prekonané či okrajové závery. V procese tvorby trvajúcom isté obdobie (prerušované v rokoch 2014 – 2018) ťažko bolo zohľadniť všetky najnovšie diela, každoročne vychádzajúce v stredoeurópskych krajinách, ktoré sa do slovenských knižníc dostávajú s istým, niekedy až dvoj – troj-ročným sklzom. Niektoré medzery našťastie stále intenzívnejšie vyplňajú práce rôznym spôsobom publikované či sprístupnené na internete.

Z dôvodu úspory miesta a pre lepšiu čitateľnosť textu, hlavne tam, kde ide o obecne známe lokality, či bádáním väčšinou akceptované názory, je snaha po citovaní iba hlavných zdrojových prác alebo prehľadov, ktoré zväčša obsahujú odkazy na detailnejšie či staršie publikované pramene.

Napriek svojim „rezervám“ má táto práca skromnú ambíciu stať sa hoci malým stavebným kameňom do mozaiky dejín⁸, ktorú sa snaží archeológia spolu s ostatnými historickými vedami postupne z rôznych uhlov pohľadu rekonštruovať, ale aj spolukonštruovať s cieľom poznať a reštituovať kultúrne a politické hodnoty minulosti v prospech prítomnosti a budúcnosti.

K problémom etnicitej identity a možnostiam archeológie i iných vied v bádani etnicity, etník a národov

Pri bádani etnogenéz národov všeobecne, resp. identifikácii prejavov etnicity rôznych kolektívnych identít (kmeňov, raných štátov, ríš) boli možnosti archeológie už v minulosti pokladané za značne obmedzené, pretože archeológia pracuje iba so zločkami zachovanej materiálnej kultúry, ku ktorej väčšinou úplne chýbajú nemateriálne zložky kultúry. Je nepochybné, že materiálna kultúra je schopná do istej

7 Napr.: <http://cea.livinghistory.cz/zivotvm/>, <http://slawenburgen.npage.de/>; <http://www.hradiska.sk/>; <http://staramorava.euweb.cz/>, <http://www.archeolog.cz/lokality/>, <http://www.e-stredovek.cz/view.php?cisloclanku=2009060001>; <http://www.ucebnyce-dejepisu.ic.cz/>; <http://www.dazbogovivnuci.estranky.sk/>, <http://www.rodolesie.sk/>; <http://www.slovane.cz/>; <http://velkomoravane.cz/>; <http://leva-net.webnode.cz/chronologie/a9-vedicke-symboly/slovanske-nemecko/a.d.>

8 Obzvlášť na rozdiel od tých, ktoré si príliš sebakritickí či inak motivovaní autori, ponechávajú v rukopise, alebo iba v plánoch.

miery odrážať etnicitu, avšak jej vznik a zmeny sa dávajú do súvislosti prevažne so zmenami v sfére hospodárskej, sociálnej a politickej alebo ich možno interpretovať aj ako reakcie na zmenené prírodné a životné podmienky. Aj tie prvky materiálnej kultúry, ktoré v zásade môžu byť nositeľmi informácie o etnicite, môžu byť a sú často interpretovateľné aj inak – ako vojnová korisť, predmet obchodu, výmeny či dar alebo naznačujú možnosť interakcií a vzájomných kontaktov rôzneho druhu medzi jednotlivými kmeňmi, kultúrami, resp. týmito interakciami či importom ideí alebo technológií iniciované zmeny v hospodárskej či spoločenskej sfére.⁹

Pripúšťa sa však, že jednotlivé, starostlivo vybrané znaky z daného celku archeologických artefaktov i celé nálezové komplexy môžu naznačovať vyjadrenie skupinovej príslušnosti, avšak tieto sa vo väčšine prípadov nemusia zhodovať s tzv. etnickými signálmi, ktoré by mohli prispieť k objasneniu etnickej príslušnosti svojich nositeľov.¹⁰ Zdá sa, že na základe analýzy archeologického materiálu, teda hlavne podobností, či opakovane sa vyskytujúcich formálne či kvalitatívne blízkych prvkov, znakov a javov, nemožno jednoznačne určiť etnickú príslušnosť jedincov či skupín obyvateľstva. Možno ale objasniť existujúce priestorové štruktúry, teda vymedziť jednotlivé archeologické kultúry a ich súčasti. Tieto priestorové štruktúry poskytovali priestor pre komunikáciu a práve preto existujú predpoklady, že sa v nich mohol vyvinúť určitý druh kolektívnej identity – najčastejšie kmeňové spoločenstvo. Komunikácia, bez ktorej túto kolektívnu identitu nebolo možné dosiahnuť si vyžadovala spoločný dorozumievací prostriedok. Existenciu vzájomne zrozumiteľného jazyka máme, v písomnej podobe, doloženú už u niektorých vyspelých neolitických kultúr. Aj keď je z histórie i súčasnosti známe, že tento atribút – spoločný jazyk pre vznik a vymedzenie etnickej skupiny, nie je úplne nevyhnutný a dokonca sa časom môže podstatne zmeniť či nahradiť iným jazykom, je predsa len jedným z činiteľov významne sa podieľajúcim na progrese organizácie komunít a ich etnogenéze.

Ak by sme uznali za jediné správne a vedecké tvrdenia, že etnicitu jedincov či skupín možno spoľahlivo určiť iba na základe priameho svedectva skúmaných jedincov a skupín,¹¹ resp. pripustiť skepticky, že všetky archeologické nálezy nezmiernené priamo v písomných zdrojoch zostávajú bezmenné a teda etnicky nedefinovateľné,¹² naozaj môžeme zabudnúť na bádanie v oblasti etnicity nielen pravekých, ale akýchkoľvek nežijúcich jedincov (okrem jedincov, ktorých etnicita bola

-
- 9 MÜLLER, Johan. Materielle Kultur, Territorialität und Bedeutungsinhalte von Identitäten: die Wirkung verdichteter Kommunikationsräume. In Dirk Krausse – Oliver Nakoinz (Hrsg.). *Kulturraum und Territorialität. Archäologische Theorien*. Rahden 2009, s. 95 – 106.
 - 10 SOMMER, Ulrike. Materielle Kultur und Ethnizität – eine sinnlose Fragestellung? In Ulrich Veit – Tobias L. Kienlin – Christop Kümmel – Siegfried Schmidt (Hrsg.): *Spuren und Botschaften: Interpretationen materieller Kultur. Tübinger Archäologische Taschenbücher 4*, Münster – München – Berlin : Waxmann 2003, s. 212.
 - 11 DAVIDOVIC, Antonia: Kulturanthropologische und archäologische Kulturkonzepte – Ein Vergleich. In *Zur Aktualität der Ethnischen Deutung in der Archäologie. 116 Präsentation der Ergebnisse. Projektstudium WS 2007/08-SS 2008*, s. 13 – 14; <http://www.hu-berlin.de/studium/reform/projektstudien/aktualitaetarcheologie>
 - 12 SCHREIBER, Stefan. Theoretische und methodische Grundlagen der Kulturwissenschaften – Ergebnisse, Probleme und Ausblicke 2007 – 2008. In Denitsa Dimitrova – Nicole Kühn – Angela Pencheva – Stefan Schreiber – Evelina Teneva – Marina Unger – Arianna

nejakým spôsobom písomne či na iných nosičoch dát) dôveryhodne zaznamenaná, zabudnúť. A mali by sme následne odstrániť z odbornej literatúry všetky "etnické" názvy a termíny vo vzťahu k materiálnej kultúre, sídliskám, pohrebiskám, kmeňom či iným predštátnym i štátnym útvarom. Teda nepoužívať termíny ako keltské, germánske, slovanské, staromaďarské, longobardské či kvádske, ale často ani franské, saské, anglické sídlisko, pohrebisko, osídlenie či dokonca keltský meč či kopija, germánsky sax, gótska spona, avarský luk, slovanská keramika atď.

Taktiež tvrdenia, že jazyk nemožno klásť na rovinu s kultúrou a etnicitou, národom, sú v zásade správne, pretože neplatia absolútne, čo dokladá napríklad existencia národa Írov, Bosniakov, či Kurdov, ale ak sa takýto názor uplatňuje príliš rigorózne a úzkoprso, vedie k úplne zjavným absurditám až popieraniam mnohokrát preukázanej reality.

Napriek spomenutým, v súčasnosti prevažujúcim skeptickým názorom na možnosti prínosu kultúry materiálnej povahy k skúmaniu etnicity, nemožno pokusy v tomto smere jednoznačne a explicitne vylúčiť. Pre archeológiu je v tejto oblasti však nevyhnutná spolupráca najmä s lingvistikou. Obzvlášť jazykové certifikáty a kvalifikované lingvistické štúdiá môžu mať mimoriadny význam pri formulovaní výrokov o historických etnických komunitách.¹³

Etnické skupiny boli i sú dynamickými jednotkami, ktoré sa menia ako v čase, tak v priestore, rovnako ako sa menia hranice medzi jednotlivými etnickými skupinami a stupňom intenzity vnímania vlastnej etnickej identity.¹⁴ Jednotlivé archeologické kultúry sa nezhodujú, resp. sa nemusia presne zhodovať s jednotlivými etnikami, okrem iného i preto, že každá konkrétna archeologická kultúra (jej obsahová i časopriestorová definícia) je konštrukt vytvorený za účelom archeologickej klasifikácie a rekonštrukcie, konštrukt, ktorý nemožno stotožniť s inými klasifikačnými jednotkami či systémami jednotiek lingvistických, politických alebo etnických.¹⁵

Môžeme oprávnene predpokladať, že v praveku ani v protohistorickom období neexistovali žiadne pôvodné ani vývojom postupne vzniknuté veľké a jednotné etnicity, národy či pranárody. V rámci Európy teda neexistovala žiadna veľká etnicita ilýrska, trácka, keltská, germánska, baltská, či slovanská, aj keď nepochybne všetky tieto veľké etnické, jazykové skupiny mali v globále príbuzný pôvod a prajazyk. Pracovne by sa možno dali nazvať protoetnikami, bazálnymi jazykovo-kultúrnymi vetvami veľkej jazykovej rodiny, v tomto prípade praindoeurópskej (Obr. 1).¹⁶

Takýchto fylogenetických skupín (jazykových rodín) celosvetovo lingvistika definovala viac než štyridsať a okrem nich takmer dvojnásobný počet tzv. neklasifiko-

Zischow (eds). *Zur Aktualität der ethnischen Deutung in der Archäologie. Präsentation der Ergebnisse*. Projektutorium WS 2007/08 – SS 2008, s. 3 – 12.

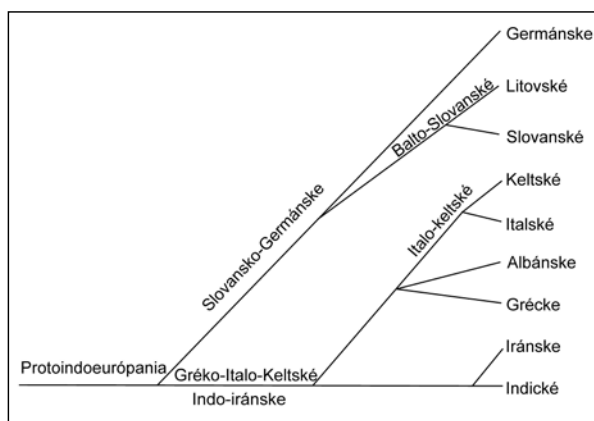
- 13 Napr. čo sa týka Keltov: SIMS-WILLIAMS, Patrick. *Ancient Celtic Place-Names in Europe and Asia Minor*. Oxford & Malden (MA) : Blackwell, 2006.
- 14 JONES, Siân. *The Archaeology of Ethnicity. Constructing identities in the past and present*. London 1997, s. 109 – 110.
- 15 COLLIS, John. Celtic myths. *Antiquity* 71, 1997, s. 195 – 201; COLLIS, John. *The Celts: origins, myths & inventions*. Stroud : The History Press, 2003.
- 16 Podľa ŚTRZELCZYK, Jerzy. *Od Praslavian do Polaków. Dzieje narodu i państwa polskiego*, t. I i II. Kraków : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1987. s. 9. (upravené)

vaných a izolovaných jazykov. Historický vývoj jazykových rodín, vrátane indoeurópskej, smeroval k oddeľovaniu skupín, ich fragmentáciám a vznikaníu samostatných jazykov a dialektov. Z ich nositeľov, jednotlivých kmeňov a etník iba menšine sa podarilo udržať kolektívne etnické povedomie a cez rôzne stredoveké mocenské útvary sa vyvinúť do samostatných novodobých moderných národov.

Napríklad keltské jazyky sa najprv oddelili do vetvy grécko-italo-keltskej, tá sa vyvíjala do dvoch vetiev grécko-albánskej a italo-keltskej, aby v ďalších storočiach došlo k osamostatneniu sa keltčiny a jej rozčleneniu postupne až na 17, dnes už väčšinou nežijúcich starých keltských jazykov.¹⁷

Slovanské jazyky a národy historicky i dnes patria k najvýznamnejším a najpočetnejším v Európe. V rámci európskych jazykov popri skupine jazykov románskych (napr. Taliani, Španieli, Francúzi, Rumuni), germánskych (napr. Nemci, Angličania, Dáni, Švédci) patria slovanské jazyky, a teda Slovania, čo do počtu žijúcich hovorcov, dnes medzi najpočetnejšie populácie strednej a východnej Európy. Popri tom obývajú aj časť južnej Európy a niektoré časti Ázie. Iba v súčasne jestvujúcich 13 štátoch s väčšinovým slovanským obyvateľstvom (Bielorusko, Bosna a Hercegovina, Bulharsko, Chorvátsko, Česko, Macedónsko, Čierna Hora, Poľsko, Rusko, Srbsko, Slovensko, Slovinsko a Ukrajina) žije na ploche takmer 20 miliónov km² okolo 300 miliónov obyvateľov, väčšinou hovoriacich slovanskými jazykmi a ich dialektmi.

Z hľadiska etnickej a jazykovej príbuznosti sa súčasnou lingvistikou na základe vedecky presne definovaných jazykových znakov ale i z kultúrnohistorického hľadiska Slovania delia na východných – Bielorusi, Rusi, Rusíni, Ukrajinci; južných – Bulhari, Bosniaci, Čiernohorci, Gorani, Chorváti, Macedónci, Slovinci, Srbi a západných – Česi, Kašubovia, Lužickí Srbi, Moravia, Poliaci, pomoranskí Slovinci¹⁸ a Slováci. Existencia týchto národov je už dnes (zväčša) nepopierateľným faktom (Obr. 2).¹⁹

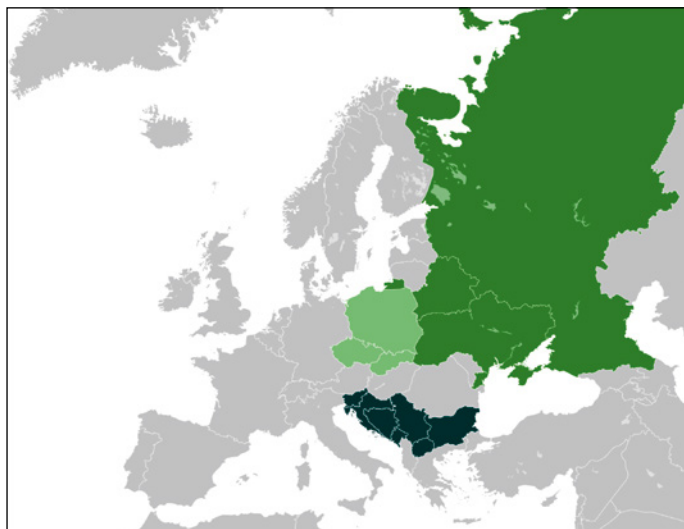

Obr. 1
Slovanské jazyky v rámci rodokmeňa
indoeurópskych jazykov.

17 STIFTER, David. *Old Celtic Languages*, obr. III.1 – 4. In https://www.univie.ac.at/lindogermanistik/download/Stifter/oldcelt2008_1_general.pdf

18 V súčasnosti už prakticky ako kolektívna identita neexistujúci, po porážke fašistického Nemecka, do vojenských zložiek, ktorého sa títo v nemecko-poľskom pomedzí na pobreží Baltiku žijúci drobný národ, čiastočne násilne (za kolaboráciu) čiastočne dobrovoľne rozplynul do viacerých európskych i amerických krajín.

19 https://sk.wikipedia.org/wiki/Slovansk%C3%A9_jazyky; <https://sk.wikipedia.org/wiki/Slovania>; https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Slavic_europe.svg

Obr. 2

1 – štáty, v ktorých sú národným jazykom jazyky západoslovenské, 2 – štáty, v ktorých sú národným jazykom jazyky východoslovenské, 3 – štáty, v ktorých sú národným jazykom jazyky juhoslovenské.

Ak sa netrvá na dodržaní všetkých, ale iba väčšiny podmienok definície či vzniku národa, mohlo by sa pravdepodobne aj pre prednovoveké spoločenstvá ľudí žijúce spoločne v nadkmeňovom štádiu vývoja, ťažiskovo na geograficky vymedzenom území, vedomé si svojej spolupatričnosti, hovoriace príbuzným jazykom, teda formované určitými konkrétnymi biologickými, jazykovými i mocenskými činiteľmi, združenými alebo v procese združovania sa okolo centrálnej politickej či kultúrnej inštitúcie, namiesto alebo popri názve etnikum, z pohľadu historicko-etnologického používať aj termín národ.²¹ Zaiste existoval rozdiel medzi národmi praveku či včasného stredoveku a národmi modernými, dnešnými.

Nakoniec už R. W. Seton-Watson napísal, že po svojom celoživotnom štúdiu nacionalizmu prišiel k záveru, že hoci nemožno podať vedeckú definíciu národa, treba priznať, že tento jav existoval a existuje. Konštatoval: „Jediné, čo môžem povedať, je, že určitý národ existuje, ak sa značný počet ľudí v určitom spoločenstve považuje za príslušníkov jedného národa a vystupuje, ako by boli jeden národ. Nie je potrebné, aby sa celé obyvateľstvo cítilo tak, alebo tak vystupovalo a taktiež sa nedá dogmaticky určiť, aké minimálne percento obyvateľstva je k tomu potrebné. Ak značne veľká skupina verí v príslušnosť k určitému národu, možno hovoriť o národnom povedomí.“²²

20 KARLSSON, Ingmar. *Európa a národy – európsky národ alebo Európa národov?* Bratislava : Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 1998, s. 16.

21 MARSINA, Richard – MULÍK, Peter (ed.). *Etnogenéza Slovákov*. Martin : Matica slovenská, 2009, s. 12 – 20.

22 KARLSSON, Ingmar. *Európa a národy – európsky národ alebo Európa národov?* Bratislava : Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 1998, s. 60.

Pokiaľ sa týka Slovanov, vieme z domácich i cudzích stredovekých písomných prameňov, že pocit určitej jednoty medzi skupinami slovanských národov, pocit ich odlišnosti od skupiny národov stredomorských, románskych a germánskych, existoval už oddávna a neobmedzoval sa len na okruh ľudí, ktorí čítali a písali. Základom tejto spolupatričnosti zaiste bol dodnes ľahko porozumiteľný príbuzný (a pôvodne spoločný) jazyk, resp. iba veľmi malé rozdiely medzi jednotlivými slovanskými jazykmi počas celého stredoveku a vlastne až dodnes. A hoci je projekcia „slovanskej myšlienky“ tak, ako bola chápaná v 19. stor., do staršieho obdobia anachronizmom, je

bezpečne doložené, že koncept spriaznenosti slovanských regiónov je prítomný už v stredovekých písomných prameňoch.²³ Znamená to, že existencia a názov etnickej skupiny či akéhosi veľkého protonároda Slovanov nie je výmyslom novovekých historikov a archeológov. A ak germánske kmene doby sťahovania národov boli súčasníkmi považovaní za *nationes* – národy, a sami si svoju príslušnosť k svojmu celku uvedomovali,²⁴ niet dôvodu prečo by sme tento pojem nemohli používať aj na historických Slovanov, resp. aj ich hlavné kmene či kmeňové zoskupenia. Genéza, vznik, premeny a v niektorých prípadoch i zánik jednotlivých slovanských jazykov a národov je samostatná široká problematika skúmaná hlavne rôznymi odborníkmi jazykovedy a histórie a bola, je i bude náplňou premnohých štúdií i monografií.²⁵ (Obr. 3).

Viacere európske a v rámci nich i niektoré slovanské národy rástli pod vplyvom existencie a pôsobenia šiestich hlavných faktorov: mali vládnuce dynastie, štáty (nech už sa menovali vojvodstvá, kniežatstvá, kráľovstvá, cisárstva), územné zoskupenia (mestá, provincie, župy, kastelanáty), kultúrne elity a inštitúcie (kláštorné školy, univerzity), náboženské inštitúcie (arcibiskupstvá, biskupstvá, dekanáty atď.)

Obr. 3
Územné rozšírenie hovorcov jednotlivých slovanských jazykov.

23 LEŠNIWSKA, Dorota. Kým byli Slované pro naše předky? Kořeny „slovanské myšlenky“ v české a polské historiografii před polovinou 18. století. In *Studia mediaevalia Pragensia* 11. Praha : Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, 2012, s. 251.

24 Platí to aj o dnešných národoch nielen nemeckom, ale i dánskom, švédskom, nórskom i ďalších, ktorých germánsky pôvod dnes nikto nespochybnuje.

25 https://sl.wikipedia.org/wiki/Slovani#/media/File:Slavic_languages-BLANK.png – upravené, schématické.

a ich autority,²⁶ ako aj samotné rastúce národy, u ktorých sa stihol vyvinúť aspoň zárodok národného povedomia a národnej identity skôr, než bola formulovaná vlastná doktrína o národnom štáte.²⁷ Síce nie vždy, v plnom rozsahu a kontinuítne ich suverenita pretrvala až do vytvorenia terajších moderných štátov. Naopak kontinuita mnohých „štátov“ bola viackrát na kratšie či dlhšie obdobie prerušená. Komplikovaným vývojom prešlo hlavne Poľsko. Ďalšia skupina moderných národných štátov vznikla v posledných desaťročiach na územiach a z národov či etník, ktoré síce majú dlhodobú kontinuitu osídlenia určitého územia, spoločný (blízky) jazyk, kultúru, zvyky a obvykle aj náboženstvo a prípadne aj v bližšej či vzdialenej minulosti mala alebo sa pokúšala o založenie vlastného národného štátu avšak chýbala im, resp. nedospeli k trvalejšej existencii štátnych inštitúcií a organizácií (štátny aparát, právny poriadok, ozbrojená moc) potrebných k dosiahnutiu medzinárodnej právnej subjektivity a zvrchovanosti (napr. Slovensko, Chorvátsko, Slovinsko, Srbsko, Macedónia, Čierna Hora). Je pravdou, že vo väčšine týchto krajín sa v 19. stor. iba začalo konštituovať to, čo sa označuje termínom „moderné národy“ a predtým tu boli rozšírené viac lokálne a regionálne väzby ako národné hoci kontinuita osídlenia osobitým slovanským substrátom bola už vtedy vzdelanejším vrstvám známa z historických prameňov, resp. prvých pokusov o ich spracovanie romantickou historiografiou a následne v priebehu 20. stor. bola na jadrových územiach doložená i archeologicky, resp. kombináciou výskumov historických vied. Srbské i chorvátske územia boli dlho rozdelené na niekoľko častí a to najmä medzi Rakúsko a Uhorsko, Slovensko sa stalo na tisícročie súčasťou Uhorska, resp. polyetnickej rakúsko-uhorskej monarchie. Dochované stredoveké tradície, legendy i národné historiografické konštrukcie o spoločnej slávnej minulosti prispeli k začatiu emancipačných národných hnutí a formulovaniu národno-štátnych koncepcií²⁸ nielen slovenských, srbských, chorvátskych, poľských, českých, ukrajinských, ale i niektorých západoeurópskych národov, ktoré už mali rôzne dlhé „predštátne“ a „ranoštátne“ dejiny za sebou. Aj Slováci a Slovensko (územie obývané Slovákmi, slovenské etnické územie) ako historicko-politická individualita a požiadavky na ústavné uznanie národnej identity boli definované pomerne neskoro,²⁹ no majú podobne ako mnohé iné súveké národy či národnosti, žijúce dosiaľ v rámci multietnických štátov ako menšinové etnikum, na vlastnom etnickom území aj v štátnopolitickom zmysle právo na svoju vlastnú národno-štátnu identitu.

Je interesantné, ako to historická realita ukázala, že samotný jazyk vždy nestačí alebo ani nie je potrebný na definovanie národa. Napríklad na Balkáne, obzvlášť

26 POMIAN, Krzysztof. *Europa i jej narody*. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1992.

27 KARLSSON, Ingmar. *Európa a národy – európsky národ alebo Európa národov?* Bratislava : Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 1998, s. 7.

28 KOVÁČ, Dušan. Nacionalizmus 19. a 20. storočia. In *Historický časopis*, roč. 45, 1997, č. 1, s. 77 – 84.

29 PODRIMAVSKÝ, Milan. Myšlienka národnej identity Slovákov 1848 – 1914, *Dejiny. internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, 2010/1, s. 176 – 191; > http://dejiny.unipo.sk/Dejiny_1_2010.pdf; VEREŠŠ, Marián. *Slovensko. Formovanie sa územia a národa*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2005 a d.

na území Bosny a Hercegoviny, sa nakoniec presadil ako kľúčový element pri definovaní národa faktor náboženstva. Bosna a Hercegovina bola silne islamizovaná v 15. a 16. stor. Od konca 19. a začiatku 20. stor. sa tu jazykový nacionalizmus postupne menil na etnický, bázou etnicity sa tu nestal príbuzný slovanský jazyk, ale náboženstvo, etnické a kultúrne tradície prevzaté slovanskou bázou obyvateľstva od tureckých dobyvateľov.³⁰

Slovania – ich pôvod, etnogenéza a archeologicko-historické počiatky

Pôvod a vývoj kultúrno-etnickej identity Slovanov stále zostáva predmetom diskusií širokého spektra bádateľov – archeológov, historikov, lingvistov, historických demografov, antropológov a najnovšie i genetikov.

Pôvod a význam pomenovania Slovanov

Slovania ako jedna z mnohých skupín európskych etník či národov sa na scéne dejín objavili v polovici 1. tisícročia n. l. náhle, na územiach na severovýchod od podunajských hraníc Byzancie ako veľký celok pozostávajúci z troch veľkých kultúrno-geografických zoskupení (pravdepodobne) skupín kmeňov, bez toho, aby nás jediná historická správa informovala spoľahlivo o jeho pôvode. Rúškom tajomstva zostáva stále zahmlený aj samotný význam pomenovania Slovanov.

Prvýkrát máme názvy, ktoré používali na označenie Slovanov cudzinci, doložené v prvej polovici 6. stor. u Prokopia, Jordana a Pseudocesaria Naziánskeho. U nich aj v iných latinských a gréckych kronikách a letopisoch 6. – 7. stor. sú Slovania označovaní ako „*Sclavini, Sclaveni, Sclavi, genere Sclavinorum*“, v počiatkových fázach alebo alternatívne aj ako tri celky „*Sclavini, Anti, Veneti či Venedi*“, ale je sporné, či sa posledné dva názvy naozaj vždy vzťahujú na Slovanov.³¹ Ich pôvod ani názvy v týchto prameňoch nie sú jednoznačne vysvetlené, čo však nie je nič výnimočné, naopak vzťahuje sa na mnohé, ak nie väčšinu národov.

Vlastné pomenovanie – „*Slovene, slovenin, slovenski narod, slovensko plemja*“, poznáme od 9. stor. z najstarších slovanských písomností. Sami seba tak nazývali

30 Obyvateľstvo štátu Bosny a Hercegoviny, rozdeleného ale na dva územné celky Federáciu BaH a Republiku Srbskú, sa v súčasnosti nazýva Bosniaci alebo Bosňania, tvorení sú však troma identitami – národmi: Bosniakmi v užšom zmysle (bosnianskymi Moslimami (48 %), Srbmi (37,1 %) a Chorvátmi (14,3 %). Bosnianski moslimovia hovoria bosniančinou, slovanským jazykom, ktorý sa od štandardnej srbochorvátčiny líši predovšetkým väčším množstvom turkizmov v slovnej zásobe, inak je jeho gramatika skoro totožná so srbochorvátčinou. Či niekedy vznikne aj skutočný národ Bosniakov s jedným spoločným štátnym jazykom je otázne, pretože kultúrne a náboženské roztrojenie obyvateľstva pretrváva. https://cs.wikipedia.org/wiki/D%C4%9Bjiny_Bosny_a_Hercegoviny; HLADKÝ, Ladislav. Bosenští Muslimové (Bosňáci) – proces vzniku národa. *Historický obzor* 1997, 8 (5/6), 112 – 118.

31 STRZELCZYK, Jerzy. Etnogeneza Słowian w świetle źródeł pisanych. In Parczewski, Michał – Kaczanowski, Piotr (eds.). *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków : Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005, s. 19 – 30.

v 9. – 11. stor. všetci Slovania,³² hoci popri tom používali aj veľké množstvo kmeňových, resp. regionálnych geografických názvov. Iba z územia západných Slovanov ich v 9. stor. uvádza prameň známy ako Geograf Bavorský okolo 50 (napr. *Obodriti, Veleti, Ukrani, Linoni, Havolani, Srbi, Glomači, Slezani, Lužičani, Opolani, Holasici, Česi, Moravani, Vislani* a i.). Etymológia týchto kmeňových pomenovaní je tiež už viac než storočie predmetom častých jazykovedných i historických diskusií, mnoho údajov k dejinám slovanských kmeňov máme i z 10. – 12. stor., najmä k severozápadným (polabsko-pomorským) a východoslovanským kmeňom.³³

Hlavný názov *Sclaveni*, resp. *Sloveni* má viacero výkladov. Niektoré z nich sú romantické, amatérske, zjavne nepravdepodobné, očividne lingvisticky a historicky nelogické vysvetlenia a zväčša odborníkmi už dávno spochybnené, alebo vyvrátené pokusy.

Staršie výklady napríklad vysvetľujú pôvod pomenovania Slovanov od vlastného mena „*Slavo*“, názvu miesta „*Slovy*“ (ktoré však nepoznáme) alebo prídavného mena „*sláva, slávni*“ (lat. *gloriosi*), či zdanlivo podobných slov z cudzích jazykov – „*slow*“ (angl. – kľudný, pomalý, nedbalý, „*Silvanus*“ – teda Lesan (lat. *silva* – les), pochádzajúci z lesov či vyznávač rímskeho boha Silvanusa; „*Svebi, Suevi*“ (germánsky kmeň – Kvádi) atď.³⁴

Pomerne rozšírený je aj výklad (stredoangl. „*sclave*“, starofr. „*esclaf*“, stredolat. „*sclavus*“, neskoj. „*Sklabos*“), ako pôvodné pomenovanie aplikované na Slovanov vo vojnách zajatých a zotročených, ktoré sa neskoršie malo posunúť aj na pomenovanie otrokov vôbec. Hanlivé pomenovanie cudzincov zvonka nie je nič výnimočné (barbari = brblajúci, Nemci = nemí, džauri = nemoslímovia, dokonca aj v čínštine má celý rad výrazov pre cudzie kmene hanlivé konotácie, ktoré sú na prvý pohľad

32 Pôvodne praraslov: „slověnin“, mn. *slověne, sr. – lat. *Sclaveni* „slavyane“ (Niederle), tr. – grec. *Sthlabēnoi* (mn.). Všeobecne: mn. *slavyáne*, ukr. *slavʹyanín*, st. – rus. *slověne* – meno východoslovanského kmeňa blízko Novgoroda, *slavyane*, st. – slav. *slověne*, *slověnsk* – vo vzťahu k slav. kmeňu pri Solúne, bulh. *slověnin*, sloven. *slověnski* „slovenski“, čes. „slovanský“, „slavyanskiy“, Slované „slavyane“, slovensky Slováčok „slovak“, Slovenka „slovačka“, Slovensko „Slovakia“, poľsky *Słowianie* mn. „slavyane“, kashub. *słowiński* „přibaltiysko-slovinskiy“ (v Pomorí), polab. *slüövenskë* (VASMER, Max. *Russisches etymologisches Wörterbuch* 1987/3. Heidelberg: Publisher Carl Winter – Universitätsverlag 1987, s. 664 – 665)

33 Napr. NALEPA, Jerzy. O nowszym ujęciu problematyki plemion słowiańskich u „Geografa Bawarskiego“. Uwagi krytyczne. In *Slavia Occidentalis* 60, 2003, s. 9 – 63; RUCHHÖFT, Fred. *Vom slawischen Stammesgebiet zur deutschen Vogtei*. Die Entwicklung der Territorien in Ostholstein, Lauenburg, Mecklenburg und Vorpommern im Mittelalter. In *Felix Biermann – Thomas Terberger (Hrsg.). Archäologie und Geschichte im Ostseeraum 4. Leidorf – Rahden : VML Vlg Marie*, 2008; SEDOV, Valentin Vasilievič. *Vostočnyje Sloviane v VI – XIII vv.* Moskva : Nauka, 1982.

34 Prehľad pozri: VASMER, Max. *Russisches etymologisches Wörterbuch* 1987/3. Heidelberg : Publisher Carl Winter – Universitätsverlag 1987, s. 664 – 665; ONDRUŠ, Štefan. Keď Sloven znamenalo Slovan. In P. Mulík (ed.): *Slovo o slove. K niektorým problémom slovenskej historickej terminológie*. Bratislava : Bernoláková spoločnosť, 2001; MARSINA, Richard – MULÍK, Peter (Eds.): *Etnogenéza Slovákov. Kto sme a aké je naše meno*. 2. vydanie. Martin : Matica slovenská 2011; BAČIĆ, Jakov. SLAV: The origin and meaning of the ethnonym. In *Slovene Studies* 9/1 – 2, 1987, s. 33 – 41.

zrejme a svedčia o pohrdlivom postoji starovekých Číňanov voči cudzím národom. Ide predovšetkým o „zvieracie“ radikály u čínskych znakov – napr. „červ“ u Man či „pes“ u Di atď.³⁵)

Je ale očividne nepravdepodobné, že by hociktoré etnikum sa nejako hanlivo samo pomenovalo, či si takýto hanlivý názov osvojilo od Byzantíncov ako názov pre otrokov³⁶ akúsi „otrockú identitu“ a tento byzantský vynález sa potom ešte rozšíril, resp. boli ochotné si ho druhotne osvojiť desiatky kmeňov (ktoré inak mali vlastné názvy) na takom obrovskom priestore od Balkánu po Baltik a od Labe až za Dneper, ako to vysvetľujú niektorí bádatelia.³⁷ Nehľadiac na to, že názov „*Sclavene*“ použil Jordanes pre označenie obyvateľstva na širokom priestore medzi dolným Dunajom, Vislou a Dnestrom už v prvej polovici 6. stor., teda skôr než sa slovanskí bojovníci masovejšie spolu s Avarmi dostali do kontaktu z Byzanciou, či už ako nájazdníci, zajatci, otroci alebo v službách ríše.

Historická lingvistika úplne nezávisle na archeologických svedectvách a rýdzo formálnymi prostriedkami preukázala úzku spriaznenosť praslovanského jazyka z jazykmi baltskými i značnú príbuznosť jednotlivých slovanských jazykov navzájom. Upierať slovanským národom a jazykom právo patriť medzi „slovanské“ je preto nezmysel. Tam, kde sa podobné snahy prejavujú, možno vystupujú na povrch hlboko uložené emócie (pocity vyvolávajúce obranu či agresiu) alebo aj politicky motivované ideológie (šovinizmus, imperializmus, rasizmus), ktoré zodpovedajú skôr duchu 19. než 21. stor.

Pôvodne názov Slovanov musel mať iný význam vzniknutý v etnogenetickom jadre, ktorý si expandujúci Slovania ako hlavné pomenovanie podržali na celom značne rozsiahlom území druhotne osídlenom. Za pravdepodobnú sa pokladá hypotéza, že praslovanské názvy „*slověninъ, slověne*“, lat. „*Sclaveni*“ by mohli byť odvodené od názvu rieky či jazera „*Slava, Slavje*“ (napr. Slavut, Slavuta, Slavutič – staré názvy rieky Dneper, Sluja – prítok Vazuzy; poľskej rieky Sława, Sławica; litovskej dediny Šlavėnai na rieke Šlavė), resp. z názvu voda, tiečť (z indoeurópskeho slovného kmeňa „**kleu-*“, gr. „*Kleu*“, lat. „*Cluere*“, litovsky „*Sala-Šlúoju*“ – vo význame tiečť, plynúť, očisťovať (spodobňovanie sleu – slav), teda ľudia žijúci pri vode. Tento výklad by podporovala aj teória, že Slovania pôvodne (tak ako je to doložené písomnými prameňmi pre neskoršie storočia stredoveku i po dnes) skutočne obývali jazerné a močaristé oblasti mimoriadne bohaté na vodu, medzi riekami Pripjať a Dneper

35 JONES, Richard Wyn. „The Image of the Barbarian in Medieval Europe.“ *In Comparative Studies in Society and History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1971, vol. 13, no. 4, s. 376 – 407. SLOBODNÍK, Martin. „Čína a ‚barbari‘ – stereotypy v zobrazovaní ‚iného‘.“ In Viktor Krupa (ed.). *Orient a Okcident v kontaktoch a konfrontáciách*. Bratislava: Veda 1999, s. 90 – 101.

36 Nehľadiac na to, že otroci a otroctvo existovali už od najstarších civilizácií a i v samotnej Rímskej ríši a Byzancii boli státisíce otrokov veľmi rôznorodého rasového, etnického i geografického pôvodu, takmer z každej dobytej krajiny či porazenej armády.

37 CURTA, Florin. *The Making of the Slavs*. History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500 – 700. Cambridge: Cambridge University Press 2001, s. 119, 277 – 292.

a mnohými ich prítokmi, dodnes zachované ako obrovské Pinské močiare³⁸ na rozmedzí Bieloruska, Ukrajiny a Ruska (podrobne rozvedené u Vasmera).³⁹

Iná skupina jazykovedcov sa kloní k variantnému názoru, že pomenovanie „*Slovän*“ je odvodené od podstatného mena slovo (verbum), „*Slav*“ – ten, ktorému je rozumieť, s príponou -än-. Etnické meno „*Slovän*“ malo potom dostať v gréčtine podobu „*Sklavén, Sklavénoi*“. Analogicky malo byť odvodené slovanské pomenovanie Nemcov, od praslovanského adjektíva „*näm*“, ktoré malo význam brblajúci, nezrozumiteľne hovoriaci, nemý. Teda „*Slováni*“ by boli tí, čo si pomocou slov rozumejú a Nemci tí, ktorí nehovoria (po slovansky), teda akoby boli nemí. Aj starí Gréci nazvali nezrozumiteľne hovoriacich cudzincov slovom „*Barbaroi, Barbaros*“, čo má paralely aj v staroindickom „*barbara*“ – brblajúci a do latinčiny prešlo ako „*barbarus*“.⁴⁰

Ďalšia príbuzná, a tiež vcelku konzistentná, interpretácia⁴¹ odvádza pomenovanie Slovanov z indoeurópskeho základu „*Sárvaḥ*“ (celý, zdravý), resp. gr. „*Soluos*“, tocharsky „*salu*“ (celý, všetok), taliansky „*Salv*“ (zdravý) (spodobňovanie „*solu – salv – slav*“). Teda Slovania ako ľudia patriaci k celku, ku všetkým, celý národ, svoji. S tým by mohlo korešpondovať aj vysvetlenie maďarského názvu pre podunajských Slovanov (Slovákov) – „*Tot*“ vyvádzané tiež zo slova celý (gótsky „*diuta*“, latinsky „*totus*“, staropruský „*touto*“, starotaliansky „*tauta*“), t. j. tiež všetci z nás, všetci z celku, svoji.⁴²

Predpokladáme, že budúci lingvistický výskum prinesie nové argumenty pre potvrdenie práve z niektorej z troch vyššie uvedených hypotéz. S najvyššou pravdepodobnosťou buď pre odvodenie od názvu voda (z indoeurópskeho slovného kmeňa **kleu-*, spodobňovaním *sleu – slav*), teda ľudia žijúci pri vode, vodných tokoch a jazerách alebo od základu celý, všetci z celku, všetci z nás, naši, svoji (z indoeurópskeho základu „*Sárvaḥ*“ (celý, zdravý), gr. „*Soluos*“, spodobňovaním „*solu – salv – slav*“), podobne ako tomu bolo u našich západných susedov – Nemcov.⁴³

38 Rozprestierajúce sa na rozlohe približne ako Slovensko.

39 VASMER, Max. *Russisches etymologisches Wörterbuch 1987/3*. Heidelberg: Publisher Carl Winter – Universitätsverlag, 1987, s. 664 – 665.

40 ONDRUŠ, Štefan. Keď Sloven znamenalo Slovan. In Peter Mulík (ed.). *Slovo o slove*. K niektorým problémom slovenskej historickej terminológie. Bratislava : Bernoláková spoločnosť, 2001, s. 112.

41 KUNSTMANN, Heinrich. *Die Slaven. Ihr Name, ihre Wanderung nach Europa und die Anfänge der russischen Geschichte in historisch-onomastischer Sicht*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 1996. V iných ohľadoch ide o celkom pomýlenú prácu.

42 Analogické pomenovanie germánski Allamani = všetci ľudia, muži.

43 Dnešnému nemeckému Deutsch zodpovedalo v starej nemčine „*diutisc*“. Nemci sa starým indoeurópskym slovom „*teut – tout*“ nazvali a uvedomili ako ľud v opozícii voči Rimanom ako pánom. „*Teutoni*“ označovalo nemecký ľud. Talianske „*Tedesco*“ je Nemeč. Keltské staroirské „*touth*“, bretónske „*tud*“ označuje ľud, ľudí. Menom „*Deutsch*“ sa ale Nemci pomenovali až okolo roku 1000 – [https://de.wikipedia.org/wiki/Deutsch_\(Etymologie\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Deutsch_(Etymologie)); <https://www.dwds.de/wb/deutsch>.

Pôvod a pravlasť Slovanov

Behom storočí sa názory na pôvod Slovanov, miesto ich pravlasti, ich etnogenézu i dobu kedy prebehla, značne rozchádzali, pretože antickí autori nám o nich spreď polovice 6. stor. nezanechali takmer žiadne informácie. Keďže sídlili veľmi ďaleko, nestali sa predmetom vojenského ani obchodného záujmu Grékov ani Rimanov a nebol dôvod sa o nich zaujímať ani písať.

Až neskoro rímsky spisovateľ gótskeho pôvodu *Jordanes* v prvej polovici 6. stor. vo svojej knihe *O pôvode a dejinách Gótov* ako prvý opisuje Slovanov ako početné obyvateľstvo, sídliace na obrovských priestoroch vymedzených na severe prameňmi Visly v severovýchodných Karpatoch, líniou pozdĺž oblúku Karpát k vtedajšej dunajskej hranici Byzancie na juhu a juhozápade, a na východ siahajúce až k ďalekému Dnepru. Jeho často citované slová, pokladané za najstaršiu bezpečnú zmienku o Slovanoch boli: „*V tejto Skýtii hneď na začiatku od západu je usadený kmeň Gepidov, ktorý je obkolesený mohutnými a známymi riekami. Totiž na jej severe a severozápade sa rozlieva Tisa; na juhu však ju pretína sám mohutný Dunaj, na východe Flutausis (pravdepodobne Olt)⁴⁴, ktorý dravý a plný krúťňav prudko sa valí do toku Dunaja. Medzi nimi sa rozprestiera Dácia v podobe venca ovinutá strmými Alpami (Karpatti), pozdĺž ktorých na ľavom svahu, čo smeruje na sever, a to od prameňa rieky Visly na nesmiernych priestoroch sa usadil početný kmeň Venetov. Hoci sa im mená teraz menia podľa rôznych rodov a sídlisk, nazývajú sa predovšetkým Sklavenmi a Antami. Sklaveni sídlia v priestore od mesta Novietunum (asi Noviedunum – zaniknuté mesto na dolnom Dunaji – dnes Drnovo pri Lublane) a jazera, ktoré sa nazýva Mursianske (asi bažiny pri ústí Drávy do Dunaja pri antickej Murse – dnes Osijek), až po Danastar (Dnester) a na severe až po Visklu (Vislu)“. Títo namiesto miest majú močiare a lesy. Anti však, ktorí sú z nich najzdatnejší, tam, kde sa Pontské (Čierne) more zahýba, rozprestierajú sa od Dnestra až po Dneper, ktoré rieky sú od seba vzdialené mnohými stanovišťami. Na pobreží oceána (Baltiku) však, kde sa tok rieky Visly vlieva tromi ústiami, usadení sú Vidivarovia pozostávajúci z rôznych kmeňov; za nimi pobrežie oceána obývajú ďalej Estovia, vcelku pokojný druh ľudí. Na juh od nich je usadený veľmi udatný kmeň Akatzirov, nepoznajúci obilie, ktorý sa živí chovom dobytky a lovom. Za nimi za Pontským (Čiernym) morom sa rozprestierajú (pôvodné) sídla Bulharov“.⁴⁵ V knihe XXIII uvádza ešte *Jordanes*, že „... hoci títo... pochádzali z jedného rodu, dali si teraz tri názvy a to Veneti, Antovia a Sklaveni“.⁴⁶*

Jordanes vlastne neopisuje miesta prvotného rozšírenia Slovanov, ani ich pôvod. Zachytil obraz Slovanmi osídleného priestoru až v štádiu začiatkov ich migrácií

44 Olt prameniáci vo Východných Karpatoch, vo výške okolo 1 440 m n. m., a preto so značne dravým tokom (na rozdiel od východnejšieho Prutu, v antike známeho ako „Pyretus“). Územia Gepidov v prvej tretine 6. stor. ležali v oblasti západne od Scythie Minor (Dobruďža), ohraničené veľkými riekami, na severe Tisou (Tisia, Pathissus), na juhu Dunajom (Danubius) a na východe Oltom (Flutausis) prúdiacim do Dunaja (JORDANES, *Getica*, Kniha V, § 33 – <http://www.thelatinlibrary.com/iordanes1.html#V>).

45 JORDANES: *Gótské dejiny / Římské dejiny*. Přel. Stanislav Doležal, Praha Argo, 2012, Kniha V., § 30 – 38; <http://www.thelatinlibrary.com/iordanes1.html#V>; RATKOŠ, Peter. *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968, s. 27 – 29.

46 <http://www.thelatinlibrary.com/iordanes1.html#XXIII>.

Obr. 4

Interpretácia Jordanovho opisu rozsídlenia Slovanov v 1. polovici 6. stor. a historická situácia známa z kombinácie písomných a archeologických prameňov v 6. stor. pred rokom 568.

vom brehu Dunaja, blízko ústia Moravy, k Varnom na Baltickom mori a neskoršie k Dánom na sever a ich dlhá cesta až na pobrežie Severného mora viedla cez všetky slovanské národy („*cuncti Sclavenorum populi*“) i pustými krajinami.⁴⁹ Zdá sa ale, že táto dlhá cesta⁵⁰ viedla práve cez Jordanesom opisované územia: t. j. z dolného Dunaja (od srbskej rieky Moravy), severozápadne pozdĺž Prutu alebo Podnestrím okolo Karpát, krížom cez horné Povolšie, ďalej na severozápad cez vtedy ešte puste (Germánmi opustené) poľské a severonemecké nížiny.⁵¹

smerom na západ a juh až k byzantským hraniciam na dolnom Dunaji, trvajúcich pravdepodobne už niekoľko rokov (Obr. 4).⁴⁷ V tejto dobe severnejšie územia medzi Sávou a Drávou patrili ešte Longobardom, v Potisí a v Sedmohradsku sídlili ešte Gepidi.

V rovnakej dobe sa zmieňuje o Slovanoch Prokopios z *Caesarey*, ktorý vo svojej knihe *O vojne gótskej* (*De bello Gotico*).⁴⁸ Píše, že v roku 512 sa presunul národ Herulov z krajiny na ľa-

47 PARCZEWSKI, Michał. Podstawy lokalizacji pierwotnych siedzib Słowian, In Michał Parczewski – Piotr Kaczanowski (ed.). *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków : Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005, obr. 2; ŠALKOVSKÝ, Peter. *Detva. Praveké a včasnohistorické hradisko k dávnym dejinám Slovenska*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2009. Archeologické pamätníky Slovenska, Tomus 10, obr. 65 – upravené.

48 PROKOPIOS Z KAISAREIE: *Válka s Góty*. Z řečtiny přeložil Pavel Beneš. Praha : Odeon, 1985.

49 BRZÓSTKOWSKA, Alina – SWOBODA, Wincenty. *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian, z. 2: Pisarze z V – X wieku, Seria Grecka*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1989.

50 Hoci v súčasnosti jestvujú ešte tri iné výklady (posledný TŘEŠTÍK, Dušan. Příchod prv-ních Slovanů do českých zemí v letech 510 – 535. In *Český časopis historický* XCIV, 1996, s. 263) možného smeru pochodu Herulov, uvažujúce aj o prechode cez severné oblasti Karpatskej kotliny, Moravu a Čechy, resp. Poľsko.

51 FUSEK, Gabriel. Frühe Slawen im Mitteldonauegebiet. In Jan Bemmann – Michael Schmauder (Hrsg.). *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen*. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte. Band 11. Bonn : Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2008, s. 645, obr. 2.

Pokiaľ sa týka predchádzajúceho obdobia prvej polovice 1. tisícročia – niektorí autori vyvádzajú zo sprostredkovaných opisov konfliktov Antov, ktorí v poslednej štvrtine 4. stor. ešte sídlili v Pričernomorí a južnej Ukrajine s Ostrogótmí,⁵² že vtedy azda títo (slovanskí?) Anti sídlili pravdepodobne niekde severne od týchto Góto-ov a južne od baltských Estov (pravdepodobne ako súčasť čerňachovskej kultúry). Údaje o Antoch spred 6. stor., nie sú však jednoznačne interpretovateľné, podobne ako nie je dokázateľné, že s Jordandovými Vinidmi majú niečo spoločné s Plíniom, Tacitom a Ptolemaiom na viacerých miestach zmieňovaní Venedovia z 1. – 4. stor. n. l., lokalizovaní pod východné pobrežia Baltiku. Títo sú síce vo viacerých slavistických štúdiách považovaní za Slovanov, polemická však nie je len ich lokalizácia, ale aj etnická príslušnosť.⁵³ Za doterajšieho stavu bádania nemožno vierohodne preukázať ani či títo Venedi boli neznámym starým (keltským i negermánskym) etnikom, keltským či germánskym kmeňom alebo už baltizovanou či slavizovanou populáciou. Iba jednou z hypotéz zostáva, že na prelome letopočtov to mohli byť najskôr viac či menej príbuzné keltské, germánske či ilýrske etniká, sčasti migrujúce na západ a sčasti v 4. – 6. stor. sa podieľajúce na vzniku Baltov a Slovanov. Ale istotu tu však nemáme.

Aj preto sa názory bádateľov opierajúce sa o tieto i ďalšie, mladšie historické pramene, na miesto slovanskej pravlasti, pôvod a etnogenézu i dobu, kedy prebehla, značne od počiatku rozchádzali i rozchádzajú.

Najstaršie výklady pôvodu Slovanov siahajú do prelomu 11. a 12. stor. k *Nestorovej kronike – Povesti vremennych let*, vychádzajúcej z biblických textov o pôvode národov v Babylónii a po ich rozsídlení o pôvodnej vlasti Slovanov v oblasti dolného a stredného Dunaja či aj do ruských „sarmatských“ nížin.⁵⁴ Nestorova kronika inšpirovala aj mnohých iných, najmä českých a poľských, kronikárov a učencov 13. – 16. stor. (Dalimil, Kadlubek, Boguslaw, Długosz, Pešina, Dubravius, Matyáš zo Sudet, Dobner).⁵⁵ Podľa týchto neskoršie rôzne kreovaných výkladov Nestora sa Slo-

52 <http://www.thelatinlibrary.com/iordanes1.html# XLVIII; Jordanes, GETICA, Kniha XLVIII, § 247>.

53 Další Veneti sídlili podľa antických prameňov v 1. tis. pr. n. l. v severnej Itálii (Venécia) a boli starovekým indoeurópskym etnikom blízkym italickým kmeňom. Iní boli keltským kmeňom sídliacim v Bretónsku v roku 56 pr. n. l. porobení Rímom. Zdá sa, že názvy „Veneta, Venedae, Veneto, Venedi“ (v latinčine), „Ouenedai“ (v gréčtine) pochádzajú z koreňa pre „biele, belavé, blankytné“ – KOLENDO Jerzy, Wenetowie w Europie środkowej i wschodniej. Lokalizacja i rzeczywistość. In *Przegląd Historyczny*, 75, 1984, 4, Warszawa : Muzeum Historii Polski, 1984, s. 637 – 653; KOLENDO, Jerzy. Wenetowie a Słowianie, in *Spór o Słowian*, Warszawa, 1986, 23 – 28; KOLENDO, Jerzy. Pustki osadnicze w Europie barbarzyńskiej według przekazów autorów antycznych. In *Przegląd Historyczny* 78/3, Warszawa : Muzeum Historii Polski 1987, s. 357 – 374; LABUDA, Gerard. *Słowiańszczyzna starożytna i wczesnośredniowieczna antologia tekstów źródłowych*. Poznań : Wydawn. Poznańskie Tow. Przyjaciół Nauk. 2003.

54 KUZMÍK, Jozef. *Slovník starovekých a stredovekých autorov prameňov a knižných skriptorov so slovenskými vzťahmi*. Martin : Matica Slovenská, 1983, s. 230 – 233 – tu bohaté odkazy na súhrnné i kritické staršie vydania v rôznych jazykoch.

55 Prehľadne MEŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I*. Brno : Libri, 2002.

vania na ceste z Babylónie sťahovali popri Čiernom mori smerom na sever, usadili sa v južnom Rusku a odtiaľ postupovali ďalej na západ v dvoch hlavných prúdoch – južným pozdĺž Čierneho mora do Podunajska a Balkán a severným ponad Karapty k Baltiku a i do Čiech. Tu sú korene aj mladších teórií balkánskych a sarmatských a počiatkové delenie Slovanov na dve vetvy južných a severných, ktoré vlastne na rôznych odborných úrovniach inštruovali ešte aj popredných predstaviteľov romantického autochtonizmu v 19. stor. (Schlözer, Šafárik, Ketrazyński, W. a E. Boguslawski.) a občas tak jazykovedcov, ako i archeológov až dodnes.⁵⁶ Podľa novších interpretácií „*Povešť vremenných let*“ pravdepodobne iba zaznamenala tradíciu migračných pohybov Slovanov na dolnom Podunajsku, známych z viacerých prameňov zo 6. stor.⁵⁷

Nové smerovanie bádania etnogenézy má svoje počiatky už v závere 18. stor. zásluhou európskeho osvietenstva, po nástupe racionalistického poňatia dejín. Vznik vedeckého bádania opierajúceho sa v protiklade k tradičnému biblickému výkladu historických udalostí o analýzu dostupných faktov, malo pozitívny vplyv i na riešenie problematiky počiatkov Slovanov.

Množstvo teórií, ktoré v priebehu 19. stor. k slovanskej etnogenéze vznikli a boli publikované, zhodnotil v prvej veľkej syntéze, v rokoch 1902 – 1925 český vedec Lubor Niederle. Jeho monumentálne, pôvodne 11-zväzkové, dielo *Slovanské starožitnosti* (neskôr upravené na dva zväzky, známe tiež ako *Rukověť slovanských starožitností* – tzv. Eisnerovo vydanie z roku 1953)⁵⁸ bolo dielom európskej kvality a hodnoty, preložené do radu jazykov, malo nemálo pokračovateľov a je dodnes je vysoko cenené.

Niederle prijal hlavné výsledky vtedajšej jazykovedy, že etnogenéza Slovanov, rovnako ako aj väčšiny európskych národov, súvisí so zložitým procesom diferenciácie praindoeurópskej jazykovej skupiny, resp. jej západných nárečových areálov (ilýrsky, grécky, italický, keltský, germánsky, baltoslovanský), sprevádzaným súčasne integráciou a asimiláciou mnohých iných kultúr a jazykových zložiek. Porovnávacími štúdiami rozšírenia geografických, hydrologických, floristických (názvy pohorí, riek, drevín) i iných základných slov sa zistilo, že praslovančina bola najužšie spojená s prabaltštinou, ale zachovala si aj istú príbuznosť so starotráchtinou (arménštinou) a s indo-iránsčinou. Z toho sa logicky usúdilo, že existovali Baltoslo-

56 Ketrazyński (v roku 1868) dokazoval slavinitu Tacitových Svébov a iných etník Germánie v Porýní. Wilhelm Boguslawski (1887) hľadal Slovanov v Cézarovej Galii (stotožňoval Ariovist = Jarovít, Markomani = Moravia a pod.). Ewald Boguslawski, jazykovedec – v *Historii Slowian* (1888) nielenže stotožnil Slovanov s Venetmi, ale aj inými galskými či germánskymi kmeňmi – napr. Lugijci = Lechovia, Svébi – Suevi = Slavi – čo už jeho kritickejší súčasníci označovali za etymologický diletantizmus.

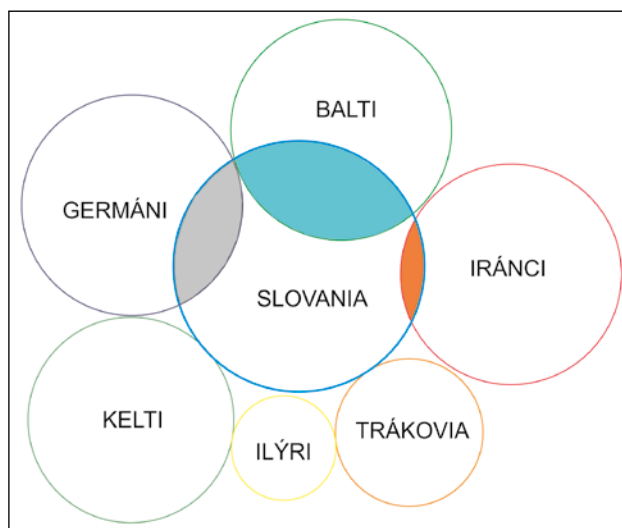
57 VEREŠOVÁ, Nora. Sklavínia v historických prameňoch zo 6. – 14. storočia. (Prehľad koncepcií.) In *Historický zborník* vol. 18, 1, 2008, s. 124 – 143.

58 NIEDERLE, Lubor. *Život starých Slovanů I/1*. Praha : Bursík & Kohout, 1911; NIEDERLE, Lubor. *Život starých Slovanů I/2*. Praha : Bursík & Kohout, 1913; NIEDERLE, Lubor. *Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů III – 1*. Praha : Bursík & Kohout, 1921; NIEDERLE, Lubor. *Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů III – 2*. Praha : Bursík & Kohout, 1925; NIEDERLE, Lubor. *Rukověť slovanských starožitností*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1953.

vania, ktorí pravdepodobne hovorili pôvodne spoločným alebo veľmi blízkym jazykom a mali podľa jazykových reliktoŧ dlhé obdobie za susedov z jednej (západnej, severo a juhozápadnej) strany Germánov a Keltov, z druhej (južnej, juhovýchodnej a východnej) Trákov a Iráncov. (Obr. 5)⁵⁹ Predkovia Germánov hoci patrili do skupiny kentumových národov predstavovali z jazykového hľadiska popri Baltoch najbližších susedov Slovanov.

Na konci svojich bádání vŧak Niederle kriticky napísal: „Archeológia není dnes s to, aby rozřešila otázku o původu Slovanů. Nelze skutečně sledovati slovanskou kulturu od doby historické až do dávne minulosti, kdy se tvoril slovanský národ. Pred 5. stol. po Kř. je zmatek archeologů úplný a všechny snahy dokázati slovanský charakter popelnicových polí lužických a slezských... vedly dosud jen k nezdaru.“⁶⁰

Do bádania slovanskej etnogenézy boli postupne zapojené viaceré vedné disciplíny – okrem jazykovedy, histórie, antropológie i archeológia, etnológia. Všetky tieto vedy prispeli veľkým dielom aj k poznaniu etnogenézy Slovanov, avŧak trpeli alebo eŧte aj trpia svojimi metodologickými i metodickými nedostatkami a aj preto dokonca časť ich reprezentantov v súčasnosti na etnogenetické bádanie rezignovala. V súčasnosti sú aj doba existencie či neexistencie predpokladanej balto-slovanskej jednoty, ako i počiatky vyčleňovania sa praslovančiny lingvistikou znovu diskutované.⁶¹ Oproti starším názorom kladúcim vznik samostatného praslovanckého

Obr. 5

Schematické priestorové rozmiestnenie hlavných západných praindoeurópskych nárečových areálov (ilýrsky, grécky, italický, keltský, germánsky, baltoslovanský).

59 STRZELCZYK, Jerzy. *Od Prastłowian do Polaków. Dzieje narodu i państwa polskiego*, t. I i II. Kraków : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1987, s. 9. (upravené).

60 NIEDERLE, Lubor. *Rukověť slovanských starožitností*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 25.

61 KEMPGEN, Sebastian – KOSTA, Peter – BERGER, Tilman – GUTSCHMIDT, Karl (Hrsg.). *Die slavischen Sprachen. The Slavic Languages. Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, Bd. 32.1)*. Berlin : Mouton de Gruyter 2009; GUTSCHMIDT, Karl (†) – KEMPGEN, Sebastian – KOSTA, Peter – BERGER, Tilman (Hrsg.): *Die slavischen Sprachen. Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, Bd. 32.2)*. Berlin : Mouton de Gruyter 2014.

jazyka hodne nízko až do neolitu⁶² sa dnes predpokladá, že k tomu došlo podstatne neskôr, až niekedy v 1. tisícročí pred n. l.⁶³ Problémom tu stále ale zostáva hlavná slabina jazykovedy, že totiž pre chronológiu jazykových javov (pred ich zachytením v písomných prameňoch) neexistujú takmer žiadne opory. Navyše popredná poľská lingvistka dospela k názoru, že výskum najstarších hydronym či iných vlastných mien nie je schopný podať odpoveď na otázku pôvodného sídla Slovanov ako etnickej skupiny.⁶⁴

Podrobnejšie prehľady stavu bádania, jednotlivé názory, príspevky k problematike i ucelené koncepcie etnogenézy Slovanov všeobecne a západných Slovanov zvlášť, tak autochtonické ako i alochtonické, vzniklé v 20. stor. nájdeme vo viacerých publikáciách.⁶⁵ Nebudeme sa im podrobnejšie venovať, pretože väčšina z nich už bola viac či menej prekonaná a patrí už do dejín jednotlivých historických vied, resp. dejín bádania etnogenézy Slovanov. Všeobecne možno konštatovať, že autochtonické koncepcie lokalizujú pravosť západných Slovanov na územia ich neskoršie historicky známeho, resp. súčasného rozšírenia, alochtonické naopak predpokladajú ich kolísku mimo území ich neskoršieho známeho rozšírenia. V rámci nich vzniklo mnoho hypotéz, názorov, konštrukcií o pôvode jednotlivých západoslovanských národov, ktoré sú zásadne odlišné alebo sa líšia len v detailoch a ktoré bývajú pre lepšiu prehľadnosť ďalej schematicky triedené.

V súčasnosti za neprekonané, nevyvrátené, aktívne, živé možno pokladať iba dve hlavné teórie: Autochtonistickú teória západnú a alochtonistickú východnú (migračnú) koncepciu pôvodu Slovanov.

1. Autochtonistická teória západná vznikla ako reakcia na „veľkonemecké“ koncepcie „Siedlungsarchaologie“ Gustáva Kossinnu a zo zápasu o „slovanskosť“, alebo „germánkosť“ lužickej kultúry ešte pred 1. svetovou vojnou, z ktorého sa vyvinul názor o pôvodných sídlach Slovanov medzi Odrou a Vislou. V Poľsku po J. Kostrzewskom⁶⁶ rozpracovali koncepciu W. Hensel⁶⁷, L. Leciejewicz⁶⁸ i iní. Časť bádateľov

62 TRUBAČEV, Oleg Nikolajevič. *Etnogenez i kul'tura drevnejšich Slavjan*. Moskva : Lingvističeskije issledovanija, 1991; CHROPOVSKÝ, Bohuslav. Some problems of the ethnogenesis of the Slavs and of the settlement process of the Central Danubian Slovans – Slovaks in the 6th and 7th century. In *Slovaks in the Central Danubian Region in the 6th to 11th century*. Bratislava 2000, s. 45 – 65.

63 UDOLPH, Jürgen. *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen*. Ein Beitrag zur Frage nach der Urheimat der Slaven In Beiträge zur Namenforschung. Beihefte – Neue Folge, Band: 17. Heidelberg : Universitätsverlag Winter GmbH, 1979; GOLAB, Zbigniew. *O pochodzeniu Slowian w świetle faktów językowych*. Krakow : Universitas, 2004.

64 POPOWSKA-TABORSKA, Hanna. *Z językowych dziejów Słowiańszczyzny*, Warszawa : Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy Instytut Slawistyki PAN, 2004, s. 133 – 141.

65 Pozri poznámku č. 2.

66 KOSTRZEWSKI, Józef. *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*. Poznań: Księgarnia M. Niemierkiewicza 1914. S podporou jazykovedcov T. Lehra-Splawinského a M. Rudnického či antropológa J. Czekanowského.

67 HENSEL, Witold. *Słowiańszczyzna wczesnośredniowiecza*. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965.

68 LECIEJEWICZ, Lech. *Starożytna spuścizna kulturowa na ziemiach polskich w początkach średniowiecza*. Poznań : Starowarzystwo Naukowe Archeologów Polskich, 2002 (tam ďalšia

dodnes uvažuje najmä o slavinite či podiele na vzniku Slovanov (hlavne kultúry Sukow – Dziedzice),⁶⁹ niektorých zväčša preukázateľne germánskych kultúr doby rímskej na území Poľska, obzvlášť Veľkopoľska a Pomoranska. V posledných desaťročiach koncepcia „poľskej autochtonity“, zastávaná stále najmä poznanskou a wroclawskou školou,⁷⁰ strácala „dych“, pretože nové archeologické materiály, ktoré by ju podporovali sa neobjavovali, práve naopak nové nálezy, potvrdzujú zrejmu diskontinuitu medzi germánskymi kultúrami osídlenými na územiach Poľska (ale aj Slovenska) v neskorej dobe rímskej a období sťahovania národov a kultúrou včasných Slovanov. Absentujú aj objavné teoretické práce a príspevky do diskusie s alochtonistami sú viac negativistické, osobne konfrontačné, odbiehajúce od archeológie a čerpajúce argumenty skôr v iných vedách, ako je etnológia, sociológia, demografia, sociolingvistika, jazykoveda, kultúrna antropológia a historická ekonómia, čo je pre väčšinu archeológov málo zrozumiteľné, argumentačne nejasné a tým aj zväčša neverifikovateľné.

Autochtonistickú koncepciu však oživilí prekvapivé nové výsledky populačnej genetiky,⁷¹ analyzujúce predovšetkým mitochondriálnu DNA na širokom priestore Európy vrátane Poľska, Česka, Slovenska, Ukrajiny, Bieloruska i časti Ruska. Tieto analýzy odporujú predpokladom migracionistov, že stredoeurópske priestory boli Slovanmi osídľované až od 6. stor., následne po vyludnení severných častí Strednej Európy počas 4. – 5. stor. Publikované dáta podľa ich autorov indikujú, že viditeľné zmeny materiálnej kultúry centrálnej Európy medzi 5. a 6. stor. nevyplývali z rozsiahlych demografických zmien, ale boli skôr sprevádzané kontinuitou najmä po materskej línii (mitochondriálna DNA) v populáciách medzi dobou bronzovou a včasným stredovekom.⁷²

Zdá sa teda, že šírenie archeologických kultúr, resp. technológie, jazyka alebo etnicity nemusí vždy znamenať migráciu veľkých skupín jej nositeľov a genetické vzdialenosti medzi populáciami korešpondujú viac s geografickými vzdialenosťami ako s lingvistickými či etnickými. Celkovú dlhodobú „stabilitu“ starého osídlenia Európy naznačuje i zistenie, že väčšina mt a Y haploskupín je datovaných medzi 35 000 – 50 000 pr. n. l., „mladšie“ haploskupiny majú len asi 20-percentný podiel

literatúra).

- 69 Kultúra Sukow – Dziedzice je časťou poľského bádania považovaná za „kultúru Lechickú“, pretože ťažiskové na jej báze sa mali vytvoriť severozápadné jazykové skupiny – polabská, pomoranská, ale i (veľko)poľská.
- 70 MANCZAK, Witold (red.). *Praojczyzna Slowian. Zbiór wypowiedzi*. Kraków : Wydawnictwo UJ, 2001; viacerí autori v PARCZEWSKI, Michał – KACZANOWSKI, Piotr (ed.). *Archeologia o początkach Slowian*. Kraków : Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005.
- 71 Podľa výskumov genetiky pred x generáciami mal každý jedinec 2 na x-tú predkov, z nich len od jedného zdedil Y, od jedného mtDNA, ale od všetkých autozomálnu DNA. Každý má v ktorejkoľvek predchádzajúcej generácii len jedného (ženského) predka od ktorého zdedil mtDNA.
- 72 MIELNIK-SIKORSKA, Marta a kol. 2013. *The History of Slavs Inferred from Complete Mitochondrial Genome Sequences*. <http://dx.doi.org/10.1371/journal.pone.0054360>; <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0054360>.

v mtDNA a Y-DNA variabilite európskych populácií – to sú haplotypy neolitického⁷³ (a neskoršieho) pôvodu.⁷⁴

Taktiež fyzickou antropológiou získané dáta z nedávnych nálezov naznačujú, že oblasť medzi Odrou a Vislou bola i v období medzi dobou rímskou a raným stredovekom kontinuálne osídlená. Potvrdzujú to aj paleodemografické štúdie, ktoré nevedia vysvetliť „biologickú dynamiku“, ktorá by zapríčinila odchod germánskych kmeňov a príchod slovanskej masy. Na základe morfológických vlastností kostrového materiálu údajne⁷⁵ bolo zistené, že populácie przeworskej, wielbarskej i čerňachovskej kultúry⁷⁶ z doby rímskej vykazujú blízke podobnosti s populáciami ranostredovekých západných Slovanov, a nie ako sa predpokladalo so stredovekými germánsky hovoriacimi populáciami.

V tomto svetle teda autochtonistické teórie znovu ožívajú a naopak vieryhodnosť „allochtonických“ hypotéz a to najmä v extrémnej podobe migracionistickej bola naštobená. Všetky tieto analýzy však neznamenajú prechod „*Od mitów ku faktom*“ ako nazval svoju „autochtonickú“ štúdiu antropológ J. Piontek,⁷⁷ iba naznačujú, že otázky etnogenézy a topogenézy Slovanov ešte zrejme nemožno uzavrieť. Nové analýzy a názory bude potrebné preveriť ďalšími odborníkmi antropológi i paleogenetikmi a najmä podrobiť kritickej diskusii s poľskými, ukrajinskými, pobaltskými i ruskými archeológmi priamo sa zaoberajúcimi materiálnou náplňou, vývojom a zmenami v osídlení kultúr doby rímskej a sťahovania národov (na územiach od včasného stredoveku osídlených západnými Slovanmi, včítane dnešného Bieloruska a Ukrajiny), ktorých ťažiskovo germánsky pôvod a historické osudy od ich objavenia sa na scéne dejín až po zánik, resp. odchod na územia západorímskej ríše sú až veľmi dobre prebádané a takpovediac súčasťou učebníc dejepisu Európy.

73 Neolitická migračná vlna predstavuje podľa týchto záverov teda asi prevažne šírenie kultúry a spôsobu života (obrábanie pôdy, domestikácia rastlín a zvierat), nie šírenie ľudí.

74 https://is.muni.cz/el/1431/podzim2006/Bi9325/um/2006_Ferak_Molekularni_aspekty_evolutione_cloveka.pdf

75 Pravdepodobne boli porovnávané kostrové súbory pochádzajúce z poľských a ukrajinských lokalít tej istej kultúry a síce wielbarskej, ktorá pri svojej púti zo Škandinávie nejaký čas pobudla na severe dnešného Poľska (napr. lokalita Lublin), neskôr sa presunula na juh dnešnej Ukrajiny, kde sa stala jednou z troch hlavných súčastí polyetnickej Čerňachovskej kultúry. „...zarówno ludność kultury wielbarskiej, jak i czerniachowskiej wykazuje duże podobieństwo do ludności grupy masłomęckiej z Lubelszczyzny [...]. Można wręcz stwierdzić, iż ludność ta, chociaż zróżnicowana, jest morfologicznie niemal nierozróżnialna. Okazało się, iż uwzględnione w opracowaniu cechy, opisujące morfologię czaszki oraz morfologię szkieletu pozaczaszkowego, w słabym stopniu rozdzielają porównywane ugrupowania kulturowe. Oznacza to, iż nie niosą one ze sobą wyraźnych treści etnicznych.“ (citované z J. Piontek – <http://www.staff.amu.edu.pl/~anthro/slavia/f6.html>).

76 Prvé dve sú pokladané za germánske, čerňachovská za polyetnickú (Góti, Geto-Dáci, Sarmati, Protoslovanovia?).

77 PIONTEK, Janusz. Origin of the Slavs as a pretext for discussion. In *Archaeologia Polona* 44, 2006, s. 317 – 331; PIONTEK, Janusz. The Ethnogenesis of the Slavs in the light of recent anthropological studies. In *Slavia Antiqua* 47, 2009, s. 161 – 189.

Väčšinou uznávaná diskontinuita globálneho kultúrneho vývoja v Poľsku, v celej severokarpatskej i nadunajskej oblasti nie je však dôvodom na úplné odmietnutie určitého biologického i kultúrneho prepojenia, zabezpečeného prežívaním zvyškov pôvodného obyvateľstva, ktoré sa prejavilo napríklad prebráním predslovanskej hydronymie. Ťažko vysvetliteľné by inak zostali niektoré jazykovedné argumenty o starých indoeurópskych predgermánskych hydronymách, ktoré sa zachovali zhusť na celom území Poľska, svedčiace o istej, dokonca dlhodobej sídelnej kontinuite.⁷⁸ Ich zachovanie znamená jednak, že Germáni, ktorí tam relatívne krátko (iba pár storočí) sídlili pred Slovanmi zásadnejšie neovplyvnili názvy riek, jednak, že Slovania museli prísť do styku s nejakým starším domácim, autochtónnym obyvateľstvom. V severnej polovici Poľska sú podľa J. Udolpha dokonca všetky hydronymá pred-slovanské, čo by naznačovalo značne silný kontakt s autochtónmi, intenzívnejšie spolužitie a prebranie kompletnej „databázy“ názvov tokov.

Platí to do istej miery aj pre územie Slovenska, kde kontinuitné zachovanie pred-slovanských (ilýrskych, keltských, germánskych) názvov hlavných riek v prispôbenej podobe: Dunaj (Danuvius, Danubius), Morava (Marus), Kysuca (Kusontia), Váh (Vagus, Cusus, Duria), Hron (Granoua) a Tisa (Pathissus) a pohorí (Karpaty, Tatry, Fatra) naznačuje, že ani vtedy územie Slovenska nebolo úplne vysídlené, časť germánskeho obyvateľstva sa dožila príchodu prvých Slovanov a žila s nimi dostatočne dlho nato, aby si Slovania staré (bližšie nešpecifikovateľné protoindoeurópske, keltské a germánske) názvoslovie hlavných tokov osvojili.⁷⁹

Celkovo však počty prisídlených Slovanov museli vysoko prevyšovať tieto potencionálne zvyšky, skupiny tunajšieho germánskeho obyvateľstva. Dokazujú to mnohopočetné príklady kmeňov či raných etník v antike i včasnom stredoveku, ktoré podľahli kultúrnej i jazykovej asimilácii domácich „autochtónov“. Napríklad Vizigóti po trojstoročnom ovládnutí Hispánie zanechali po sebe charakteristickú materiálnu kultúru, architektúru, dokonca i literárne diela v gótcine avšak po porážke ich kráľovstva arabsko-hispánskymi spojencami boli pomerne rýchlo jazykovo asimilovaní, pretože podľa odhadov historikov tvorili iba dve – tri % obyvateľstva Pyrenejského polostrova, ktorého počet sa v 6. – 8. stor. odhaduje na 7 – 8 miliónov.⁸⁰ Zanechali síce pomerne výrazné jazykové stopy v španielčine i portugalčine,⁸¹ ale podobne ako susedné kmene germánskych Frankov, Burgundov a iných germánskych kmeňov integrovaných do Franskej ríše sa romanizovali kultúrne i jazykovo.

Alochtonické koncepcie uvažujú o pôvode (západných) Slovanov najmä v rôznych častiach východnej Európy, ale aj v iných vzdialenejších územiach odkiaľ sa mali v rôznych obdobiach, rôznymi smermi a spôsobmi presídliť do strednej Európy. Hypotézy o viacnásobných migráciách predpokladajú presuny protoslovanského

78 UDOLPH, Jürgen. *Die Stellung der Gewässernamen Polens innerhalb der alteuropäischen Hydronymie*. Beiträge zur Namenforschung NF. Beiheft 31. Heidelberg : Winter 1990.

79 KRŠKO, Jaromír. Vplyv predslovanských kontaktov na hydronymiu Slovenska. In *Linguistica*, 55/1. Slavic/Non-Slavic Language Contact in the Area of Diachronic Onomastics. Ljubljana University Press : Faculty of Arts, 2015, s. 47 – 57.

80 COLLINS, Roger. *Visigothic Spain*. Bodmin : Wiley – Blackwell, 2004, s. 409 – 711.

81 HRICSINA, Jan. *Vývoj portugalského jazyka*. Praha : Karolinum, 2015, s. 78.

osídlenia najmä západovýchodnými smermi medzi priestormi Poľska až východného Ruska počas dlhšieho obdobia od doby halštatskej až po včasný stredovek.

Penetračné teórie predpokladajú, že západní Slovanovia sa do svojich terajších vlastní prisťahovali postupne dlhodobou penetráciou, infiltráciou. Takéto penetrácie však historicky nie sú pozorované často a zväčša sa netýkajú súvislých väčších území, ale bývajú smerované do viacerých miest už iným etnikom či etnikami osídlenými makroregiónmi. Asi najznámejšie príklady poskytujú v tomto smere dejiny Židov.⁸² Nikdy však tieto penetrácie nevedli k vzniku súvisle osídlených, kultúrne a jazykovo relatívne jednotných „štátnych“⁸³ útvarov.

Tzv. exotické alochtonistické lokalizácie pravlasti (Sumer, Kréta, Čína atď.) boli od svojho vzniku na pokraji bádania a zostávajú bez povšimnutia odbornej verejnosti. Nie sú pokladané za seriózne a ak sú vôbec hodnotené, tak ako prejavy neskorého romantizmu, dogmatického mytologizmu, sofistického excentrizmu, exhibicionizmu až diletantizmu.

V súčasnosti väčšina bádateľov za najpravdepodobnejší, reálny pokladá model východnej (alochtonickej) koncepcie pôvodu Slovanov a ich následných migrácií do strednej, západnej či južnej Európy z východnej pravlasti, ktorá vznikla kombináciou starších jazykovedných i archeologických predstáv s poľským a ukrajinským archeologickým výskumom posledných troch desaťročí. Pokiaľ ide o východných Slovanov, tak ide vlastne ťažiskovo o teóriu autochtonistickú, z hľadiska pôvodu západných a južných Slovanov, ale o teóriu alochtonistickú, migračnú či penetračnú.

V súčasnosti je stále viac akceptovaná širokým medzinárodným spektrom bádateľov archeológov, historikov i jazykovedcov.⁸⁴ Podľa nej kryštalizácia Slovanov prebiehala práve v častou lingvistov naznačenom priestore ohraničenom približne hornou Vislou a Karpatmi na západe a stredným tokom Dnepra na východe.⁸⁵ Viedli k tomu najmä bádania poľských archeológov z krakovskej a varšavskej školy, ktorí postupovali metódou diskontinuitnou, t. j. analýzou a stanovovaním času zániku predslovanského osídlenia širšieho priestoru medzi Odrou, Dneprom, Baltikom a Podunajskom (koncom 4. – 5. stor.), ktorý bol následne stupňovite slavizovaný.⁸⁶ Rozborom množstva archeologického materiálu z 3. až 5., resp. 6. stor. sa podarilo ak nie vyvrátiť, tak veľmi silne spochybníť kontinuitu osídlenia, resp. kontinuitu archeologickej kultúry, kontinuitu vývoja jednotlivých archeologických artefaktov, foriem sídiel, objektov či pohrebísk a pochovávaní v priestore nielen medzi Vislou

82 JOHNSON, Paul. *Dějiny židovského národa*. Praha : Rozmluvy, 1995.

83 Kniežatstiev, kráľovstiev, mestských štátov, gíld...

84 Prehľad napríklad v: PARCZEWSKI, Michał – KACZANOWSKI, Piotr (ed.). *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków : Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005; POPOWSKA-TABORSKA, Hanna. *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1991.

85 S miernymi posunmi smerom najmä na sever či východ v niektorých hypotézach. Rozdiely sú tiež v posudzovaní slaviny niektorých archeologických kultúr.

86 GODŁOWSKI, Kazimierz – PARCZEWSKI, Michał. *Pierwotne siedziby Słowian*. Wybór pism pod redakcją Michała Parczewskiego. Kraków: Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000; PARCZEWSKI, Michał. Podstawy lokalizacji pierwotnych siedzib Słowian, In Michał Parczewski – Piotr Kaczanowski (ed.). *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków: Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005, s. 65 – 78 a d.

a Odrou, ale aj na celom juhozápadnom Pobaltí,⁸⁷ čo sa stalo východiskom pre hľadanie pravlasti východnejšie na územiach, na ktorých sú aj v historických prameňoch 6. stor. dokumentovaní najstarší Slovania (súhrnne u Parczewského juhovýchodné Poľsko, juhozápadná Ukrajina, Moldavsko, južné a východné Rumunsko).

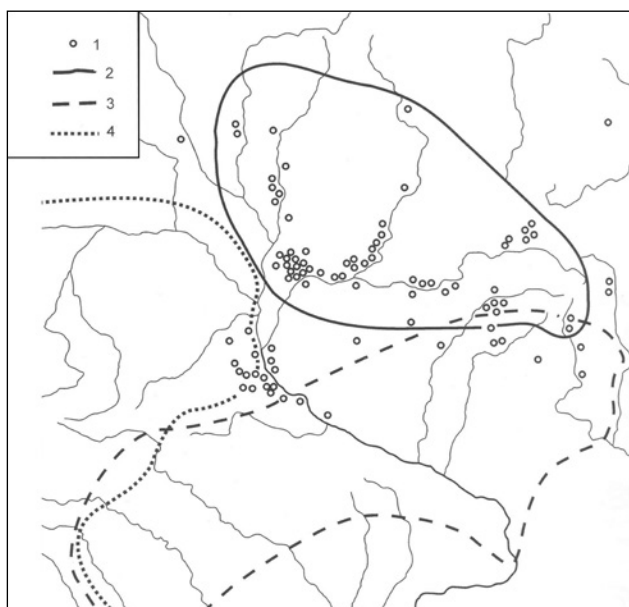
Ukrajinskí a ruskí bádatelia pracovali najmä retrospektívnou metódou, t. j. vychádzajúc od najstarších bezpečne slovanských pamiatok kultúr (na ktorých v 9. – 12. stor. vyrastá Kyjevská Rus) Luka Rajkovecká v Pravobreží Dnepra až po Karpaty a Volyncevskej (a jej nástupcu romenskej) kultúry v ľavobreží Dnepra, v bazénoch Sejmu a Desny z konca 7. – 9. stor., smerom k pražskej, peňkovskej a koločinskej kultúre 6. – 7. stor.⁸⁸ Porovnávajúc ich príbuzné či rozdielne znaky v materiálnej kultúre, kultúre bývania i pohrebnom ríte, sa snažia postupne rekonštruovať ich staršie podložie alebo aj priamych genetických predchodcov v predchádzajúcich storočiach (v 5. a 4. stor. n. l.). S novými terénnymi výskumami narastá aj počet archeologických komplexov, v ktorých sa nachádzajú spoločne najstaršie identifikované slovanské komponenty s predmetmi datujúcimi ich do 5. stor. alebo spolu s kontaktnými elementmi predchádzajúcich kultúr, najmä postzarubynskej kyjevskej kultúry, obzvlášť niektorých jej skupín v balto-slovanskom pomedzí ako aj časti čerňachovskej kultúry, ktoré zdá sa mali aj podobný hospodársko-spoločenský model a spôsob života ako neskorší Slovania.⁸⁹

Tým sa vymedzil pomerne presne čas i priestor objavenia sa zatiaľ najstarších, prvých archeologicky doložených Slovanov. Ide o susediace makroregióny: 1. v medzirieči Pripjate, Dnepra a horných tokov Dnestra a Bugu, kde sa v 5. stor. objavuje relatívne jednotná materiálna kultúra pražská, alebo pražsko – korčakovská kultúra, 2. južnejšie medzi stredným Prutom a Dneprom kultúra peňkovská a 3. v severo-

87 DĄBROWSKA, Teresa – MACZYŃSKA, Magdalena: Przeworsk Kultur. In *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde (RGA)*. 2. Auflage. Band 23, Berlin/New York 2003, s. 540 – 567; KOKOWSKI, Andrzej. *Starożytna Polska: od trzeciego stulecia przed narodzeniem Chrystusa do schyłku starożytności*. Warszawa : Trio, 2005 a ďalší.

88 Nepochybne spomínané kultúry tak Luka Rajkovecká, kultúra dlhých kurganov či volyncevskej a romenskej kultúra mali znateľné inoetnické prímеси v severovýchodných oblastiach najmä baltské a fínske, v juhovýchodných zas participovali rôzne kočovnícke etniká.

89 BARAN, Volodimir Danylovič (Red): *Etnokulturnaya karta territorii Ukrainской SSR v I tys. n. e. Kiev* : Naukova dumka, 1985; BARAN, Volodimir Danylovič. Venedy, sklavynty ta anty u svitli archeolohiji. In Zofia Kurnatowska – Hana Kóčka-Krenz (eds.). *Kraje slowiańskie w wiekach średnich*. Profanum i sacrum. Poznań : PTPN, 1998, s. 38 – 49; LOPATIN, Nikolaj Vladimirovič. Gruppy drevnostej 5 – 8 vv.: n. e. v Verchnem Podneprov'e i na Severo-Zapade Rossii (po keramičeskim materialam). In Michał Parczewski – Piotr Kaczanowski (ed.). *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków: Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005, s. 463 – 478; OBLOMSKIJ, Andrej Michajlovič. Novaja koncepcija kievskoj kultury verchnego Podneprov'ja. In Michał Parczewski – Piotr Kaczanowski (ed.). *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków: Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005, s. 137 – 156; SEDOV, Valentin Vasilievič. Slavjane. *Istoriko-arheologičeskoe issledovanie*. Moskva : Jazyki slav. kultury 2002; TERPILOVSKIJ, Rostislav Vsevolodovič. Nasledie kievskoj kultury v 5 – 6 vv. In Michał Parczewski – Piotr Kaczanowski (ed.). *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków : Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005, s. 387 – 402.

Obr. 6

Kyjevská kultúra (3. – 5. stor.) a včasnoslávské kultúry:
 1 – areál koločinskej kultúry; 2 – areál peňkovskej kultúry,
 3 – areál pražskej kultúry v 5. – 7. stor.

menej zahĺbených zemníc s centrálnym stĺpom a otvoreným ohniskom zdá sa boli hlavne peňkovská a koločinská kultúra. Vysoký podiel na ich genéze mala kyjevská kultúra (Obr. 6).⁹¹ U kultúry koločinskej to boli ťažiskovo jej severné odnože – hor-

východnej zóne pri Hornom Dnepri a Desne koločinská kultúra Obr 4.⁹⁰

Ukazuje sa, že tieto včasnoslávské kultúry nemali pravdepodobne jediného jednotného predchodcu, a že procesy ich formovania boli v 4. – 1. polovici 5. stor. dynamické tak z hľadiska priestoru, ako aj obsahu. Okrem územných súvislostí a prevažujúcich zhôd sú evidentné isté rozdiely v typoch keramiky, obydlí i v pohrebnom ríte úspešne vysvetľované výraznými podielmi rozličných kultúrnych prostredí ich vzniku.

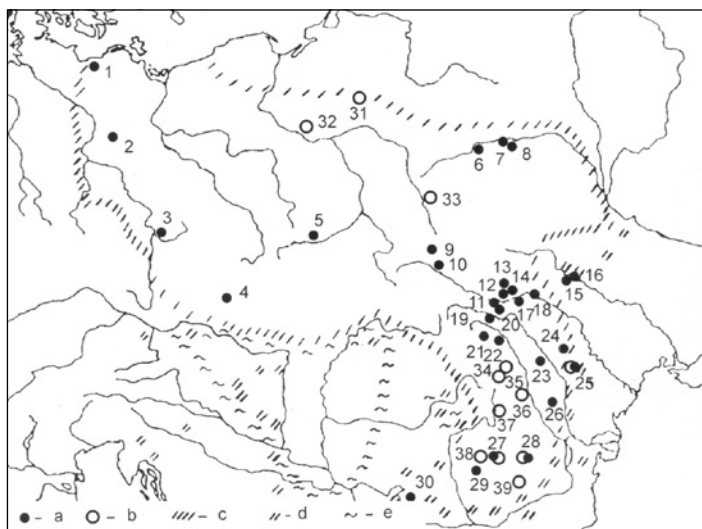
Blízke svojim pôvodom, prejavujúcim sa tak v materálnej kultúre, ako i v typoch

90 Niektorí bádatelia pokladajú za najstaršie včasnoslávské kultúry aj iné archeologické komplexy – napr. kultúru imeňkovskú, Banceroščina – Tušemľa, kultúru dlhých pskovských kurganov, kultúru Sukow – Dziedzice, kultúru Ipotesti – Cîndești – Ciurel – ide však o menšinové názory (pozri SEDOV, Valentin Vasilievič. *Slavjane v drevnosti*. Moskva : Institut archeologii RAN, 1994). Podľa väčšiny bádania ide o mladšie deriváty hlavných troch včasnoslávských kultúr vzniknuté lokálne zaujatím území (nížiny : Severonemecká, Poľská a Baltská) s rôznym starším kultúrnych podložími i odlišnými prírodnými podmienkami a to asi až v 7. stor. Napr. keramika kultúry dlhých pskovských kurganov má mať blízko aj k neskorokyjevskému typu Uzmeň v dvinsko-lovaťskom teritóriu na severozápade Ruska (LOPATIN, Nikolaj Vladimirovič. Gruppy drevnostej 5 – 8 vv.: n. e. v Verchnem Podneprov'e i na Severo-Zapade Rossii (po keramičeskim materialam). In Michał Parczewski – Piotr Kaczanowski (ed.). *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków: Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005, s. 476). Kultúra Ipotesti – Cîndești – Ciurel sa rumunskými bádatelmi interpretuje skôr ako romanizovaní potomkovia geto-dáckych a germánskych kmeňov. Podiel Slovanov (kultúry Peňkovka) v osídlení 6. – 7. stor. v rumunskej a moldavskej časti Dolného Podunajska je nekriticky spochybňovaný až negovaný (TEODOR, Eugen, S. Un Update for 'Ipotesti – Cîndești culture'. In *Zborník na počesť Dariny Bialekovej*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2004, s. 405 – 414).

91 TERPILOVSKIJ, Rostislav Vsevolodovič. Nasledie kievской kultury v 5 – 6 vv. In Michał Parczewski – Piotr Kaczanowski (ed.). *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków : Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005, s. 393, obr. 5.

nodneprovský variant (typ Abidnja), desninský a sejmský variant (typ Uzmeň – Zaozerje) a sčasti susediace baltské komponenty. Peňkovská vetva Slovanov pramení v sčasti v neskorokeyjevských komplexoch na Desne typu Roišče, ale pri jej vzniku zohrala rozhodujúcu rolu severná časť čerňachovskej kultúry, zvlášť jej kompaktná skupina na hornom Podnestri a Južnom Bugu so zahĺbenými obydliami a prevahou v ruke robenej keramiky typu Chlopkov. Táto, napriek zrejmej polyetnickosti celej čerňachovskej kultúry, úzko súvisí územne a chronologicky, ale i geneticky s peňkovskou kultúrou.⁹²

Výskum počiatkov pražskej kultúry ešte trvá, zdá sa že výrazný podiel na ňom mali severozápadné horno- a strednodneprovské skupiny čerňachovskej kultúry vytvorené sčasti za účasti juhovýchodného výbežku przeworskej kultúry, zvlášť typ Bovšiv (Bakota, Teremcy, Sokol).⁹³ Aj keď časť bádateľov⁹⁴ uvažuje aj o silnejšom podloží v kyjevskej kultúre, ktorej areál sa ale kryje iba okrajovo s areálom najstarších pamiatok pražskej kultúry. Okrem osobitej keramiky boli pre pražskú kultúru typické klasické kvadratické zemnice s kamennými alebo hlinenými pecami, ktoré zostali dlho súčasťou tradičného staviteľstva tejto vetvy Slovanov, majúcej neskôr hlavný podiel na vzniku západných Slovanov.⁹⁵

Obr. 7

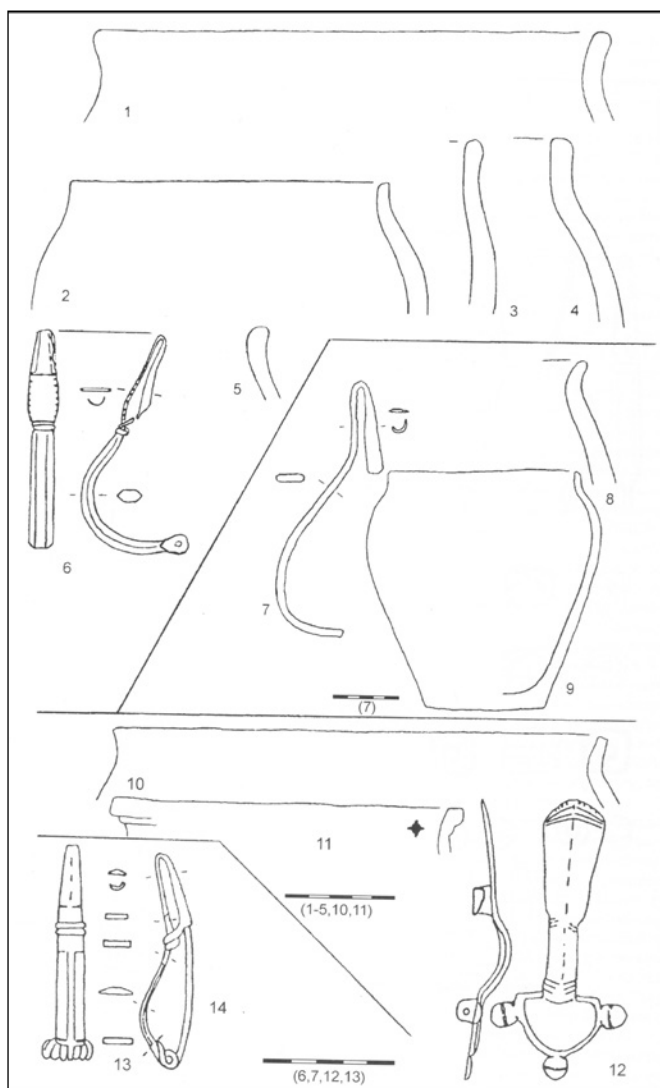
Rozšírenie lokalít pražskej kultúry s dobre datovateľnými nálezmi. a – dokumentovaná nálezové komplexy; b – nálezové komplexy dostatočnej dokumentácie; c rozšírenie pražskej kultúry; d – elementy pražskej kultúry na území iných kultúr; e – zóna neslovanských nálezov v strednom Podunajsku.

92 TERPILOVSKIJ, Rostislav Vsevolodovič. Nasledie kievskej kultúry v 5 – 6 vv. In Michał Parczewski – Piotr Kaczanowski (ed.). *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków : Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005, s. 387 – 402.

93 BARAN, Volodimir Danylovič. Dotychczasowe osiągnięcia i problemy badań nad kulturą wczesnosłowiańską. In *Slavia Antiqua* 37, 1996, s. 41 – 53.

94 GODŁOWSKI, Kazimierz – PARCZEWSKI, Michał. *Pierwotne siedziby Słowian*. Wybór pism pod redakcją Michała Parczewskiego. Kraków : Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000, s. 233.

95 Napr. FUSEK, Gabriel. *Slovensko vo včasnorslovanskom období*. Arch. Slovaca Monogr. Stud. 3. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1994, s. 122 – 127; ŠALKOVSKÝ, Peter. *Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt*. Arch. Slovaca Monogr. Stud. 6, Nitra : Archeologický ústav SAV, 2001.

Obr. 8

Výber nálezov zo sídlisk pražskej kultúry s dobre datovateľnými archaickými artefaktami. 1 – 6 – Berezec, obydlie 2;
7 – 9 Bakota, obydlie 65; 10 – 12 – Teremcy, obydlie 14;
13 – 15 – Bernašovka, obydlie 20 (Ukrajina).

Aj napriek chýbajúcim, resp. málo vhodným vzorkám na dendro a karbónové analýzy v skúmaných územiach „pravlasti“ stúpa počet lokalít chronologicky predchádzajúcich „historický zrod“ Slovanov. Počet nálezových komplexov s pamiatkami pražskej kultúry bezpečne datovanými hlavne charakteristickými typmi spôn a kovaní opaska tvoril v roku 2005 38 komplexov z 30 lokalít (Obr. 7).⁹⁶ Najstaršie z nich možno datovať už od druhej polovice 4. stor. do prvej polovice 5. stor. (Ostrov, Bernašivka, Bakota), ďalšie do druhej polovice 5. – prvej polovice 6. stor. (Berezec, Kodyn, Luka Kavetčynskaja, Teremcy – Obr. 8).⁹⁷ Zvyšok datovateľný iba rámcovo do 6. – 7. stor. už pravdepodobne dokumentuje obdobie expanzie pražskej kultúry západným smerom. Nové včasné lokality pražskej kultúry z konca 4. – 5. stor. pribúdajú aj v Bieloruskom Polesí.⁹⁸

Zdá sa, že przeworská kultúra, podobne ako

- 96 GAVRITUCHIN, Igor Olegovič. Kompleksy pražskoj kultury s datirujuščimi veščami. In Michał Parczewski – Piotr Kaczanowski (ed.). *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków : Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005. s. 438, obr. 27.
- 97 GAVRITUCHIN, Igor Olegovič. Kompleksy pražskoj kultury s datirujuščimi veščami. In Michał Parczewski – Piotr Kaczanowski (ed.). *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków : Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005. s. 403 – 461, obr. 2.
- 98 VERGEJ, Valentina, Sergeevna. Pražskaja kultura v Belarusi. In Michał Parczewski – Piotr Kaczanowski (ed.). *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków : Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005. s. 499.

i zložky niektorých ďalších kultúr, sa na etnogenéze Slovanov mohli podieľať iba čiastkovo a sprostredkovane, najmä prostredníctvom čerňachovskej a kyjevskej kultúry, ktorými boli prekryté a asimilované ich menšie infiltrované či okrajové skupiny. Zmiznutie týchto kultúr v 4. – prvej polovici 5. stor. sa pokladá za dovŕšenie kultúrnej a jazykovej integrácie Praslovanov. S výskytom najstaršej včasnoslavskej materiálnej kultúry korešpondujú tesne chronologicky i už zmienené prvé bezpečné historické správy zaznamenané neskorootantskými autormi v prvej polovici 6. stor. (Prokopios, Jordanes a i.) viažuce sa na prelomovú udalosť v dejinách Slovanov – začiatok ich expanzie a osídľovania južnej a strednej Európy.⁹⁹

Etnogenézu Slovanov pravdepodobne ovplyvnila, urýchlila expanzia Hunov, ktorá spôsobila ústup Vizigótov sídliačich západne od Dnestra na rímske územie a rozpad centrálnej moci vyspelej polyetnickej čerňachovskej kultúry na juhu dnešnej Ukrajiny a Moldavska. Porážka hlavnej – vládnucej zložky čerňachovskej kultúry germánskych Ostrogótov v roku 375 viedla k ich podmaneniu Hunmi a tiež postupnému presunu na západ nad Dunaj a do Panónie. Odchodom aj sarmatoalanskej zložky čerňachovskej kultúry na západ došlo k vyprázdneniu priestoru juhozápadnej Ukrajiny, čím sa pravdepodobne vytvorili priaznivejšie podmienky pre hospodársky, demografický i kultúrny vývoj osídlenia na lesostepných severných okrajoch bývalej čerňachovskej kultúry jeho autonómnou politickou organizáciou.

Tieto procesy postupne vyústili do zaberania nových území južnejšie, najmä v druhej polovici 5. stor. po rozpade Hunskej ríše, a následne v 6. a 7. stor. k ďalším migráciám Slovanov z pravlasti na všetky svetové strany.

Vyššie uvedenú koncepciu podporujú aj lingvistické analýzy najstarších slovanských miestnych názvov v gréckom, latinskom, baltskom a fínskom jazykovom prostredí, ktoré dokazujú, že počiatky dialektového členenia, t. j. rozpadu praslovančiny možno hľadať niekedy medzi 2. – 6. stor. n. l., v dobe sťahovania germánskych kmeňov zo severu na juh, vtedy došlo k prvému rozdeleniu slovanských kmeňov, ktoré pokračovalo v časoch migrácií v 6. – 7. stor.¹⁰⁰ Podľa zachovaných písomných prameňov v čase prvých kontaktov s európskymi neslovanskými národmi nemali ešte Slovania veľké dialektné diferencie.¹⁰¹

O tom, že proces rozpadu praslovančiny na hlavné dialekty bol pomalý svedčia i novšie historické pramene, ktoré ešte takmer celý včasný stredovek hovoria iba o jednom slovanskom jazyku – *sclavina lingua*, *sclavorum lingua*, *slověnskij jazyk*. Ešte

99 Táto interpretácia je síce väčšinou prijímaná ako logicky doložená, no nemožno úplne negovať jej kritiku, ktorej treba priznať minimálne snahu o rovnováhu medzi nadmerným optimizmom a absolútnou negáciou, čo je vo vede vždy potrebné. Kritizovaná je predovšetkým zástancami západnej autochtónnej teórie, hľadajúcimi väzby medzi neskorým przeworským a včasnoslavským osídlením Poľska.

100 RUSEK, Jerzy – BORYŚ, Wiesław (Red). *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*. Warszawa : Wydawnictwo Energeia, 1998; NALEPA, Jerzy. *Słowiańszczyzna północno-zachodnia: podstawy jedności i jej rozpad*. Poznań : Państwowe Wydawn. Naukowe; Oddz. w Poznaniu, 1968, s. 22; POPOWSKA-TABORSKA, Hanna. *Z językowych dziejów Słowiańszczyzny*, Warszawa : Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy Instytut Slawistyki PAN, 2004, s. 215.

101 STIEBER, Zdzisław. *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969 – 1973; PETR, Jan. *Základy slavistiky*. Praha : Statní pedagogické nakladatelství, 1984.

Adam z Brém, kronikár a geograf druhej polovice 11. stor., píše, že „*obyvatelia Boemie a Polania majú nielen rovnaký odev, ale i reč...*“¹⁰²

Najnovšie sa teda aj lingvistické bádanie prikláňa k názoru, že vznik a kryštalizácia slovanského jazyka boli natoľko neskorými javmi, ešte aj v 6. stor. n. l. úplne neukončenými, že tým sa vlastne stáva bezpredmetným hľadať staršiu lokalizáciu pravlasti.¹⁰³

Migrácie slovanských kmeňov na západ, zaujatie nových vlastí a počiatky západoslovanských národov

Slovanská „expanzia“ býva takto označovaná najmä pre obrovský priestor, ktorý v konečnom dôsledku zasiahla. V skutočnosti to bol pravdepodobne dlhšie trvajúci proces migrácií behom niekoľkých generácií, etapovité presuny jednotlivých kmeňov a ich častí do nových území, ich zaberanie a kolonizácia alebo presuny ďalej trvali od druhej polovice 5. vlastne až do konca 6. a v niektorých zónach i 7. stor. Presídľovanie kmeňov či ich častí prebiehalo v niekoľkých vlnách, v rôznych smeroch a intenzite, ktoré sú mapované rozšírením včasnოსlovanskej materiálnej kultúry, najmä keramiky, nepočtených druhov ozdôb, typického žiarového pohrebného rítu a kvadraticky zahĺbených obydlí – zemnic. Aj keď samozrejme nemožno stotožňovať či analogizovať etapovitú presunov s germánskymi kmeňmi o dve – tri storočia skôr, ktoré mali inú hospodársku bázu s veľkou úlohou akčných bojových družín, predsa len možno spomenúť, že kmene Gótotv, iba od svojho rozčlenenia na Ostrogótotv a Vizigótotv koncom 3. stor. na území dnešnej južnej Ukrajiny, zdieľali zväčša rozdielne osudy, prežili počas niekoľkých generácií viacero posunov – najprv pri úteku pred Hunmi, potom v ich zväzku a po zániku Hunskej ríše sídlili (rozčlenení do viacerých kmeňových či rodových frakcií, pod vedením svojich náčelníkov) dočasne v Dácii, Moézii, Trácii, južnej Panónii, Ilyriku, až nakoniec skončili v Itálii (Ostrogóti), resp. v Hispánii (Vizigóti). Formou sa teda presuny slovanských kmeňov mohli blížii menej hektickým presunom západogermánskych kmeňov zo severu Európy v storočiach okolo zmeny letopočtu na rozsiahle územia tzv. Veľkej Germánie, ohraničenej na juhu Dunajom, na západe Rýnom, na východe Vislou a na severe morom Severným a Baltským, včítane južnej časti Škandinávského polostrova.

Zložitosť procesov, trieštenie slovanských kmeňov pred i počas presídľovania naznačuje rozšírenie tzv. párových názvov kmeňov, ktorých je známych viac než desať – napr. Obodriti sú historickými prameňmi lokalizovaní do severného Polabia i Dolného Potisia, Severiani medzi Dneprom a Donom a v centrálnom Bulharsku, Srbi v dnešnom Srbsku a medziriečí Labe a Saale, Chorváti na Done, v severných Čechách a na západnom Balkáne či v dnešnom Chorvátsku, Dudlebi na rieke San niekde v juhovýchodnom Poľsku a v južných Čechách, Volyňania na západnej Ukrajine a v ústí Odry, Dregoviči v hornom Podneprí a v Trácii, dnešnom Grécku

102 BRÉMSKÝ, Adam. Činy biskupů hamburského kostela. Velká kronika evropského Severu. Praha : Argo, 2009.

103 POPOWSKA-TABORSKA Hanna. Chronology of Common Slavic Phonetic Changes in the Context of Early History of Slavs. In *Sovetskoye Slavianovedenie* 1, 1990.

(Obr. 9).¹⁰⁴ Presídľovanie formou dlhých pochodov s povozmi, základnými zásobami potravín, osiva a sčasti asi i hospodárskymi zvieratami, najmä dobytká a železného náradia, museli byť pravdepodobne (okrem vojnových krízových situácií) odsúhlasené kmeňovou radou, plánované, pripravované a organizované kmeňovými vodcami. Na sťahovanie sa vyberalo asi obdobie hneď po zbere a spracovaní úrody, s regionálnymi posunmi do úvahy pripadala teda najmä jeseň.

Obr. 9
Schéma rozšírenia párových názvov slovanských kmeňov.

Čo sa týka rýchlosti pochodu, tá závisela do veľkej miery od členitosti terénu a stavu povrchu ciest. Vo zvlnených či horských krajoch je možné uvažovať o rýchlosti 15 až 20 km za deň a na rovinách približne 30 km za deň.¹⁰⁵ Pre 10. stor. je možné zistiť z prameňov aj celkový priemer pre diaľkové kupecké výpravy. Andalúzsky kupec Ibrahim Ibn Jakub vo svojich správach z ciest uvádza, že cesta z Prahy do Krakova (s dĺžkou asi 500 km) trvá tri týždne. Pri troch celodenných zastávkach pre odpočinok dosahovala teda priemerná cestovná rýchlosť asi 30 km denne.¹⁰⁶ Pri presune väčšej skupiny ľudí so ženami i deťmi a povozmi rôznej kvality a často mimo diaľkových komunikácií,¹⁰⁷ asi nemožno v priemere počítať s rýchlosťou vyššou. Aj tak sa vzdialenosť okolo 500 – 700 km, ktoré delia oblasti ukrajinského Žitomirskaja (ako jadra pražskej kultúry) a východného Poľska, resp. Krakovska (ako regiónu s najstarším včasnoslavanským osídlením mimo oblast etnogenézy), dala prekonať do dvoch mesiacov, teda pred vypuknutím príliš vlhkého a chladného obdobia neskorej jesene a zimy (Obr. 10).¹⁰⁸

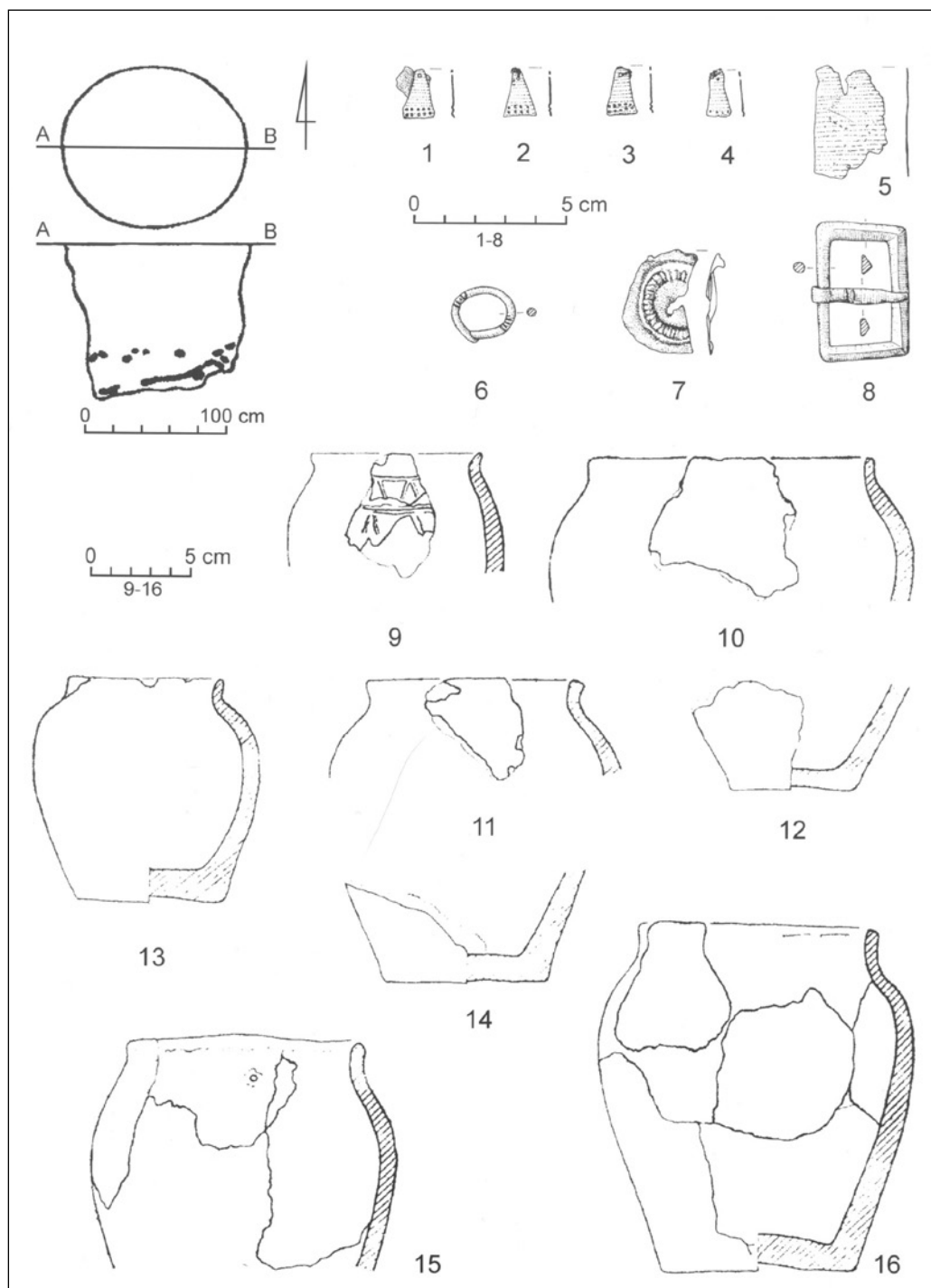
104 BARFORD, Paul. *The early Slavs. Culture and society in early medieval Eastern Europe*. London : The British Museum Press, 2001, mapa VII.

105 OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*. Praha : Vydavatelstvo H & H, 2003, s. 159.

106 CHOC, Pavel. *Vývoj cest a dopravy v Čechách do 13. století*. In Sborník Československé společnosti zeměpisné 70, Praha : Československá společnost zeměpisná, s. 16 – 33.

107 Aj tie boli prevažne bez spevneného podkladu, mali podobu udupaných pruhov krajiny či vyjazdených koľají od povozov. Na lesných úsekoch sa spočiatku razili len úzke priesečky, pričom prevažná časť týchto ciest bola vedená vo vyšších a suchších polohách, lebo údolia boli močaristé a neschodné.

108 POLESKI, Jacek. *Małopolska w VI – X wieku. Studium archeologiczne*. Kraków 2013 : Towarzystwo Wydawnicze Historia Jagellonica, obr. 8.

Obr. 10
 Výber nálezov zo sídliska pražskej kultúry v Krakove-Mogile (Poľsko),
 lokalita 62 a 62a, jama 41.

Viacere komunity zo severozápadných prúdov z oblasti Ukrajiny, osídliac prvotne okolie Krakova, resp. povodie hornej Visly, odtiahli onedlho nato cez priesmyky Západných Karpát na juhozápadné Slovensko (Obr. 11),¹⁰⁹ (Obr. 12).¹¹⁰

Mohlo to byť najskôr niekedy v nasledujúcich desaťročiach po roku 470, keď Ostrogóti prekročili zamrznutý Dunaj a rozvrátili svébske kráľovstvo, rozprestierajúce sa v severozápadnej časti Karpatskej kotliny. Väčšia časť Svébov opustila svoje územie a odtiahla na západ k Alamannom.¹¹¹ Istotne príliv osídlenia pokračoval aj v prvej polovici 6. stor. K najstarším sídlam pražskej kultúry na Považí, Ponitří patria osady v Žiline, Siladiciach, Nitre, Nitrianskom Hrádku, Ludaniciach – Mýtnej Novej Vsi a pohrebiská v Potvoriciach, Galante, Čakajovciach, Bešeňove a v Pomoraví sídliská v Kútoch, Lakšárskej Novej Vsi a Bratislave – Dúbravke (Obr. 13 a 14).

Do stredného Pomoravia sa prvé skupiny Slovanov dostali snáď už v prvých desaťročiach 6. stor. zo stredného Považia cez Biele Karpaty (napr. lokality v Ostrožskej Novej Vsi, Polešoviciach či Uherskom Ostrohu). Na južné územia Moravy, do Dolnomoravského úvalu (napr. Břeclav – Pohansko, Mušov, Mutěnice, Přítluky a Pavlov) a do priestorov severne od Dunaja v Dolnom Rakúsku sa Slovania mohli začať presúvať až po odchode Longobardov do Panónie po polovici 6. stor.¹¹²

Obr. 11

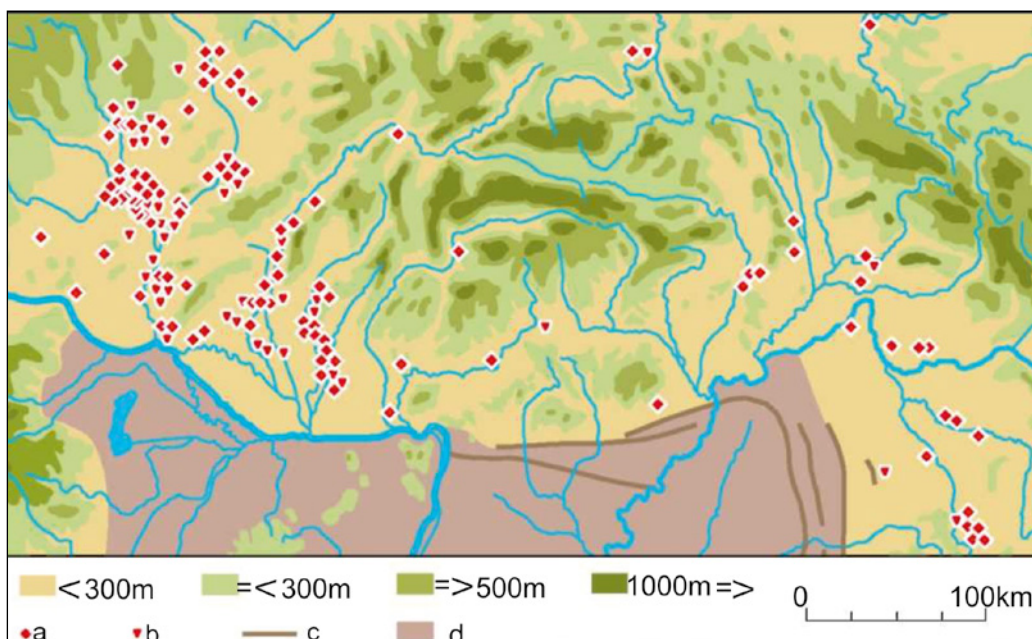
Mapa rozšírenia pražskej kultúry v strednej Európe (červené body) a Avarský kaganát (červené body).

109 FUSEK, Gabriel. Frühe Slawen im Mitteldonaugebiet. In Jan Bemmann – Michael Schmauder (Hrsg.). *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen*. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte. Band 11. Bonn : Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2008, s. 653, obr. 8.

110 FUSEK, Gabriel. Frühe Slawen im Mitteldonaugebiet. In Jan Bemmann – Michael Schmauder (Hrsg.). *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen*. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte. Band 11. Bonn : Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2008, 648, obr. 4.

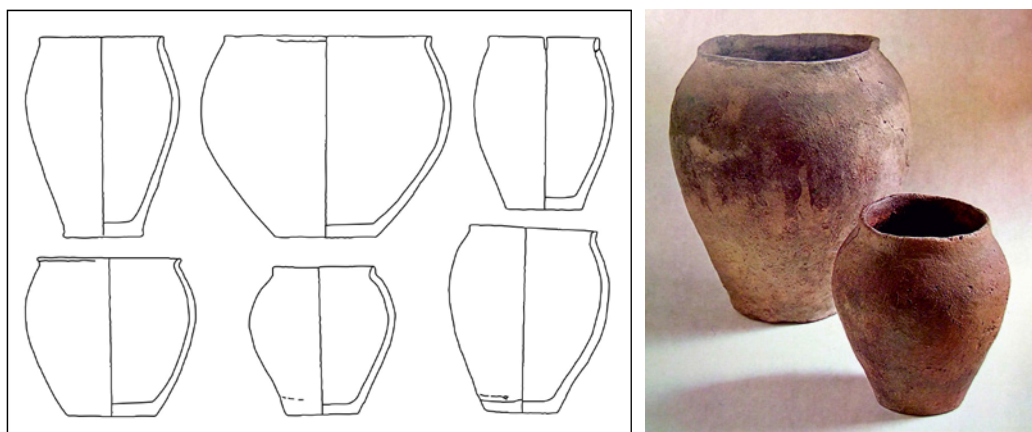
111 STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV a Vydavateľstvo Rak, 2004, s. 17.

112 JELÍNKOVÁ, Dagmar. K chronologii sídlištních nálezů s keramikou pražského typu na Moravě. In *Pravěké a slovanské osídlení Moravy*, Brno : Academia 1990, s. 251 – 281; JELINKOVA, Dagmar. *K izučeníju kultury s keramikoj pražskogo tipa na territorii Moravii*. In *Stratum plus : Archeologija i kulturnaja antropologija*, 2015, no. 5, s. 117 – 150.

Obr. 12

Lokality pražskej kultúry na severnom okraji Karpatskej kotliny. a – sídlisko, b – hrob, pohrebisko, c – tzv. sarmatské valy; d Avarský kaganát vo včasnej dobe avarskej.

Obr. 13

Výber keramiky z niektorých lokalít pražskej kultúry z juhozápadného Slovenska (Lakšárska Nová Ves, Ludanice, Nitra – Mikov dvor) datovaných do najstaršej fázy osídľovania.^{113,114}

Obr. 14

Ukážka archaickej nezdobenej keramiky pražskej kultúry z juhozápadného Slovenska.¹¹⁵

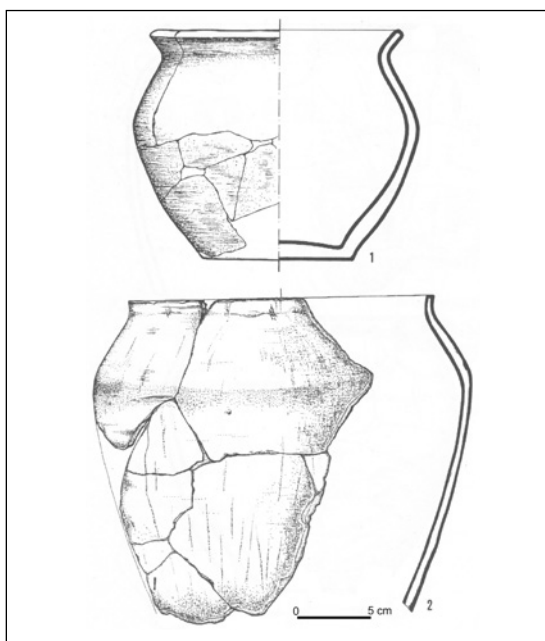
113 FUSEK, Gabriel. Slovensko vo včasnოსlovenskom období. Arch. Slovaca Monogr. Stud. 3. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1994, s. 102, obr. 68.

114 FUSEK, Gabriel. Drevneje slavianskoje naselenije na territorii Slovakii. In *Stratum plus : Archeologija i kulturnaja antropologija*, 2015, no. 5, s. 151 – 162.

115 DEKAN, Ján. *Veľká Morava*. Bratislava : Tatran, 1976, obr. 24.

Až následne, koncom 6. a začiatkom 7. stor. po trase neskoršej tzv. Trstenickej cesty, ktorá spojovala Hornomoravský úval s českým Polabím sa presúvali do Čiech. Tu sú najstaršie lokality v Poděbradsku, Kolínsku, v okolí Českého Brodu, v Pražskej kotline, Lounsku v Pohří (napr. Březno u Loun, Praha – Bubeneč, Zděchov) (Obr. 15).¹¹⁶ Za najstaršie ploché žiarové pohrebiská sa považujú Praha – Bohnice či Praha – Hradčany.¹¹⁷

Po roku 531, po páde Durýnskej ríše, zostali na území východne od Labe a Sály iba jednotlivé skupiny Sasov či Durinkov, na čo upozornili nové výskumy s nálezmi datovanými do obdobia okolo roku 550.¹¹⁸ Následne sa mocensky však územie stalo asi zemou nikoho, čo sa odrazilo aj v nezaujme súvekých autorov. Preto už po tomto dátume sa mohli Slovania z českého Polabia mohli začať presídľovať ďalej do uvoľneného priestoru pozdĺž Labe, Sály a Havoly až do stredného Nemecka. K určeniu kedy to presnejšie bolo nemáme zatiaľ dost dôkazov. Na území Saska a východného Durínska medzi Sálou a Labe sa počiatok slovanského osídlenia pražskou kultúrou (Obr. 16).¹¹⁹ tradičnými metódami datovania kladie do poslednej tretiny 6. až začiat-

Obr. 15

Ukážka archaickej nezdobenej keramiky pražskej kultúry z domu 5 v Březne u Loun (Čechy).

Obr. 16

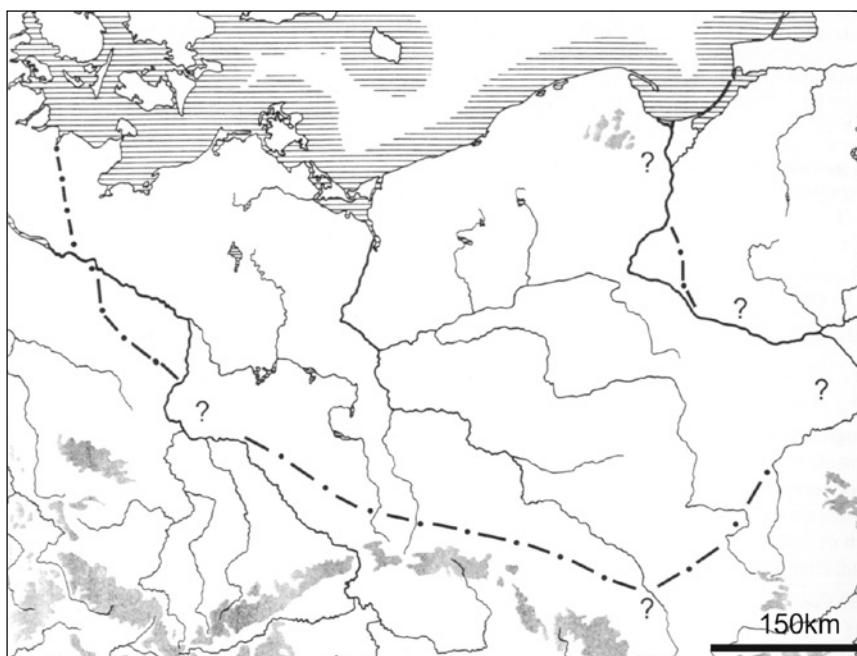
Výber z keramiky pražskej kultúry z Lužického Srbska v Sasku (Nemecko).

116 PLEINEROVÁ, Ivana. Březno. *Vesnice prvých Slovanů v severozápadních Čechách*. Památníky naší minulosti 8. Praha – Louny : Archeologický ústav ČSAV – Okresní museum Louny, 1975, s. 101, obr. 65.

117 PROFANTOVÁ, Naďa. Славяне в Богемии и их контакты в 6 – 7 вв. In *Stratum plus : Archeologija i kulturnaja antropologija* 5, 2015, s. 97 – 116.

118 LEUBE, Achim. Ziemie na wschód od Łaby w V – VI w. Stan badań. In Michał Parczewski – Piotr Kaczanowski (ed.). In *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków : Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005, s. 364.

119 https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Smac_Slawen_007.jpg.

Obr. 17

Hranice rozšírenia kultúry sukowskej (---) s neustáleným (?) priebehom.

ku 7. stor.¹²⁰ Do tohto obdobia bývali datované aj počiatky známeho viacfázového sídliska pražskej kultúry v Dessau – Mosigkau.¹²¹

Zvyšok východných častí Nemecka približne po Labe a jeho sever – Predné Pomoransko až po Rujanu a východné Holštajnsko, bol osídlený ťažiskovo zo severozápadného prúdu včasnoslavovskou kultúrou Sukow – Dziedzice (Obr. 17),¹²² pravdepodobne v dlhšom časovom horizonte až po konsolidácii najstaršieho slovanského osídlenia v Poľsku¹²³, cez stredné a severné Poľsko (Obr. 18).¹²⁴ Zaujaté priestory boli potom ešte často dosídlené druhotnými presunmi kmeňov v 7. stor. a následnou vnútornou kolonizáciou prírodne menej priaznivých, zväčša vyššie položených polôh. Dosiaľ získané najstaršie dendrodáta zo sídlisk pražskej kultúry i Sukow – Dziedzice sú však až z obdobia okolo polovice, resp. až konca 7. stor. Keď-

120 BRACHMANN, Hans-Jürgen. Die Funde der Gruppe des Prager Typs in der DDR und ihre Stellung im Rahmen der frühslawischen Besiedlung dieses Gebietes, *Slavia Antiqua* XXIX, 1983, s. 23 – 64.

121 KRÜGER, Bruno. *Dessau-Mosigkau. Ein frühslawischer Siedlungsplatz im mittleren Elbegebiet*. Schr. Sect. Vor- u. Frühgesch. 22. Berlin : ZIAGA, 1967.

122 DULINICZ, Marek. Najstarsza faza osadnictwa słowiańskiego w północnej części Europy Środkowej. In Michał Parczewski – Piotr Kaczanowski (ed.). *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków : Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005, s. 522, obr. 7.

123 Ako to indikujú dendrodáta najstarších nálezov zo Severonemeckej nížiny až do priebehu 7. a 8. stor.

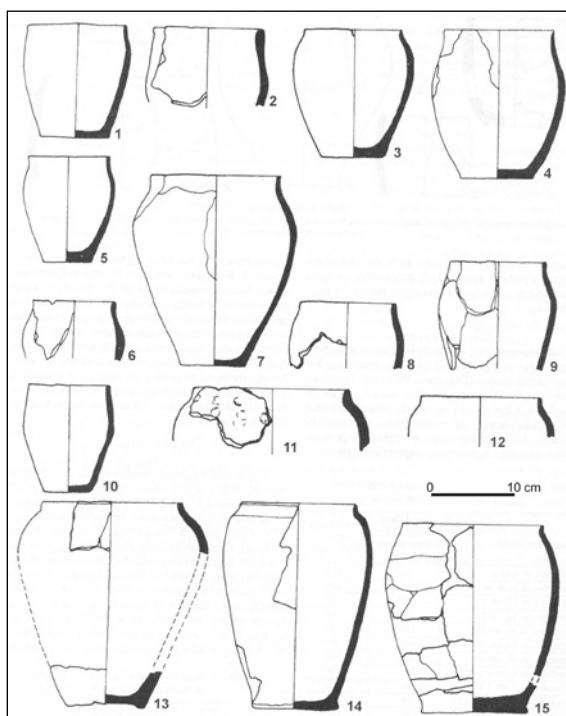
124 DULINICZ Marek. *Frühe Slawen im Gebiet zwischen unterer Weichsel und Elbe*. Eine archäologische Studie. Neumünster : Wachholtz Verlag, 2006, obr. 10.

že stále chýbajú nálezy spoľahlivo dendrochronologicky i typologic-ky datované do 6. stor., je presadzovaná téza o veľmi neskorom obsadzovaní východonemeckých území západne od Odry a Nisy. Najstaršie nálezy datované dendrochronologicky sú zo Sukowa (po 591), Mecklenburgu (po 631), Berlína – Marzahn, Tornowa – Borchelt (okolo 700) a spoľahlivejšie archeologicky – sponami sú datované iba lokality Benzin (medzi 650 – 750) a Prützke (okolo 700). Preto datovanie väčšiny tzv. včasnoslavanských nálezísk býva v novších prácach presunutých dokonca až do záveru 7. – 8. stor., kedy aj prudko narastá počet lokalít datovaných dendrologicky.¹²⁵

Skupiny osídlencov, asi cez Dolné a Horné Rakúsko pozdĺž Dunaja dosiahli až Pomohanie v časti Bavorska a Oberfranken.¹²⁶

Hlavné prúdy, inšpirované šťastím i koristníckymi zámermi, ktorých intenzitu dokladajú početné správy byzantských prameňov, smerovali južne pozdĺž Dnestra, Prutu, ďalej juhozápadne popri Dunaju a etapovite ďalej až na Balkán, k Jadranskému moru a na Peloponéz. Teda na okraje Byzantskej ríše i do jej provincií. Jeho prieniky cez juhovýchodné Karpaty zasiahli i časti dnešného Sedmohradska a horného Potisia.

Dosiahnutie území Balkánu vzdialeného rádovo okolo 1 – 1,5 tisíc km si zrejme vyžadovalo viac ako jednorazovú migráciu, prezimovanie či viacnásobné posuny podľa možností a okolností presahujúce i viac rokov.¹²⁷

Obr. 18

*Výber z nálezov keramiky typu 2 kultúry
Sukow – Dziedzice zo severných oblastí Nemecka
a Poľska – Brandenburska, Mecklenburska,
Šlezovicko – Holštajnska, Pomoranska a Veľkopoľska.*

125 DULINICZ, Marek. Najstarsza faza osadnictwa słowiańskiego w północnej części Europy Środkowej : (Die älteste Phase der slawischen Besiedlung im nördlichen Mitteleuropa). In Michał Parczewski – Piotr Kaczanowski (ed.). *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków : Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005, s. 516 – 519, obr. 2 a 4.

126 LOSERT, Hans. Die slawische Besiedlung Nordostbayerns. In Ludwig Husty – P Karl Schmotz (Hrsg) *Vorträge 11. Niederbayerischer Archäologentag*, Deggendorf 1993, s. 207 – 270; http://www.landschaftsmuseum.de/Seiten/Lexikon/Slawen_Oberfranken.htm.

127 Napríklad aj Asparuchovi Bulhari (v počte asi 30 000 – 50 000 ľudí) sa po ústupe pred Chazarmi na západ cez Dneper najprv v rokoch 674 – 678 dočasne usídlili v Besarábii (dnešné južné Moldavsko a Rumunsko) a až následne v roku 679 vtiahli do byzantskej provincie Moesie a usadili sa pri delte Dunaja.

Súbežne prebiehalo i zaberanie starých sídelných území baltských a ugrofínskych kmeňov severovýchodnej Európy.¹²⁸

Tento mohutný proces, prebiehajúci niekde ako viac či menej násilná expanzia inde ako pokojné sťahovanie, postupné zaberanie neosídlených oblastí, „území nikoho“ či riedko osídlených území bez silnejšej mocenskej organizácie v prevažnej miere bol vyvolaný potrebou hľadania novej a úrodnejšej pôdy. Začínal v druhej polovici 5. – 6. stor. a znamenal začiatok diferenciácie Slovanov a ich rozdelenia do troch hlavných jazykových vetiev – západnej, južnej a východnej s ďalším vlastným jazykovým, kultúrnym i politickým vývojom.

Archeologicky sú tieto prúdy sledovateľné rozširovaním troch čiastočne odlišných archeologických včasnosingovských kultúr. Kultúry tzv. pražského typu, resp. pražskou kultúrou, ktorej nositeľmi boli pravdepodobne historickí Sklavíni zúčastnenou tak na juhozápadnom, ale hlavne severozápadnom osídľovacom prúde (pozri obr. 11). Kultúra Sukow – Dziedzice, ktorej pôvod je ešte diskutovaný, sa časťou poľského bádania považuje za bázu severozápadných jazykových skupín západných Slovanov – Polabskej, Pomoranskej a sčasti i Velkopoľskej (pozri obr. 17).

Nositelia druhej veľkej včasnosingovskej kultúry – peňkovskej dávanej do súvisu s historickým kmeňom Antov tvorili hlavné zložky migračných prúdov na juhozápad a juhovýchod, zatiaľ čo nositelia tretej veľkej včasnosingovskej kultúry – koločinskej, pravdepodobne historickí Venedi, osídľovali a postupne asimilovali predovšetkým baltské a fínougorské kmene na severozápade dnešného európskeho Ruska.

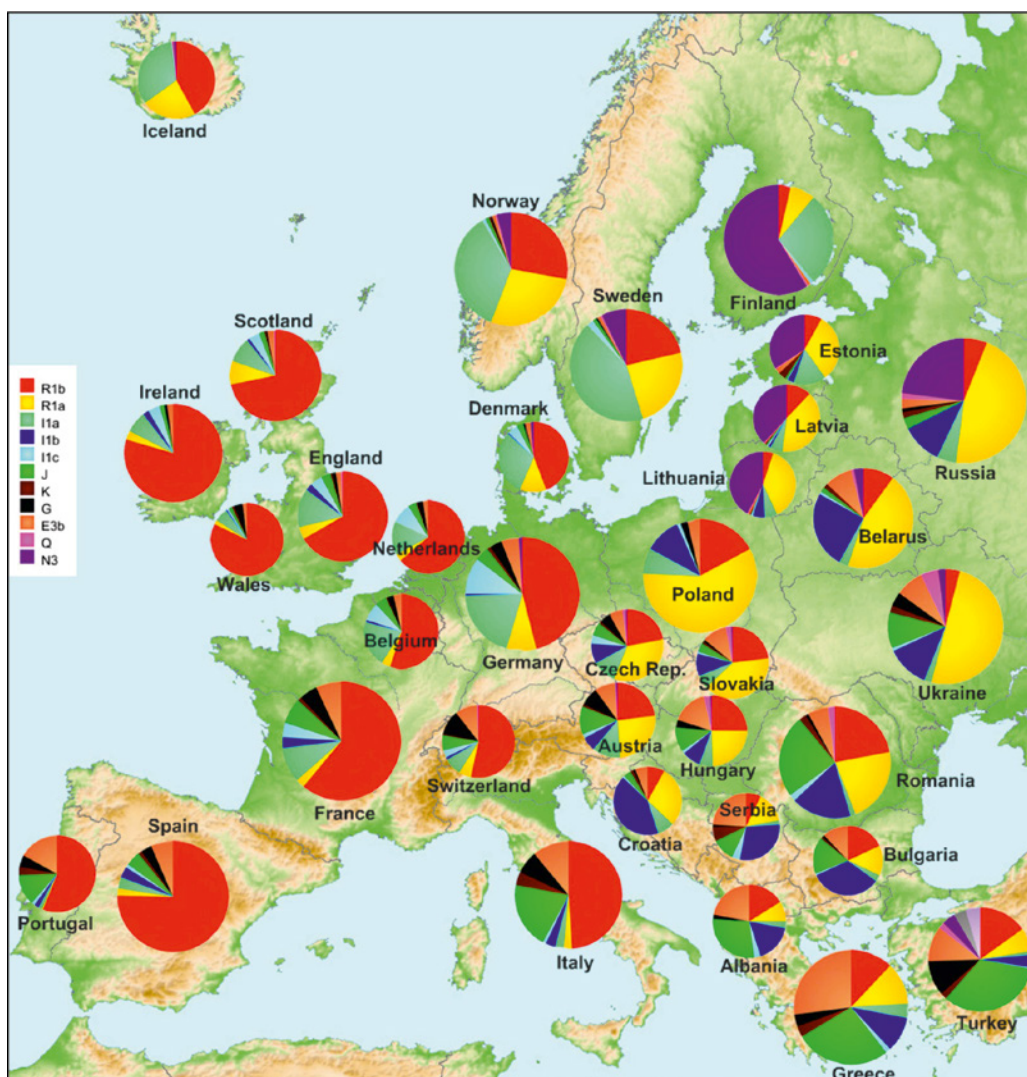
Kmene smerujúce do okrajových oblastí Byzancie, dolného Podunajska a na Balkán sa stali bázou južnej vetvy slovanských národov. Kmene kolonizujúce územia medzi Povolím a Polabím, sever Karpatskej kotliny, moravské úvaly i české kotliny sa ďalšími etnogenetickými procesmi v 7. – 12. stor. sa vyvinuli do jednotlivých západosingovských národov. Z kmeňov, ktoré územie pravlasti neopustili alebo migrovali na sever až juhovýchod sa stali východní Slovania.

Vyššie uvedený koncept bol prijatý a je ďalej rozvíjaný širokou medzinárodnou odbornou verejnosťou, archeologickými školami i historikmi na Slovensku, v Čechách, Nemecku, Chorvátsku, Slovinsku, na Ukrajine i inde ako moderná a perspektívna paradigma, ktorú samozrejme nové bádanie môže korigovať a detailizovať, ale nemalo by ju zásadne zmeniť.

Výskumy v oblasti genetiky ľudských populácií, predovšetkým Y chromozómu DNA, na rozdiel od analýz mitochondriálnej DNA,¹²⁹ priniesli nové dôkazy potvrdzujúce už jazykovedou a históriou zistené skutočnosti. Jednak to, že najväčšie príbuzné skupiny ľudí v Európe tvoria Slovania (haplogrupa Y chromozómu DNA R1a)

128 SEDOV, Valentin Vasilievič. *Slavjane v rannem srednevekovje*. Moskva : Institut archeologii RAN, 1995; SEDOV, Valentin Vasilievič. *Slavjane. Istoriko-archeologičeskoe issledovanie*. Moskva : Jazyki slav. kultury 2002.

129 MtDNA analýzy naopak dokladajú genetickú kontinuitu viacerých materských línií v strednej Európe prinajmenšom už od doby bronzovej a železnej – https://www.eupedia.com/europe/maps_mtdna_haplogroups.shtml; <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0054360>.

Obr. 19

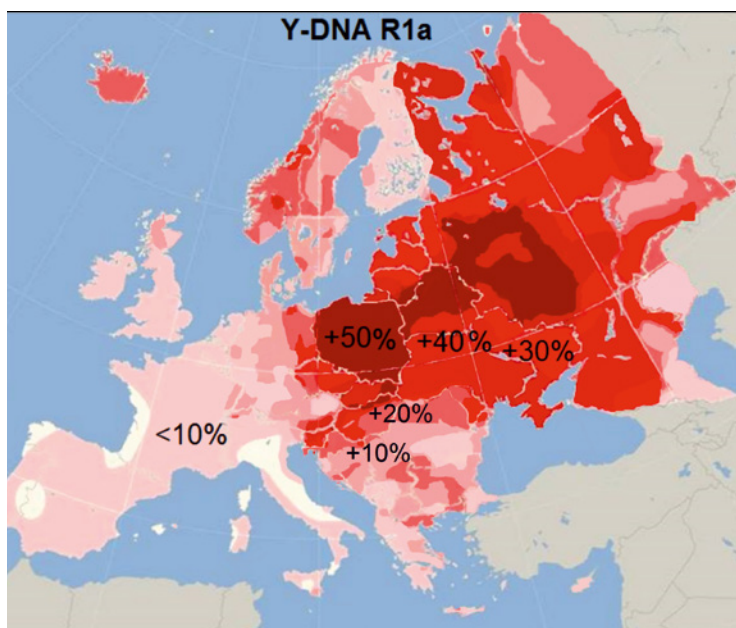
Genetická mapa Európy s rozšírením jednotlivých haplogrúp Y chromozómu DNA R, I, J, G, E, Q a N.

a Germáni (haplogrupa Y chromozómu DNA R1b) (Obr. 19),¹³⁰ jednak rozdelenie Slovanov na západných, východných a južných i to, že genetické skupiny Slovanov sa na niektorých miestach Európy (pravdepodobne vďaka zložitým rozsídľovacím procesom a následným interakciám) vzájomne čiastočne prelínajú.

Podľa z výsledkov podrobnejších genetických analýz Y chromozómu R1a ako skupiny, jeho najvyššie koncentrácie boli zistené na územiach dnešného Poľska, v severnej polovici Bieloruska, v západných regiónoch Ruska. (Obr. 20).¹³¹ Jeho

130 <http://brilliantmaps.com/the-genetic-map-of-europe/>.

131 https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Distribution_Haplogroup_R1a_Y-DNA.svg.

Obr. 20
Rozšírenie haplogrupy Y chromozómu R1a.

rujúca aj do východného Nemecka, východného Rakúska, Slovinska a Maďarska. Podtrieda R1a-Z280 je balticko-slovanský marker, ktorý sa nachádza po celej strednej a východnej Európe (s výnimkou Balkánu), so západnou hranicou od východného Nemecka po Švajčiarsko a severovýchodné Taliansko. Býva rozdelená do mnohých klastrov: východoslovanský, baltický, pomoranský, poľský, karpatský, východoalp-ský, československý a tak ďalej. Podtrieda R1a-L365 je pomoranský klaster vyskytujúci sa aj v severnom Poľsku.¹³²

Zdá sa teda, že podtriedy R1a-M458, R1a-L260, R1a-Z280 i súvisia viac s rozšírením slovanských jazykov a M558 R1a-L365 už s expanziou protobalto-slovanského substrátu. Rusi, Bielorusi, Ukrajinci, Maďari a Estónci majú oveľa viac M558 ako M458, zatiaľ čo Česi a Chorváti oveľa viac M458 ako M558. Osobitná podtrieda I2a1b zastúpená silnejšie u južných, balkánskych Slovanov, najviac v Bosne a Hercegovine, v Chorvátsku, Srbsku, Čiernej Hore, sčasti i v Slovinsku vznikla pravdepodobne silnejším podielom staršieho (ilýrsko-kelto-germánskeho) substrátu prežívajúceho v bývalých rímskych provinciách.¹³³

Napriek všetkému vyššie uvedenému, nemožno považovať celú problematiku procesov etnogenézy Slovanov, ako aj genézy jednotlivých slovanských národov, za jednoznačne a definitívne vyriešenú. Už mnohokrát v minulosti sa ukázalo a to nielen v archeológii a historických vedách, ale prakticky vo vedách všetkých, že aj zdanlivo vyriešené problémy či väčšinovo akceptované hypotézy, teórie či paradigmy mali zložitejšiu štruktúru alebo dokonca s pribúdajúcimi novými poznatkami

132 https://www.eupedia.com/europe/Haplogroup_R1a_Y-DNA.shtml#Slavic.

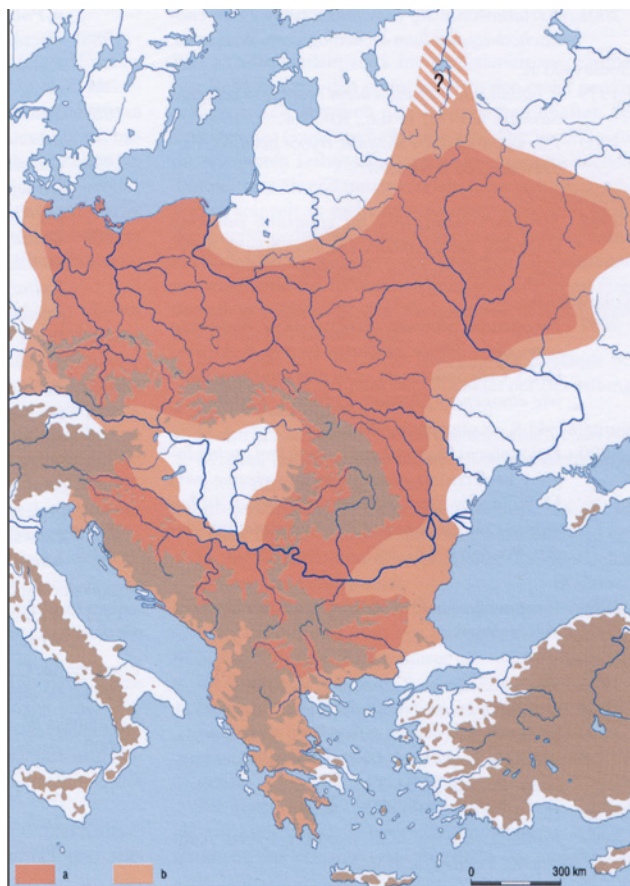
133 <http://brilliantmaps.com/the-genetic-map-of-europe/>.

boli sčasti či úplne prekonalné a nahradené inými koncepciami na vyššom stupni poznania postihujúce skúmané objekty.

Slovanské migrácie ako súčasť aktivít veľkého počtu barbarských kmeňov tzv. sťahovania národov prebiehajúceho od konca 4. do 6. stor. najmä v smeroch z východu a severu Európy na západ a juh, na územia bývalých provincií i vnútrozemie rozpadajúcej sa Rímskej ríše a jej severné periferie sú historicky nespochybniteľné.¹³⁴ (Obr. 21). Hoci kultúra včasných Slovanov bola veľmi prostá a mala ďaleko k úrovni nielen vtedajších mocností Rímskej ríše a Byzancie, ale i barbarských germánskych kráľovstiev, pomerne rýchlo – behom dvoch – troch storočí dokázali tento dištanc podstatne skrátiť a stať sa tak povediac slovami predčasne zosnulého M. Dulinicza „tigróm včasnostredovekej Európy“¹³⁵

Vznik jednotlivých slovanských národov bol dlhodobým a zložitým procesom. V jeho v prvej fáze vznikla na spoločnom území či v tesnom susedstve kolektívna identita rodov a kmeňov s veľmi príbuzným praslovanským jazykom. Už táto identita sa ale v rámci pomerne veľkej „pravlasti“ vyvíjala v troch čiastočne odlišných celkoch.

Procesy migrácií, fragmentácií pôvodných kmeňov a ich opätovného formovania v nových územiach, cestou spájania rôznych kmeňových skupín (na ktorom sa sčasti iste podieľali v starých germánskych územiach aj zvyšky pôvodného oby-

Obr. 21

Rozsah slovanských území v 8. storočí doložený archeologickými, historickými i jazykovednými prameňmi.
A – slovanským osídlením zabrané územia;
B – pohraničné, etnicky zmiešané územia

134 PARCZEWSKI, Michał. Podstawy lokalizacji pierwotnych siedzib Słowian, In Michał Parczewski – Piotr Kaczanowski (ed.). *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków : Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005, s. 72, obr. 4.

135 DULINICZ, Marek. Najstarsza faza osadnictwa słowiańskiego w północnej części Europy Środkowej. In Michał Parczewski – Piotr Kaczanowski (ed.). *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków : Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005, s. 523.

Obr. 22

Rozšírenie hlavných západoslovanských kmeňov v mladšom úseku
včasného stredoveku (8. – 10. stor.).

vateľstva, v strednom i dolnom Podunajsku prežitú avarské (avarsko-slovanské) komunity, Bulhari i romanizované (pôvodom sčasti dácke, trácke) populácie zaniknutých rímskych provincií) boli iste pestré a iba časť z nich sa dá vysledovať lingvistikým výskumom toponým a hydroným a ďalších pozostatkov „staroslovanského jazykového fondu“ – ako sú osobné mená, etnické kmeňové mená v jednotlivých regiónoch či veľkých sídelných oblastiach. V kombinácii s vyššie uvedeným vzrastie v budúcnosti pravdepodobne (na úkor klasických antropologických výskumov genetickej populácií) tiež dôležitosť korelácie výskumov mitochondriálnej DNA i chromozómu Y DNA (interpretácia, objasnenie ich rozporných záverov), štúdium rozšírenia jednotlivých mutácií špecifických génov a molekulárnych biologických údajov potenciálnych slovanských populácií z včasnostredovekých pohrebísk v dostatočne reprezentatívnom množstve, s podporou sprievodných interdisciplinárnych výskumov biochémie, geochemie a molekulárnej medicíny.

Po konsolidácii kmeňových komunit v jednotlivých regiónoch na obrovských priestoroch stredovýchodnej Európy sa postupne začala „spoločná“ slovanská jazyková a kultúrna identita vyvíjať cez staré i novovznikajúce kmeňové identity (Obr. 22)¹³⁶ do identít jednotlivých slovanských národov. V tomto procese najskôr k vlastnej etnickej identite dospeli kmene, ktorým sa podarilo vytvoriť vlastné rané „štáty“ – kniežatstvá a kráľovstvá (České a Poľské kráľovstvo, Bulharsko, Kyjevská Rus). Tie, ktorým sa to nepodarilo, ale v rámci iných štátov (niekedy dočasne i vlastných územno-politických celkov ako u Srbov či Chorvátov) etnicky pretrvali

136 LECIEJEWICZ, Lech. Herkunft und Gliederung der Westslawen. In Alfried Wieczorek – Hans-Martin Hinz (Hrsg.): Europas Mitte um 1000. Handbuch zur Ausstellung. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Stuttgart : Theiss Verlag, 2000, s. 237, obr. 159 – upravené.

si vytvorili vlastné štáty neskôr, zväčša trvalo až v 19. – 20. stor. (Slováci, väčšina južných Slovanov). Časti slovanských komunít kmeňov a kmeňových zväzov lužicko-srbských, lutických i obodritských (vlastne takmer všetky západne od Odry a Nisy a v Pomoransku okrem Lužických Srbov), napriek viacstoročným, často i úspešným konfliktom s Franskou ríšou, smerujúcich už v 9. – 12. stor. viac či menej k vlastným „raným štátom“, jazyku i národnosti sa však nepodarilo vytvoriť svoje stredoveké štáty a to bolo zrejme hlavnou príčinou ich konečných vojenských porážok nemeckým kráľovstvom, straty suverenity, mocenského i ekonomického podmanenia a postupnej jazykovej, kultúrnej i etnickej asimilácie. Až na malé zvyšky zanikli, kultúrne i jazykovo sa asimilovali, rozplynuli v hlavne v nemeckom a poľskom národe. Podobný osud postihol menšie skupiny osídlenia, ktoré sa infiltrovali do pohraničných rakúskych a bavorských východofranských sídelných ekumén. Tu však vo vcelku v mierových pomeroch a vo voľnej závislosti na Franskej ríši, pozvoľna sa christianizovali, ale zostali potom ešte niekoľko storočí pod vlastnou správou až do trvalého pričlenenia k ríši v prvej polovici 12. stor. Prechod od slovanskej k nemeckej, resp. rakúskej epoche tu vidia historici ako v podstate pokojný a prevažne symbiotický.

Väčšina veľkých kmeňových kolektívnych identít stredovekého slovanského sveta si však zachovala svoju kultúru, jazyky a svojbytnosť, bola schopná realizovať postupnú etatizáciu, integrovať do svojich štruktúr menšie kmene a komunity a nakoniec i pretrvala až do vytvorenia terajších moderných štátov. V súčasnosti je existencia národných štátov na celom svete reálnou skutočnosťou, pozitívnym javom aj legitímnym predmetom bádania historických vied. Čo bude ďalej, či sa jednotlivé národy a národné štáty budú nejakým spôsobom transformovať do nejakých foriem multietnických i multikultúrnych konfederácií, ukáže až budúcnosť. Dnes sa stále objavujú nové varianty vzťahu národ – štát, ktoré sa prejavujú niekde segmentáciou, niekde pokusom vytvoriť národný štát,¹³⁷ či naopak legalizovať mnohonárodný či tzv. otvorený verejnoprávny občiansky štát.¹³⁸

137 Ako tomu nasvedčujú sebaurčovacie a separatistické hnutia v mnohých krajinách Európy (napr. Škótsko, Írsko, Katalánsko), ale aj v Ázii (Kurdi, Tamilci, Sikhovia) či Afrike (Ikbovia, Jorubovia a ď.) GUIBERNAU I BERDÚN, Montserrat. *Nations without states: political communities in a global age*. Cambridge : Blackwell, 1999.

138 HOLLÄNDER, Pavel. Soumrak moderního státu. *Právnik. Teoretický časopis pro otázky státu a práva* 2013/1, s. 27.

PREDPOKLADY VZNIKU MAĎARSKEJ REPUBLIKY RÁD

Juraj HORVÁTH

Abstract: *The preconditions of the origin of the Republic of Councils in Hungary.* The essay describes the preconditions of the origin of the Republic of Councils in Hungary. At the beginning the paper describes a situation in Austria – Hungary in the last year of the First World War and the revolution in October 1918 in Hungary, which is called Aster Revolution. The main part of the essay is devoted to the Hungarian People's Republic and her inter-political problems which led to inter-political crises and then to the origin of the Hungarian Soviet Republic on 21 March 1919.

Key words: Austro – Hungarian Empire. Hungarian Peoples's Republic. Hungarian Soviet Republic.

Revolúcia v Rusku vo februári 1917 a vstup Spojených štátov amerických (USA) do vojny zmenili charakter celosvetového konfliktu. Rok 1917 znamenal pre jednu z dohodových krajín – Rusko významnú zmenu, ktorá sa dotkla aj krajín Ústredných mocností. Aj tu začali postupne obyvatelia vyjadrovať svoju nespokojnosť, a tak v jari a v lete roku 1917 nastali sociálne nepokoje vo forme štrajkov a demonštrácií. Podobná situácia, aká nastala v Nemecku po štrajkoch a demonštráciách vedených ľavicovými radikálmi Nemeckej nezávislej sociálnodemokratickej strany, nastala aj v Rakúsko-Uhorsku. Kríza bola v porovnaní s Nemeckom znásobená zlou zásobovacou situáciou, v ktorej sa krajina v danom období nachádzala.

Napriek mimoriadnym vládnym opatreniam v Uhorsku, ktoré prebiehali od začiatku leta až do jesene roku 1917, došlo v priemyselných centrách krajiny k viacerým štrajkom. Demonštranti žiadali vládu o zlepšenie aktuálnej ekonomickej situácie. Okrem toho sa už v danom období medzi obyvateľmi začali objavovať heslá a požiadavky za ústavnoprávne zmeny v krajine, a to konkrétne za odstránenie monarchie a vytvorenie demokratického systému. U obyvateľov mnohonárodnostného Uhorska a hlavných predstaviteľov jednotlivých národností sa taktiež postupne začali presadzovať myšlienky národnej jednoty, ktoré sa neskôr pretavili do požiadaviek národného oslobodenia.

Zhoršujúca sa vnútropolitická situácia v rakúsko-uhorskej monarchii bola doplnená aj viacerými neúspechmi v zahraničnej politike. Rokovania USA s Rakúsko-Uhorskom o odpútaní od jeho silnejšieho spojenca Nemecka boli v apríli 1917 neúspešné, na čo reagovali USA prerušením diplomatických stykov. Východiskom pre Rakúsko-Uhorsko bolo podpísanie separátneho mieru bez Nemecka. Napriek snahám predstaviteľov Rakúsko-Uhorska to však nebolo možné a jeho veľká podriadenosť sa ukázala aj po vojenskej stránke. Rakúsko-uhorské jednotky boli de facto podriadené nemeckému veliteľstvu, čo sa prejavilo aj na niektorých vojenských úspechoch v roku 1917 v bojoch s Talianskom.¹

1 Kol. autorov. *Slovensko v 20. storočí. 2. zväzok Prvá svetová vojna: 1914 – 1918*. Bratislava : Veda, s. 234; PROKŠ, Petr. *Konec říše Habsburků: Střední Evropa v politice a vztazích Německa*

Výrazné zhoršenie pozície Ústredných mocností v zahraničnej politike, a teda aj Rakúsko-Uhorska, priniesol vstup Grécka do vojny v júni 1917. To viedlo k nevyhnutnosti posilnenia balkánskeho frontu vojskami krajín Ústredných mocností. Neskôr sa však ukázalo, že oveľa väčšou diplomatickou porážkou pre Rakúsko-Uhorsko boli nevydarené rokovania s Veľkou Britániou, týkajúce sa separátneho mieru, ktoré prebehli medzi krajinami začiatkom augusta 1917. Aj v tomto prípade sa však ukázala neschopnosť Rakúsko-Uhorska dostať sa spod vplyvu Nemecka.²

Vážnym problémom rakúsko-uhorskej monarchie bolo jej vnútorné usporiadanie. Postupne bolo čoraz jasnejšie, že Dohoda v dôsledku svojich vlastných záväzkov voči spojeneckým krajinám nebude schopná zaručiť celistvosť monarchie. Dôsledkom vývoja svetového konfliktu a zapojenia príslušníkov národností Rakúsko-Uhorska do bojov na strane Dohody sa začalo čoraz viac hovoriť aj o vnútornom usporiadaní krajiny s ohľadom na národnosti žijúce v monarchii a o možných ústupkoch voči nim.³

Avšak vnútropolitické pomery rakúsko-uhorskej monarchie sa čím ďalej, tým viac vyhrocovali, preto medzinárodné postavenie krajiny upadalo. Reprezentanti Rakúsko-Uhorska mali šancu udržať rozpadajúcu sa monarchiu len hlbokými štátoprávnymi, politickými a sociálnymi reformami.

Predstavitelia maďarskej liberálnej opozície na čele s ministrom výživy Lajosom Windischgräetzmom sa na porade 8. septembra 1918 v Budapešti dohodli na postupe vo vnútorných a zahraničných záležitostiach krajiny. V otázke zahraničnej politiky sa snažili presadiť požiadavku okamžitého uzatvorenia mieru. Podobne, ako pri podpise Brest-litovského mieru trvalo Nemecko na anexionistickej politike bez ohľadu na názory Rakúsko-Uhorska, tak monarchia by podpísala mier bez ohľadu na Nemecko. Vo vnútornej politike požadovali ďalekosiahlu autonómiu pre Čechov, Juhoslovanov, mesto Terst a zrieknutie sa Haliče v prospech Poľska.⁴

Začiatkom októbra 1918 došlo k stretnutiu medzi reprezentáciou maďarskej opozície a rakúskym cisárom Karolom I. Dňa 2. októbra 1918 rakúsky cisár rokoval v Reichenau s predstaviteľmi maďarskej liberálnej opozície Lajosom Windischgräetzmom a Mihályom Károlyim o menovaní Mihálya Károlyiho za predsedu uhorskej vlády. Počas rokovania panovník predstavil úmysel prebudovať staré Rakúsko na spolkový štát. Na tento fakt ho obaja politici upozorňovali, aby nevydal podobný manifest bez jeho posúdenia v uhorskom parlamente. Takisto odmietli menovanie Károlyiho ministerským predsedom, pretože pri rozložení politických síl v parlamente by nezískal v ňom väčšinu. Taktiež poukázali na vyhrocujúce sa politické a sociálne rozpory, ktoré môžu viesť k revolučnému výbuchu, ktoré by mohlo priniesť rozpad Uhorska.⁵

a *Rakousko-Uherska (1867/1871 – 1918)*. Praha : ISV, 2004.

2 Kol. autorov. *Slovensko v 20. storočí. 2. zväzok Prvá svetová vojna: 1914 – 1918*. Bratislava : Veda, s. 235 – 236.

3 Kol. autorov. *Slovensko v 20. storočí. 2. zväzok Prvá svetová vojna: 1914 – 1918*. Bratislava : Veda, s. 234.

4 PROKŠ, Petr. *Habsburkové & Velká Válka (1914 – 1918)*. Praha : Naše Vojsko, s. 227.

5 PROKŠ, Petr. *Habsburkové & Velká Válka (1914 – 1918)*. Praha : Naše Vojsko, s. 228.

Ďalšie stretnutie medzi cisárom Karolom a maďarskými politikmi sa konalo dňa 11. októbra 1918 v Reichenau. Počas tohto stretnutia Mihály Károlyi varoval panovníka pred nebezpečenstvom vyhrotenia národnostných problémov. Aby takáto situácia nenastala, bolo podľa Károlyiho potrebné predísť radikálnej demokratizácii a vypovedaním spolku s Nemeckom. Tým by získala rakúsko-uhorská monarchia lepšiu pozíciu pri rokovaní s Dohodou. Významné zmeny mali nastať príchodom nových politikov, ktorí mali previesť viditeľné reformy. Prijaté reformy by presvedčili o mierovom a demokratickom úmysle predstaviteľov Uhorska.⁶

V tomto období sa postupne čoraz viac vyhrocovali problémy Rakúsko-Uhorska v politickej, štátoprávnej, národnostnej, sociálnej a hospodárskej oblasti spojené aj s blížiacou sa porážkou vo vojne. Všetky tieto činitele ovplyvňovali samotnú existenciu monarchie. Východiskom z tejto situácie bolo prijatie a schválenie textu manifestu rakúskou vládou dňa 16. októbra 1918. Nasledujúci deň 17. októbra 1918 bol zverejnený cisársky manifest o premene Rakúska na spolkový štát, v ktorom každý národ vytvorí svoj vlastný štátny útvar na ním obývanom území, ale táto úprava sa nijako nedotýkala územnej celistvosti Uhorska.⁷ Avšak cisárov manifest prišiel veľmi neskoro a predstavitelia jednotlivých národov si vzali do rúk svoje vlastné osudy bez ohľadu na Viedeň.

Postupné výdavky na vedenie vojny a jej celý priebeh so sebou prinášal aj nemalé ekonomické nároky, ktoré priviedli nielen Rakúsko-Uhorsko, ale aj ďalšie krajiny k ekonomickému kolapsu vo všetkých smeroch. Ekonomický kolaps bol hlavnou príčinou prehry krajín Ústredných mocností, a teda aj rakúsko-uhorskej monarchie. Riadené vojnové hospodárstvo nezabránilo krachu ekonomiky krajiny. Na zlyhanie ekonomického potenciálu krajiny už počas roka 1918 poukazoval celý rád signálov. Dochádzali zásoby potrebného materiálu na chod priemyslu a dôsledkom toho nastal rozvrat v doprave a postupne sa čoraz viac ukazovala neschopnosť plynulého zásobovania armády. Popritom v krajine kriticky vzrastala inflácia a vyčerpanosť všetkých zdrojov viedla k potravinovej kríze. To sa odrazilo aj na demoralizácii armády.⁸

Dňa 17. októbra 1918 uhorská snemovňa odhlasovala, aby sa maďarské pluky okamžite vrátili domov k obrane ohrozeného Uhorska. Po tomto uznesení uhorského snemu začali maďarské jednotky postupne opúšťať bojové pozície na frontových línách aj posádky v zázemí. Tým sa začal postupný rozklad rakúsko-uhorskej armády.

V druhej polovici októbra roku 1918 rakúsko-uhorské jednotky bojovali už len na talianskom fronte. Kvôli útoku talianskych vojsk na rieke Piave dňa 24. októbra 1918, sa rakúsko-uhorská armáda začala pomaly rozkladať. Po 30. októbri 1918 sa postupne uzatvárali dohody na viacerých úsekoch frontu. Predstavitelia Rakúsko-Uhorska boli nútení podpísať prímerie dňa 3. novembra 1918 vo Villa Giusti pri Padove. Po vojenských porážkach nasledoval veľmi rýchlo rozpad monarchie.⁹

6 PROKŠ, Petr. *Habsburkové & Velká Válka (1914 – 1918)*. Praha : Naše Vojsko, s. 230.

7 PROKŠ, Petr. *Diplomacie a Velká Válka 1914 – 1918/1919*. Praha : Historický ústav, s. 226.

8 Kol. autorov. *Slovensko v 20. storočí. 2. zväzok Prvá svetová vojna: 1914 – 1918*. Bratislava : Veda, s. 248.

9 FERENČUHOVÁ, Bohumila. Mierová konferencia, mierové zmluvy a nový európsky systém. In DEJMEK, Jindřich a kol. *Zrod nové Evropy. Versailles, St. Germain, Trianon a dotvárení poválečného mírového systému*. Praha : Historický ústav ČAV, 2011, s. 23.

Vojnová bilancia Rakúsko-Uhorska bola z každého pohľadu mimoriadne vážna. V spoločnej armáde v priebehu piatich rokov vojny bojovalo zhruba štyri milióny vojakov, z toho padlo viac ako 600 tisíc, počet zranených a vojnových zajatcov predstavovalo pol druhu milióna osôb. Tieto údaje hovoria o tom, že z činnej vojenskej služby padlo, zranilo sa alebo do zajatia padlo viac ako 50 % všetkých povolaných mužov. Zo zázemia bolo povolaných 18 % obyvateľov na vykonávanie vojenskej služby.¹⁰

Prvá svetová vojna a jej dôsledky v spoločensko-národných pohyboch výrazne pozmenili geografickú a politickú tvár vtedajšej Európy. V dôsledku zrútenia sa rakúsko-uhorskej monarchie došlo v strednej Európe k hlbokým zmenám v spoločensko-politickej štruktúre. Situácia v danom priestore bola po páde monarchie veľmi nestabilná a neistá. O budúcom usporiadaní priestoru bývalej rakúsko-uhorskej ríše nemali v tom čase jasnú predstavu ani víťazné štáty Dohody. Navyše sa ich predstavy o budúcnosti tohto priestoru nezhodovali. Každá z mocností si priala usporiadať daný priestor tak, aby to vyhovovalo jej vlastným mocenským záujmom.

1.1 Občianska demokratická revolúcia v Maďarsku a vznik Maďarskej ľudovej republiky

Vojnová porážka dostala Maďarsko do hlbokej hospodárskej, politickej a spoločenskej krízy, ktorá nielen odstránila dualistické zriadenie, ale spochybnila aj maďarský národ a štát. Od jesene 1918 do jari 1920 trvajúce revolučné a kontrarevolučné pokusné obdobie poukázalo na to, že na základe nejakých odlišných spôsobov a programov nie je možné nájsť pre krajinu východisko z daného stavu. Avšak prebiehajúce udalosti mohli predstavitelia Maďarska len veľmi ťažko ovplyvniť. Možnosti a manévrovací priestor vymedzili víťazné vlády susedných krajín.¹¹

Dňa 23. októbra 1918 odstúpila tretia koalíčná vláda ministerského predsedu Sándora Wekerleho, ktorá bola pri moci od 20. augusta 1917. Uprostred noci z 23. na 24. októbra 1918 vznikla Maďarská národná rada (*Magyar Nemzeti Tanács*). Zakladajúcimi stranami Maďarskej národnej rady bola Nezávislá (Károlyiho) strana a osemštyridsiatikov (*Függetlenségi és 48-as (Károlyi) Párt*), Republikánska občianska radikálna strana (*Országos Polgári Radikális Párt*) a Maďarská sociálnodemokratická strana (*Magyarországi Szociáldemokrata Párt*).¹²

Dňa 24. októbra 1918 tieto tri opozičné strany združené v národnej rade pod vedením Mihálya Károlyiho zverejnili program obsahujúci v súlade s tradíciami z roku 1848 spolu 12 bodov.¹³ Národná rada žiadala bezodkladne odstránenie súčasného korupčného parlamentného a vládneho systému, v ktorom republika nevidela svoju

10 KOLLEGA TARSOLY, István – PÜSKI, Levente – BARTA, Róbert – GYARMATI, György. *Magyarország a XX. században. Történelem, helytörténet/ Magyar Történelem 1868 – 1918*. Dostupné on-line: <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/4.html> 1. 4. 2018.

11 KOLLEGA TARSOLY, István – PÜSKI, Levente – BARTA, Róbert – GYARMATI, György. *Magyarország a XX. században. Történelem, helytörténet/ Magyar Történelem 1868 – 1918*. Dostupné on-line: <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/4.html> 1. 4. 2018.

12 BIHARI, Mihály – GAZSÓ, Ferenc – VIDA, István. *Magyarországi politikai pártok lexikona 1846 – 2010*. Budapest : Gondolat, 2010, s. 82 – 84.

13 ROMSICS, Ignác. *Trianonská mierová zmluva*. Bratislava : Kalligram, s. 78.

reprezentáciu, ale nepriateľa a taktiež bezodkladne zabezpečiť úplnú nezávislosť Maďarska po stránke zahranično-politickej, hospodárskej a vojenskej. Maďarské vojsko malo byť povolané späť zo zahraničia a zahraničné vojská mali byť odvelené do svojich štátov. Program žiadal okamžité ukončenie vojny, pretože ju považoval za úplne beznádejnú a pri nastávajúcom uzatváraní mieru alebo pokoja zbraní požadoval zohľadňovať jedine a len záujmy Maďarska po prerušení spojenectva s Nemcami. Starý parlament mal ukončiť svoju činnosť a na jeho miesto mal nastúpiť nový, ktorý by vzišiel z nových volieb, ktoré mali byť vypísané. Z toho dôvodu program národnej rady žiadal bezodkladne uzákoniť systém úplného, všeobecného, rovnoprávneho, tajného a aj na ženy sa vzťahujúceho volebného práva, ktoré malo byť okamžite aplikované aj do fungovania žúp a obcí. V prípade národností Uhorska Maďarska národná rada žiadala pre ľudí nemaďarského jazyka zaručenie práva na sebaurčenie národov v zmysle Wilsonovských princípov. Predpokladali, že tieto zásady nielenže neohrozujú územnú integritu Maďarska, ale poskytnú mu aj bezpečnejší základ pre existenciu. Spolužitie viacerých národností a ich vzájomná súťaž pokladali tvorcovia programu za pozitívnu stránku fungovania štátu, ktorá môže byť prospešná pre materiálny, duchovný a aj morálny rozvoj celého ľudu, a preto malo byť národnostiam umožnené vytvorenie čo najširšej kultúrnej a samosprávnej autonómie. Tým by sa zmenili staré, dovtedy trvajúce vzťahy medzi národnosťami a novovzniknutá republika by sa zmenila na „bratské spojenectvo rovnoprávných ľudí, pretože by to bolo spoločné hospodárske a zemepisné spojenectvo a nie národná žiarlivosť, kvôli ktorej si želáme udržať územnú integritu republiky. Z triezveho rozlíšenia tejto spolupatričnosti a nie pod nátlakom nutností vyplýva naše očakávanie, aby všetok ľud republiky zotrval spolu v starom osudovom spojenectve“.¹⁴

Program tiež žiadal potrebu zaručenia slobody spolčovania a zhromažďovania sa, odstránenie fungujúcej cenzúry a poskytnutie slobody tlače a všeobecnej amnestie pre všetkých politicky trestaných a odsúdených občanov štátu a vojakov. V dôsledku vojnového konfliktu a celkovej spoločenskej situácie, spojenej s biedou obyvateľstva Národná rada žiadala pomocou vnútropolitických a zahraničnopolitických smerníc odvrátenie hroziacej sa chudoby, ktorú považovala za veľký problém spoločnosti. Preto požadovala za potrebné zlepšiť životný osud pracujúcich ľudí a vojakov vracajúcich sa z frontu rôznymi sociálnopolitickými reformami a majetkovou reformou, ktorá by im sprístupnila pôdu. V prípade vznikajúcich národných štátov požadovali predstavitelia národnej rady v programe nasledovné: „Je potrebné uznať novovzniknuté národné štáty – Ukrajinu, Poľsko, Česko, Juhosláviu a Rakúske Nemecko a treba nám ich presvedčiť o tom, že nezávislé a demokratické Maďarsko nielenže nebráni pri uspokojení ich oprávnených životných nárokov, ale je pripravené vstúpiť s nimi do čím užších hospodárskych a politických spojenectiev s presvedčením, že aj tieto štáty budú rešpektovať naše rovnako oprávnené záujmy.“¹⁵

Časť programu bola venovaná aj blížiacej sa mierovej konferencii, na ktorú bolo potrebné vyslať vhodných zástupcov krajiny, ktorí by vhodne vysvetlili naozajstné

14 MÉREI, Gyula – PÖLÖSKEI, Ferenc – GERGELY, Jenő. *Magyarországi pártprogramok 1867 – 1919*. Budapest : ELTE Eötvös Kiadó, 2003, s. 338 – 347.

15 MÉREI, Gyula – PÖLÖSKEI, Ferenc – GERGELY, Jenő. *Magyarországi pártprogramok 1867 – 1919*. Budapest : ELTE Eötvös Kiadó, 2003, s. 338 – 347.

ciele maďarskej demokracie a ozrejmila sa úplná záujmová solidarita, ktorá spája maďarský ľud s nemaďarskými bratskými ľuďmi. Preto bolo potrebné vyslať na mierovú konferenciu takých predstaviteľov, ktorí sú naklonení odzbrojeniu a povinnému mierovej konferencii. Brest-litovské a bukureštské mierové zmluvy bolo potrebné na základe programu zničiť.¹⁶

Vo svojom prehlásení Maďarská národná rada prevzala úlohu alternatívnej vlády, vyhlasujúc, že bude rokovať v mene maďarského národa o všetkých otázkach týkajúcich sa Maďarska so zahraničnými vládami.¹⁷

Po demisii Wekerleho vlády bol Mihály Károlyi prijatý kráľom, kde v rámci audiencie predstavil plán zostavenia vlády, ktorý zdôvodnil tým, že „v prípade keď na čele udalostí budú chcieť zostať tí, ktorí sú zodpovední za politiku zameranú voči antantu, stanoví antant pre Maďarsko oveľa tvrdšie podmienky“.¹⁸ V rámci svojho návrhu na zostavenie novej vlády si želal zabezpečiť miesta aj pre zástupcov národnostných strán. Začiatkom októbra sa viackrát stretol a rokoval so slovenskými, rumunskými a srbskými politikmi. Károlyi predpokladal, že sa mu podarí získať podporu národnostných vodcov cez národnostnú politiku s liberálnejším duchom. Dňa 15. októbra 1918, na poslednom zasadaní uhorskej delegácie zahraničného výboru, ostro kritizoval vodcov spriateľného Nemecka. V dôsledku jeho rozhodných vystúpení vzrastala jeho popularita medzi obyvateľmi zo dňa na deň a takisto rástol počet tých, ktorí boli presvedčení, že Maďarsko sa môže dostať z prehratej vojny bez vážnejších následkov v prípade, že zmení štátne zriadenie. Károlyiho vyhlásenia, že Wilsonov 14. bod nie je v rozpore s územnou integritou republiky, posilňovali v obyvateľoch nádej, že osamostatnenie Maďarska znamená súčasne aj pretrvanie mnohonárodnostného Uhorska.¹⁹

Od 24. októbra 1918 prepukali v hlavnom meste Budapešť demonštrácie za vytvorenie novej vlády z národnej rady a za vymenovanie Mihálya Károlyiho premiérom. Karol IV., však v prípade zostavenia vlády váhal a preferoval prívrženca umiernennej opozície, grófa Jánoša Hadika. Napriek tomu, že János Hadik mal podporu medzi poslancami, ktorí nesúhlasili s Mihályom Károlyim, nemal podporu v žiadnej politickej strane. Jánoša Hadika nakoniec arcivojvoda Jozef menoval ministerským predsedom 29. októbra 1918 a poveril ho zostavením novej vlády. Menovanie Jánoša Hadika premiérom viedlo k všeobecnej nespokojnosti obyvateľov, ktorí si priali skutočnú transformáciu politického smeru krajiny na čele s novými politickými silami a ich predstaviteľmi. Nespokojnosť obyvateľov postupne prerástla do ozbrojeného povstania.²⁰

16 MÉREI, Gyula – PÖLÖSKEI, Ferenc – GERGELY, Jenő. *Magyarország pártprogramok 1867 – 1919*. Budapest : ELTE Eötvös Kiadó, 2003, s. 338 – 347.

17 IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a versailleský mierový systém*. Praha : Albis International, 2002, s. 84.

18 IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a versailleský mierový systém*. Praha : Albis International, 2002, s. 84.

19 SIKLÓS, András. *A Habsburg birodalom felbomlása 1918*. Budapest : 1987, s. 150.

20 IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a versailleský mierový systém*. Praha : Albis International, 2002, s. 84.

Významnú rolu pri vznikajúcom povstaní zohrala Vojenská rada. Vojenská rada vznikla dňa 25. októbra 1918 v Budapešti a pod jej vplyv sa dostala prevažná časť armády, zdržiavajúca sa v danom čase v Budapešti. Vojenská rada napokon rozhodla o okamžitom zahájení ozbrojeného povstania.²¹

Dňa 30. októbra 1918 zaplavili ulice Budapešti masy obyvateľov, medzi ktorými boli aj vojaci a dôstojníci prichádzajúci z frontu. Zhromaždené obyvateľstvo sa postupne presunulo pred sídlo národnej rady hotel Astória, kde protestovalo za vymenovanie novej vlády z národnej rady a prisahalo na národnú radu.²²

O deň neskôr, 31. októbra 1918, bol Mihály Károlyi pozvaný na hrad, kde bol arcivojvodom Jozefom, z poverenia panovníka kráľa Karola IV., vymenovaný za ministerského predsedu a poverený zostavením novej vlády.²³ Po niekoľkých hodinách od svojho vymenovania zostavil Mihály Károlyi, opierajúc sa o strany národnej rady, veľmi rýchlo novú vládu.

Nová koalíčná vláda dňa 1. novembra 1918 po tom, ako požiadala o zrušenie zloženej prísahy, prisľúbila, že otázku formy štátu presunie na rozhodnutie ústavnej schôdze v priebehu šiestich týždňov. Mihály Károlyi zložil prísahu na národnú radu, ktorá sa medzitým rozšírila.²⁴

Udalosti v Maďarsku v období od 25. do 31. októbra 1918 predstavovali revolúciu voči vtedajším pretrvávajúcim pomerom a do povedomia sa dostali ako tzv. astrová revolúcia. Charakter a podstata tejto revolúcie ako občianskej bol v tom zmysle, že výkonná moc sa dostala do rúk predstaviteľov sociálnodemokratickej a liberálnej strany. Ciele predstaviteľov týchto strán, zhrnuté v programe národnej rady, mali občiansky charakter a sľubovali splnenie takých prisľubov, ktoré v tom období už v iných krajinách splnené dávno boli a v Uhorsku sa po porážke revolúcie v rokoch 1848 – 1849 vyriešili len sčasti.²⁵

Forma nového štátu zatiaľ nebola presne určená a vyriešená. Hlavou štátu naďalej zostával kráľ. Novomenovaný ministerský predseda a vláda vložili svoju prísahu do rúk arcivojvodu Jozefa.²⁶ Krajina nemala dovtedy vymenovaný ani zákonodarný zbor, pretože poslaneckú komoru naposledy zvolenú vo voľbách v roku 1910 volilo len 6 % obyvateľov, a preto jej zvolanie bolo z politického hľadiska nemožné.²⁷

21 IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a versailleský mírový systém*. Praha : Albis International, 2002, s. 85.

22 IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a versailleský mírový systém*. Praha : Albis International, 2002, s. 85.

23 IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a versailleský mírový systém*. Praha : Albis International, 2002, s. 84 – 85.

24 ROMSICS, Ignác. *Magyarország története a XX. században*. Budapest : Osiris Kiadó, 2010, s. 74.

25 SIKLÓS, András. Az 1918 – 1919. évi magyarországi forradalmak. In László Szabó, Mária Ormos a kolektív. *Az. 1918 – 19-es magyarországi forradalmak*. Budapest : TIT Országos Központ Társadalomtudományi Osztály, s. 34.

26 IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a versailleský mírový systém*. Praha : Albis International, 2002, s. 85.

27 IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a versailleský mírový systém*. Praha : Albis International, 2002, s. 85.

Právny základ pre vyhlásenie nezávislej republiky vytvorila deklarácia Karola IV. z dňa 13. novembra 1918. V nej sa panovník zriekol „všetkej svojej účasti pri spravovaní štátu“ a „vopred uznal“ rozhodnutie Maďarska o podobe svojej budúcej štátnej formy. Novú štátnu formu nakoniec vyhlásila rozšírená Veľká Národná rada (*Nagy Nemzeti Tanács*) dňa 16. novembra 1918 bez toho, aby počkala na ústavnú schôdzu.²⁸

Dôsledkom toho ukončil v daný deň svoju činnosť parlament a moc dočasného prijímania zákonov zásadne prevzala a realizovala rozšírená viacčlenná Veľká Národná rada. V skutočnosti sa jej úloha obmedzila na to, že prijala návrhy. V daný deň ukončil svoju činnosť starý parlament a delegáti rozšírenej Veľkej Národnej rady proklamovali nezávislosť Maďarska. Delegáti taktiež oznámili abdikáciu panovníka kráľa Karola IV. a bola slávnostne vyhlásená Maďarská ľudová republika (*Magyar Népköztársaság*).

Mihály Károlyi sa stal ministerským predsedom novovzniknutého štátu. Vykonával aj post ministra zahraničných vecí. Károlyi trval na podmienke, že prezident republiky by mal byť zvolený až novým parlamentom. Ten však nebol ešte zvolený, pretože voľby neprebehli, a tak bola krajina bez prezidenta.²⁹ Hoci bola premena štátu na nezávislú republiku vyhlásená až 16. novembra 1918, nová vláda od začiatku vystupovala ako vodca samostatného štátu.³⁰

Do vlády sa okrem Károlyiho nezávislej strany dostali aj predstavitelia Republikánskej občianskej radikálnej strany a Maďarskej sociálnodemokratickej strany. Z Károlyiho nezávislej strany a osemaštyridsiatnikov to bol Mihály Károlyi, Tivadar Batthyány, Márton Lovászy a Barna Búza. Z Maďarskej sociálnodemokratickej strany to boli poslanci Ernő Garami a Zsigmund Kunfi. Občianska radikálna strana mala svoje zastúpenie vo vláde prostredníctvom Oszkára Jásziho a Pála Szendeho. Okrem členov týchto troch strán sa do vlády dostal aj nestranník Béla Linder, Dénes Berinkey a Ferenc Nagy.³¹

Paradoxom novej vlády a fakticky dôsledkom silnej autority Mihály Károlyiho bolo to, že hoci bola Maďarská sociálnodemokratická strana v rámci opozície najpočetnejšou stranou s veľkým zastúpením, predstavitelia tejto strany sa nestali vodcami občiansko demokratickej revolúcie a žiaden z jej členov sa nestal ministerským predsedom.

Po niekoľkých dňoch došlo na niektorých ministerstvách k výmene vedúcich funkcionárov. Po skončení dočasného mandátu ministerského predsedu Mihály Károlyiho na ministerstve financií prebral post ministra financií Pál Szende. Zmena nastala aj na ministerstve náboženstva a školstva a Mártona Lovászyho nahradil dňa 22. decembra 1918 Sándor Juhász Nagy. K viacerým zmenám došlo na ministerstve obrany. Bélu Lindera nahradil už dňa 9. novembra nezávislý Albert Bartha, a toho po vyše mesiaci dňa 12. decembra 1918 Mihály Károlyi. V skutočnosti úrad

28 ROMSICS, Ignác. *Magyarország története a XX. században*. Budapest : Osiris Kiadó, 2010, s. 75.

29 IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a versailleský mírový systém*. Praha : Albis International, 2002, s. 86.

30 ROMSICS, Ignác. *Trianonská mierová zmluva*. Bratislava : Kalligram, 2009, s. 79.

31 SIKLÓS, András. *Magyarország 1918/1919. Események, képek, dokumentumok*. Budapest : Kossuth Könyvkiadó, 1978, s. 111.

obrany viedol štátny tajomník Böhm Vilmos. V danom úrade nastala ešte ďalšia zmena, a to dňa 29. decembra 1918, keď na post ministra obrany zasadol Sándor Festetics, ktorý na ňom zotrval do vymenovania novej vlády 19. januára 1919.

Program novej koalíciej vlády bol totožný s programom Národnej rady z dňa 26. októbra 1918. Jeho hlavným cieľom bolo zriadenie nezávislej a demokratickej republiky, v ktorej verejnom živote by mali svoj podiel pri budovaní štátu aj nemaďari, prostredníctvom rozšíreného práva na vlastnú samosprávu. K realizácii tohto programu pristúpila vláda počas veľmi nepriaznivých okolností. Víťazné mocnosti zaobchádzali s Maďarskom napriek zmene systému a vlády ako s porazeným štátom. Napriek snahe vlády o postupné realizovanie programu bola vnútropolitická situácia sťažovaná aj kvôli vyhroteným sociálnym a národnostným problémom.³²

Hlavným predstaviteľom vnútropolitických zmien v Maďarsku v októbri 1918 sa stala Národná Rada a v nej združené politické strany. Najsilnejšou z týchto strán bola Maďarská sociálnodemokratická strana, ktorej programom bolo odstránenie starého režimu a následne vybudovanie nezávislého demokratického Maďarska.

Najväčší vplyv v Maďarskej sociálnodemokratickej strane mali Ernő Garami a Zsigmund Kunfi. Garami a Kunfi boli zároveň predstavitelia dvoch rôznych krídel v strane. Garami bol predstaviteľom umierneného, Kunfi radikálneho krídla. Strana bola dobre organizovaná s dobrou členskou základňou.

V čase prvej svetovej vojny počas druhej vlády Istvána Tiszu, nasledujúcej vlády Mórica Esterházyho a tretej vlády Sándora Wekerleho, hrala Maďarská sociálnodemokratická strana dôležitú úlohu v opozícii. Rastúci vplyv a sila tejto strany je dobre viditeľná v údajoch o jej členskej základni, ktorá sa v priebehu trvania svetového konfliktu výrazne menila. Od roku 1916 sa čoraz viac zvyšoval počet jej členov. V súvislosti s tým strana presadzovala výlučne iba také hospodárske a sociálnopolitické reformy, ktoré sa prispôbovali vojnovému stavu. V neskoršom období v dôsledku vývoja svetového konfliktu strana zmenila svoj postoj v zahranično-politickej oblasti, pričom presadzovala uzatvorenie mieru na základe dohody. Vo vnútornej politike sa Maďarská sociálnodemokratická strana vrátila k svojej pôvodnej politike volebného práva. Po februárových udalostiach v Rusku roku 1917 a súčasne s vystúpením členov Nemeckej nezávislej sociálnodemokratickej strany v Nemecku, sa aj v Maďarskej sociálnodemokratickej strane začal formovať jeden centristický smer.³³

Októbrové udalosti v Rusku roku 1917 dali podnet príslušníkom sociálnodemokratickej strany k vytvoreniu ľavicovej opozície. Na čele vzniknutej ľavicovej opozície stáli Béla Vágó, Béla Szántó, László Rudas a ich ďalší spoločníci. Bol to impulz pre zakladanie nových ľavicových smerov. Začiatkom roku 1918 sa načrtali hranice jedného nového ľavého krídla, predstaviteľmi ktorého boli Jenő Landler, Jenő Hamburger, György Nyisztor a Jenő Varga. Noví robotníci a vrstvy zamestnancov prídiacich v obrovských počtoch do odborov rozširovali bázu ľavice a umožňovali vytváranie nových organizácií a organizačných foriem.³⁴

32 ROMSICS, Ignác. *Magyarország története a XX. században*. Budapest : Osiris Kiadó, 2010, s. 74.

33 SIKLÓS, András. *A Habsburg birodalom felbomlása 1918*. Budapest : 1987, s. 154 – 160.

34 SIKLÓS, András. *A Habsburg birodalom felbomlása 1918*. Budapest : 1987, s. 154 – 160.

Druhou stranou tvoriacou Národnú radu bola Nezávislá (Károlyiho) strana a osemaštyridsiatnikov (*Károlyi-féle Függetlenség és 48-as Párt*). Na čele ľavého krídla parlamentnej opozície sa vynímal ako politická osobnosť Mihály Károlyi.

Kvôli nezhodám a rozdielom v názoroch s Albertom Apponyim vystúpil Mihály Károlyi zo spoločnej strany Zjednotenej nezávislej strany a osemaštyridsiatnikov (*Egyesült Függetlenség és 48-as Párt*) a dňa 17. júla 1916 založil novú Nezávislú (Károlyiho) stranu a osemaštyridsiatnikov. Tak vznikla nová strana s názvom Nezávislá (Károlyiho) strana a osemaštyridsiatnikov. Nová strana, verná ľavicovým tradíciám nezávislosti sa postavila vo svojom programe za „väčšiu nezávislosť – samostatnosť vo forme personálnej únie, národnej armády, nezávislej colnej zóny, samostatnej národnej banky, za demokratické reformy, týkajúce sa všeobecného volebného práva, tajného hlasovania, slobody tlače, zhromažďovania a spolčovania sa“.³⁵ Program strany obsahoval aj sociálne opatrenia, podporujúce inštitúcie slúžiace pre blaho ľudí a pre nápravu nezdravého rozdeľovania veľkostatkov. Taktiež dôležitou časťou jej programu bola aj požiadavka ukončenia vojny a urýchlené uzavretie mieru, ktorý by ochránil územnú integritu Uhorska. Strana vo svojom programe požadovala národnú nezávislosť, mier a demokraciu.

V porovnaní s Maďarskou sociálnodemokratickou stranou nedisponovala strana žiadnou organizovanou základňou a zatiaľ sa nepresadila ani medzi buržoáziou a robotníctvom. V parlamente ju zastupovala sotva dvadsať poslancov zvolených najviac v protirakúsky zameraných volebných obvodoch. Z profesijného hľadiska boli poslanci Károlyiho strany nezávislosti a osemaštyridsiatnikov predstavitelia veľkostatkárov, advokátov, novinárov a verejných činiteľov.³⁶

Mihály Károlyiho spájali úzke väzby nielen s vlastnou politickou stranou, ale aj s predstaviteľmi Maďarskej sociálnodemokratickej strany. Tieto vzťahy nadobudli aj organizačnú podobu začiatkom roku 1917 po utvorení bloku pre volebné právo. Priateľské väzby sa neprerušili ani vtedy, keď sa o niečo neskôr začiatkom roku 1918 rozpustil zväzok v dôsledku rozchodu s Vászonyim. V čase júnového štrajku sa Károlyi postavil na stranu štrajkujúcich robotníkov. Súčasne vystúpil proti prehĺbeniu spojenectva s Nemeckom. 8. septembra 1918 sa obrátil otvoreným listom k svojim voličom v Cegléde, v ktorom ostro napádal Tiszove politické stanovisko. V prejave k delegácií, ktorú vyslali z Ceglédu na jeho privítanie, kritizoval Károlyi dňa 16. septembra 1918 Burianov mierový protokol. Na miesto tohto protokolu, ktorý bol od začiatku odsúdený na neúspech, navrhol Károlyi prijatie 14. Wilsonovho bodu. Po rozpade bulharského frontu sa vrátil do Budapešti, kde pred delegáciou, vyslanou na jeho privítanie, zhrnul svoj politický program slovami „Mier, demokracia, nezávislosť“. Pod týmito slovami rozumel Károlyi dohodnutý mier, ku ktorému by viedla cesta cez ukončenie spojenectva s nemeckým spojencom, ktorému by pripravovala cestu nová priateľsky zameraná orientácia na Dohodu. Požiadavka demokracie znamenala demokratické reformy, požiadavku nezávislosti a zrealizovanie personálnej únie. Po vypuknutí vládnej krízy sa Károlyi postavil za vytvorenie vlády zloženej

35 MÉREI, Gyula. *A Magyar polgári pártok programjai 1867 – 1918*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1971, s. 307 – 311.

36 SIKLÓS, András. *A Habsburg birodalom felbomlása 1918*. Budapest : 1987, s. 147 – 149.

z neskompromitovaných členov opozície, v ktorej by zaujali svoje miesto strany nezastúpené v parlamente, čiže predstavitelia Republikánskej občianskej radikálnej strany a Maďarskej sociálnodemokratickej strany.³⁷

Pacifistickým nacionalizmom pretkávaný program Károlyiho strany sa zameriaval na zmenu a rekonštrukciu zriadenia od základov a súčasne bol nasmerovaný aj na jeho záchranu. Napriek tomu však vládnuce kruhy jeho program odmietli. Nielen Tisza demonštroval proti Károlyimu, jeho politický program odsúdil ako nebezpečný aj predstaviteľ umiernennej konzervatívnej časti liberálne opozície, Gyula Andrásy mladší.

Tretou opozičnou stranou zúčastňujúcou sa na októbrových zmenách bola Republikánska občianska radikálna strana (*Polgári Radikális Párt*). Počiatok organizácie tejto strany sa kladie do prvých rokov 20. storočia, pričom vznikla len pár mesiacov pred vypuknutím prvej svetovej vojny dňa 6. júna 1914. Úspech strany na jeseň roku 1918 prekvapil aj jej predsedu, ktorým bol Oszkár Jászi.

Už pred vznikom strany bol vypracovaný jej program, v ktorom boli predstreté návrhy týkajúce sa rozšírenia všeobecnej slobody, rozvoja hospodárskych síl, riešenia národnostnej otázky, zabezpečenia nezávislosti štátu a uchovania mieru. Tento načrtnutý program zostal v platnosti aj v priebehu vojny a koncom vojny bol rozšírený.

Nový program strany bol prijatý v marci 1918. Cieľom program občianskych radikálov bola „1. Potvrdenie spoločnej slobody a slobody jednotlivca; 2. Dôkladná poľnohospodárska reforma, demokratická vlastnícka politika; 3. Komplexná kontrola politiky priemyselného rozvoja; 4. Boj proti obchodným trendom; 5. Zmena sociálnej politiky a vytvorenie ministerstva pre blaho ľudí; 6. Dôkladnú daňovú reformu, 7. Celkovú modernú reformu školstva; 8. Vytvorenie národnostného mieru medzi národnosťami Uhorska; 9. Oddelenie cirkvi od štátu; 10. Zmenu hospodárskej politiky voči Rakúsku a zahraničným krajinám; 11. Pokračovanie pacifistickej zahraničnej politiky a politiky voľného obchodu; 12. Medzinárodná arbitráž, znárodnenie muničnej výroby, namiesto všeobecnej armády zaviesť milíciu.“³⁸

Medzi občianskymi radikálmi boli od samého začiatku tri smery, a preto sa vytvorili tri tomu zodpovedajúce skupiny. Prvou bola liberálna, druhou skupina sympatizujúca s marxizmom a tretia, nachádzajúca sa uprostred spomínaných dvoch sa označovala ako „slobodní socialisti.“³⁹

Popri týchto troch politických stranách, činných hlavne v čase októbrovej revolúcie roku 1918 a následne po nej, pri vytváraní novej vlády fungovali v Maďarsku aj ďalšie politické subjekty.

Taktiež dochádza v tomto období aj k vzniku nových politických zoskupení. Jednou z takýchto politických zoskupení, ktoré neskôr získalo veľký vplyv, bola Komunistická strana Maďarska.

37 SIKLÓS, András. *A Habsburg birodalom felbomlása 1918*. Budapest : 1987, s. 149.

38 MÉREI, Gyula. *A Magyar polgári pártok programjai 1867 – 1918*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1971, s. 307 – 311.

39 SIKLÓS, András. *A Habsburg birodalom felbomlása 1918*. Budapest : 1987, s. 150 – 153. IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a versailleský mírový systém*. Praha : Albis International, 2002, s. 150 – 151.

Dňa 4. novembra 1918 sa v Moskve na konferencii zišli komunisti pochádzajúci z územia bývalého Rakúska-Uhorska. Po oboznámení sa s najnovšími udalosťami zaujala konferencia stanovisko o založení komunistickej strany a prijala rozhodnutie týkajúce sa ich návratu domov. V zmysle tohto rozhodnutia prišiel do Budapešti dňa 17. novembra 1918 vedúci skupiny maďarských komunistov Béla Kun s dvoma spolupracovníkmi a mnohými ďalšími bývalými vojenskými zajatcami. Cieľom ich návratu bolo založenie komunistickej strany v Maďarsku.⁴⁰

Organizovanie ľavice v Maďarsku bolo na vzostupe koncom októbra a začiatkom novembra roku 1918. Začiatkom novembra 1918 bola spolupráca medzi ľavicovými skupinami čoraz užšia. Revoluční socialisti a predstavitelia ľavicového krídla Maďarskej sociálnodemokratickej strany sa zišli na viacerých spoločných schôdzach. V rámci týchto jednaní bola už nadhodená myšlienka vytvorenia jednej novej robotníckej strany. Väčšina pôvodnej ľavicovej opozície sa obávala odtrhnutia sa od Maďarskej sociálnodemokratickej strany, lebo predpokladali, že prepojenie strany a odborov neumožní zrealizovať založenie novej strany. Predpokladali, že uzatvorené ľavicové zoskupenie vo vnútornom rámci jednej strany by skôr posunulo sociálnodemokratickú stranu smerom doľava, a to by účinnejšie poslúžilo ich cieľu. Členovia ilegálnej revolučnej socialistickej strany, tzv. revoluční socialisti, boli síce menej pripútaní a zväzovaní sociálnodemokratickými tradíciami, ale ani oni nesútili vznik ďalšej novej strany, pretože nerozumeli jej úlohe, a preto nevedeli dostatočne oceniť úlohu a význam novej strany.⁴¹

Obrat v budovaní strany nastal po návrate vedúcich skupiny komunistov zo Sovietskeho Ruska. Po rokovaníach s rôznymi ľavicovými skupinami sa dňa 24. novembra 1918 vytvorila Maďarská komunistická strana. Členmi prvého ústredného vedenia strany sa spomedzi ruských vojnových zajatcov stali Ferenc Jancsik, Béla Kun, Ernő Pór, József Rabinovics, Ernő Seidler, Károly Vántus a o niečo neskôr sa vrátili Tibor Szamuely. Zo strany sociálnodemokratickej ľavice to boli Ede Chlepkó, Rezső Fiedler, János Hirossik, Jenő László, László Rudas, Dezső Somló, Béla Szántó a Béla Vágó. Spomedzi revolučných socialistov Ottó Korvin a József Mikulik.⁴²

Základný cieľ strany bol vypracovaný na základe Leninovho učenia a ruských revolučných skúseností. Kým sociálnodemokratická strana, odvolávajúc sa na chýbajúce podmienky stála za myšlienkou zachovania kapitalizmu a uskutočnenia sociálnych reforiem, komunistická strana hlásala, že nastal koniec kapitalizmu a prišiel čas proletárskej revolúcie. Predstavitelia komunistickej strany sa postavili proti parlamentným ilúziám a namiesto konštituovania národného zhromaždenia, ktoré by posilnilo moc buržoázie, zastávali stanovisko reorganizovať budapeštiansku Ro-

40 SIKLÓS, András. Az 1918 – 1919. évi magyarországi forradalmak. In László Szabó, Mária Ormos a kollektív. *Az. 1918 – 19-es magyarországi forradalmak*. Budapest : TIT Országos Központ Társadalomtudományi Osztály, s. 43 – 48.

41 SIKLÓS, András. Az 1918 – 1919. évi magyarországi forradalmak. In László Szabó, Mária Ormos a kollektív. *Az. 1918 – 19-es magyarországi forradalmak*. Budapest : TIT Országos Központ Társadalomtudományi Osztály, s. 43 – 48.

42 SIKLÓS, András. Az 1918 – 1919. évi magyarországi forradalmak. In László Szabó, Mária Ormos a kollektív. *Az. 1918 – 19-es magyarországi forradalmak*. Budapest : TIT Országos Központ Társadalomtudományi Osztály, s. 45.

botnícku Radu, zvolať kongres rád a pre rady vytýčili úlohu prevziať do vlastných rúk moc odovzdanú vláde. Vo vzťahu k podnikom žiadali zavedenie robotníckej kontroly ako prechodnej fázy pred robotníckym riadením, ktoré malo pomôcť k prevzatiu výrobných prostriedkov do rúk štátu proletárov. V prípade riešenia agrárnej otázky náhlili na prvom mieste na okamžité obsadenie pôdy prostredníctvom rád, vytvorených z chudobných roľníkov. V súvislosti s armádou sa snažili vytvoriť ozajstnú ľudovú armádu, zloženú z proletárov. Ďalšou otázkou bolo riešenie národov a národností, pri ktorej prebiehali ostré ideové boje jednak proti politike sociálnych demokratov, ktorá robila ústupky buržoáznemu nacionalizmu, pričom strana sledovala cieľ dosiahnuť rovnoprávnosť pracujúcich rôznych národov a národností a úplné oslobodenie všetkých utláčaných ľudí. Komunistická strana hlásala neoddeliteľnosť maďarskej a medzinárodnej socialistickej revolúcie a poukázala na to, že v ťažkej situácii v ktorej sa nachádza republika jej pomoc nezabezpečí spolok uzatvorený s dohodovými krajinami, ale naopak úzke spojenectvo so Sovietskym Ruskom. Komunistická strana Maďarska sa aktívne podieľala na vzniku Komunistickej Internacionály. Bola jednou z 8 strán, ktoré v januári 1919 podpísali výzvu na zvolanie jej zakladajúceho kongresu.⁴³

Vďaka výbornej agitačnej práci pomáhala strana zvyšovať jej popularitu medzi obyvateľmi. Niekoľko dní po založení strany sa začali v spoločnosti objavovať letáky a brožúry propagujúce stranu a v krátkom čase sa podarilo vytvoriť aj komunistickú tlač. Centrálna tlač Červené noviny vyšli prvýkrát 7. decembra 1918. Spočiatku vychádzali dvakrát, neskôr trikrát týždenne.⁴⁴

V čase vnútropolitických zmien v Maďarsku dochádza aj k zmenám v zahraničnopolitickom postavení krajiny. Dôsledkom prechodu dohodových armád cez hraničnú rieku Sávu, začala nová vláda dňa 4. novembra 1918 vyjednávať s vrchným veliteľom dohodových vojsk na Balkáne, generálom Franchetom d'Esperey. Dôvodom rokovania oboch strán bolo aj prímerie z Padova, ktoré považoval francúzsky generál vo vzťahu k Uhorsku za nedostatočné. Uhorská delegácia v čele s predsedom vlády Mihályom Károlyim prevzala dňa 7. novembra 1918 v Belehrade od generála Francheta d'Espereye podmienky prímeria, ktoré bolo potom podpísané dňa 13. novembra 1918 v Belehrade.

Zároveň dochádzalo medzitým v tomto období k vnútropolitickým zmenám Uhorska aj dôsledkom rozpadu Rakúsko-Uhorska a vzniku jednotlivých nástupníckych štátov.

Dňa 28. októbra 1918 prevzal moc v Prahe Národný výbor a vyhlásil nezávislý československý štát.⁴⁵ O dva dni neskôr sa nezávisle od toho, dňa 30. októbra 1918

43 SIKLÓS, András. Az 1918 – 1919. évi magyarországi forradalmak. In László Szabó, Mária Ormos a kollektív. *Az. 1918 – 19-es magyarországi forradalmak*. Budapest : TIT Országos Központ Társadalomtudományi Osztály, s. 43 – 48.

44 SIKLÓS, András. Az 1918 – 1919. évi magyarországi forradalmak. In László Szabó, Mária Ormos a kollektív. *Az. 1918 – 19-es magyarországi forradalmak*. Budapest : TIT Országos Központ Társadalomtudományi Osztály, s. 43 – 48.

45 FERENCŮHOVÁ, Bohumila. Mierová konferencia, mierové zmluvy a nový európsky systém. In DEJMEK, Jindřich a kol. *Zrod nové Evropy. Versailles, St. Germain, Trianon a dotvaření poválečného mírového systému*. Praha : Historický ústav ČAV, 2011, s. 23.

v Turčianskom Svätom Martine zišla Slovenská národná rada ako najvyššie vnútropolitické fórum Slovákov. V mene slovenského národa prijala Deklaráciu slovenského národa, ktorou sa pripojila k spoločnému štátu Čechov a Slovákov, Československu.⁴⁶

Dňa 29. októbra 1918 chorvátske národné zhromaždenie v Záhrebe vyhlásilo nezávislosť Chorvátska a jeho pripojenie k budúcemu srbsko-chorvátsko-slovinskému štátu. Dňa 30. októbra 1918 vo Viedni národné zhromaždenie prijalo novú nezávislú štátnu ústavu a 31. októbra 1918 v Lvove haličskí Ukrajinci vyhlásili oddelenie od monarchie.⁴⁷ Tieto aktivity národov Uhorska, smerujúce k samostatnosti čoskoro ukázali, že Károlyiho politika má aj vážne prepadliny.

1.2 Vnútropolitické problémy a kríza Maďarskej ľudovej republiky

Po víťazstve občianskej demokratickej revolúcie sa nepriaznivo vyvinula vnútropolitická situácia v krajine. Dôsledkom prvej svetovej vojny už aj tak zlú hospodársku situáciu krajiny vystupňoval pád monarchie, s ním súvisiaci rozpad dovtedajšieho jednotného hospodárskeho územia, pretrvávajúca blokáda voči centrálnej moci a vojenská okupácia krajiny.

Chýbali potrebné suroviny na chod hospodárskej a priemyselnej výroby. V tejto situácii hrozilo ochromenie dopravy priemyselnej výroby a časť tovární bolo nutné odstaviť kvôli nedostatku surovín. Výroba stagnovala aj v prevádzkach s robotníkmi, pretože podnikatelia vnímali svoju situáciu ako neistú, o udržanie výroby sa príliš nestarali a svoj kapitál sa snažili zachrániť jeho vysťahovaním z tovární a vývozom do zahraničia. V dôsledku zastavenia výroby sa veľké množstvo robotníkov dostalo na ulicu a vzrástla nezamestnanosť.

Predstavy o medzinárodnom postavení krajiny a zahraničnopolitických možnostiach novej vlády sprevádzali počas prvých dní jej existencie veľké ilúzie. Károlyiho vláda zastávala pozíciu priateľa dohodových mocností a vo všeobecnosti preto predpokladala, že v zmysle prijatia 14 bodov prezidenta Wilsona prijímú Maďarsko aj dohodové krajiny. Preto Károlyi veril, že Dohoda bude s Maďarskom vo veci integrity krajiny priaznivo zaobchádzať.

Avšak aktivity predstaviteľov národov Uhorska na prelome októbra a novembra 1918 ukázali, že Károlyiho národnostná politika má vážne prepadliny.

Koncom roku 1918 sa ukázalo, že politika Mihálya Károlyiho voči predstaviteľom nemaďarských národností v súvislosti s udržaním celistvosti krajiny a uplatňovanie politiky wilsonizmu v prospech zachovania integrity, bude neúspešná. Západní spojenci boli ochotní vyhovieť svojim partnerom na úkor Maďarska aj za cenu upustenia od Wilsonových princípov a porušenia dohôd s Maďarskom.

Medzitým dňa 7. novembra 1918 vtiahla na územie bývalého Uhorska srbská armáda a do 10. novembra 1918 získala mestá Novi Sad, Suboticu a Pécs. Dňa 24. decembra 1918 obsadili chorvátske jednotky oblasť Medzimurskej župy.

46 ČAPLOVIČ, Miroslav. Prvý pluk slovenskej slobody (november 1918 – marec 1919). In *Historický časopis*, roč. 43, č. 4, 1995, s. 651.

47 ROMSICS, Ignác. *Magyarország története a XX. században*. Budapest : Osiris Kiadó, 2010, s. 73.

Na východe sa do pohybu dali aj jednotky rumunskej armády a dňa 12. novembra 1918 vnikli na územie Maďarska. Začiatkom nasledujúceho mesiaca, dňa 2. decembra 1918 obsadili Marosvásárhely, neskôr Brašov a 24. decembra 1918 vstúpili do mesta Kluž. Do konca januára 1919 bolo ukončené obsadenie línie Maramarossziget Nagybánya – Zilah – Zám. Na konci januára 1919 predstavovalo územie Maďarska územie Zadunajska, priestor medzi Dunajom a Tisou, oblasť Zakarpattia a Veľkej uhorskej nížiny.⁴⁸

Neúspechy vládnej politiky v národnostnej otázke a následne rozpad historických hraníc štátu, ako aj obkľučujúca demokratizácia dovtedajšieho konzervatívneho spoločenského a politického štátneho zriadenia postupne viac polarizovali spoločensko-politický život v krajine. Začiatkom roku 1919 sa zvyšovali útoky na vládu, pričom počet jej podporovateľov klesal.⁴⁹

Postupne sa však ukázal jasnejšie fakt, že o osud Károlyiho vlády nemá Dohoda žiadny záujem. Dôsledkom zle sa vyvíjajúcej medzinárodnej situácie, vnútropolitickým ťažkostiam a následným vyhroteným rozporom sa Károlyiho vláda koncom roku 1918 dostala do krízy.

Popri predstave o reforme doterajšej koalície vznikla aj myšlienka o vytvorení čisto demokratickej vlády, ktorá by bola zostavená iba z občianskych politických strán. Čoskoro však prišla do popredia predstava nového buržoázneho kabinetu. Vytvorenie takéhoto kabinetu by podľa niektorých jej zástancov bolo v prípade prichádzajúcich mierových jednaní ideálnejšou voľbou. Nový kabinet by lepšie reprezentoval a hájil záujmy krajiny ako terajšia vláda. Ministerským predsedom novej vlády sa mal stať poslanec Károlyiho nezávislej strany a osemaštyridsiatnikov, súčasný minister školstva a vierovyznania Márton Lovászy. Lovászy počas jednaní s predstaviteľom dohodových krajín v Maďarsku, podplukovníkom Vixom zdôrazňoval, že nová maďarská vláda by pokladala za dôležité viesť boj proti vzráňajúcejmu sa bolševizmu v krajine, preto očakával podporu z jeho strany. Nakoniec sa však návrh novej vlády neujal aj z dôvodu, že podplukovník Vix sa do politických otázok súvisiacich s Maďarskou vládou odmietol angažovať a Lovászy nenašiel podporu ani v dohodových kruhoch.⁵⁰

Napokon teda nezostala iná možnosť než udržanie doterajšej koalíciej vlády. 11. januára 1919 podala Károlyiho vláda demisiu. Výkonný výbor národnej rady hľadajúcej najvhodnejšiu formu utvorenia novej vlády vyhlásil ešte v ten istý deň Mihály Károlyiho za prezidenta republiky.⁵¹ Po tom poveril Károlyi bývalého ministra spravodlivosti, Dénesa Berinkeyho plnením funkcie premiéra. Novú vládu, ktorá bola zostavená dňa 18. januára 1919 vytvorili predstavitelia štyroch politických strán. Popri predchádzajúcich troch stranách sa do vlády dostala aj Krajinská maloroľníč-

48 IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a versailleský mírový systém*. Praha : Albis International, 2002, s. 105.

49 ROMSICS, Ignác. *Magyarország története a XX. században*. Budapest : Osiris Kiadó, 2010, s. 77.

50 IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a versailleský mírový systém*. Praha : Albis International, 2002, s. 108.

51 BIHARI, Mihály – GAZSÓ, Ferenc – VIDA, István. *Magyarországi politikai pártok lexikona 1846 – 2010*. Budapest : Gondolat, 2010, s. 72.

ka a poľnohospodárska strana (*Országos Kisgazda- és Földművespárt*). Napriek tomu sa však k väčšiemu vplyvu v novej vláde dostali sociálni demokrati.⁵² Sociálny demokrat Vilmos Bohm sa stal ministrom obrany a Zsigmund Kunfi ministrom školstva. Ďalšími ministerstvami v rukách predstaviteľov sociálnej demokracie bolo ministerstvo obchodu na čele s Ernő Garamim a ministerstvo práce a blaha ľudu, ktorému úradoval Gyula Peidl.

Po vytvorení novej vlády však vládna kríza vyriešená nebola. Dňa 25. januára 1919 dochádza k rozštiepeniu Károlyiho strany na dve zoskupenia. Vzniká Nezávislá Lovászyho strana a osemaštyridsiatnikov (*Függetlenségi és Negyvennyolcas Lovászy Párt*) a Károlyiho strana (*Károlyi Párt*).⁵³ Väčšina členov Károlyiho strany odchodom nasledovala zoskupenie Lovászyho, Batthyányho a Friedricha, ktorí mali blízko ku kontrarevolučným stranám. Zvyšok Károlyiho strany už nebol schopný vytvoriť a zorganizovať fungujúcu masovú stranu.⁵⁴

V krajine postupne rástol počet príslušníkov komunistického a kontrarevolučného tábora. Hlavnou snahou komunistickej strany bolo pomocou propagandy zdiskreditovať súčasnú koalíčnú vládu. Maďarskí komunisti vyzývali obyvateľov k demonštráciám pod rôznymi heslami a požiadavkami, ktoré vopred nebolo možné splniť. Z dôvodu postupne rastúceho komunistického extrémizmu, bola maďarská vláda povinná prijať na konci januára 1919 protikomunistické opatrenia. Komunisti boli vylúčení z Robotníckej rady a počiatkom februára 1919 vláda vydala zákon o „Ochrane štátnej formy ľudovej republiky“.⁵⁵

Napriek týmto vládnym zákrokmi boli obranné opatrenia vlády voči komunistom neúčinné. Dôsledkom prepadu a útoku na redakciu sociálno-demokratického časopisu *Népszava* došlo k usmrteniu ôsmich osôb. Za tento trestný čin bolo 77 komunistických vodcov vzatých do väzby a bolo zakázané tlačivo komunistickej strany Maďarska *Vörös Ujság*.⁵⁶

Navzdory snahám nebola vláda schopná účinne vystúpiť proti maďarským komunistom a politickú stranu zakázať. Ďalším krokom vlády na zlepšenie vnútropolitického diania bolo zrušenie extrémistického pravicového spolku Maďarského krajinského obranného spolku (*Magyar Országos Véderő Egylet*), organizácií, ktorá vznikla v novembri 1918 z odzbrojených dôstojníkov pod vedením kapitána Gyulu Gömbösa.

Na prelome februára a marca 1919 stratila Károlyiho vláda podporu zo strany spoločnosti. Väčšina buržoázných síl sa kvôli ľavicovej politike vlády presunula do

52 SIKLÓS, András. Az 1918 – 1919. évi magyarországi forradalmak. In László Szabó, Mária Ormos a kolektív. *Az. 1918 – 19-es magyarországi forradalmak*. Budapest : TIT Országos Központ Társadalomtudományi Osztály, s. 50 – 57.

53 BIHARI, Mihály – GAZSÓ, Ferenc – VIDA, István. *Magyarországi politikai pártok lexikona 1846 – 2010*. Budapest : Gondolat, 2010, s. 55, 59.

54 IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a versailleský mírový systém*. Praha : Albis International, 2002, s. 109.

55 *Magyarországi Rendeletek Tára 1867 – 1945. Rendeletek tára, 1919*. Budapest : Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1919.

56 IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a versailleský mírový systém*. Praha : Albis International, 2002, s. 109.

opozície. Z toho istého dôvodu sa začali ešte viac organizovať proti vláde predstavitelia pravicových myšlienok. Najvýznamnejším pravicovým zoskupením, ktoré vzniklo v tomto období bola Strana národného zjednotenia (*Nemzeti Egyesülés Pártja*). Táto strana sa spojila s Nezávislou Lovászyho stranou a osemaštyridsiatikov (*Függetlenségi és Negyvennyolcas Lovászy Párt*), Maďarskou kresťansko-socialistickou stranou (*Magyarországi Keresztényszocialista Párt*) a Krajinská poľnohospodárska strana (*Országos Földműves Párt*).⁵⁷

Táto zhoršujúca sa vnútropolitická situácia nastolila otázku parlamentných voľieb. Voľby boli potrebné kvôli vnútro politickej izolovanosti súčasnej vlády a preto bolo rozhodnuté, že nasledujúce voľby budú prebiehať dňa 13. apríla 1919.⁵⁸ V týchto dňoch je možné bádať v Károlyiho prehláseniach nové línie. Na jednej strane sa prehláseniami približoval k politike sociálnych demokratov, na druhej strane dôsledkom svojej neúspešnej politiky, presadzujúcej orientáciu na princípy Wilsonových 14 bodov, ktorá dopustila rozdelenia územia Uhorska medzi nástupnícke krajiny, bolo v jeho prehláseniach prejavovaný istý pocit sklamaní.⁵⁹

Dňa 15. marca 1919 bol Mihály Károlyi informovaný vojenským atašé Spojených štátov amerických v Bukurešti, plukovníkom Yates o príprave nóty, ktorá by mala znamenať zmenu súčasných hraníc Maďarska. Na to Károlyi reagoval neprijatím tohto nového diktátu, o čom bol následne informovaný podplukovník Vix. Minister obrany Vilmos Böhm dokonca poslal Vixovi predbežný protest v mene maďarskej vlády, v ktorom upozorňoval, že v prípade komplikácií po prijatí nóty môže vzniknúť situácia, za ktorú vláda nepreberie zodpovednosť. Dňa 17. marca 1919 občianski ministri predložili svoju abdikáciu v prospech čisto socialistickej vlády, ale Böhm a ostatní sociálnodemokratickí ministri to v tejto chvíli odmietli.⁶⁰

V zmysle Vixovej nóty sa rumunské oddiely nachádzajúce sa pri línii Nagybánya – Csucs mohli presunúť vpred po čiaru Szatmárnémeti (Sátmár) – Carei – Oradea (Veľký Varadín) – Arad, od ktorej na západ by mala vzniknúť neutrálna zóna, ktorá by zahrňovala aj mestá Debrecín, Békéscsaba, Hódmezővásárhely a Segedín. Károlyi v tejto nóte predvídal možné budúce politické usporiadanie, a preto ju odmietol prevziať. Plánoval, že v spolupráci so sovietskym Ruskom vyhlási celonárodnú vzburu a s cieľom vnútro politickeho potvrdenia zahraničnopolitického zvratu, zotrvá na pozícii hlavy štátu a vymenuje vládu zloženú zo sociálnodemokratických politikov.⁶¹

V tejto napätej politickej situácii bola vládna kríza dovŕšená dňa 20. marca 1919 po predaní nóty Károlyimu podplukovníkom Vixom. Nóta odvolávajúca sa na mierovú konferenciu z dňa 26. februára 1919 žiadala posunutie rumunsko-maďarskej

57 BIHARI, Mihály – GAZSÓ, Ferenc – VIDA, István. *Magyarországi politikai pártok lexikona 1846 – 2010*. Budapest: Gondolat, 2010, s. 91.

58 ROMSICS, Ignác. *Magyarország története a XX. században*. Budapest : Osiris Kiadó, 2010, s. 77.

59 IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a versailleský mírový systém*. Praha : Albis International, 2002, s. 111.

60 IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a versailleský mírový systém*. Praha : Albis International, 2002, s. 112.

61 ROMSICS, Ignác. *Trianonská mierová zmluva*. Bratislava : Kalligram, 2009, s. 103.

demarkačnej čiary smerom na západ a vybudovanie neutrálnej zóny, ktorú obsadia spojenecké vojská.⁶²

Počas stretnutia vlády popoludní dňa 20. marca 1919 Károlyi oboznámil ministrov s Vixovou nótu a navrhol odstúpenie vlády. „Parížska mierová konferencia neuznáva Wilsonovske princípy, preto je potrebná nová orientácia, vo vnútornej a zahraničnej politike.“ Prehlásil, že nótu je potrebné odmietnuť a miesto odchádzajúcej vlády prevzme kabinet zložený z predstaviteľov Maďarskej sociálnodemokratickej strany a popri prípade jedného až dvoch komunistických politikov, ktorí mali sprostredkovať novú vládnú orientáciu. V ten deň sa však už predpoludním predstavitelia vedenia Maďarskej sociálnodemokratickej strany radili o ďalšom postupe a z návrhu ministra obrany Vilmosa Böhma sa zrodilo rozhodnutie o potrebe dohody s predstaviteľmi Maďarskej komunistickej strany o vytvorení spoločnej vlády. V tom čase prebiehali prvé jednania medzi predstaviteľmi Maďarskej komunistickej strany a Maďarskej sociálnodemokratickej strany. Zástupca sociálnych demokratov Jenő Landler po skončení jednania informoval, že predstavitelia Maďarskej komunistickej strany sú pripravení dohodnúť sa o spoločnom prevzatí moci. S ohľadom na túto správu reagovalo vedenie sociálnodemokratickej strany novým uznesením, ktoré oznámilo nielen spoluprácu s komunistami, ale aj prijatie komunistického programu, teda spoločnú vládu oboch strán spočívajúcu na princípoch proletárskej diktatúry.⁶³

Popoludní dňa 21. marca 1919 sa delegácia Maďarskej sociálnodemokratickej strany dostavila do väznice, kde bola uzatvorená vzájomná dohoda medzi predstaviteľmi jednotlivých politických strán. Došlo k prevzatiu moci a došlo k zjednoteniu oboch strán pod spoločným názvom Maďarská socialistická strana (*Magyarországi Szocialista Párt*). Po dohode medzi predstaviteľmi oboch strán bola v ten deň vyhlásená Maďarská republika rád.⁶⁴

62 SIKLÓS, András. Az 1918 – 1919. évi magyarországi forradalmak. In László Szabó, Mária Ormos a kollektív. *Az. 1918 – 19-es magyarországi forradalmak*. Budapest : TIT Országos Központ Társadalomtudományi Osztály, s. 57 – 60.

63 IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a versailleský mírový systém*. Praha : Albis International, 2002, s. 116.

64 BIHARI, Mihály – GAZSÓ, Ferenc – VIDA, István. *Magyarországi politikai pártok lexikona 1846 – 2010*. Budapest : Gondolat, 2010, s. 31 – 133.

REKLAMA PRASOWA W POLSCE W DWUDZIESTOLECIU MIĘDZYWOJENNYM

Anna BEM

Abstract: *Printing advertising in Poland in the interwar period.* The interwar period in Poland was the epoch of numerous political and social events, with which economic, civilizational and cultural changes were associated. Moreover, at this time, mass culture was developing in Polish society, including all its advantages and disadvantages. Advertisement became the key element of life at that time. It was present in stores, on posters, as well as in the media – newspapers or radio etc. Its functions were similar to the role of modern advertising campaigns. During the Second Polish Republic, the quality and scope of advertising activities were built primarily on the basis of economic and political conditions of the state. However, the new advertising trends which came mainly from Western Europe and the US, were attentively observed.

Key words: Advertising. Interwar period. Press

Dwudziestolecie międzywojenne w Polsce było epoką licznych wydarzeń politycznych i społecznych. Z nimi natomiast wiązały się przemiany ekonomiczne, cywilizacyjne, a także kulturalne. Ponadto w polskim społeczeństwie kształtowała się wtedy kultura masowa, łącznie ze wszystkimi jej zaletami, jak i wadami. Kluczowym elementem życia w tym czasie stała się reklama. Była wszechobecna zarówno w sklepach, na plakatach, jak i w mediach – gazecie, czy radiu itp. Jej funkcje były zbliżone do roli współczesnych kampanii reklamowych. W okresie II RP jakoś i zakres działań reklamowych budowano przede wszystkim w oparciu o warunki gospodarcze i polityczne państwa, bacznie jednak przyglądano się nowym trendom reklamowych napływającym głównie z Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych.

Słowa kluczowe: reklama, okres międzywojenny, prasa

Reklamę możemy porównać do zwierciadła, w którym każdy z nas może się przejrzeć. Na jego tafli odbijają się nasze słabości, braki, tęsknoty. Jest jak symptom nadchodzących zmian i niczym barometr odmierza nowe dążenia i modę¹. Kupujemy coś prawie codziennie, kierując się racjonalnymi przesłankami. Ufamy swojej intuicji, wierzymy, że dany produkt przyda nam się, jest dobry i wartościowy. Pozornie bez znaczenia pozostaje fakt, czy jest on reklamowany, czy nie. Kalkulacje jednak wykazują, że skuteczność przekazów jest opłacalna, ponieważ wpływa na wzrost sprzedaży artykułu². Często podejmujemy decyzje w pośpiechu, spontanicznie. Wtedy o wyborze konsumenckim decyduje umiejscowienie, przypomnienie sobie

1 RUSSELL, T., LANE, R. *Reklama według Ottona Kleppnera*. Warszawa : 2000, s. 34 – 36.

2 KURCZ, I. *Psycholingwistyka – przegląd problemów badawczych*. Warszawa : 1976, s. 62 – 63.

treści jakiegoś hasła reklamowego, a zapomnienie o źródle tej informacji, czyli tzw. efekt śpiocha³.

Reklama towarzyszyła człowiekowi od zawsze, z biegiem lat zmieniała jedynie swoje techniki działania, formy oraz adresatów. Można ją postrzegać jako wiedzę ogólnospołeczną o rzeczywistości społeczno-kulturowej, tekst kultury i instytucje społeczne⁴. Geneza pojawienia się tego zjawiska sięga początków rozwoju rynku, na którym występowała konkurencja. Powstanie i rozwój reklamy łączyć należy z trzema procesami: z ożywieniem handlu i wymiany towarowej; z powstawaniem i rozwojem środków komunikacji masowej oraz z doskonaleniem metod i technik perswazji⁵. Aby odnieść pożądany skutek taka forma promocji powinna umiejętnie docierać ze zindywidualizowanym przekazem do rozmaitych grup konsumentów, różniącym się wiekiem, statusem ekonomicznym, sytuacją rodzinną, miejscem zamieszkania, potrzebami intelektualnymi i emocjonalnymi, zakresem i rodzajem doświadczeń kulturowych a co za tym idzie - mających różne style życia, a w związku z tym odrębne swoiste potrzeby konsumpcyjne⁶.

Już w 1896 roku w Warszawie pojawił się pierwszy podręcznik dotyczący promocji wyrobów i usług noszący tytuł *Reklama jej zasady i doniosłość: poradnik praktyczny dla kupców i przemysłowców*. Według zawartych tam definicji: *Reklama jest niejako pośrednikiem pomiędzy wytwórcami a światem kupieckim, pomiędzy detalistami a publicznością (...). Ona daje wskazówki, informuje, zachęca do kupna i przyczynia się do zwiększenia ogólnych obrotów handlowych (...). Dziś trudno sobie wyobrazić, czy handel w ogóle mógłby się bez niej obejść ów „ultimus consumens”, to jest publiczność. Reklama powinna przede wszystkim budzić zaufanie. Kto nie może z czystym sumieniem zachwalać swej produkcji, nie ma prawa do reklamy, gdyż największy jej urok polega na bezwzględnej prawdzie. Kto zaś się spodziewa, że krzykliwa reklama zatuszuje słabe strony towarów, robi fatalne fiasko⁷.*

Dużą rolę w rozwoju reklamy miały fotografia i film. Koniec XIX i XX wieku stanowił przełom dla narodzin nowej kultury wizualnej, co dało wiele korzyści dla reklamy. Czerpała z wiedzy z zakresu psychologii, socjologii. Dopasowywała swój komunikat do potrzeb, profilu osobowościowego oraz cech odbiorcy. Miała na celu pobudzenie emocji i schematów emocjonalnego reagowania, aktywizację pragnień oraz pobudzenie schematów emocjonalnego reagowania, ukierunkowywania dążeń dotyczących wartości i orientacji życiowej⁸. Mirosław Laszczak zwrócił uwagę na fakt, że dzięki temu wpływała na działania i postępowania konsumentów⁹. Od-

3 DOLIŃSKI, D. *Na mnie reklama nie działa, Charaktery*. 2011, nr 10, s. 12.

4 BERGMANN, O. *Oblicza modernizacji Drugiej Rzeczypospolitej na przykładzie informacyjnych aspektów ogłoszeń prasowych, „Przewodnika Katolickiego” (1936) i „Małego Dziennika” (1937)*. In *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*, 2013, t. 24, č. 1, s. 99.

5 KUBIAK, K. *Reklama jako zjawisko społeczne*, [w:] *Socjotechnika Reklamy*. K. Kubiak (red.). Warszawa : 2016, s. 5 – 6.

6 GRZEGORCZYK, A. *Reklama w środowisku komunikacji rynkowej*. Warszawa : 2003, s. 51–55.

7 *Reklama jej zasady i doniosłość : poradnik praktyczny dla kupców i przemysłowców*. Warszawa : 1896, s. 23 –28.

8 OLECHNICKI, K., ZAŁĘCKI, P. *Słownik socjologiczny*. Toruń : 1997, s. 175.

9 LASZCZAK, M. *Psychologia przekazu reklamowego*. Kraków : 2000, s. 15.

działała na zmysły, jej najbardziej zewnętrzną warstwą był język i obraz, który wpływał na słuch, wzrok, a także symbolicznie nawiązywał do pozostałych zmysłów: węchu, smaku, wyobraźni i intuicji. Komunikat zyskuje skuteczność dzięki swojej sugestywności, atrakcyjności, oryginalności, zwięzłości oraz zrozumiałości. Przede wszystkim chodzi w niej o skondensowanie treści i funkcjonalność¹⁰. Dzięki sprytniej manipulacji i perswazji twórcy reklam starają się nakłonić do sięgnięcia po określoną ofertę poprzez podkreślenie jej walorów. Na fakt kształtowania zapotrzebowania oraz stawiania na pierwszym planie użyteczności osobistej zwrócił uwagę w swojej publikacji Adam Zwoliński¹¹. Mechanizmy takie jak perswazja, modelowanie i naśladownictwo, nadawanie znaczeń emocjonalnych pozwalają na nazwanie jej, informowaniem zaprogramowanym¹².

Na początku XX wieku, na ziemiach polskich, świadomość tego czym jest reklama i jakimi prawami się ona rządzi była niewielka. Lata dwudzieste, a zwłaszcza trzydzieste były okresem intensyfikacji działań marketingowych, w których reklama, często zwana propagandą, stała się przedmiotem licznych dyskusji, przede wszystkim w kręgach branżowych. Tendencje te były opóźnione w porównaniu do krajów Europy Zachodniej, a zwłaszcza Stanów Zjednoczonych, gdzie reklama rozwijała się najbardziej intensywnie¹³. Uwzględniając jednak liczne wydarzenia polityczne, ekonomiczne, gospodarcze i społeczne, z którymi musiała zmagać się II Rzeczypospolita, nie sposób ich nie doceniać i nie dostrzegać. Za sposób, w jaki kształtowała się reklama tego okresu, odpowiadają nie tylko jednostki, ale także formalne grupy działające w ramach agencji reklamowych¹⁴.

Ich rozwój nastąpił w latach 1918 – 1939. Polska Agencja Telegraficzna (PAT) budowała swój wizerunek w oparciu o solidne fundamenty, jakimi były szybki czas wykonywania zleceń, innowacyjność i kreatywne podejście do realizowanych projektów oraz budowanie lojalności konsumenckiej. PAT przedstawiała się jako największe biuro reklam na kontynencie europejskim¹⁵. Agencja ta przygotowywała kampanie reklamowe przy pomocy wszystkich dostępnych środków. W branży mówiono nawet, że PAT to „polski Havas”¹⁶. PAT jednak twierdził, że „jeśli chodzi o porównanie zasięgu pracy i środków, to przewyższamy znacznie Havasa”¹⁷. Polska Agen-

10 JACHNIS, A., TERELAK, J. F. *Psychologia konsumenta i reklamy*. Warszawa : 2000, s. 137.

11 ZWOLIŃSKI, A. *Słowo w relacjach społecznych*. Kraków : 2003, s. 262.

12 SKOWRONEK, K. *Reklama. Studium pragmatologiczne*. Kraków : 1994, s. 5.

13 BERGMANN, O. Oblicza modernizacji Drugiej Rzeczypospolitej na przykładzie informacyjnych aspektów ogłoszeń prasowych, „Przewodnika Katolickiego” (1936) i „Małego Dziennika” (1937). In *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*, 2013, t. 24, č. 1, s. 103.

14 PIOTROWSKI, R. *Absurdy i kurioza przedwojennej Polski*. Warszawa : 2016, s. 183 – 185.

15 BAJKA, Z. Krótka historia reklamy na świecie i w Polsce, „Kwartalnik Ośrodka Badań Prasoznawczych. In *Zeszyty Prasoznawcze*, nr 3-4 (135-136)/ 36. Kraków : 1993, s. 46.

16 Havas - francuskie przedsiębiorstwo międzynarodowe zajmujące się reklamą i public relations, z siedzibą w Paryżu. Początkowo Havas była agencją informacyjną, która została utworzona w 1835 roku w Paryżu przez Charles-Louisa Havasa. Była ona pierwszą nowoczesną agencją informacyjną na świecie.

17 BAJKA, Z. Krótka historia reklamy na świecie i w Polsce, „Kwartalnik Ośrodka Badań Prasoznawczych. In *Zeszyty Prasoznawcze*, nr 3-4 (135-136)/ 36. Kraków : 1993, s. 47.

cja Telegraficzna przygotowywała ogłoszenia, które trafiały na strony dzienników i periodyków na całym świecie. W okresie II Rzeczypospolitej można był o korzystać także z m.in. usług¹⁸:

- Wydziału Reklamy Polskiego Towarzystwa Księgarń Kolejowych „Ruch „ S.A.,
- Instytutu Reklamy,
- Polskiego Związku Reklamowego,
- Towarzystwa Reklamy Międzynarodowej,
- wielu agencji prywatnych (m. in. Mass, Teichmann, Hartman).

Można było też korzystać z usług specjalistycznych pracowni reklamowych oferujących między innymi filmy, fotografie, foldery i prospekty, reklamy świetlne itp. Działał także Polski Związek Reklamowy¹⁹. W okresie międzywojennym funkcjonowały specjalne szkoły reklamy mające swoje siedziby w ważniejszych miastach Polski, tj. w Krakowie, Lwowie, czy Warszawie. Wydawano podręczniki, które miały pomóc młodym adeptom reklamy zdobycie fachowej wiedzy i umiejętności przygotowywania konkretnych kampanii. Polscy specjaliści zajmujący się omawianą tutaj problematyką „terminowali” w USA, Niemczech, Francji i Anglii²⁰.

Jakość i zakres działań reklamowych stymulowały jednak przede wszystkim warunki ekonomiczne kraju, swoje piętno wywarł o blisko półtora wieku zaborów. *Polscy specjaliści od reklamy działali mądrze i skutecznie; korzystali ze zdobyczy Zachodu, uwzględniali jednak polską specyfikę.* W latach 1918 – 1939 bardzo mocno rozwinął się tzw. reklamowy plakat handlowy²¹.

Początkowo reklama prasowa była mało atrakcyjna wizualnie. Charakteryzowała ją monotoność kolorystyczna i ubogie rozwiązania graficzne. Niekiedy nawet trudno było się zorientować, do jakiego odbiorcy była adresowana²². Od tego czasu wiele się jednak zmieniło. Reklama prasowa znacznie się rozwinęła zarówno pod względem jakości druku, wykorzystanego papieru, czy technologii zarządzania „zawartością” przekazu, jak i możliwości łączenia z prasą różnych form promocji tzw. insertowanie²³.

18 BAJKA, Z. Krótka historia reklamy na świecie i w Polsce, „Kwartalnik Ośrodka Badań Prasoznawczych. In *Zeszyty Prasoznawcze*, nr 3-4 (135-136)/ 36. Kraków : 1993, s. 48.

19 Polski Związek Reklamowy (PZR) – organizacja istniejąca w latach II Rzeczypospolitej 1928–1939, której statut przewidywał członkostwo konsumentów, producentów i pośredników reklamy

20 BAJKA, Z. Krótka historia reklamy na świecie i w Polsce, „Kwartalnik Ośrodka Badań Prasoznawczych. In *Zeszyty Prasoznawcze*, nr 3-4 (135-136)/ 36. Kraków : 1993, s. 46.

21 *Plakat polski w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, <https://culture.pl/pl/artykul/plakat-polski-w-okresie-dwudziestolecia-miedzywojennego> [dostęp on-line: 5 sierpnia 2018].

22 BERGMANN, O. Oblicza modernizacji Drugiej Rzeczypospolitej na przykładzie informacyjnych aspektów ogłoszeń prasowych, „Przewodnika Katolickiego” (1936) i „Małego Dziennika” (1937). In *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*, 2013, t. 24, č. 1, s. 99 – 102.

23 Insertowanie z ang. insert (wkładać, umieszczać wewnątrz) jest jedną z usług konfekcjonowania polegającą na dodawaniu do głównego produktu dodatkowych elementów uzupełniających ofertę. Insertowanie opiera się o trzy główne technologie: foliowanie, wklejanie i kopertowanie.

Stylistyka polskiego plakatu reklamowego ewoluowała przez cały okres międzywojenny. Można jednak wyróżnić dwa główne nurty charakteryzujące. Jeden, występujący w latach dwudziestych, był zdominowany przez styl narodowy, w którym przeważała kultura ludowa i geometryczne uproszczenie elementów kompozycji. W latach trzydziestych do głosu doszedł styl międzynarodowy. Wykorzystywano wówczas rozwiązania proponowane przez Cassandre'a, a ich głównym propagatorem na gruncie polskim był jeden z najwybitniejszych twórców plakatów reklamowych czasów II RP, Tadeusz Gronowski²⁴ i całe środowisko warszawskich architektów²⁵. *Plakat rządził się prawami reklamy, a jego język musiał się do nich dostosować. Rzut oka miał wystarczyć, by zapamiętać markę, slogan, wciągnąć widza w pomysłową grę*²⁶.

Wojna światowa i bolszewicka 1920 roku rodziły zapotrzebowanie na afisz propagandowy. Był to przede wszystkim plakat agitujący, który werbował młodych do wstępowania do polskich formacji, apelował o czynny udział w walkach, pomoc dla wojska, datki, podejmowanie charytatywnych przedsięwzięć, czy uczestnictwo w pożyczkach narodowych. W tym przypadku dużą rolę odgrywał patos i nostalgia, dominowała symbolika wojskowa (mundur) i patriotyczna (godło, alegorie zwycięskiej i cierpiącej Polonii)²⁷. *Reklamowy plakat handlowy był zdecydowanie tym gatunkiem, który osiągnął wyżyny. Ze względu na swą banalną często tematykę pozbył się patosu, polskiej frustrującej nostalgii, przystaniącej przyszłość i hamującej rozwój. Owszem - posługiwano się symboliką polską, ale na poziomie luźno interpretowanych, atrakcyjnych wizualnie motywów ludowych*²⁸. Popierany przez rząd patriotyzm gospodarczy, mający na celu promocję produktów polskich, ograniczał się do znakowania plakatu odpowiednimi symbolami, a jeśli stosowano tu patos, to pojawienie się tak banalnego produktu jak mydło czy opona stawało w kontraście z dumnym robotnikiem – w efekcie plakat puszczał do widza oczko²⁹.

Reklama prasowa okresu dwudziestolecia międzywojennego miała zadania zbliżone do reklamy współczesnej. Funkcja informacyjna odgrywa istotne znaczenie podczas podejmowania decyzji o zakupie. Jej rolą jest zaprezentowanie potencjalnemu konsumentowi oferowanego produktu, odwołując się przy tym do jego potrzeb i doświadczeń. Za jej pośrednictwem odbiorca zostaje poinformowany

-
- 24 Tadeusz Gronowski (1894-1990) - zajmował się ilustracją, grafiką reklamową, plakatem, projektował pawilony wystawowe i architekturę wnętrz, scenografie. Uważany za jednego z pionierów nowoczesnego plakatu polskiego i jednego z najwybitniejszych artystów tworzących grafikę użytkową. Zob. *Tadeusz Gronowski. Jej ulubiony papieros*, <https://wankosmos.pl/gronowski-tadeusz-jej-ulubiony-papieros,5,pl,133,1,1386.html?PHPSESSID=uk6764nupalte6k6uanu1c5gr5> [dostęp on-line: 14 sierpnia 2018].
 - 25 *Plakat polski w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, <https://culture.pl/pl/artykul/plakat-polski-w-okresie-dwudziestolecia-miedzywojennego> [dostęp on-line: 5 sierpnia 2018].
 - 26 *Plakat polski w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, <https://culture.pl/pl/artykul/plakat-polski-w-okresie-dwudziestolecia-miedzywojennego> [dostęp on-line: 5 sierpnia 2018].
 - 27 *Plakat polski w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, <https://culture.pl/pl/artykul/plakat-polski-w-okresie-dwudziestolecia-miedzywojennego> [dostęp on-line: 5 sierpnia 2018].
 - 28 *Plakat polski w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, <https://culture.pl/pl/artykul/plakat-polski-w-okresie-dwudziestolecia-miedzywojennego> [dostęp on-line: 5 sierpnia 2018].
 - 29 *Najpiękniejsze reklamy przedwojennej Polski*, <https://culture.pl/pl/artykul/najpiekniejsze-reklamy-przedwojennej-polski>, [dostęp on-line: 16 sierpnia 2018].

o istnieniu danego wyrobu i zapoznaje się z tego podstawowymi parametrami³⁰. Funkcja nakłaniająca, w przypadku której używa się także określenia „perswazyjna” ma za zadanie nakłonienie ewentualnych nabywców do zakupu określonego towaru albo usługi. Funkcja przypominająca realizowana jest poprzez budowanie lojalności wśród konsumentów. Wiąże się to z utrzymaniem stałej grupy odbiorców, którzy będą korzystali z oferowanych usług lub nabywali towary sygnowane logo marki³¹.

W okresie II RP reklamie przypisuje się jeszcze jedną funkcję, polegającą na zmianie nawyków. Interesującą grupą plakatów realizującą wspomnianą rolę są te, których celem była anonimowa reklama zbiorowa. Miały one cel perswazyjny, nie dotyczyły konkretnej marki, nie umieszczano w nich nazw własnych. W czasie wielkich monopolii i koncernów, popularne stało się organizowanie wspólnych kampanii produktu lub usługi. Przykładem takiego działania była inicjatywa dostawy elektryczności - to akcja elektrowni, która posługiwała się tzw. reklamą pośrednią, przy czym popularyzowała urządzenia elektryczne, co przekładało się na zwiększenie zapotrzebowania na prąd. Odbywało się to bez podawania nazwy producenta (zob. rys. 1). W myśl tej idei powstały hasła: „jedz ryby”, „minęły czasy prababek - prasujcie elektrycznością”, „gotuj gazem”, „najlepsza kąpiel na gazie”³². Tych przedsiębiorców, którzy nie doceniali wagi reklamy prasowej, sami wydawcy na łamach swoich gazet i periodyków zachęcali do zmiany podejścia marketingowego i wykorzystania wszelkich dostępnych form i metod promocji. Od czasu do czasu w prasie znaleźć można było podobne wzmianki: *Kulą u nogi jest dla handlu i przemysłu obecny zastój gospodarczy. Od tego uwolnić może się każdy przez umiejętną reklamę w prasie lub Z pieca na łeb spadnie każdy, kto w dzisiejszych czasach nie reklamuje swego przedsiębiorstwa*³³.

Przekaz ma za zadanie trafić do konkretnego grona odbiorców. Jednoczesne przedstawienie w ogłoszeniu reklamowym produktu i zachowań konsumpcyjnych przedstawicieli klasy społecznej, do której potencjalny klient aspirował, prowadziło

Rys. 1.

Plakat autorstwa Jana Mucharskiego zachęcający do zakupu żelazek, 1934
Źródło: <https://desa.pl/pl/exhibitions/84/object/3748/jan-mucharski-minely-czasy-prababek-prasujcie-elektrycznoscia-okolo-1932-r> [dostęp on-line: 15 kwietnia 2018].

30 GRZEGORCZYK, A. *Reklama w środowisku komunikacji rynkowej*. Warszawa : 2003, s. 51 – 55.

31 GRZEGORCZYK, A. *Reklama w środowisku komunikacji rynkowej*. Warszawa : 2003, s. 55 – 57.

32 PIOTROWSKI, R. *Absurdy i kurioza przedwojennej Polski*. Warszawa : 2016, s. 179 – 185.

33 *Najpiękniejsze reklamy przedwojennej Polski*. <https://culture.pl/pl/artykul/najpiekniejsze-reklamy-przedwojennej-polski>, [dostęp on-line: 16 sierpnia 2018].

Rys. 2.

Reklama kuchenki spirytusowej, 1936

Źródło: <http://www.atqabeauty.com/2015/05/jestem-zacofana.html> [dostęp on-line: 10 kwietnia 2018].

je albo jako matki, żony, opiekunki ogniska domowego itd. (zob. rys. 2). Albo jako sensualne, pełne wdzięku i kobiecości istoty (zob. rys. 3). Wszystko zależało od kontekstu reklamy i tego, czy prezentowany produkt był pierwszej potrzeby, czy też pochodził z tzw. wyższej półki i która grupa przedstawicielek płci pięknej była jego potencjalnym nabywcą. W kampaniach odwoływano się także do tradycji narodowych, rodzinnych, społecznych itp.³⁶

Kampanie reklamowe kierowane do różnych grup docelowych np.: dla kobiet i dla mężczyzn były przygotowywane w odmienny sposób. Różnice te można zauważyć na przykładzie reklam papierosów. W latach 1918 – 1939 palenie papierosów nie było postrzegane jako nałóg. Wręcz przeciwnie utożsamiano je z czymś modnym i nowoczesnym, o czym świadczyły m.in. często wykonywane, a nawet publikowane zdjęcia portretowe, na których eleganccy młodzieńcy fotografowali się z papierosem w dłoni³⁷. Jeden ze sloganów reklamowych oznajmiał nawet, że „Największa przyjemność podczas świąt – to dobry papieros”, inne przypominały, że³⁸:

34 JASKA, E. Determinanty skutecznej reklamy medialnej. In *Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, 2013, nr 10(59), s. 312 – 319.

35 *Najpiękniejsze reklamy przedwojennej Polski*. <https://culture.pl/pl/artukul/najpiekniejsze-reklamy-przedwojennej-polski>, [dostęp on-line: 16 sierpnia 2018].

36 BRANDT, A. M. *Budowanie tożsamości konsumenckiej w XX wieku*. [w:] *Dym. Powszechna historia palenia*, S. L. Gilman, Z. Xun (red.), tłum. J. Sochoń-Jasnorzewska. Kraków : 2009, s. 340.

37 KREFT, M. *Fatalne przyzwyczajenie*, [w:] *Sekrety Orzeszkowej*. G. Borkowska, M. Rudkowska, I. Wiśniewska (red.). Warszawa : 2012, s. 187

38 PIOTROWSKI, R. *Absurdy i kurioza przedwojennej Polski*. Warszawa : 2016, s. 181.

- Papieros koncentruje myśl.
- Papieros ułatwia pracę.
- Papieros zwiększa zadowolenie.
- Papieros usuwa cierpienie.
- Papieros daje wypoczynek.

Polski Monopol Tytoniowy postanowił wpłynąć na wzrost sprzedaży papierosów przygotowując zmasowaną kampanię reklamową, którą Agnieszka Bąbel określa wręcz mianem makiawelicznej. Jednym z priorytetów stało się przełamanie obyczajowego zakazu palenia dotyczącego kobiet. Z podobnym „problemem” na początku XX wieku zmierzyła się Europa Zachodnia³⁹. Reklamy papierosów w II RP przemysłane zostały najmniejszych szczegółach. Przede wszystkim postanowiono odwołać się do naturalnych różnic pomiędzy płciami, aspektów psychologicznych, stopy życiowej itp.⁴⁰ Reklamy stały się więc kryptoreklamami, ukrytymi jako felietony, opowiadki, dialogi obyczajowe czy porady z zupełnie innej dziedziny (np. doskonałe prezenty, właściwe zachowanie w tramwaju czy ostrzeżenia zdrowotne)⁴¹. W wielu przypadkach palenie papierosów przez kobiety było utożsamiane z wolnością, emancypacją, a nawet podniesieniem statusu społecznego. Ogłoszenia zachęcające do zakupu wyrobów tytoniowych były wplatane w układ strony, umieszczano je wśród reklam innych artykułów konsumpcyjnych, nie wszystkie charakteryzowały ich konkretnymi wyróżnikami graficznymi. Inaczej przygotowywano reklamy dla kobiet, inaczej dla mężczyzn – najważniejsze było zdobycie klienta i zbudowanie lojalności względem konkretnej marki. Z tego powodu zasadnym wydaje się zróżnicowanie tematyki, rozmiaru i charakteru tekstów, a także autorstwa (są podpisywane najróżniejszymi kryptonimami i pseudonimami). Nowinką w okresie II RP była strona graficzna z kolorową wklejką na sztywnym papierze, umieszczana tuż po okładce tygodnika, jeszcze przed pierwszą stroną⁴².

Rys. 3.

Tadeusz Gronowski, reklama wyrobów Polskiego Monopolu Tytoniowego, 1931. Źródło: <https://wankosmos.pl/gronowski-tadeusz-jej-ulubiony-papieros,5,pl,133,1,1386.html?PHP> [dostęp on-line: 10 kwietnia 2018].

39 BĄBEL, A. *Ulotne jak dym? Kryptoreklama i przemiany obyczajów – o kampanii Polskiego Monopolu Tytoniowego na łamach „Kobiety Współczesnej” w latach 1931-1932*, s. 158. http://rcin.org.pl/Content/64258/WA248_83703_P-I-2795_babel-ulotne_o.pdf [dostęp on-line: 6 sierpnia 2018].

40 ZACHARSKI, T. *Od wydawcy*, [w:] *Polska reklama prasowa 1930 – 1939*. Kraków : 1995, s. 6.

41 KOWAL-ORCZYKOWA, A. *W niewoli reklamy? Percepcja ukrytych przesłań w reklamie prasowej*. Kraków : 2007, s. 61 – 62.

42 BĄBEL, A. *Ulotne jak dym? Kryptoreklama i przemiany obyczajów – o kampanii Polskiego Monopolu Tytoniowego na łamach „Kobiety Współczesnej” w latach 1931-1932*, s. 159. http://rcin.org.pl/Content/64258/WA248_83703_P-I-2795_babel-ulotne_o.pdf

Rysunek, autorstwa Tadeusza Gronowskiego, został utrzymany w błękitno-różowych barwach (zob. rys. 3). Na ilustracji znajduje się elegancka, młoda kobieta przedstawiona na tle stylizowanych kwiatów. Dama z plakatu ma krótko obcięte, falowane włosy, duże kolczyki w uszach i z charakterystyczną manierą odstawia mały palec dłoni, w której trzyma papieros. Na dole plakatu umieszczono podpis: „Jej ulubiony papieros”, a w lewym górnym rogu w kolumnie wyliczono marki: „Gabinetowe”, „Dames”, „Pani”, „Złota Pani”. Przekaz reklamowy został przemyślany w najmniejszych szczegółach. Zarówno zastosowane wzornictwo, kolorystyka, jak i użyte nazwy i hasła – wszystko to dobitnie wskazuje, że reklama została skierowana to płci pięknej⁴³.

Analizując reklamy wyrobów tytoniowych, które były skierowane do kobiet można dostrzec, że *zapalanie papierosa stało się więc czytelnym sygnałem demonstracyjnej intymności, substytutem lub preludium pocałunku, „nośną metaforą rozkoszy”*. Dostrzeżenie tej nowej, a zarazem powszechnie akceptowanej konwencji pozwala współczesnemu badaczowi na konstatację: *„Tak jak tytoń niegdyś zastępował pieniądze w Stanach Zjednoczonych, podobnie i teraz grał rolę międzynarodowej waluty pożądania”*⁴⁴.

Jeżeli jednak ktoś z palących obawiałby się o stan swojego zdrowia, bardzo łatwo mógł ograniczyć zgubne skutki tego nałogu. Wystarczyło użyć zwitek z bibułki „nieprzezroczystej, których wyrób stanowi długoletnią, bezkonkurencyjną specjalność znanej Spółki Akcyjnej „Herbowo”⁴⁵. Dzięki niemu, jak zapewnia reklamodawca, w papierosie nie wytworzy się podczas żarzenia śmiertcionośny dym i inne szkodliwe substancje. Te zwitki to nic innego jak gilzy, jednak reklamodawca odcina się tą nazwą ustanawiając nową polską markę przewyższająca jakością substytucyjny produkt zagraniczny⁴⁶.

W okresie międzywojennym rozwijała się szeroko rozumiana kultura masowa. Proces ten można łatwo dostrzec analizując wzmożoną kampanię reklamową odbiorników radiowych, gramofonów, czy niezbędnych do nich płyt. Produktem często reklamowanym w tym czasie były także baterie (zob. rys. 4)⁴⁷. W ich przypadku niebywałą reklamową aktywnością i pomysłowością wyróżniała się firma „Centra”. Jej nazwa pisana charakterystyczną czcionką regularnie i w najróżniejszych kontekstach widniała

org.pl/Content/64258/WA248_83703_P-I-2795_babel-ulotne_o.pdf [dostęp on-line: 6 sierpnia 2018].

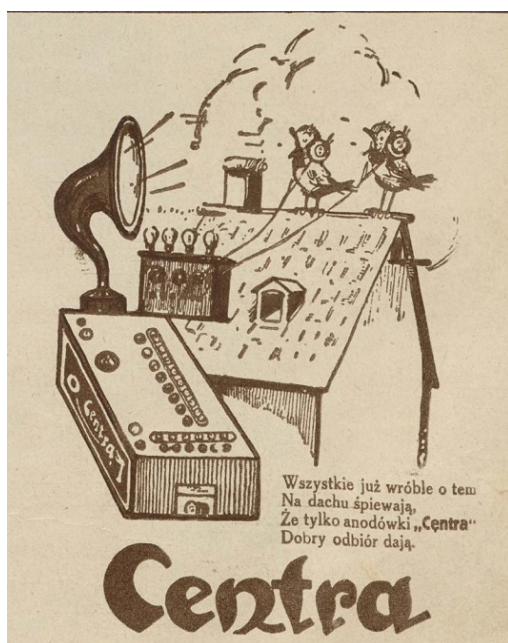
43 BĄBEL, A. *Ulotne jak dym? Kryptoreklama i przemiany obyczajów – o kampanii Polskiego Monopolu Tytoniowego na łamach „Kobiety Współczesnej” w latach 1931-1932*, s. 158. http://rcin.org.pl/Content/64258/WA248_83703_P-I-2795_babel-ulotne_o.pdf [dostęp on-line: 6 sierpnia 2018].

44 BĄBEL, A. *Ulotne jak dym? Kryptoreklama i przemiany obyczajów – o kampanii Polskiego Monopolu Tytoniowego na łamach „Kobiety Współczesnej” w latach 1931-1932*, s. 166. http://rcin.org.pl/Content/64258/WA248_83703_P-I-2795_babel-ulotne_o.pdf [dostęp on-line: 6 sierpnia 2018].

45 Nałóg trudno rzucić, łatwiej sposób zmienić. In *Nowiny Codzienne*, 9. 9. 1934, nr 251 z, s. 5.

46 PIOTROWSKI, R. *Absurdy i kurioza przedwojennej Polski*. Warszawa : 2016, s. 180.

47 MITZNER, Z. *Prasa warszawska (1918–1939)*. [w:] *Warszawa II Rzeczypospolitej 1918–1939*, M. M. Drozdowski (red.), t. 1. Warszawa : 1968, s. 465.

Rys. 4.

Reklama anodówek firmy „Centra”, około 1935

Źródło: <https://archiwum.allegro.pl/listing?string=baterie%20centra&order=td>
[dostęp on-line: 23 sierpnia 2018].

Rys. 5.

Plakat zachęcający do kupowania bonów Pożyczki Obrony Przeciwlotniczej, 1939.

Źródło: <https://archiwum.allegro.pl/oferta/pozyczka-obrony-przeciwlotniczej-maj-1939-rok-i7315271285.html> [dostęp on-line: 11 sierpnia 2018].

w wielu ogłoszeniach⁴⁸. W prasie codziennej i czasopismach pojawiały się wierszyki, slogany i rysunki, z których produkty „Centry” życzyły swoim nabywcom „Dosięgo Roku”, przedstawiane w towarzystwie latarki informowały jakie jest ich najbardziej uniwersalne przeznaczenie, a także podkreślały, że ich używanie jest tak bezpieczne, że nawet *strażak może spać spokojnie, bo pożaru nikt nie wznieci w każdym domu Centra świeci*⁴⁹. Przekaz słowny dodatkowo został wzmocniony przez barwny wizerunek odpoczywającego na ławce strażaka.

Reklama prasowa z lat 1918 – 1939 realizowała cele marketingowe nie tylko pojedynczych producentów, czy karteli, ale także wpisywała się w interesy państwa polskiego, jak wspomniana wcześniej kampania zachęcająca do zwiększenia spożycia cukru. Innym przykładem tego typu kampanii jest plakat zachęcający do kupowania bonów Pożyczki Obrony Przeciwlotniczej. Zostały one wyemitowane na mocy Rozporządzenia ministra finansów z dnia 28 marca 1939 roku o wypuszczeniu wewnętrznej pożyczki państwowej na cele obrony państwa (zob. rys. 5).

48 BERGMANN, O. Oblicza modernizacji Drugiej Rzeczypospolitej na przykładzie informacyjnych aspektów ogłoszeń prasowych, „Przewodnika Katolickiego” (1936) i „Małego Dziennika” (1937). In *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*, 2013, t. 24, č. 1, s. 107.

49 *Przewodnik Katolicki*, 22. 11. 1936, nr 47, s. 8.

Reklamy prasowe rządziły się swoimi prawami. Każdy chwyt był dozwolony, byleby tylko pozyskać jak największą liczbę nabywców. Nierzadko powoływano się na opinie autorytetów, znawców konkretnych dziedzin. Dzięki temu przekaz postrzegano jako bardziej poważny i wiarygodny. Bezpieczniejsze wydawało się np. używanie kosmetyku, który był przebadany przez dermatologa lub lekarstw z odpowiednim składem, sprawdzonym przez specjalistę. Wraz z rozwojem prasy i telewizji zaczęto przykładać większą wagę do popularności gwiazd. Sławni ludzie pomagali w wypromowaniu nowości na rynku: przekonywali, że sami są użytkownikami tych produktów, nie kryli zadowolenia i podkreślali same superlatywy (zob. rys. 6)⁵⁰. To zjawisko dotyczyło najczęściej aktorów⁵¹. Pola Negri⁵² wzięła udział w reklamie „Śniegu tatrzańskiego”. Był to „nietłuszczący krem do pielęgnowania cery”. Każdy wierzył słynnemu aktorowi rewiowemu i komediowemu – Adolfowi Dymyśzowi⁵³, kiedy w reklamie trunku przekonywał, że „Dymyśza się rozkoszuje-głos ukochanej i zapach ulubionej”. Wizerunek lubianych i popularnych ludzi stanowił najlepszą wizytówkę marki. Świetną inwestycją okazało się nakłonienie Eugeniusza Bodo do pozowania do zdjęcia z „Przeglądem Sportowym” w rękach. Fotografia, którą podpisano „Eugeniusz Bodo⁵⁴ jest wiernym i stałym czytelnikiem Przeglądu Sportowego”⁵⁵, była doskonałą reklamą tego czasopisma. Do zwiększenia popytu na samochody marki Citroen przyczynili się: Kazimierz Krukowski⁵⁶, Julian Tuwim⁵⁷, Marian Hemar⁵⁸, i Fryderyk Jarosy⁵⁹, przekonując odbiorców słowami „jesteśmy z nich bardzo zadowoleni”. Na każdym kroku możemy spotkać się ze zjawiskiem lokowania produktu. Nie jest to oczywista i otwarta reklama. Towar umieszczony jest w środku przekazu, w taki sposób, by przemówić do świadomości odbiorcy. Czujemy zazdrość, gdy widzimy sportowców, ludzi sukcesu, aktorów, muzyków, którzy nie oszczędzają na własnych stylizacjach, chwalać się nowymi

50 SZOSTACZKO, P. *Celebryta, jako narzędzie promocji*, [w:] *Perswazyjne wykorzystanie wizerunku osób znanych*. A. Grzegorzcyk, (red.) Warszawa : 2015, s. 41 – 47.

51 PIOTROWSKI, R. *Absurdy i kurioza przedwojennej Polski*. Warszawa : 2016, s. 179 – 185.

52 Pola Negri, właśc. Apolonia Chalupec (1897 – 1987) – polska aktorka teatralna i filmowa, międzynarodowa gwiazda kina niemego.

53 Adolf Dymyśza, właśc. Adolf Bagiński (1900 – 1975) – polski aktor kabaretowy i filmowy.

54 Eugeniusz Bodo, właśc. Bohdan Eugène Junod (1899 – 1943) – polski aktor filmowy, rewiowy i teatralny, reżyser, scenarzysta, tancerz, piosenkarz i producent filmowy.

55 „Przegląd Sportowy” w filmach i książkach. <https://www.przegladsportowy.pl/wydarzenia/przegląd-sportowy-w-filmach-i-książkach/tsq4h74> [dostęp on-line: 10 sierpnia 2018].

56 Kazimierz Krukowski (1901 - 1984) - polski aktor kabaretowy, rewiowy i filmowy, piosenkarz, żydowskiego pochodzenia, a także konferansjer, reżyser i autor tekstów,

57 Julian Tuwim (1894 – 1953) – polski poeta żydowskiego pochodzenia, pisarz, autor skeczy, librett operetkowych i tekstów piosenek; jeden z najpopularniejszych poetów dwudziestolecia międzywojennego. Współzałożyciel kabaretu literackiego „Pod Picadorem” i grupy poetyckiej „Skamander”.

58 Marian Hemar, urodzony jako Jan Marian Heschels, pseud. Jan Mariański, Marian Wallenrod, Harryman i inne (1901 – 1972) – polski poeta, satyryk, komediopisarz, dramaturg, tłumacz poezji, autor tekstów piosenek.

59 Fryderyk Franciszek Jarosy, Fryderyk Járosy (1890 – 1960) – polski konferansjer węgierskiego pochodzenia, reżyser teatralny i dyrektor wielu teatrów kabaretowych międzywojennej Warszawy.

Rys. 6.

Zofia Batycka, Miss Polonia 1930, w reklamie pasty do zębów

<https://kobieta.wp.pl/zofia-batycka-najpiekniejsza-kobieta-ii-rzeczypospolitej-6028786913039489g/4> [dostęp on-line: 11 sierpnia 2018].

Rys. 7.

Tadeusz Gronowski, „Radion sam pierze”, 1926
 Źródło: <https://culture.pl/pl/artukul/najpiekniejsze-reklamy-przedwojennej-polski> [dostęp on-line: 18 sierpnia 2018].

markowymi rzeczami, luksusowymi samochodami i domami⁶⁰. Podobne tendencje dostrzegano w czasach II RP. Eugeniusz Bodo na bankietach, festiwalach itp. pojawił się z zegarkiem Omega na rękę. Podobnych przykładów było znacznie więcej.

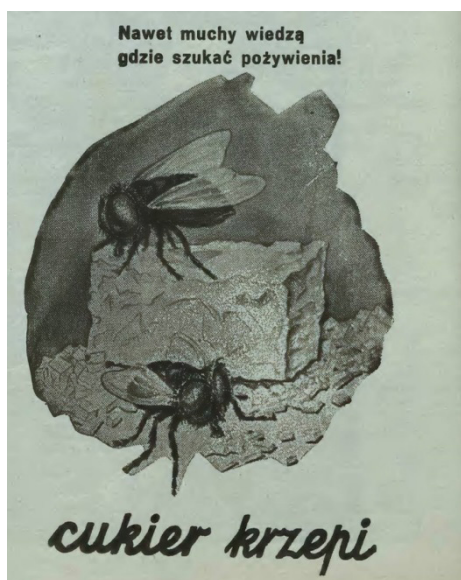
Nie od dziś wiadomo, że dobre hasło reklamowe musi być krótkie, łatwe do zapamiętania. Często posługiwano się skrótami myślowymi lub innego typu uproszczeniami. W niektórych przypadkach bardziej niż ciekawy zlepek wyrazów do potencjalnego odbiorcy przemawia obraz⁶¹. Wspomniany Tadeusz Gronowski stworzył plakat, który wzmacniał przekaz głoszący, że „Radion sam pierze” (zob. rys. 7). Inny wybitny artysta, także wykorzystał swój talent tworząc na potrzeby kampanii reklamowej. W 1934 roku Wojciech Kossak⁶² namalował Fiata 508, który wyprzedza wóz góralski zaprzężony w dwa rwące z kopyta konie.

Znani, polscy pisarze niejednokrotnie byli autorami chwytliwych sloganów reklamowych. Takiego zlecenia podjął się Melchior Wańkowicz. Decyzją Związku Cukrowników powierzono mu funkcję oficjalnego Doradcy Reklamowego. Jego slogan „cukier krzepi”, z 1931 roku, pozwalał na zmianę dotychczasowych przyzwyczajęń żywieniowych społeczeństwa. Kampania propagująca zwiększenie

60 PIOTROWSKI, R. *Absurdy i kurioza przedwojennej Polski*. Warszawa : 2016, s. 179 – 185.

61 ŚLĄŻYŃSKI, M. *Marketing w praktyce. Budowanie marki, tworzenie tekstów reklamowych*. Gliwice : 2004, s. 78 – 81.

62 Wojciech Kossak (1856 – 1942) – polski malarz, przedstawiciel nurtu malarstwa o tematyce historycznej i batalistycznej. Autor wielu obrazów przedstawiających wydarzenia z okresu wojen napoleońskich i powstania listopadowego, scenki rodzajowe, portrety i konie.

Rys. 8.

„Cukier krzepi”, plakat reklamowy z 1932 roku

Źródło: <https://www.signs.pl/slogan-reklamowy,-czyli-najdrozsze-zdanie-swiata,3118,artykul.html> [dostęp on-line: 28 sierpnia 2018].

spożycia cukru była szczegółowo prze-myślana. Odwoływano się w niej do haseł międzywojennych, tj. zdrowia, sportu, czy patriotyzmu. Teoretycznie przygotowano ją dla wszystkich grup społecznych, stąd obecność hasła „cukier krzepi” w gazetach, autobusach, czy na plakatach. W świetle tej reklamy spożywanie cukru to klucz do szczęścia, zdrowia, energii. Umiejętne połączenie hasła i obrazu dało efekt, ponieważ nastąpiło „symboliczne przełożenie cukru w sklepikach z półki przysmaków na półkę towarów pierwszej potrzeby”⁶³.

Działalność przemysłu cukrownicze-go aż do zakończenia Wielkiego Kryzysu była wspierana przez rząd, a ceny cukru pozostawały wysokie. Doprowadziło to do zwiększenia sprzedaży. Hasło z biegiem czasu stawało się coraz bardziej popularne, można było je zobaczyć wszędzie, a więc na ulicach, plakatach, transparentach, zwień-czeniach budynków, w środkach komuni-kacji (zob. rys. 8). Działo się tak, ponieważ twórcom zależało na tym, by dotrzeć do jak

największej ilości odbiorców. Brano pod uwagę to, że nie każdego stać na zakup gazet. Chodziło o przekonanie osób słabo wykształconych, niezamożnych. Wpływ na ten sukces miało wiele czynników⁶⁴. Przyczyniły się do niego liczne publikacje, regularność pojawiania się w prasie i na ulicach, efektywność oraz estetyka. Nie była to jedyna przygoda pisarza ze światem reklamy. Czterdzieści lat po sukcesie hasła „cukier krzepi”, Wańkowicz wziął udział w konkursie Polskich Linii Lotni-czych LOT. Chodziło o wypromowanie polskiego przewoźnika. Nagrodą był bilet lotniczy w dowolne miejsce na świecie. Spośród 5000 sloganów wybrano chwytliwe słowa pisarza, LOTem Bliżej⁶⁵.

Współcześnie można zauważyć wiele inspiracji, odniesień, a niekiedy kopii wzorców reklamy prasowej z dwudziestolecia międzywojennego. Jako przykład można podać w tym miejscu produkty marki Wedel. Ich znana do dziś, kreacja „chłopca na zębrze” stworzona została w 1926 roku, na zlecenie Jana Wedla, przez

63 JANIĄK-JASIŃSKA, A. *Zmagania historyka z reklamą. Artykuły spożywcze w ogłoszeniach reklamowych początku XX wieku*, <http://docplayer.pl/41624953-Agnieszka-janiak-jasinska-zmagania-historyka-z-reklama-artykuły-spozywcze-w-ogloszeniach-reklamowych-poczatku-xx-wieku.html>, [dostęp on-line: 14 sierpnia 2018].

64 ZIÓŁKOWSKA-BOEHM, A. *Na tropach Wańkowicza – po latach*. Warszawa : 2009, s. 38 – 43.

65 ZIÓŁKOWSKA-BOEHM, A. *Na tropach Wańkowicza – po latach*. Warszawa : 2009, s. 317 – 324.

Rys. 9.

Chłopiec na zebrze w 1926 i 2017 roku.

Źródło: <https://marketingprzykawie.pl/artykuly/wagorr-odlatuje-nadjezdza-chlopiec-zebrze/> [dostęp on-line: 10 kwietnia 2018].

Leonetto Cappiello⁶⁶ (1875–1942), którego często nazywa się „ojcem nowoczesnej reklamy”.

Cappiello stwierdził, że to właśnie chłopiec na egzotycznej zebrze, trzymający tabliczki czekolady na plecach, będzie doskonałym symbolem wedlowskich produktów⁶⁷. Znak ten miał budzić dziecięcą radość. Od tamtego czasu pojawiał się nie tylko w kraju, ale także za granicą – w Paryżu, czy Nowym Jorku. Aktualnie symbol widnieje jeszcze w formie neonu na dachu zabytkowej kamienicy Emila Wedla w Warszawie, w której znajduje się najstarsza firmowa Pijalnia Czekolady⁶⁸. Pod koniec 2017 roku rozpoczęła się kampania reklamowa, w której mamy ewidentne przeniesienie motywu wykorzystanego w czasach II RP na grunt współczesny (zob. rys. 9).

Prasa jest najstarszym obok plakatu medium reklamowym. Z jednej strony jest dziełem dojrzałej sztuki komunikacji międzyludzkiej, powstałym z doświadczenia całych pokoleń wybitnych twórców. Z drugiej zaś, wciąż stanowi sprawnie rozwi-

66 Leonetto Cappiello (1875 – 1942) Był włoskim i francuskim projektantem i malarzem plakatu, który głównie mieszkał i pracował w Paryżu. Obecnie jest często nazywany „ojcem nowoczesnej reklamy” ze względu na swoją innowacyjność w projektowaniu plakatów. Cappiello, podobnie jak inni młodzi artyści, pracował w sposób wręcz przeciwny do swoich poprzedników. Był pierwszym artystą plakatu, który używał odważnych postaci wyłaniających się z czarnego tła, co jest zaskakującym kontrastem do wczesnej normy plakatów. Zob. *Biographie. Capiello*, <https://cappiello.fr/biographie/> [dostęp on-line: 21 sierpnia 2018].

67 BUDREWICZ, O. *Opowieść pachnąca czekoladą*. Warszawa : 2004, s. 31.

68 *Chłopiec na zebrze nowym symbolem marki Wedel*, <https://wedel.pl/press/chlopiec-na-zebrze-nowym-symbolem-marki-e-wedel/> [dostęp on-line: 21 sierpnia 2018].

jąący się środek masowego przekazu. Przedwojenne reklamy w Polsce charakteryzowały się elegancją treści i oryginalnością formy. Twórcami wielu z kampanii byli prawdziwi mistrzowie słowa, np. Melchior Wańkowicz, czy pomysłów plastycznych m.in. Wojciech Kossak, czy Tadeusz Gronowski. Za pomocą reklamy apelowano do wyobraźni odbiorcy przy użyciu słowa słowem i obrazu. Dzięki nim każdy mógł się poczuć potencjalnym nabywcą. Polski plakat reklamowy okresu międzywojennego był zjawiskiem szczególnym: rozwijał się dynamicznie, w ciągu kilku zaledwie lat osiągnął wyżyny sztuki reklamowej, ponadto rozwijał się w stałym kontakcie i konfrontacji z plakatem europejskim.

Wykaz wykorzystanej literatury (Zoznam použitej literatúry):

- BAJKA, Z. Krótka historia reklamy na świecie i w Polsce. In *Kwartalnik Ośrodka Badań Prasoznawczych. Zeszyty Prasoznawcze*, nr 3–4/(135–136), 1993. Kraków : 1993.
- BĄBEL, A. *Ulotne jak dym? Kryptoreklama i przemiany obyczajów – o kampanii Polskiego Monopolu Tytoniowego na łamach „Kobiety Współczesnej” w latach 1931 – 1932*, http://rcin.org.pl/Content/64258/WA248_83703_P-I-2795_babel-ulotne_o.pdf
- BERGMANN, O. Oblicza modernizacji Drugiej Rzeczypospolitej na przykładzie informacyjnych aspektów ogłoszeń prasowych, „Przewodnika Katolickiego” (1936) i „Małego Dziennika” (1937). In *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*, t. 24 (1)/2013.
- BRANDT, A. M., *Budowanie tożsamości konsumenckiej w XX wieku*, [w:] *Dym. Powszechna historia palenia*. S.L. Gilman, Z. Xun (red.), tłum. J. Sochoń-Jasnorzewska, Kraków 2009.
- BUDREWICZ, O. *Opowieść pachnąca czekoladą*. Warszawa : 2004.
- Cappiello. *Biographie*, <https://cappiello.fr/biographie/>
- Chłopiec na zebrze nowym symbolem marki Wedel*, <https://wedel.pl/press/chlopiec-na-zebrze-nowym-symbolem-marki-e-wedel/>
- DOLIŃSKI, D. Na mnie reklama nie działa. In *Charaktery*, nr 10, 2011.
- GRZEGORCZYK, A. *Reklama w środowisku komunikacji rynkowej*. Warszawa : 2003.
- JACHNIS, A., TERELAK, J. F. *Psychologia konsumenta i reklamy*. Warszawa : 2000.
- JANIAK-JASIŃSKA, A. *Zmagania historyka z reklamą. Artykuły spożywcze w ogłoszeniach reklamowych początku XX wieku*. <http://docplayer.pl/41624953-Agnieszka-janiak-jasinska-zmagania-historyka-z-reklama-artykuly-spozywcze-w-ogloszeniach-reklamowych-poczatku-xx-wieku.html>,
- JASKA, E. Determinanty skutecznej reklamy medialnej. In *Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, nr 10(59), 2003.
- KOWAL-ORCZYKOWA, A. *W niewoli reklamy? Percepcja ukrytych przesłań w reklamie prasowej*. Kraków : 2007.
- KREFT, M. „Fatalne przyzwyczajenie”, w: *Sekrety Orzeszkowej*. G. Borkowska, M. Rudkowska, I. Wiśniewska (red.). Warszawa : 2012.
- KUBIAK, K. *Reklama jako zjawisko społeczne*, [w:] *Socjotechnika Reklamy*. Krzysztof Kubiak (red.). Warszawa : 2016.
- KURCZ, I. *Psycholingwistyka – przegląd problemów badawczych*. Warszawa : 1976, s. 62 – 63.
- LASZCZAK, M. *Psychologia przekazu reklamowego*. Kraków : 2000.

- MITZNER, Z. *Prasa warszawska (1918 – 1939)*, [w:] *Warszawa II Rzeczypospolitej 1918 – 1939*, M. M. Drozdowski (red.), t. 1. Warszawa : 1968.
- Najpiękniejsze reklamy przedwojennej Polski*. <https://culture.pl/pl/artykul/najpiekniejsze-reklamy-przedwojennej-polski>
- Nałóg trudno rzucić, łatwiej sposób zmienić. *Nowiny Codzienne*, nr 251 z 9. 9. 1934.
- OLECHNICKI, K., ZAŁĘCKI, P. *Słownik socjologiczny*. Toruń : 1997.
- PIOTROWSKI, R. *Absurdy i kurioza przedwojennej Polski* Warszawa : 2016.
- Pisarze w służbie polskiej reklamy*. <http://zapomnianareklama.blogspot.com/2013/03/pisarze-w-suzbie-polskiej-reklamy.html>
- Plakat polski w okresie dwudziestolecia międzywojennego*. <http://culture.pl/pl/artykul/plakat-polski-w-okresie-dwudziestolecia-miedzywojennego>
- Reklama jej zasady i doniosłość : poradnik praktyczny dla kupców i przemysłowców*, Warszawa : 1896.
- RUSSELL, T., LANE, R. *Reklama według Ottona Kleppnera*. Warszawa : 2000.
- SKOWRONEK, K. *Reklama. Studium pragmalingwistyczne*. Kraków : 1994.
- SZOSTACZKO, P. *Celebryta, jako narzędzie promocji*, [w:] *Perswazyjne wykorzystanie wizerunku osób znanych*, A. Grzegorzczak (red.). Warszawa : 2015.
- ŚLŹYŃSKI, M. *Marketing w praktyce. Budowanie marki, tworzenie tekstów reklamowych*. Gliwice : 2004.
- Tadeusz Gronowski. *Jej ulubiony papieros*, <https://wankosmos.pl/gronowski-tadeusz-jej-ulubiony-papieros,5,pl,133,1,1386.html?PHPSESSID=uk6764nupalte6k6ua-nu1c5gr5>
- ZACHARSKI, T. *Od wydawcy*, [w:] *Polska reklama prasowa 1930-1939*. Kraków : 1995.
- ZIÓŁKOWSKA-BOEHM, A. *Na tropach Wańkowicza – po latach*. Warszawa : 2009.
- ZWOLIŃSKI, A. *Słowo w relacjach społecznych*. Kraków : 2003.

ŠTUDIJNÉ MATERIÁLY

*Mikulčice, maketa slovanského hradišťa.
Foto: Nadežda Jurčišinová*

◀ *Bad Ischl, letné sídlo Františka Jozefa I. Foto: Nadežda Jurčišinová*

SLOVÁCI V REVOLUČNÝCH ROKOCH 1848 – 1849 A VÝCHODNÉ SLOVENSKO¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Abstract: *Slovaks in the revolutionary years 1848 – 1849 and Eastern Slovakia.* An important milestone in the Slovak and Hungarian history was the revolution 1848 – 1849. In March 1848 was created the first independent Hungarian government, headed by Count Ludovít Bathyányi (Baňáni) and Hungarian government adopted 31 laws called „march laws“. Also, in the revolutionary years, the Slovak national functionaries activated their steps and presented their national political views on the state position of the Slovaks in the May Requests of the Slovak Nation in 1848, which the Hungarian state did not respect. Disapproved by the development of the situation in Hungary, they turn to the idea of Slavic solidarity and take part in the Slavic congress, where the chairman of the biggest Czech-Slovak section was Pavol Jozef Šafárik. After the congress they decided to fight for their demands with guns in their hands in volunteer expeditions that also affected eastern Slovakia.

Key words: Revolutionary years 1848 – 1849. Eastern Slovakia. Slavic congress. Slovak volunteer expeditions.

Začiatok revolúcie 1848 – 1849 v habsburskej monarchii

Kľúčovým medzníkom v európskych dejinách, v dejinách habsburskej monarchie i v slovenských dejinách bola revolúcia 1848 – 1849. Rok revolúcií 1848 sa začal už v januári na Sicílii, vo februári 1848 zachvátila revolúcia Francúzsko a odtiaľ sa nepokoje šírili do strednej Európy. Dňa 13. marca zasiahol revolučný výbuch hlavné mesto habsburskej ríše Viedeň, kde bol zvrhnutý nenávidený Metternichov policajný režim a otvorila sa cesta demokratickým premenám. O dva dni na to, 15. marca 1848 vypukla revolúcia v Pešti. Jej výsledkom bolo vytvorenie prvej samostatnej uhorskej vlády na čele s grófom Ludovítom Bathyánym (Baňáni) a prijatie tzv. marcových zákonov uhorským snemom, zasadajúcim v Prešporoku (Bratislave). Nové zákony znamenali zrušenie poddanstva urbáriálnych poddaných a nastolenie niektorých demokratických slobôd.²

- 1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.
- 2 Od marca do polovice apríla 1848 bolo na pôde uhorského snemu prerokovaných a prijatých 31 reformných zákonov v prospech maďarského národa a uhorskej štátnosti, ktoré sú známe ako Marcové zákony. Priniesli jednu z najvýznamnejších revolučných zmien a to zrušenie urbárskych povinností roľníctva, panskej súdnej stolice, cirkevného desiatku, zemepanského deviatku, aviticity zemepanskej pôdy. Predovšetkým však uzákonili a uviedli do života nezávislú, snemu zodpovedajúcu sa uhorskú vládu na čele s predstaviteľom veľkostatkárskej šľachty grófom Ludovítom Bathyánym, ktorú 17. 3. menoval palatín Štefan. Zasadnutia uhorského snemu sa mali konať každoročne v Pešti (teda už nie v Bratislave). Konštituovali Uhorsko ako nezávislý štát, tvoriaci s Predli-

Prelomové sociálne a politické zmeny, ktoré sa vtedy udiali, zasiahli všetky vrstvy obyvateľstva Uhorska. Masové pohyby prekročili sociálny rámec a ich neoddeliteľnou súčasťou sa stala angažovanosť obyvateľstva pri riešení celého komplexu problémov. Maďarská liberálna šľachta sa snažila vytvoriť jednotný maďarský štát, čím narazila na odpor nemaďarských národov Uhorska.³ Ich poprední predstavitelia rozvinuli svoju činnosť a usilovali sa rôznymi spôsobmi a prostriedkami zamedziť pokračovanie hegemonizmu maďarského národa a zabezpečiť uznanie svojich národných individualít a rovnoprávne postavenie v štáte.⁴

Programy Slovákov v revolučnom roku 1848

Aj slovenskí národní činitelia zaktivizovali svoju činnosť. V revolúcii 1848 – 1849 sa dostali do mimoriadne zložitej situácie. Potreby doby vyvolali vznik nových prvkov v slovenskej národnej politike i spoločenskom vedomí. Niekoľko rokov trvajúca politická činnosť obrodencov vyvrcholila vystúpením štúrovcov, ktorí koncipovali slovenský národný program.⁵ Významnú úlohu pritom zohrali Slovenskej národnej novini,⁶ na stránkach ktorých vydavateľ a hlavný redaktor Ľudovít Štúr formuloval národný program, v úvodníkoch vysvetľoval ciele slovenskej politiky vo všetkých sférach života spoločnosti – v otázke rečovných a kultúrnych práv, školstva, osvety, hospodárskeho a sociálneho postavenia, národnej rovnoprávnosti i v otázke buržoáznodemokratických práv a slobôd. Redaktormi Slovenských národných novín boli Peter Kellner-Hostinský, Bohuslav Nosák⁷ a Móric Jurecký, v roku 1848 aj Ľudovít Dohnány a Janko Štúr.

tavskom personálnu úniu. Panovníkovi ostala v Uhorsku aj naďalej široká právomoc, predovšetkým zvolávanie a rozpúšťanie snemu. Panovník Ferdinand V. schválil marcové zákony v Bratislave 11. 4. 1848.

- 3 *Dejiny Slovenska. Dátumy, udalosti, osobnosti*. Bratislava : Slovart, spol. s r. o., 2007, s. 221.
- 4 *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. Zv. X. Od revolúcie 1848 – 1849 k dualistickému Rakúsko-Uhorsku*. Bratislava : Literárne informačné centru, 2009, s. 13.
- 5 FRANKOVÁ, Libuša. *Slováci v novom veku národov (1870 – 1848)*. Prešov : Universum, 2006, s. 85 – 104.
- 6 Slovenskej národnej novini začali vychádzať 1. 8. 1845 v Bratislave. Vychádzali dva razy do týždňa v náklade 400 kusov. Dvojtyždňovou prílohou bol Orol tatranski, ktorý sa venoval najmä umeleckej literatúre, estetike, národopisu, histórii, vlastivede, hospodárstvu. Boli to prvé slovenské politické noviny. Na ich stránkach začali štúrovci postupne formulovať nielen jazykové a školské požiadavky, ale aj politický program Slovákov.
- 7 Bohuslav Timotej Ignác Nosák, známy aj pod pseudonymom Bohuš Nezabudov, sa narodil 3. 2. 1818 a zomrel 1877. Spolu s Petrom Kellnerom pripravoval Slovenskej národnej novini s prílohou Orol tatranski od 1. 8. 1845 do konca mája 1848, keď odišiel do Prahy na Slovanský zjazd. V Orle tatranskom uverejnil v roku 1845 osem listov (Listy z neznámej zeme) a ďalších osem listov uverejnil v roku 1847. Aktívne sa zapojil do revolúcie 1848 a po porážke maďarskej revolúcie v auguste 1849 vstúpil do štátnych služieb. Pracoval na rôznych miestach v Gemeri ako úradník. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 bol zo štátnych služieb prepustený bez nároku na penziu. S podlomeným zdravím sa rozhodol ísť k svojmu bratovi ev. farárovi Bohumilovi Teofilovi do Sabinova, kde žil desať rokov – až do smrti 1877. Počas pobytu v Sabinove pokračoval v literárnej a žurnalistickej činnosti a zapájal sa do národného života Slovákov. Bližšie: SEDLÁK, Imrich. *V čierťaziach*

Hurban. Hodzsa és Stúr személyes leírásuk.

Persönliche Beschreibung des Hurban, Hodzsa und Stúr.

Dobrný opis Hurbana, Hodzsa a Stúra.

I. Hurban.

Termete közepes, sovány.	Gestalt mittelm. mager.	Frosta úredneho, chudé.
Arca hosszúkás, barna.	Gesicht länglich, braun.	Twári podbavica, dievca
Orra szabályszerű kis hegyes.	Nase regelmäßig etwas acipigt.	Rosa trojta fenétsébe.
Szeme kék.	Augen blau.	Óci sívé.
Haja barna.	Saar braun.	Wlaň hástanowca farbo.
Kora 30 körül.	Alter bei 30 Jahre.	Wet okolo 30 rokov.
Új hírek után riselt nagy szakált és hamis rendel et.	Nach neuen Gerüchten trägt er einen starken Bart und falsche Orden.	Pedla chýru má veľká bra- du a falešne triže a bwezo.

II. Hodzsa.

Termete magas, sovány.	Gestalt hoch, mager.	Frosta wysokeho, chudeho
Arca hosszúkás, sárgás szét barna 's tartsa, szája nagy.	Gesicht gelbbraun, rein, länglich, Mund groß.	Twári podbavica, isto počruastca, usta veľké.
Orra kis széles.	Nase etwas breit.	Rosa nice širokého.
Szeme fekete.	Augen schwarz.	Óci černé.
Haja egészen fekete.	Saar ganz schwarz.	Wlaň celkom černe.
Kora 37 körül.	Alter bei 37 Jahren.	Wet okolo 37 rokov.

III. Stúr.

Termete magas, sugar.	Gestalt hoch, schlank.	Frosta wysoł. stramateho.
Arca hosszúkás, inkább piros.	Gesicht länglich, mehr röthlich.	Twári podbavica, wyac čerweneo.
Haja gesztenye színű, van hajazsa és szakála.	Saar kastanienfarb, trägt einen Schnur- u. Vachsbart	Wlaň hástanowca farbo, nosť bajuz a bradu.
Kora legfeljebb 31 eszt.	Alter höchstens 31 Jahre	Wetku najwicej 31 rokó.

A fent érintett Lázitok elfogatása esetére, az őket illető törvényhatóságoknak hozzájáruló egyén altalan **100 pengő forintot**ical jutalmaztatol fog.

Benicsky Lajos,
Dny. Buzina.

Wer die oben erwähnten Ausführer einfängt und an die betreffende Behörde einliefert, wird durch mich mit **100 H. C. M.** belohnt.

Ludwig Benicsky,
Eubel-Gemelle.

Rdo nadymínacých buricow lapi a prisluchajucej wchuošti edowzda, došlane edplatu **100 zł. w strjebre.**

Ludew J Benicsky,
Eubel-Gemelle.

Zatykač na slovenských národovcov

Slovenskí národní predstavitelia vkladali nádeje do novej politickej situácie po marcových udalostiach v Pešti v roku 1848 a do uhorského snemu, ktorého liberálne zákony však neriešili národnostnú otázku v Uhorsku. A tak Slováci predstavili národnopolitické názory na štátoprávne postavenie Slovákov v májových *Žiadostiach slovenského národa*, ktorým predchádzali *Liptovské žiadosti* z marca 1848,⁸ prijaté na porade národovcov na evanjelickej fare u Michala Miloslava Hodžu v Liptovskom sv. Mikuláši a aprílové *Žiadosti slovenského národa v stolici nitrianskej*,⁹ sformulované na porade na evanjelickej fare u Jozefa Miloslava Hurbana v Hlbokom,¹⁰ ktorej sa zúčastnil aj Bohuš Nosák.¹¹ Prítomných informoval o revolučnej situácii na slovenskom území, o prenasledovaní Štúra a ďalších osobností národného života, aj o začínajúcich sa stretnutiach predstaviteľov rakúskych a uhorských Slovanov vo Viedni.

Slovenský politický program *Žiadosti slovenského národa* prijatý v Liptovskom sv. Mikuláši 10. mája 1848 požadoval, aby slovenské etnické územie malo autonómiu, s vlastným zákonodarným snemom, s vlastnými školami všetkých stupňov, s vlastným (slovenským) úradným jazykom, vlastnými výsostnými znakmi (zástavami) a vlastnými národnými gardami pod slovenským velením. Spoločné záležitosti pre celé Uhorsko mal riešiť celouhorský snem, kde mali slovenskí poslanci dostať právo používať svoj jazyk.¹² Revolučná Kossuthova (Košutova) maďarská vláda, ktorá sa v tejto dobe dostala do konfliktu s Viedňou, zo svojho hľadiska zaujala logicky postoj, keď *Žiadosti slovenského národa* odmietla. Federalizácia Uhorska by znamenala rezignovať na vytvorenie maďarského štátu v uhorských hraniciach. Na celom Slovensku bolo vyhlásené stanné právo a na Štúra, Hurbana a Hodžu ako nebezpečných buričov bol na základe nariadenia ministra vnútra postupne (12. 5.,

búrok. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 237 – 244; FRANKOVÁ, Libuša. *Z histórie „Toryského kraja“*. *Osobnosti slovenského národno-kultúrneho života v historickom regióne Šariša, Spiša a Zemplína (19. storočie)*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2017, s. 50 – 66; *Slovenský biografický slovník. Zv. IV*. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 295 – 296.

- 8 Slávno shromaždenja národnej spravi v Liptove! In *Slovenskje národňje novini*, 4. 4. 1848, č. 275, s. 1100.
- 9 Žjadosti slovensjeho národa v stolici Ňitránskej. In *Slovenskje národňje novini*, 2. 5. 1848, č. 282, s. 1126 – 1127.
- 10 FRANKOVÁ, Libuša. *Slováci v novom veku národov (1780-1848)*. Prešov : Universum, 2006, s. 97 – 102.
- 11 Na pôsobenie Bohuša Nosáka upozorňujeme v súvislosti s jeho kontaktmi s bratom Bohumilom, ktorý pôsobil v tom čase v Sabinove (v Šariši) a Bohuš Nosák sa k nemu v roku 1867 našahoval a žil tu do smrti. Od začiatku roka 1848 bola Nosáková redaktorská činnosť v Slovenských národných novinách sledovaná štátnou mocou.
- 12 *Žiadosti slovenského národa* boli nasledujúci deň 11. 5. 1848, obávajúc sa úradného zásahu, formálne prednesené v užšom kruhu zúčastnených v kúpeľoch Ondrašová. Bližšie: Prvý slovenský štátoprávny program In *Od revolúcie 1848 – 1849 k dualistickému Rakúsko-Uhorsku. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov, zv. X*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2009, s. 40 – 42. *Žiadosti slovenského národa* zahrňovali v 14 bodoch slovenský národnopolitický, kultúrny a sociálny program, ktorý sa predkladal panovníkovi, uhorskému snemu, palatínovi a vláde. Okrem iného sa v nich Slováci proklamovali za samobytný národ, ale s predstavou obmedzenej autonómie. Navrhli prebudovať Uhorsko na federatívny štát, vymedziť národné územia (vytýčenie etnických hraníc územia osídleného Slovákmí) a popri krajinskom uhorskom sneme zriadiť i národné snemy.

22. 5. a 1. 6.) vydaný zatykač a tí museli utiecť do Prahy, kde sa v tom čase pripravoval Slovanský zjazd.

Slovanský zjazd

Revolučné roky otvorili nové mocenské a štátoprávne možnosti, a tým aj cestu k rôznym koncepciám a programom. Politicky a vojensky slabí stredoeurópski Slovania hľadali východisko z chaotickej situácie na *Slovanskom zjazde*, ktorý sa konal 2. – 12. júna 1848 v Prahe za predsedníctva popredného českého politika, poslanca ríšskeho snemu Františka Palackého. Zjazd mal dať odpoveď na to, ako majú postupovať slovanskí politici v novej situácii, aký majú mať vzťah k iným národom, k Habsburgovcom a k rakúskej monarchii. V bohatej diskusii na zjazde sa objavili viaceré koncepcie: austroslavistická, všeslovanská, československá, uhroffederalistická, ktorú prezentovali oficiálne na Slovanskom zjazde slovenskí účastníci zjazdu. Rokovanie zjazdu prebiehalo v troch sekciách – česko-slovenskej, poľsko-rusínskej a srbo-chorvátskej. Najpočetnejšia bola česko-slovenská sekcia, pod predsedníctvom slovenského etnografa, slavistu, historika a básnika Pavla Jozefa Šafárika,¹³ ktorý v úvodnom príhovore na Slovanskom zjazde povedal:

„Čo nás tu shromaždilo? Pohyb národov troch plemien, pohyb, akého nebolo v histórii človečenstva, od ktorého zem sa trasie, pred ktorým utekajú mocní veľikáni, vláda bajonettov a špionov padá na zem, národ žiada si dedictvo, ktoré má od Boha, — tento pohyb dotkol sa i nás a shromaždil nás tu. Vláda bodákov a špionov viac rozhodne nie je možná. Národy zmocnili sa svojich večných práv. Shromažďujú sa a radia sa o sebe i o nás, o svojej i našej budúcnosti, radia sa na Meine vo Frankfurte i na Dunaji v Pešti: u nás i za hraniciami našej ríše. Keď iné národy radia sa o nás a určujú našu budúcnosť, poradíme sa i my sami o sebe a o svojej budúcnosti!

Iste, my sami lepšie poznáme, než iní, seba i naše biedy, žiadosti, ciele. Akýže výrok vynesú o nás iné národy, naši susedia — Nemci, Maďari a Taliani? Vyznáme a nebudeme skrývať, čo by aký trpký bol. Ich výrok je taký, že my nespôsobní sme k plnej svobode, že my nespôsobní sme k vyššiemu politickému životu len preto, že sme — Slovania. „Slovan — tak zneje ich výrok — od prírody odsúdený je k rabstvu, k poddanstvu iným vyvoleným, obdarenejším a šľachetnejším národom.“

Ktože sú, čo to tak súdia o nás? To sú tí, ktorí do týchto čias nad nami držali železnú ruku a čiastočne ešte držia; tí, ktorí strihali vlnu našich oviec, ktorí tučneli špikom našich kostí; tí, ktorí krmili sa potom a mozoľmi nášho ľudu; tí, za ktorých bojovali a krv svoju vylievali naši bratia, synovia našich drahých matiek; tí, ktorí nazývajú sa vzdelavateľmi a ochrancami naši-

13 Pavol Jozef Šafárik sa narodil 3. 5. 1795 v Kobeliarove v rodine evanjelického kazateľa a učiteľa. Študoval na lýceu v Kežmarku, kde nadviazal priateľstvo s Jánom Benediktim a spolu čítali spisy slovenských a českých buditeľov (Josefa Dobrovského, Josefa Jungmanna). Počas štúdia v Jene sa začal zaujímať o ľudovú slovesnosť. Intenzívne sa venoval štúdiu prameňov a pamiatok slovanských literatúr. Reagoval na podceňovanie slovanských národov, ich kultúry a jazyka a chcel v duchu ideí národného obrodzenia vplývať aj na orientáciu mladej generácie. Položil vedecké základy slavistiky a bol predstaviteľom úzkych vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi. Zomrel 26. 6. 1861 v Prahe. Bližšie: *Slovanský biografický slovník*. Zv. V. Martin : Matica slovenská, 1992, s. 424 – 426.

mi, ktorí pozbavujú nás slovanskej národnosti a ktorých my voláme potlačovateľmi našimi, vrahmi našich duší.

Bratia! Tí, ktorí o nás tak súdia, to sú naši nepriatelia a potlačovatelia; ich svedectvo je predpojaté a preto nepravé. Ich výrok protirečí samému sebe, ako každá lož. Jestli my nechceme také vzdelanie, ako oni hovoria, to jest jestli nechceme sa ponemčiť, pomadžarčiť, potaliančiť, nadávajú nám do divochov, barbarov a otrokov. Jestli chceme vzdelania, to jest úplne poslovančiť sa a byť Slovanmi, ako nám káže hlas svedomia, aby sme dokázali, že my, ako Slovania, sme spôsobilí k svobode a vyššiemu politickému životu, — vtedy oni nazývajú nás zradcami otčiny a zločincami, nepriateľmi ich svobody. A tak rob a hovor čokoľvek, oni vždy trápia a mučia rozpálenými kliešťami nevinné naše svedomie, oni vždy biľagujú žeravým železom naše čisté čelo.

Toto položenie vecí nesmie ďalej trvať. Kocka národov je hodená; nastal i pre nás rozhodný čas prv než sme očakávali. Nevinnosť pred svedomím a Bohom nič neznamená pred súdom tohoto sveta, pred súdom národov. Alebo očistíme sa skutkom a dokážeme, že sme spôsobilí k svobode, alebo pretvoríme sa skoro v Nemcov, Maďarov a Talianov, aby sme ostatným národom neboli viac na farchu a protiveň, aby sme nemuseli preniesť našu hanbu a našu poníženosť na svojich synov. Alebo dosiahneme toho, že by sme s pýchou mohli povedať pred národmi: „Som Slovan“, alebo prestaneme byť Slovanmi. Mravná smrť je najhoršia smrť, a mravný život je najvyšší život,

Preto prv než poddali by sme sa na milosť iným národom, nazrime hlbšie do svojich duší, podívajme sa, aká je v nich mravná sila, pokúsme sa, či môžeme im dokázať, že my sme v stave vládnúť i berlou svobody, keďže oni nás obviňujú, že dosiaľ boli sme len kladivom a nástrojom otroctva. Jestli v nás bude mravná sila, jestli prenikne sa jednou myšlienkou, jednou vôľou všetka massa nášho národa, tak národy celej zeme neobstoja pred ňou. Lebo všetko, čo je pod slncom i nad slncom, prevyšuje mravná sila.

Či chce a môže náš slovanský národ postaviť sa celou svojou silou za svoje práva, vydobýť si ich, na základe spravodlivosti k sebe i k iným národom — to je veľkou, svätou úlohou našich porád! Z otroctva niet cesty k svobode bez borby: alebo víťazstvo a svobodná národnosť, alebo čestná smrť a po smrti sláva!“¹⁴

Slovenská 20-členná delegácia na čele s Ľ. Štúrom, J. M. Hurbanom a M. M. Hodžom, ktorí museli pred perzekúciou maďarských vládnucich orgánov utiecť zo Slovenska, mala na zjazde svoje zastúpenie vo veľkom výbore a v dvoch ďalších výboroch zjazdu. Prítomný na zjazde bol aj Bohuš Nosák ako náhradník člena výboru česko-slovenskej sekcie a jej zapisovateľ. Postoj jednotlivých predstaviteľov národných hnutí k prerokovaným otázkam nebol jednotný. Česi zotrvali na zjazde na pozíciách austroslavizmu. Slováci boli dosť nejednotní, ale v podstate zotrvali na požiadavke zo Žiadosti slovenského národa.

Na rokovaní česko-slovenskej sekcie vystúpil dňa 3. júna 1848 Ľudovít Štúr, ktorý tu povedal známe slová: „Cieľ náš mal by byť zachovanie ríše Rakúskej? Náš cieľ je zachovať nás. Najskôr musíme slúžiť sebe, potom iným. Dokiaľ Rakúsko stalo, my hnili. Čo by nám povedal svet, keby sme o nič viac nestáli, len o zachovanie Rakúska. Pádom Rakúska nepadáme my. Z tohto hľadiska sú veľké ťažkosti, a rakúska vláda je doposiaľ na

14 Reč Pavla J. Šafárika na slovanskom kongresse v Prahe 1848. (Z príležitosti 10. augusta 1895.) In *Národné noviny*, roč. 26, 1895, č. 91, s. 2.

pôde nemeckej a teda nemecká; musíme ju prinútiť, aby (sa) presťahovala na slovanskú zem. Ešte slovanské krajiny nie sú spojené, ba ani ešte samostatné, aby niečo mohli uzatvárať. Len Česi, Moravia a Poliaci užívajú nejakú samostatnosť, nie Slovania uhorskí (...). Najskôr musíme zlomiť uhorské pomery; prevaha maďarstva by sa zničila, je hlavná naša úloha (...) My nemáme doposiaľ samostatné slovanské obce v Rakúsku. Vyslovme sa, že chceme ako samostatné spojené slovanské obce stať pod rakúskou ríšou. Nehovorme, že chceme zachovať Rakúsko, ani utvoriť rakúsku slovanskú ríšu.“¹⁵ Zjazd sa vyslovil proti utláčaniu slovenských národností v monarchii. V riešení slovenskej otázky ostávali Slováci naďalej na uhorskej platforme, s možnosťou dohody s maďarskou politicko-mocenskou reprezentáciou. Konanie zjazdu malo pre Slovákov dôležitý význam, pretože prvýkrát v dejinách mohli prezentovať slovenskú otázku pred širším slovanským fórom.

Na rokovaní česko-slovenskej sekcie 7. júna 1848 predniesol J. M. Hurbana rezolúciu, v ktorej žiadal, aby Slováci a Rusíni boli uznaní v Uhorsku za národ a mali v uhorskom parlamente rovnaké práva ako ostatné národy.¹⁶ Označil to za posledný pokus o rokovanie s maďarskou vládou. *Žiadosti Slovákov a Rusínov uhorských* v podstate vychádzali zo *Žiadostí slovenského národa* z mája 1848.

Žiadosti uhorských Slovákov a Rusínov, Praha 7. júna 1848

Sněm slovanský v Praze žádá, aby národ slovenský a rusínský v Uhřích ani v nejmenším potlačený nebyl; jmenovitě vyslovuje tento sněm svůj soucit k potlačeným od Maďarů sokmenovcům svým slovenským a rusínským; jmenovitě žádá, aby Slováci a Rusíni všeho toho účastní se stali, co oni v žádosti svého kmene přednášejí a síce:

1. Aby Slováci a Rusíni uherští byli od Maďarů uznáni za národ a v sněmě rovná práva s nimi měli.
2. Aby měli své národní sněmy se zvláštním ustavičným (permanentním) slovensko-rusínským výborem, majícím právo a povinnosti bdíti nad národními právy slovenskými i rusínskými. Výbor tento by vykonával ustanovení sněmu národního a měl by práva všechny takové rozkazy centrálního uherského ministerstva, které by slovenské a rusínské národnosti nebezpečenstvím hrozili, odvrhovati.
3. Aby si mohli zříditi národní školy jak počáteční tak reální, měšťanské ústavy dieoceské a ústavy pro vychování učitelů dále ústavy literární vyšší, jmenovitě gymnasia, lycea, akademie, ústav polytechnický a jednu universitu. Řeč vyučování nech jest slovenská a rusínská a svoboda vyučování základ vychování národního.
4. Aby stolice řeči slovenské a rusínské pro Maďary a maďarské pro Slováky a Rusíny na krajinské útraty zakládali.
5. Aby žádný národ v Uhřích nebyl za panující vyhlášován a všichni rovnoprávní byli.
6. Aby tí Slováci, kteří pro zastávání práv národních Slováků ve vězeních se udržují, hned vypuštění byli a na budoucnost aby nebylo dovolené žádného proto zavřítí, že práva národu slovenského neb rusínského brání aneb z buřičství obviňovati, který veřejně k lidu slovenskému neb rusínskému o slovenské neb rusínské národnosti rozpráví.

15 *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. Zv. X. Od revolúcie 1848 – 1849 k dualistickému Rakúsko-Uhorsku.* Bratislava : Literárne informačné centru, 2009, s. 45.

16 FRANKOVÁ, Libuša. *Slováci v novom veku národov (1780 – 1848).* Prešov : Universum, 2006, s. 103.

7. *Aby právo zakládání a udržování spolků takových, které by měli za cíl napomáhání rozkvétání národního slovenského neb rusínského života, Slovákům a Rusínům uherským odpíráno nebylo a oni zároveň Maďarům úplně práva spolkovitosti používatí mohli. Osvědčují se Slováci a Rusíni uherští, že s dosavadním uherským ministeriem pouze a výhradně maďarsky smýšlejícím ani s jeho jednáním spokojeni nejsou.*¹⁷

Text žiadosti Slovanský zjazd schválil, avšak ani o týchto požiadavkách nechceli maďarskí politici, podobne ako o Žiadostiach slovenského národa, so Slovákmi rokovať, preto sa o nich rokovalo v júli 1848 prostredníctvom bána Josipa Jelačiča s predsedom uhorskej vlády grófom Ludovítom Batthyánym. Po neúspechu rokovania sa slovenskí vodcovia rozhodli pre ozbrojený zápas s Maďarmi v súčinnosti s Chorvátmi, vojvodinskými Srbmi a rumunskými hraničiariskými plukmi. Už počas zjazdových rokovaní získali prísľub vojenskej pomoci a podpory od Čechov, Srbov a najmä Chorvátov. Na zjazde si Slováci okrem iného zabezpečili spoluprácu s bývalými rakúskymi dôstojníkmi českej národnosti Bedřichom Bloudkom a Františkom Zachom, ktorí sa neskôr stali veliteľmi slovenských dobrovoľníkov. Bolo to preto, že Slováci už vtedy uvažovali, že v prípade ozbrojeného konfliktu s Maďarmi budú ich pomoc potrebovať.

Skôr než mohol Slovanský zjazd skončiť svoje rokovanie, prerušilo ho a ukončilo pražské povstanie, ktoré sa začalo 12. júna 1848 na Koňskom trhu (Václavské námestie).¹⁸ Hoci z dôvodu jeho vypuknutia nepriniesol Slovanský zjazd konkrétne výsledky, zostal svedectvom dobových politických úvah. Pre Slovákov bol významný najmä v tom, že sa tu slovenská otázka ocitla prakticky po prvý raz na medzinárodnom fóre. Rokovanie zjazdu nebolo obnovené a tak jediným dokumentom, ktorý zjazd prijal bol *Manifest k európskym národom*.

Slovenská národná rada a ozbrojené vystúpenie Slovákov

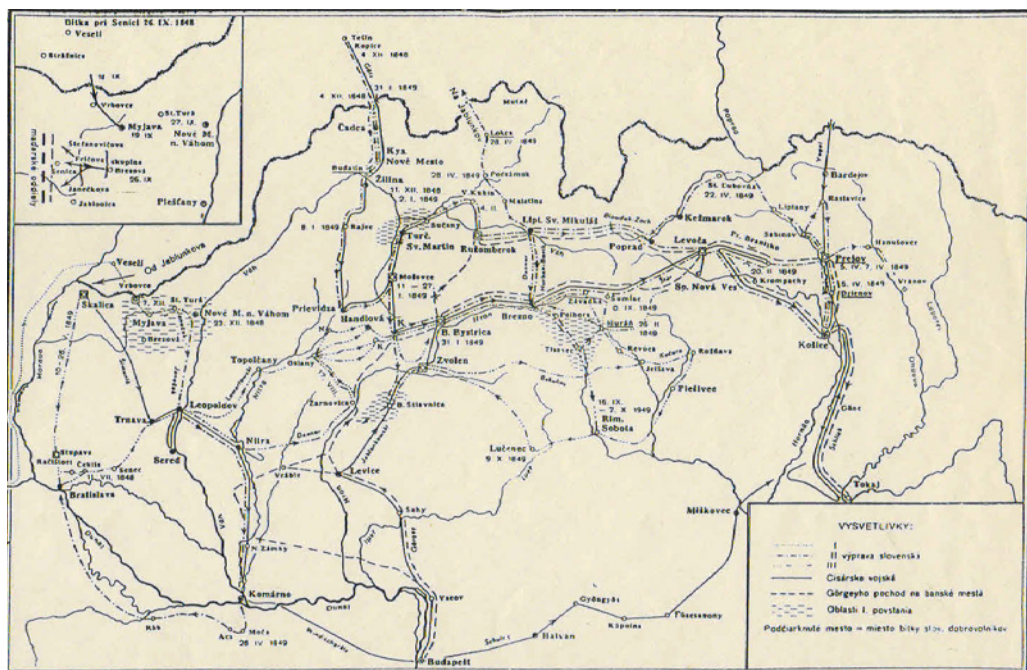
Nemožnosť nájsť spoločný program s maďarskou revolúciou, ako aj celková politická situácia v monarchii sa stali pre Slovákov impulzom k uvedomeniu si svojej národnej osobitosti, čo ich priviedlo k ozbrojenému vystúpeniu *od jesene 1848 do leta 1849*, ktoré prebehlo v troch dobrovoľníckych výpravách. Ich prípravu a organizáciu riadil prvý národnopolitický orgán Slovákov *Slovenská národná rada* (SNR), utvorená vo Viedni 16. septembra 1848.¹⁹ Bola nielen hlavným politickým, ale aj vojenským orgánom slovenského národného hnutia v revolúcii 1848 – 1849. Jej hlavnou úlohou

17 *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I.* Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 310 – 311.

18 Po rozpustení Slovanského zjazdu 12. 6. 1848, podobne ako pred ním Štúr, Hurban a ďalší, opustil 24. 6. Prahu aj Bohuš Nosák. Národovci odišli do Záhrebu a odtiaľ do Viedne, kde sa pripravovalo septembrové ozbrojené vystúpenie Slovákov. Tri dni po ukončení Slovanského zjazdu 15. 6. 1848 oznámil brat L. Štúra – Janko Štúr čitateľom Slovenských národných novín, že nemôžu ďalej vychádzať, pretože nebolo v silách redakcie získať potrebné financie na vyplatenie zákonom zvýšenej kaucie. Posledné číslo novín vyšlo 9. 6. 1848.

19 HUČKO, Ján. Prvá slovenská národná rada. In *Slovenské národné rady*. Zost. Miroslav Pekník a kol. Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 7 – 31.

bolo zorganizovať ozbrojené vystúpenie Slovákov. Vznikla v revolučných časoch podľa vzoru iných národných hnutí. Jej politickými členmi boli J. M. Hurban ako predseda, L. Štúr a M. M. Hodža a vojenskými predstaviteľmi sa stali českí velitelia Bedřich Bloudek, František Zach a Bernard Janeček. Druhým tajomníkom SNR bol Bohuš Nosák, ktorý spolu s Danielom Bórikom vydával poverenia a určoval úlohy tzv. vyjednávatelom, ktorí sprostredkovali kontakty SNR s obyvateľmi v jednotlivých slovenských regiónoch. Na ozbrojenú akciu sa slovenskí predstavitelia vo Viedni pripravovali už od leta s pomocou a podporou Čechov, Chorvátov a Srbov. Bezprostredne pred začatím prvej dobrovoľníckej výpravy SNR zverejnila výzvu *Slováci, bratia!*, ktorou apelovala na národné vedomie Slovákov s potrebou realizácie vojenskej akcie proti uhorskej štátnej moci.

Slovenské dobrovoľníckej výpravy

Prvá ozbrojená výprava – septembrová

Septembrová ozbrojená výprava sa uskutočnila v dňoch 18. až 28. septembra 1848 v koordinácii s postupujúcou Jelačicovou armádou proti Pešti. Dňa 17. septembra 1848 odcestovalo po železnici z viedenského Prátra asi 500 dobrovoľníkov, zväčša Čechov a Slovákov, ale boli medzi nimi aj Chorváti, Srbi, Poliáci, Nemci, pri Uher-skom Hradišti sa k nim pripojilo asi 150 Čechov, najmä študentov a početní Slováci z Vrbovíc, Hlbokého, Myjavy s viac ako 200 povozmi. Nasledujúci deň 18. septembra prekročili dobrovoľníci moravsko-slovenské hranice a pred polnocou prišli na Myjavu, kde už 19. septembra mala SNR svoje sídlo v dome vdovy po evanjelickom farárovi pani Koléniovej. Členovia SNR tu prijímali delegátov z okolitých obcí, vy-

dávali rozkazy s podpismi členov a pečatou SNR.²⁰ Uskutočnili sa tu i sudy nad tými, čo sa spreneverili vernosti národu, súdilo sa z pozície revolučnej moci. Zbor mal vlastné sklady zbraní a potravín. Zástavy používal slovenské²¹ a rakúske. Na myjavskom zhromaždení 19. septembra vykonala SNR prvé revolučné opatrenia. Slávnostným príhovorom Hurbana a Štúra verejne vyhlásila povstanie, svoje ustanovenie, vypovedala poslušnosť uhorskej vláde i jej podriadeným úradom a L. Štúr tu vyhlásil samostatnosť slovenského národa: „*My v tomto slávnostnom okamžení sa za nezávislých od Maďarov vyhlasujeme; všetku poslušnosť maďarskému národu, jeho vláde a ministerstvu vypovedáme; a kto by koľvek v okrese moci našej ešte i ďalej v dákom spojení s maďarským národom, s jeho vládou a ministerstvom trol, toho za nepriateľa a zradcu nášho považujeme, ktorého podľa toho ani zaslúžená pokuta neminie!*“²² Následne SNR vyzvala ľud do boja za národné práva a doriešenie roľníckej otázky, prevzala teda politickú moc na povstaleckom území.

V septembri 1848 sa zúčastnil dobrovoľníckej výpravy aj Bohuš Nosák a 26. septembra spolu s Hodžom tajne opustil dobrovoľníkov. Na rozdiel od M. M. Hodžu, ktorý odišiel do Viedne v snahe získať diplomatickou cestou pomoc u panovníka pre splnenie slovenských národných požiadaviek maďarskými vládnucimi silami, Bohuš Nosák, ktorý v tom čase prezentoval potrebu podpory maďarskému národnému hnutiu voči Viedni, videl možnosti a spôsoby riešenia slovenskej otázky u maďarskej politickej reprezentácie, s uplatnením národnostného slovensko-maďarského vyrovnania.²³

Viedenská vláda nemala záujem na plnom uskutočnení slovenskej vojenskej akcie. Využívala a trpela ju len z taktických dôvodov, ako nátlakovú akciu voči uhorskej vláde s cieľom donútiť ju k ústupkom. Dokladom toho bolo odzbrojenie a slávnostné rozpustenie slovenského dobrovoľníckeho zboru 21. novembra 1849 v Bratislave za prítomnosti panovníka a to na požiadanie uhorskej vlády. Snaha a ústretovosť viedenskej vlády sa nestretla s očakávanou reakciou a tak dňa 3. októbra 1848 panovník Ferdinand V. manifestom rozpustil uhorský snem, označiac ho

-
- 20 DOHNÁNY, Mikuláš – ŠTEFANOVIČ, Samuel D. *Slovenské povstanie 1848 – 1849*. Bratislava : Tatran, 1988, s. 96. Spisovateľ, redaktor a historik Mikuláš Dohnány sa narodil 28. 11. 1824 a zomrel 23. 5. 1852. Bol stúpencom slovenského národného hnutia a účastníkom revolučných udalostí 1848 – 1849. V roku 1849 bol poručikom slovenského dobrovoľníckeho zboru. Z jeho priamej účasti na revolučných udalostiach mu vyšla kniha pod názvom História povstania slovenského roku 1848. Bola to prvá významná historická práca, ktorá vyšla po revolúcii. M. Dohnány ju vydal krátko pred smrťou v Skalici v roku 1850. Išlo o prvé ucelené spracovanie a hodnotenie slovenského septembrového povstania. K tejto téme uverejnil Dohnány aj všetky základné dokumenty. Práca zohrala vo svojej dobe významnú národnopolitickú úlohu. Vyšlo 800 výtlačkov, ktoré boli v krátkej dobe rozobraté. V práci, ktorá pozostáva zo 44 kapitol sa pokúsil vystihnúť zmysel a ciele slovenského národného hnutia. Zaraďujeme ju dnes skôr medzi literatúru faktu.
- 21 Za slovenskú zástavu sa považovala červeno-biela, trikolóra červeno-modro-biela ju nahradila až v septembrovom povstaní.
- 22 DOHNÁNY, Mikuláš – ŠTEFANOVIČ, Samuel D. *Slovenské povstanie 1848 – 1849*. Bratislava : Tatran, 1988, s. 103.
- 23 HUČKO, Ján. Prvá slovenská národná rada. In *Slovenské národné rady*. Zost. Miroslav Pečník a kol. Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 15.

za nezákonný. Následne vyhlásil výnimočný stav v Uhorsku so stanným právom. Za hlavného veliteľa cisárskych vojsk a kráľovského komisára menoval Jozefa Jelačiča a 6. októbra poveril plnou mocou pre správu Uhorska maršala Alfreda Windischgrätza. Začiatkom októbra, v čase chorvátsko-maďarských vojenských operácií, došlo v monarchii k vyostreniu spoločensko-politickej krízy, ktorá vyústila do povstania vo Viedni. S porážkou maďarskej armády 30. októbra pri Schwechate pod Windischgrätzovým velením bolo 31. októbra potlačené aj viedenské povstanie. Kompromisné vyrovnanie sa Viedne s uhorskou politickou mocou so samostatným štátovým postavením Uhorska nebolo už pre viedenské vládne kruhy možné. Dňa 2. decembra Ferdinanda V. vystriedal na panovníckom tróne František Jozef I.,²⁴ ktorého maďarské vládnuce sily neuznali za uhorského kráľa.

Pokojné obdobie vývinu maďarskej národnej revolúcie s protiviedenskou orientáciou bolo ukončené a začala jej ozbrojená forma. Najvyššiu výkonnú moc v Uhorsku prevzal (do apríla 1849) Výbor na obranu vlasti za predsedníctva Ľudovíta Košuta. Ten slovenské vojenské akcie odsúdil a národných dejateľov Štúra, Hurbana a Hodžu označil za „zbojníkov“. Boli zbavení uhorského občianstva. Uhorská vláda nepokladala ozbrojené akcie Slovákov za nebezpečné a o rokovaniach so Slovákmi neuvažovala. Slovenské národné požiadavky proklamované SNR v čase septembrovej výpravy neprekročili rámec Žiadostí slovenského národa z mája 1848. Slováci naďalej zostávali na uhorskej platforme riešenia slovenskej otázky. Nevylučovali možnosť dohody s maďarskou politickou reprezentáciou a to i napriek tomu, že maďarská strana nepripúšťala realizáciu ústupkov Slovákom.²⁵

Druhá ozbrojená výprava – zimná

Keďže vedúce zložky maďarského národného boja ani v tejto kritickej situácii nepodporili emancipačné úsilie nemaďarských národov a národností v Uhorsku, definitívne uzavreli cestu k vzájomnej dohode. Panovník František Jozef I. slúbil riešiť otázku národnej rovnoprávnosti a tak sa slovenskí predstavitelia národného hnutia, pri všetkej nedôvere k viedenskej politike, rozhodli podniknúť novú ozbrojenú výpravu na Slovensko. Začali ju pripravovať od novembra 1848. Vo Viedni rokovali s Jozefom Jelačičom i s rakúskym vojenským velením o účasti Slovákov na vládných vojenských akciách proti maďarskej revolúcii. Za pomoci Jelačiča a Čechov Františka Ladislava Riegera a Františka Augustína Braunera sa podarilo predstaviteľom SNR získať súhlas viedenskej vlády s prípravou a organizovaním druhej dobrovoľníckej výpravy.

Zimná ozbrojená výprava, ktorá prebiehala od 4. decembra 1848 do konca apríla 1849, sa členila na dva prúdy. Prvý prúd za účasti Štúra a Hurbana pod vedením Bedřicha Bloudka vyšiel z Těšína k Žiline a podliehal vedeniu podplukovníka Karola Frischeisena, neskôr vedeniu generála Kristiána Götza. Ovládol severné

24 František Jozef I. sa narodil 18. 8. 1830. V čase nástupu na trón mal 18 rokov, vládol v habsburskej monarchii 68 rokov, stal sa symbolom starej habsburskej tradície a zárukou spravodlivosti. Zomrel v priebehu prvej svetovej vojny v novembri 1917.

25 FRANKOVÁ, Libuša – JURČIŠINOVÁ, Nadežda. *Slovenské národné hnutie 1780 – 1918. (Kapitoly zo spoločensko-politického a národného života)*. Prešov : FF PU v Prešove, 2008, s. 68.

a postupne i časť stredného a východného Slovenska. Táto časť slovenskej výpravy pôsobila najmä na území severných častí stredného a východného Slovenska. Na obsadenom slovenskom území boli rakúskymi veliteľmi oficiálne zakladané spravujúce rady ako náhrada za prokošutovské úrady. V skutočnosti ich zriaďovali slovenskí politickí činitelia, nazývajúc ich národnými radami. Volené a vyhlasované boli akklamáciou, hromadne prejavovým súhlasom na verejných zhromaždeniach a úradovali po slovensky. Počas krátkej ale intenzívnej činnosti spravujúcich rád sa posilnilo národné vedomie ľudových vrstiev a slovenčinu začali verejne používať aj spoločenské vrstvy, ktoré ju dovtedy nepoužívali z politických aj sociálnych dôvodov. V marci 1849 boli národné rady Windischgrätzom zlikvidované a správu prevzali komisári z radov šľachtických starokonzervatívov s maďarským úradovaním. Druhá skupina slovenských dobrovoľníkov pôsobila na juhozápadnom Slovensku. V oblastiach kontrolovaných cisárskymi vojskami preberali moc vládni komisári, ktorí sa o národné záujmy Slovákov nezaujímali.

V zimnej ozbrojenej výprave Slovákov sa Slováci aktivizovali pri vypracovaní národnopolitického programu v zmenenej spoločensko-politickej a vojenskej situácii. Koncom januára 1849 si J. M. Hurban myslel, že dozrela už vhodná chvíľa na prípravu nového štátoprávneho programu Slovákov a na oboznámenie verejnosti s týmto programom. Z jeho iniciatívy sa uskutočnila 29. januára 1849 v Turčianskom sv. Martine schôdza zástupcov všetkých obcí a miest v turčianskej stolici. Jej výsledkom bolo nielen získanie ďalších dobrovoľníkov, ale aj sformulovanie nového štátoprávneho programu *Žiadosti z Turčianskeho Sv. Martina* s orientáciou na Viedeň. Turčianske žiadosti obsahovali požiadavky prebudovania konštitučnej monarchie na federatívny štát, politického oddelenia Slovenska od Uhorska s vlastnou provincionálnou správou a snemom, ktoré mali byť podriadené ústredným ríšskym orgánom.²⁶

Koncom februára 1849 dosiahol Windischgrätz vojenské víťazstvo nad maďarskými revolučnými silami. Ukázalo sa, že to nebolo definitívne víťazstvo, no mladý panovník František Jozef I. sa cítil už víťazom a tak rozpustil ríšsky snem v Kroměříži a vyhlásil oktrojovanú ústavu (s platnosťou od 4. marca 1849), ktorá zaviedla centralizmus, posilňovala právomoci panovníka, obmedzila liberálne slobody a značne oslabilu pozíciu snemu. V tejto situácii predstavitelia SNR prepracovali slovenské národné požiadavky a požiadavky z turčianskych žiadostí. Bol vypracovaný Pamätný spis – *Marcovj prosbopis*. Pripravovali ho členovia SNR so spolupracovníkmi a počas cesty z Prešova do Viedne ho konzultovali s národnými aktivistami vo viacerých regiónoch. Cestou do Olomouca sa delegácia dozvedela o vydaní oktrojovanej ústavy, a preto text prosbopisu upravili tak, aby ju rešpektoval. Dokument sa pridržiaval austroslavizmu. Rešpektujúc oktrojovanú ústavu upustil od utvorenia slovenského veľkokniežactva. Konkrétne sa nedotkol ani pomeru Slovenska k Uhorsku a monarchii. Žiadal uznanie slovenského národa na vyčlenenom slovenskom etnickom území a rovnoprávnosť so všetkými národmi v Rakúskej monarchii. Požadoval tiež zriadenie slovenských politických inštitúcií v podobe krajinského

26 FRANKOVÁ, Libuša. *Slováci v novom veku národov (1780 – 1848)*. Prešov : Universum, 2006, s. 103.

snemu, krajinského úradu (vlády) a vlastnej správy, ako aj odstránenie maďarčiny zo správy slovenských stolíc a obcí a jej nahradenie slovenským jazykom. Národný krajinský úrad (vláda) mal byť podriadený viedenskej vláde a mal zabezpečovať konštitučné a národné usporiadanie Slovenska. Dňa 20. marca 1849 odovzdala Marcový prosbopis panovníkovi Františkovi Jozefovi I. v Olomouci 28-členná slovenská delegácia vedená katolíckym kňazom Jozefom Kozáčkom, ktorý bol dobre známy svojim účinkovaním na cisárskom dvore. Slovenská delegácia dostala od panovníka len všeobecné ubezpečenie, že bude dbať, aby v monarchii nevládol žiaden národ nad druhým.²⁷

V tom čase cisár naďalej bojoval s maďarskými povstalcami a bol naklonený určitým ústupkom. V polovici marca 1849 vymenoval slovenských vládnych dôverníkov vo Viedni Jána Kollára, Františka Hánricha a Jána Hlaváča, ktorí boli poradcami ríšskej vlády pre riešenie postavenia národností v Uhorsku. Ich úlohou bolo vypracovať podklady pre riešenie kultúrnych a národných problémov a práv Slovákov.²⁸ Avšak na zásadné slovenské požiadavky panovník odpovedal iba neurčitými sľubmi. Menovanie dôverníkov a ich činnosť oslabili pozície členov SNR v slovenskom politickom živote. Medzi Slovákami sa rozvinuli slovenské petičné akcie, najmä po marci 1849, ktoré odrážali situáciu vo vzťahoch medzi Pešťou a Viedňou. Národní dejatelia verili v ústretovosť a podporu Viedne v čase, keď po čiastkových maďarských vojenských úspechoch, na návrh Ludovíta Košuta rozhodol uhorský snem 14. apríla 1849 v Debrecíne o detronizácii Habsburgovcov a vyhlásil nezávislosť Uhorska s historickými hranicami (vytvorenie samostatného Uhorska). L. Košuta vymenoval snem za guvernéra krajiny a ten pri tejto príležitosti deklaroval jednonárodné maďarské Uhorsko bez najmenších národných práv pre ostatné národy, teda bez rešpektovania požiadaviek nemaďarských národností.²⁹

Východné Slovensko pred príchodom slovenských dobrovoľníckych výprav

Po prijatí tzv. marcových zákonov v roku 1848 prebiehal vývoj na východnom Slovensku v znamení ich uvádzania do života a upevňovania maďarskej politickej nadvlády. Kým meštianstvo nové zmeny vítalo, stoličná šľachta bola menej nadšená, nerozhodná, dokonca v Šariši prejavovala konzervatívne a procisárske stanovisko. Väčšina šľachty v Šariši niesla v tom čase z národnostného hľadiska ešte pred revolúciou 1848 – 1849 známky slovenského pôvodu a maďarčinu ani dobre neovládala, rozprávala šarišským nárečím. Prikláňala sa k Viedni a cisárovi najmä z dôvodu, že očakávala v prípade víťazstva Viedne obnovenie starých poriadkov a vrátenie svojich pozemkov, ktoré v dôsledku zrušenia poddanstva tzv. marcovými zákonmi stratila. Ako mocenský nástroj novej moci v mestách sa zriaďovali národ-

27 Slovenská delegácia u panovníka – Marcový prosbopis. In *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. Zv. X. Od revolúcie 1848 – 1849 k dualistickému Rakúsko-Uhorsku*. Bratislava : Literárne informačné centru, 2009, s. 73 – 74. Podobné požiadavky predostreli cisárovi už skôr delegácie Srbov, Rusínov, Rumunov a Sasov.

28 Vládnych dôverníkov vymenovala viedenská vláda aj pre Maďarov a Nemcov a len Srbi a Rumuni si zvolili svojich dôverníkov.

29 KOVÁČ, Dušan. *Dejiny Slovenska*. Praha : Lidové noviny, 1998, s. 120 – 121.

né gardy, ktorým uhorská vláda zverila aj určité vojenské poslanie. Vo všetkých jednotkách tvorili značný počet Slováci. Medzi členmi gárd boli aj také slovenské osobnosti, ako Ján Andraščík – v Bardejove a Jonáš Záborský – v Košiciach. Ten koncom apríla a začiatkom mája 1848 chystal podpisovú akciu pre svoju petíciu. Bola určená snemu a ministrovi kultu a verejnej výučby. V nej v siedmich bodoch nastolil tieto požiadavky: maďarčina nemala byť vyučovacou rečou v základných školách, v kňazských seminároch a učiteľských preparandiách sa malo vyučovať po slovensky, reálne školy mal vydržiavať štát, na vyšších školách mala mať slovenčina aspoň také miesto ako latinčina na gymnáziách a lýceách, na akadémiách a vyšších učilištiach mali byť ustanovení slovenskí profesori, v slovenských stolicích sa mali viesť porady po slovensky a slovenským dedinám sa mali posielat obežníky i v slovenskej reči.³⁰ J. Záborského petícia bola publikovaná 2. mája 1848 v Slovenských národných novinách, teda viac než týždeň pred vyhlásením mikulášskych Žiadostí slovenského národa. Uvedený koncept petície, ako aj mikulášske Žiadosti slovenského národa, výzva Bratia, Slováci! a mnohé iné písomnosti boli Záborskému pri domovej prehliadke skonfiškované a poslúžili úradom na jeho súdne stíhanie a napokon väznenie.³¹

Celková národno-politická aktivita na východnom Slovensku bola však koncom 40. rokov 19. storočia nepatrná na čo poukazuje aj článok štúrovca Jozefa Janča *Slovo bratskej lásky k Šarišanom* v Slovenských národných novinách.³² V ňom ich vyzýval, aby sa prebudili z malodušnosti a stali sa živým článkom slovenského národného hnutia. Boli to opodstatnené výzvy, keďže národné uvedomenie ľudu na vidieku i v mestách na Šariši bolo v tom čase ešte nerozvinuté a ani mešťanstvo, hoci rozprávalo po slovensky (šarišsky), nebolo dostatočne národne uvedomelé. Situácia na Šariši nútila slovenských vzdelancov žiť izolovane, bez aktívnejších prejavov, ľudovú výchovnej činnosti a pod.

V tomto období, keď bolo národné hnutie vo fáze revolučného pohybu a vyhlásenia Žiadostí slovenského národa z mája 1848, bola spoločenská, politická a národná atmosféra na východnom Slovensku v jednotlivých stolicích odlišná. V Šarišskej stolici mali naďalej prevahu konzervatívne sily a nálady. Šľachta a úradné kruhy boli procisárske a protikošutovské, čo sa zreteľne prejavovalo v postojoch a výrokoch miestnych činiteľov. Hlavný slúžny Štefan Kapy a archidiakon Andrej Krasňanský by boli najradšej privítali Rusov a Jozefa Jelačiča. Podobné stanovisko vyjadrovali i zemanía, predstavitelia známych rodov Júliusa Dessewffyho, Maximiliána Roškovániho a Kornela Berthótyho, ako aj vyššie spomínaný dôverník viedenskej vlády, prešovský advokát Ján Hlaváč. Takéto nálady šarišskej šľachty sa prejavili

30 Žiadosti Slovenského národa. In *Slovenskije národňje novini*, 19. 5. 1848, č. 286, s. 1125 – 1126.

31 SEDLÁK, Imrich. *V čierťažiaci búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 19 – 20.

32 JANČO, Jozef. *Slovo bratskej lásky k Šarišanom*. In *Slovenskije národňje novini*, 2. 5. 1848, č. 282, s. 1141 – 1142. Bližšie: JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Šariš na stránkach Štúrových slovenských národných novín pred 170 rokmi. In *Internetový časopis IH PU Dejiny*, roč. 13, 2018, č. 1, s. 98 – 99.

SLOVENSKE RODŇJE NOVINY.

Utorok, dňa 2. Mája.

1848.

vichádzajú dvarazi do tídn'askaz'dí utorok a pjatok na hárkú. Orol Tatránski sa pridáva k novinám kaz'dích d'esat' dn'í, jeden celí hárok. ... obidva n'erozluc'uje c'asopisi bez z'ávkni 4 zl. 32 gr. strj., so z'ávkou 4 zl. 48 gr., s donás'an'ím domov bez z'ávkni 5 zl. strjebra. ... novín je rovnič 6 zl. strjebra; v d'ed'ic'ních Rakúskich zemach prijíma predplat'en'ja len sama c. kr. vrchn'ja dvorská novín expedic'ia ... obic'ajni tam kolec'kovi plat sloz'it' musí. — Za ohlasi plat'ja sa od kaz'djeho rjadku 3 grajcare strjebra.

je zprávi. — Úvodní článok: Žjadosli Sloven-
omáci: Prešporok. (Zburi proti židom.) (Do-
j. Žjadosli slovenskeho národa v stolici Nitrán-
Rakúska. Vjeden. Halič. — Denňik Zahra-
: Z Brezovej. — Beh na Vjedenскеj burze.

Kumánovi Bulharov, velkuo kňeža Sedmihradskuo atď.“ Na druhej strane
okolo znaku uhorského stoja znaki pripojených krajín a dakedi k nej ná-
ležajacích, ako i znaki Sedmihradскеj.

Žjadosli Slovenskeho národa.

Teraz, keď sa vlasti naša znovurodí a pretvoruje; keď sa všetko na-
chodí v prechode k injemu životu: keď je nová sústava cirkevná a školská
pod nákovou; keď každí oddiel obyvateľstva svoje túžbi a žjadosli vislovuje:
teraz musíme i mi Slováci naše potrebi odokrit, naše žjadosli vislovit', naše
práva tam kde treba zastúpiť, lebo keď sa raz nový život ustáli, potom už
bude pozde. Mi teraz žijúci sme za pritomní moment v historii vlasti našej
potomstvu nášmu zodpovední. Čo mi teraz, v tejto dobe pretvarov, ak sa
za naše národné práva zaujmeme, vikonat' muožeme, to nje lahko budú
muoci vikonat' potomci naši. To teda celkom z mojej duše bolo vihatuo, čo
sa v čísle 274 Novín našich oznamuje, že sa hotuje „rekurs ku Ministrovi
osveti a nastávajúcemu s'hemu strani našich záležitostí.“ Abi sme sa ale
sami napred na tom ushiesli, čo máme v osvedčení tom žjadat', akje práva
národu nášmu osobovat': ja tuhá podávam tje púnkta, ktorje ja do zmje-
nenneho rekursu prijat' za dobro uznávam.

1. Žjadamje predhe, abi nám do pospolitých škol našich
Maďarčina p'chaná nebola. Mi diplomatickú hodnosť reči maďarskej
odpjerat' neideme; to však dopustiť nemužeme, abi ona bola viliučne re-
čou viučovánja i vo školách pospolitých, pre robotní lud určených. Mi sa
tomu zákonu nšpjerame, abi každí, kdo verejný úrad zastávat' chce, po
maďarski vedel, nasledovne sa ani tomu protivit' nemužeme, abi vo višších
školách bola učená; na to ale na žjaden sposoh pristat' nemužeme, abi
sa známosť reči maďarskej i od robotného ludu, ktorí neuraduje ale pra-
cuje, žjadala, nasledovne na tom stojme, abi pospolitje školi naše celkom
slovenskimi boli. Toto žjadamje nje zo sebevolních dájakých zdúr, ale z ne-
vihnutnej potrebi. Lebo keď sa ten zábojni attentát nad národom doktorim
vivedje, že sa mu zabráni prirodzení nástroj jeho ku svojmu osvjeteníu po-
trebuvat', to je visloveňja ostatného súdu nad ním a dovrseňja jeho žhivo-
čénja. Tím je národ odsúdení ku smrti, a pokjal živori ku slepote, suro-
vosti, otroctvu a chudobe. Žjadamje teda, abi pospolitje školi naše nám
boli celkom nepoškvorenje nehanje; abi pre slovenskí lud všade boli zria-
denje slovenske školi: ali sa v tých lud náš učil veci a nje jemu nepo-
trebnje reči. Inače ak sa ludu nášmu vezmú školi, muožu sa mu vzjat' bez-
pečne i chrámi. Lebo ako že lud náš bude rozumjet kázne, keď sa už vo
svojej reči ani katechismus, ba ani len čítat' neučí? Ak sa toto nepremení,
ale ďalej tak pojdje, teda lud náš slovenskí príde o šedibo do takého
stavu, v akom sa teraz Ugrani nachodja, čo je šedibšia žjelen ludu ale i
predstavených a vodcov jeho.

isterske zprávi.

iva vnútorních záležitostí.

I. rozkaz.

ministerstva vnútorních záležitostí menuvájja
vních kapitánov potrebnú, na jeho náradu
Bobuš; pre Oravu: Pavel Madoťany; Tekov:
d. Vay; Bekeš: br. Bela Wenkheim; Bihar:
stol. Dyn. Pázmándy starší; Krasnu: Jozef
r. Mik. Wesselényi; Novohrad: gr. Gedeon
f. Pálffy; Sáriš: Ludv. Ujházy; Somod: gr.
d. Károly; Torontal: Ludv. Karácsonyi; Tu-
ránd: bar. Ján Bánffy; Zvolenskú: Anton
ov, v okolí Jazygov a Kumánov Móric Szent-
gr. Al. Teleki za hlavních kapitánov odo mňa

ja tohoto rozkazu ministri vnútorních zále-
budapešti, 20. apr. 1848.

palatin a kr. námestník.

ster vnútorních záležitostí: Bart. Szemeré.

II. (vo víťahu).

úrov bar. Mik. Wesselényho ako prvjeho a
predsedníka, Pavla Asztalosa, Ignáca Somo-
edníkov a ostatného zaraz i ako zapisovateľa
olic Krasni, Stredného Stolnoku, Zárandu a
a Zilach do porjadku uvedli.

III.

krajinskí vjbor čioním bit prestau, patrí udržo-
rjadku do okresu ministra vnútorních záleži-
stí je od neho všetkím pravomocnostam krajini,
pät dás alebo v kremobičajných prí-
vi ministerstvu vnútorních záleži-
danuo vojsko ševriti, abi oni hľadali podporu
v osvjetení ludu.

IV.

Začiatok Petície spísanej Jonášom Záborským.
Zdroj Slovenske národné noviny, 1848, č. 282.

i počas príchodu L. Štúra a J. M. Hurbana do Prešova. Politická diferenciácia tu viedla k rozlišovaniu prívržencov cisára (pečovičovcov) a Košuta (barikadérov).³³

V Bardejove v revolučných rokoch 1848 – 1849 podporila tunajšia mestská rada maďarskú revolúciu a 27. marca 1848 poslala pozdravný list ministerskému predsedovi Ludovítovi Batthyánymu pri príležitosti vyhlásenia nezávislej uhorskej vlády a jeho vymenovania za jej predsedu, pričom bola Šarišská stolica považovaná maďarskými politikmi za „hniezdo reakčných síl“ a získala si v tej dobe povest, ako stolica, v ktorej majú prevahu konzervatívne statkársko-šľachtické kruhy podporujúce Viedeň.³⁴ Ludové masy sa výraznejšie neprejavili v prospech uhorskej vlády. Tak pomer politických síl v Šarišskej stolici medzi liberálnou šľachtou, podporujúcou politiku uhorskej vlády a konzervatívnou šľachtou vyznieval v prospech konzervatívnych síl.

S uspokojením prijali tzv. marcové zákony aj mešťania v Prešove a mestská rada pozitívne prijala aj vymenovanie uhorskej vlády na čele s Ludovítom Batthyánym. Následne predstavitelia verejnej správy mesta Prešov dostávali od jednotlivých ministrov uhorskej vlády výnosy, v ktorých ich oboznamovali s novými „poriadkami“.³⁵ Koncom mája 1848 sa stal mešťanom mesta Prešov Karol Podhorányi. Ten začiatkom septembra písomne informoval výbor Šarišskej stolice a mestá Bardejov a Sabinov s nariadením ministerského predsedu L. Batthányho, v duchu ktorého mali vybudovať 15-členný dobrovoľnícky vojenský oddiel, ktorý sa mal pri Solnoke pripojiť k armáde Arthura Görgeyho. Okrem toho mal Prešov podľa nariadenia uhorskej vlády naverbovať a vyzbrojiť 127 dobrovoľníckych honvédov, na čo si mesto muselo vziať pôžičku 1 000 zl. Napokon sa magistrátu mesta podarilo naverbovať 84 osôb. Medzitým sa v meste rozchýrilo, že sa najmä na vidieku Šariša pripravuje protinárodný odpor, ktorý súvisel s prvou slovenskou dobrovoľníckou výpravou.³⁶

Jedným z ohnísk revolučného hnutia 1848 – 1849 v Šariši sa stala sabinovská evanjelická fara, kde bol farárom Bohumil Teofil Tertulián Nosák.³⁷ Už v júli 1848 mu bývalý rektor prešovského evanjelického kolégia Anton Muňaj (syn jeho predchodcu na miesta sabinovského farára) doručil niekoľko exemplárov Žiadostí slovenského národa z 10. mája 1848, z ktorých časť rozdal svojim známym. V jeseni 1848 sa do Sabinova dostal aj spis M. M. Hodžu *Dobruo slovo Slovákom súcim na slovo*

33 SEDLÁK, Imrich. *Východné Slovensko v letokruhoch národa*. Martin : Matica slovenská, 2012, s. 21 – 22.

34 Bližšie pozri: *Dejiny Bardejova*. Zost. KOKULA, Andrej – LUKÁČ, Andrej – TAJTÁK, Ladislav. Bardejov : Východoslovenské vydavateľstvo, n. p., Košice pre Šarišské múzeum v Bardejove, 1975, s. 218 – 219.

35 KLEIN-TESNOSKALSKÝ, Belo. Revolučná doba 1848. In *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. S úvodnými štúdiami Patrika Derfiňáka a Marcely Domenovej a poznámkami Patrika Derfiňáka. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2012, s. 202 – 203.

36 KLEIN-TESNOSKALSKÝ, Belo. Revolučná doba 1848. In *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. S úvodnými štúdiami Patrika Derfiňáka a Marcely Domenovej a poznámkami Patrika Derfiňáka. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2012, s. 204 – 216.

37 Bohumil Teofil Tertulián Nosák sa narodil 14. 10. 1819, zomrel 2. 9. 1897. Od roku 1847 až do roku 1877, teda 30 rokov, bol evanjelickým farárom v Sabinove. Jeho činnosť v národnom hnutí úzko súvisela s pôsobením brata Bohuša. Bližšie: *Slovenský biografický slovník*. Zv. IV. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 295.

V lete 1848 vpadli do Uhorska rakúske armády (spolu s chorvátskymi oddielmi) vedené generálom Windischgrázom a bánom Jelačićom. Na odpor sa im mohli postaviť iba nevycvičené oddiely národnej gardy a menšie jednotky pravidelnej armády. Popri pravidelnom vojsku boli na celom území organizované jednotky domobrany (honvéd) a postupne nahradili nie veľmi spoľahlivú gardu.³⁹

Východné Slovensko počas druhej – zimnej výpravy

Koncom roka 1848 sa zostrilo nepriateľstvo medzi Pešťou a Viedňou. Vojnové udalosti sa preniesli na východné Slovensko, ktoré striedavo vojenskými úspechmi ovládli maďarské a cisárske vojská. Dňa 6. decembra 1848 prenikol generál F. Schlick s vojskom o sile 8 000 mužov z Haliče do Šarišskej stolice a postupne ju ovládol a to bez vážnejšieho odporu. Už 7. decembra vtiahli cisárske vojská do Bardejova a o dva dni 9. decembra prišli do Prešova. Generál Schlick žiadal od Šarišskej stolice a mesta Prešov pre vojsko 36 000 kusov chleba, ovos a seno, voči čomu sa mesto Prešov ohradilo, pretože nebolo v jeho silách zabezpečiť to. Do politického života Prešova a Šarišskej stolice zasiahla i Schlickom vydaná proklamácia, v intenciách ktorej sa rušila sloboda tlače, zakázané boli rôzne politické schôdzky a zrušené maďarskou vládou vyhlásené štatárium. Zároveň nariadil do 48 hodín odovzdať všetky zbrane. O procisárskej orientácii mesta svedčí aj list mestského magistrátu v Prešove zo dňa 12. decembra 1848, v ktorom ubezpečili panovníka o svojej vernosti, iróniou však bolo, že v tom čase už Ferdinand V. nebol panovníkom habsburskej ríše, pretože ho na tomto poste 2. decembra vystriedal František Jozef I. a tak o tri dni – 16. decembra, keď sa o tejto zmene na tróne mestská rada v Prešove dozvedela, opätovne vyslovila vernosť aj novému panovníkovi.

Maďarské povstalecké vojská sa ešte pred príchodom cisárskych vojsk stiahli z územia Šarišskej stolice na tzv. Košickú horu, ale už 11. decembra 1848 ich cisárske vojská pod vedením generála Schlicka pri Budimíre porazili a vtiahli do Košíc.⁴⁰ Mesto Prešov na čele s mešťanostom Podhorányim ostalo naďalej v kontakte (písomnom) s generálom Schlickom, ktorý bol v neďalekých Košiciach.⁴¹ V jednom z listov koncom decembra ho oboznamovali s postojom Spišskej a Zemplínskej stolice, ktoré odmietli poslať do Šariša potraviny a obilie potrebné pre vydržiavanie cisárskeho vojska.⁴² Obe tieto stolice boli nepriateľsky naladené voči Šarišskej stolici a tak chýry, ktoré do Prešova začali prenikať začiatkom roka 1849, že sa pripravuje prepadnutie mesta maďarskými národnými gardami, ktoré sa zhromažďovali v oboch susedných stolicach, zobralo vedenie mesta veľmi vážne a zvýšilo ostražitosť a ochranu hraníc so Spišskou a Zemplínskou stolicou. V záujme ochrany Šariš-

39 KÓNYA, Peter a kol. *Dejiny Sabinova*. Sabinov : Mestský úrad Sabinov, 2000, s. 217.

40 SEDLÁK, Imrich. *V čierťaziach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 26.

41 Príčinním generála Schlicka bol z väzenia v Košiciach prepustený Jonáš Záborský.

42 KLEIN-TESNOSKALSKÝ, Belo. *Revolučná doba 1848*. In *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. S úvodnými štúdiami Patrika Derfiňáka a Marcely Domenovej a poznámkami Patrika Derfiňáka. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2012, s. 225 – 227.

skej stolice pred napadnutím nariadil gen. Schlick ozbrojenie „dobre zmýšľajúceho meštianstva“.⁴³

Situácia sa opäť zmenila, keď 5. februára 1849 maďarská armáda zvíťazila nad slovenskými dobrovoľníkmi a cisárskym vojskom na Branisku a otvorila si tak cestu na Prešov a Košice.⁴⁴

V rámci druhej, tzv. zimnej výpravy slovenských dobrovoľníkov dostal Moravan Bedřich Bloudek za úlohu obsadiť východné Slovensko.⁴⁵ Dňa 11. februára 1849 vyrazili cisárske a dobrovoľnícke vojská pod jeho vedením z Hybe a odkiaľ pokračovali cez Važec a Štrbu, kde B. Bloudek a F. Zach prenocovali. Nasledujúci deň 12. februára pokračovali v ceste do Popradu. Keď prechádzali cez Branisko, mali možnosť vidieť časť dôsledkov bitky, ktorá sa tu odohrala pred ôsmimi dňami 5. februára 1849, kde honvédi pod vedením anglického dôstojníka Guyona zvíťazili. Na Branisku stretli viacerých tunajších sedliakov vyzbrojených motykami a inými podobnými nástrojmi, ktorí vyhľadávali mŕtvolu padlých vojakov. Počet padlých Maďarov sa Bloudekovi nepodarilo zistiť, dozvedel sa, že ich bolo okolo 28 (ich počtom si nebol istý), pričom 150 Maďarov bolo ranených a odvezených do levočskej nemocnice a 140 už ich bolo ošetrovaných v Podhradí. Padlo tiež osem cisárskych vojakov. Z Braniska išli do Širokého odkiaľ pokračovali dobrovoľnícky zbor pod velením Bloudeka smerom na Fričovce (pri Prešove). Práve z Fričoviec zaslal generál Götz hlavnému armádnemu veliteľstvu správu zo dňa 13. februára 1849 o postupe vojsk smerom na Prešov a Košice, popísal v nej úlohu a silu domobraneckého zboru.⁴⁶ Vo večerných hodinách (13. februára 1849) okolo 19. hodiny dorazili cisárske a dobrovoľnícke vojská do Levoče, kde politickú atmosféru vytváralo prokošutovské maďarské a nemecké meštianstvo.⁴⁷ Druhá časť dobrovoľníckeho vojska išla smerom na dedinu Víťaz a pripojila sa k cisárskym a dobrovoľníckym oddielom pod vedením kapitánov Mówaldena, Nováka a Hanouska. Dňa 14. februára 1849 pokračovali smerom na Rožňavu. „*Výprava slovenská vrátila sa do Levoče a dedín okolečných.*“⁴⁸

Počas postupu slovenských dobrovoľníkov ku Košiciam a Prešovu dospelo slovenské politické vedenie k významnému rozhodnutiu – vytvoriť deputáciu, ktorá pôjde do Olomouca a predloží cisárovi slovenské požiadavky. Odchod delegácie sa však odložil na neskoršie, po príchode do Košíc, čo Hurban odôvodňoval takto: „*Ešte nám zbýval jeden kút drahého najväčšmi zbedovaného Slovenska, rozšírenie povstania nášho v Šariši a v Zemplíne.*“⁴⁹

43 KLEIN-TEŠNOSKALSKÝ, Belo. *Revolučná doba 1848*. In *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. S úvodnými štúdiami Patrika Derfiňáka a Marcely Domenovej a poznámkami Patrika Derfiňáka. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2012, s. 228 – 230.

44 *Dejiny Slovenska. Dátumy, udalosti, osobnosti*. Bratislava : Slovart, spol. s r.o., 2007, s. 268.

45 *Dejiny Slovenska. Dátumy, udalosti, osobnosti*. Bratislava : Slovart, spol. s r.o., 2007, s. 268.

46 Bližšie: RAPANT, Daniel. *Slovenské povstanie roku 1848-49. Dejiny a dokumenty. Diel tretí. Zimná výprava*. Bratislava : SAV, 1954, s. 664 – 665.

47 RAPANT, Daniel. *Slovenské povstanie roku 1848-49. Dejiny a dokumenty. Diel tretí. Zimná výprava*. Bratislava : SAV, 1954, s. 20 – 22.

48 RAPANT, Daniel. *Slovenské povstanie roku 1848-49. Dejiny a dokumenty. Diel tretí. Zimná výprava*. Bratislava : SAV, 1958, s. 674 – 675.

49 ŠEDLÁK, Imrich. *V čertažiacich búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 26 – 27.

Koncom februára 1849 prišiel slovenský dobrovoľnícky zbor v sprievode Štúra a Hurbana do Košíc (zo Spiša cez Košickú Belú). Na košickej fare sa Štúr stretol s Jonášom Záborským a diskutovali o najaktuálnejších národno-politických a literárnych otázkach, nie vo všetkom sa však zhodli. V Košiciach L. Štúr prehovoril na „ľudovom zhromaždení“ v mestskom kasíne, na ktorom sa z úradného príkazu zúčastnili richtári a boženici z okolitých obcí. Štúr vo vystúpení, usilujúc sa získať si sedliakov, hovoril o opatreniach vlády v ich prospech, v protiklade k zemanom, šľachte a vyšším spoločenským vrstvám, ktorí Štúrov príhovor prijali nesúhlasne. Štúrovo vystúpenie nemalo väčší ohlas a podľa Záborského, ktorý bol prítomný na zhromaždení, bolo nepresvedčivé. Pobyť slovenského zboru a predstaviteľov slovenskej deputácie Štúra a Hurbana v Košiciach bol teda celkove neúspešný.⁵⁰

Štúr a Hurban na čele slovenských dobrovoľníkov sa ešte pred odchodom do Olomouca zastavili aj v Prešove, kde sa ich príchod, na rozdiel od košických skúseností, stretol s oveľa väčším ohlasom a aj s nadšením a to tak zo strany ľudových vrstiev, ako aj šľachty a meštianstva. J. M. Hurban si na príchod do Prešova a pobyt v ňom spomínal takto: „Z Košíc sme so Štúrom išli do Šariša, pred Lemešanmi stretli sme sa s Bloudekom, bol práve na pochode do Košíc so 4 kompániami. Šumným Šarišom k šumnému Prešovu cváľali sme k večeru zástupami ľudu i inteligencie vítaní susedli sme v druhostupňovom meste horného Slovenska. Ľud nás nedočkavo očakával. Šariš bol košutistami za pečovičovský (cisársko- vládný) vykričaný, čo v tých časoch skoro toľko značilo ako panslávsky, lebo tu bolo veľa konzervatívnej slovenskej šľachty a šľachta chytla sa slovenskej veci. Nikde toľko šľachty neznalo sa verejne k nám ako v Prešove. Ľud s dobrovoľníkmi, mimo služby postavenými, vítal nás po uliciach, šľachta pozývala nás na byt a hostiny.“⁵¹ V Prešove 3. marca 1849 sa vo veľkej dvorane stoličného domu uskutočnila „národná schôdzka“. Miestnosť, ktorá pojala v sebe najmenej päťtisíc ľudí, bola plná. Schôdze sa zúčastnili mešťania, šľachta i pospolitý ľud.⁵² Vystúpili tu obaja poprední slovenskí národní činitelia J. M. Hurban a L. Štúr.

Prvý s prejavom vystúpil J. M. Hurban, ktorý sa zaoberal národnostnými pomermi v Uhorsku, právom príslušníkov národnosti na používanie vlastnej reči, národnostným útlakom, pomadařčovaním škôl a správy a obraňoval prirodzené práva národov a ľudu. Zdôraznil, že hoci bolo Slovákov skoro tri milióny, nemali primerané postavenie medzi ostatnými národmi Uhorska. Štúr hovoril o desiatkach, sociálnych otázkach, pretože práve v Šariši bol tento problém najcitlivejší. Počet želiarov tu dosahoval 20 000 a zákon o zrušení poddanstva im neposkytoval právo výkupu pôdy, na ktorej pracovali niekedy aj celé generácie. Zemepáni nútili želiarov robotovať ako za feudalizmu, proti čomu sa tí bránili odopieraním robotných povinností, vystupovaním proti úradníkom a pod. Jeho vystúpenie bolo adresované predovšetkým ľudovým vrstvám slovenskej spoločnosti.⁵³

50 SEDLÁK, Imrich. *V čierťažiach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 27.

51 KLEIN-TEŠNOSKALSKÝ, Belo. *Revolučná doba 1848*. In *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. S úvodnými štúdiami Patrika Derfiňáka a Marcely Domenovej a poznámkami Patrika Derfiňáka. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2012, s. 239.

52 SEDLÁK, Imrich. *V čierťažiach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 29.

53 SEDLÁK, Imrich. *V čierťažiach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 29.

Po odchode hlavných predstaviteľov SNR Štúra a Hurbana do Olomouca s Marcovým prosbopisom B. Bloudek zaujal v Prešove strategické postavenie a priestor jeho manévrovania siahal od Košíc, Zemplína až po Levoču. Z Prešova podnikal výpravy do Bardejova, na Zemplín i do Košíc a v menších bojových akciách sa stretol s maďarskými „pohyblivými“ jednotkami. Politická situácia v Šariši napriek Bloudekovej prítomnosti však nebola pre slovenský pohyb priaznivá. Šľachta prejavovala síce lojalitu cisárovi, ale čím ďalej tým viac sa prejavovala protislovensky a protiludovo. Okrem toho medzi slovenskými dobrovoľníkmi bola nespokojnosť, ktorá vyplynula zo skutočnosti, že väčšina z nich bola z dedinského roľníckeho prostredia a jar sa hlásila so svojimi naliehavými poľnohospodárskymi povinnosťami. Keď sa žiadosti o prepustenie množili, Bloudek časť zboru rozpustil.⁵⁴

Po ústupe cisárskych vojsk od Torysy a v dôsledku nerozhodnosti poľného podmaršala Antona Vogela na severe sa tu vojenská situácia podstatne zmenila. To posmeľovalo maďarské velenie, aby ovládlo východné Slovensko. Ľudovít Beniczky (Benický) dostal rozkaz, aby cez Spiš zaútočil s vojskom o sile 600 pešiakov, 60 jazdcov a s dvoma delami na Prešov, v dôsledku čoho Bloudek pred presilou ustúpil smerom na Bardejov a pripravoval sa preniknúť do Zemplína a tam vyvolať povstanie. S týmto zámerom vyslal 4. apríla 1849 do Zemplína oddiel so 450 chlapmi pod Bórikovým velením a tí sa už na nasledujúci deň za Hanušovcami stretli s maďarskými gardami a zatlačili ich smerom ku Vranovu. Bórik prenikol aj do Vranova a okolia, ale ďalej nešiel. Na príčine bola zmenená strategická situácia a nespokojnosť medzi dobrovoľníkmi – roľníkmi.⁵⁵

Vojsko na čele s L. Benickým začalo 7. apríla 1849 strieľať z diel na Prešov a napokon sa ho zmocnilo. Z veže odstránili cisársku vlajku a vztýčil svoju. Avšak už 8. apríla prichádzalo od Bardejova cisárske vojsko. Podmaršál Vogel, ktorý dlhý čas stal s 20 000 vojskom na hraniciach Uhorska (v Haliči) sa totiž rozhodol zaútočiť a už na druhý veľkonočný sviatok prišiel do Prešova spolu s „hurbanistami“ (slovenskými dobrovoľníkmi). V Prešove sa zdržal len niekoľko dní a počas nich poslal niektorých slovenských dobrovoľníkov domov. Napokon sa so svojím vojskom vrátil 28. apríla 1849 do Haliče. Príčinou prečo aj on, podobne ako Bloudek, pristúpil k rozpusteniu slovenskej dobrovoľníckej výpravy bolo to, že jej členom neposkytoval žiadne peniaze na stravu, ako aj skutočnosť, že to boli väčšinou vojensky nevytvorení roľníci, ktorých poľné práce volali domov.⁵⁶

Dňa 18. apríla 1849 napriek tomu, že pri Prešove slovenskí dobrovoľníci pod Bloudekovým vedením odvrátili útok maďarských gárd a dobrovoľníkov vládneho komisára L. Benického, museli ustúpiť až na Oravu.⁵⁷ Tým sa účinkovanie slovenského dobrovoľníckeho zboru na východnom Slovensku skončilo.

54 SEDLÁK, Imrich. *V čierťažiach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 29 – 32.

55 SEDLÁK, Imrich. *V čierťažiach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 32 – 33.

56 KLEIN-TEŠNOSKALSKÝ, Belo. *Revolučná doba 1848*. In *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. S úvodnými štúdiami Patrika Derfiňáka a Marcely Domenovej a poznámkami Patrika Derfiňáka. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2012, s. 242 – 243.

57 *Dejiny Slovenska. Dátumy, udalosti, osobnosti*. Bratislava : Slovart, spol. s r.o., 2007, s. 268 – 269.

Príchod slovenského dobrovoľníckeho zboru a slovenskej politickej reprezentácie na východné Slovensko prispel k národno-politickej, kultúrnej a spoločenskej aktivizácii východného Slovenska, aj keď ich úsilie tu nevyvolalo taký ohlas ako na západnom a strednom Slovensku.

Tretia ozbrojená výprava – letná

V priebehu operácií do začiatku mája maďarské vojská obsadili značnú časť územia Uhorska. Stúpcov Viedne a slovenského národného hnutia košutovská správa prenasledovala. Za uvedenej situácie začala 10. mája 1849 letná ozbrojená výprava sformovaním tretieho dobrovoľníckeho zboru v Skalici z podnetu Štefana Marka Daxnera a Jána Francisciho.

V tom čase sa viedenský dvor spolu s cisárom rozhodli požiadať o pomoc ruského cára pri potlačení maďarskej revolúcie. Už 21. mája 1849 cisár František Jozef I. a ruský cár Mikuláš podpísali vo Varšave dohodu o vojenskej pomoci Ruska pri potlačení maďarskej revolúcie. Veliteľom 200 000-člennej ruskej armády sa stal knieža Ivan F. Paskevič, kým cisárska armáda pozostávala z asi 170 000 mužov. Proti nim stála honvédska armáda, zložená popri Maďaroch aj z príslušníkov všetkých národov Uhorska a zo zahraničných legionárov. Hlavná časť ruského vojska postupovala z Haliče a Bukoviny. Paskevič od polovice júna do začiatku júla 1849 vytlačil košutovské sily z územia Slovenska. Na Oravu prenikol zbor generála Grabbeho. Generál Rüdiger prekročil hranice na Spiši 17. júna a 23. júna 1849 bol už v Prešove. Paskevič prenikol cez Duklu do Šariša, 24. júna 1849 obedoval v Košiciach a 3. júla obsadil Debrecín. Ďalší ruský oddiel obsadil 27. júna 1849 Žilinu. Hlavným cisárskym veliteľom v Uhorsku sa 30. mája 1849 stal generál Július Haynau. Ten koncom júna porazil maďarské honvédske vojsko pri Komárne a 2. augusta dobyl Segedín, kde sídlila uhorská vláda a snem. Kruh cisárskej a cárskej armády okolo maďarských ozbrojených síl sa už v júli zmenšoval. Poprední predstavitelia maďarskej revolúcie sa rozhodli vyjednávať s Rusmi a boli ochotní ponúknuť uhorskú korunu niektorému členovi dynastie Romanovcov. Ak by ruská strana ponuku odmietla, nemalo sa maďarské vojsko podvoliť cisárovi Františkovi Jozefovi I., ale malo kapitulovať pred ruskými vojskami. Hlavný veliteľ ruských vojsk knieža Ivan Paskevič odmietol s maďarskými politikmi rokovať. Košut a ministri uhorskej vlády sa 11. augusta 1849 zriekli funkcií a Košut poveril plnou civilnou a vojenskou mocou Artúra Görgeia.⁵⁸ Väčšina členov vlády spolu s Košutom emigrovala do Turecka. Görgei využil právomoc už len na kapituláciu. Dňa 13. augusta 1849 jeho 32 000-členná ar-

58 Artúr Görgei (1818 – 1916), rodák zo spišského Toporca bol najvýznamnejším veliteľom maďarských ozbrojených síl. V júli 1848 bol iba nadporučikom, v decembri ako 30-ročný už generálom, 2. mája 1849 sa stal ministrom obrany. Dňa 30. 6. 1849 ho L. Košut z postu hlavného veliteľa a 7. 7. aj z postu ministra odvolal pre neplnenie príkazov vlády. Síce 11. 8. 1849 ho opäť vybavil najvyššou mocou, ale Görgei o dva dni 13. 8. 1849 pri Világoši kapituloval a zložil zbrane do rúk ruskej armády. Po revolúcii dostal od cisára milosť. Bližšie: *Kronika Slovenska 1. Od najstarších čias do konca 19. storočia*. Dušan KOVÁČ a kol. Bratislava : Fortuna Print, 1998, s. 495.

máda pri Világoši neďaleko Aradu (Rumunsko) zložila zbrane v ruskom vojenskom tábore do rúk jeho veliteľa generála Rüdigeru.⁵⁹

Jedným z prvých miest na východe Slovenska, dobytých ruskými jednotkami, ktoré vstúpili do Uhorska cez karpatské priesmyky, bolo pre svoju polohu mesto Sabinov. Proti stotisícovej cárskej armáde stálo v celej šarišskej stolici asi 11 400 honvédov, z nich v bezprostrednom okolí Sabinova bolo rozmiestnených 2 500 pod vedením Idzikowskeho. Títo sa ruskej presile postavili na odpor pri Lipanoch 20. júna 1849. Nerovná bitka sa skončila porážkou honvédov, ktorí ustúpili k Prešovu. Ešte v ten istý deň obsadilo ruské vojsko Sabinov.

Slovenský národný program, ktorý nechcela realizovať Budapešť, mala realizovať Viedeň. Porážka maďarskej revolúcie a znovu nastolenie absolutizmu spôsobili, že slovenský politický program sa s pomocou Viedne nerealizoval.

Použitá literatúra:

Slovenskje národňje novini z roku 1848

Národné noviny z roku 1895

Dejiny Slovenska. Dátumy, udalosti, osobnosti. Bratislava : Slovart, spol. s r. o., 2007. ISBN 978-80-8085-596-3.

Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. Zv. X. Od revolúcie 1848 – 1849 k dualistickému Rakúsko-Uhorsku. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009. ISBN 978-80-89222-65-0

Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I. Bratislava: Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998. ISBN 80-88878-43-8

Slovenský biografický slovník. Zv. IV. Martin: Matica slovenská, 1990.

Dejiny Bardejova. Zost. KOKUĽA, Andrej – LUKÁČ, Andrej – TAJTÁK, Ladislav. Bardejov : Východoslovenské vydavateľstvo, n. p., Košice pre Šarišské múzeum v Bardejove, 1975.

DOHNÁNY, Mikuláš – ŠTEFANOVIČ, Samuel D. *Slovenské povstanie 1848 – 1849*. Bratislava : Tatran, 1988.

FRANKOVÁ, Libuša. *Slováci v novom veku národov (1870 – 1848)*. Prešov : Universum, 2006. ISBN 80-89046-39-8.

FRANKOVÁ, Libuša. *Z histórie „Toryského kraja“. Osobnosti slovenského národnokultúrneho života v historickom regióne Šariša, Spiša a Zemplína*. Prešov : Prešovská univerzita Prešov, 2017. ISBN 978-80-555-1861-9.

FRANKOVÁ, Libuša – JURČIŠINOVÁ, Nadežda. *Slovenské národné hnutie 1780 – 1918. (Kapitoly zo spoločensko-politického a národného života)*. Prešov : FF PU v Prešove, 2008. ISBN 978-80-8068-866-0.

HUČKO, Ján. Prvá slovenská národná rada. In *Slovenské národné rady*. Zost. Miroslav Pekník a kol. Bratislava: Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998. ISBN 80-88878-25-X.

59 *Kronika Slovenska 1. Od najstarších čias do konca 19. storočia*. Dušan KOVÁČ a kol. Bratislava : Fortuna Print, 1998, s. 462.

- JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Šariš na stránkach Štúrových Slovenských národných novín pred 170 rokmi. In *Dejiny, internetový časopis IH FF PU v Prešove*, roč. 13, 2018, č. 1, s. 98 – 99.
- KLEIN-TESNOSKALSKÝ, Belo. *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. S úvodnými štúdiami Patrika Derfiňáka a Marcely Domenovej a poznámkami Patrika Derfiňáka. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2012. ISBN 978-80-85734-97-3.
- KÓNYA, Peter a kol. *Dejiny Sabinova*. Sabinov : Mestský úrad Sabinov, 2000. ISBN 80-968348-6-X.
- KOVÁČ, Dušan. *Dejiny Slovenska*. Praha : Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-268-5. *Kronika Slovenska 1. Od najstarších čias do konca 19. storočia*. Dušan KOVÁČ a kol. Bratislava : Fortuna Print, 1998. ISBN 80-7153-174-X.
- SEDLÁK, Imrich. *V čierťažiaciach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001. ISBN 80-7090-593-X.
- SEDLÁK, Imrich. *Východné Slovensko v letokruhoch národa*. Martin : Matica slovenská, 2012. ISBN 978-80-8128-035-1.

PREDSTAVUJEME

Kaštieľ v Humennom. Foto: Nadežda Jurčišinová

◀ *Lednice. Foto: Jozef Jurčišín*

KRAJSKÉ MÚZEUM V PREŠOVE – MÚZEUM V TROCH MESTÁCH

Jozef KUŠNÍR

Abstract: *Regional Museum in Prešov - museum in three towns.* Since its creation, the Prešov Regional Museum has undergone a number of changes and transformations, which has been reflected not only in several changes of its name, but also in changes in the content of the scientific research. From the original museum of Prešov was after some time created a national-based collecting institution operating in the entire Prešov region. At present, the museum has been established as cultural institution that for over seven decades acquires, protects, scientifically researches, professionally evaluates, processes and presents to the public historical, ethnographic and natural documents of cultural value, especially from Šariš and Upper Zemplín. Research in archaeology and experimental archaeology is based in East Slovak region, and in the fireworks and firefighting history documentation, the museum has a national reach. Today, the museum operates in three cities where, through permanent exhibitions, temporary exhibitions, cultural, social and educational events, enriches the region of eastern Slovakia by the presentation of material and spiritual culture, social and natural wealth and cultural heritage.

Key words: Regional Museum in Prešov. Prešov. Hanušovce nad Topľou. Stropkov. Museum. Cultural Heritage. Tripolitana.

Súčasnú Krajské múzeum v Prešove vychádza z dlhoročnej múzejnej tradície dvoch pôvodne samostatných múzeí, a to Krajského múzea v Prešove a Vlastivedného múzea v Hanušovciach nad Topľou. S účinnosťou od 1. januára 2017 došlo totiž k pričleneniu hanušovského múzea (vzniklo v roku 1975) k múzeu v Prešove (vzniklo v roku 1945). Spolu s pôvodnou pobočkou v Stropkove začalo teda múzeum pôsobiť v troch mestách a smerom k návštevníkom a širokej verejnosti si buduje značku Trojmestie – Tripolitana.

Dejiny múzejníctva v Prešove

Niekoľkoročné snahy o zriadenie múzejnej inštitúcie v Prešove vyvrcholili v roku 1945, keď došlo k založeniu mestského múzea. Aktivity záchranného a zbierkotvorného charakteru však v meste existovali oveľa skôr a realizovali sa predovšetkým v školách, kde pôsobili intelektuálni profesori uvedomujúci si potrebu zachovania predmetov historickej, kultúrnej či prírodovednej hodnoty. Známe boli aj viaceré súkromné zbierky príslušníkov bohatej šľachty a obchodníkov, predovšetkým pozoruhodná kolekcia cudzokrajných a exotických predmetov a celých súborov patriaca nájomníkovi opálových baní na Dubníku, Gabrielovi Fejervárymu, plniaca aj účel prvého súkromného múzea v Prešove. Okrem neho boli v 19. a začiatkom 20. storočia známymi súkromnými zberateľmi aj obchodník židovského pôvodu

Leo Holländer, Karol Helner, Ľudovít Steinhübel, slávny prešovský maliar a portrétista Ján Rombauer, Dr. Július Holénia a lekárnik Július Vaško.¹

Napriek priaznivým výsledkom výskumu Kornela Divalda, na základe ktorých malo dôjsť k zriadeniu župného múzea s oddelením v Prešove (umeleckohistorické a národopisné zbierky) a v Bardejove (kultúrnohistorické zbierky), v Prešove v tomto období múzeum ešte nevzniklo. Všetky dovtedy zhromaždené predmety kultúrnej hodnoty boli odovzdané múzeu v Bardejove, časť múzeu v Košiciach (dnešné Východoslovenské múzeum) a zvyšok Krajskému inšpektorátu múzeí a knižníc v Budapešti.²

Intenzívne snahy zriadiť múzeum v Prešove pretrvávali aj pred prvou svetovou vojnou a akcelerovali v medzivojnovom období. Vtedy sa zbierkotvornej i výstavnej činnosti venovali predovšetkým spolky. Napriek tomu, že v tomto období sa zrealizovali formálne predpoklady na vznik mestského múzea, k jeho reálnemu vzniku nakoniec nedošlo. Mimoriadnu zásluhu na záchrane pamiatok a rozvoji múzejníctva v tomto období mal Eugen Bárkány, z iniciatívy ktorého bolo v roku 1928 zriadené Židovské múzeum v Prešove. Od konca 30. rokov sa však židovské múzeum stávalo častým terčom vandalizmu a vďaka Bárkánym bola cenná zbierka predmetov zachránená prevezením do Židovského múzea v Prahe.³

Myšlienka zriadiť v Prešove aj mestské múzeum bola aktuálna celé medzivojnové obdobie, no k jeho vzniku napokon došlo až v druhej polovici roku 1945, keď bolo vytvorené kuratórium, ktoré začalo s akvizíciou písomných i hmotných pamiatok. Sídлом múzea sa stala v roku 1947 vodárenská veža – Kumšt, niekdajšie sídlo židovského múzea. V tom istom roku bola pri príležitosti 700. výročia prvej písomnej zmienky o meste Prešov slávnostne otvorená prvá výstava múzea.⁴

Potreba záchrany a dokumentovania historických, umeleckohistorických a prírodných pamiatok veľmi rýchlo prerástla rámec mesta, a preto sa v roku 1950 na základe uznesenia Rady Krajského národného výboru v Prešove mestské múzeum transformovalo na múzeum s pôsobnosťou v celom Prešovskom kraji, čo sa odrazilo v novom názve – Krajské múzeum v Prešove. Jeho prvým riaditeľom sa stal v roku 1951 Štefan Gmitro. Potreba adekvátnych priestorov pre sídlo rýchlo sa rozvíjajúceho múzea si vyžiadala kúpu reprezentatívne pôsobiacej renesančnej budovy Rákociho paláca za 1 000 000 Kčs od rodiny Gerőovej. Po druhej svetovej vojne však bola niekdajšia rezidencia vodcu najväčšieho protihabsburgského povstania Františka II. Rákociho v dezolátnom stave a jej renovácia trvala v rokoch 1950 – 1956 a stála približne 3 000 000 Kčs. Prvé expozície tu boli slávnostne otvorené 29. augusta 1956.⁵

Okrem stálych expozícií sa začalo aj s výstavnou činnosťou, ktorá mala dokumentačnú podobu a mapovala predovšetkým významné jubileá revolučnej histórie. S účinnosťou od 1. januára 1958 bolo v Krajskom múzeu zriadené oddelenie ukra-

-
- 1 KUŠNÍŘ, Jozef. *70 rokov Krajského múzea v Prešove*. Prešov : Krajské múzeum v Prešove, 2015, s. 19.
 - 2 PAŽUR, Štefan a kol. *Dvadsať rokov Múzea slovenskej republiky rád v Prešove*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo pre Múzeum Slovenskej republiky rád v Prešove, 1967, s. 11.
 - 3 KONČEK, Emil a kol. *Krajské múzeum a pamiatky mesta Prešova*. Martin : Osveta, 1958, s. 11.
 - 4 KONČEK, Emil. *Krajské múzeum v Prešove*. In *Nové obzory*, roč. 1, Prešov, 1959, s. 154.
 - 5 KONČEK, Emil a kol. *Krajské múzeum a pamiatky mesta Prešova*, Martin : Osveta, 1958, s. 13.

jinskej kultúry.⁶ Zároveň sa rozvinula aj publikačná činnosť a popri prvých monografiách začala od roku 1958 pôsobiť vlastivedná redakcia na čele s Imrichom Sedlákom. V nasledujúcom roku bolo vydané prvé číslo spoločenskovedného zborníka *Nové obzory*. Zborník bol múzeom vydávaný do roku 1991 a za toto obdobie vyšlo 32 čísel. Vydávanie odbornej ročenky múzea bolo obnovené v roku 2017.

Začiatkom 60. rokov nastala v múzeu zmena obsahovej náplne na úseku spoločenských vied. Dôraz sa začal klásť na výskum a dokumentáciu dejín robotníckeho hnutia, KSČ, protifašistického odboja, výstavbu socializmu a na Slovenskú republiku rád (SRR), čo sa premietlo aj do zmeny názvu múzea na Múzeum Slovenskej republiky rád.

Veľmi plodným múzejníckym obdobím boli predovšetkým 70. roky s presahom do začiatku 80. rokov, keď sa v plnej miere využil dovtedajší akvizičný potenciál na tvorbu nových expozícií a kvalitných výstav.

Múzeum sa v priebehu svojej existencie vyprofilovalo ako vlastivedná zbierkovtvočná kultúrna inštitúcia s pôsobnosťou v celom Prešovskom kraji. Za vyše 70 rokov svojho pôsobenia prezentovalo desiatky expozícií, stovky všestranných výstav doma i v zahraničí, nadobudlo, zdokumentovalo, odborne ošetrilo a tým zachránilo desaťtisíce zbierkových predmetov, realizovalo bohatú fotodokumentačnú činnosť, desiatky archeologických výskumov, vydávalo zborník *Nové obzory*, autorsky sa podieľalo na viacerých ďalších zborníkoch, monografiách, publikovalo brožúry i dokumenty a stovky odborných štúdií a článkov, pripravilo množstvo kultúrno-výchovných podujatí, prednášok, seminárov, besied, plnilo úlohy metodického charakteru a spravovalo viacero historických objektov, ktoré sú národnými kultúrnymi pamiatkami.⁷

Po roku 1989 došlo k prehodnoteniu dejín s cieľom ich objektivizácie a k príprave nových expozícií. Múzeum sa vrátilo k názvu *Vlastivedné múzeum* a v priebehu rokov 1990 – 1993 došlo k inštalácii novej prírodovednej, etnografickej i historickej a reінštalácii hasičskej expozície. V rokoch 1995 – 1996 používalo prešovské múzeum názov *Šarišské múzeum*, v roku 1997 sa vrátilo k označeniu *Vlastivedné múzeum* a od 1. apríla 1999 užíva názov *Krajské múzeum v Prešove* a v nadobúdaní, dokumentácii, výskume a prezentácii spoločenskovedných a prírodovedných pamiatok pôsobí v prostredí Prešovského kraja, s celoslovenskou pôsobnosťou v oblasti dejín hasičstva.

Obnovená odborná ročenka múzea *Nové obzory*

Publikačná a vydavateľská činnosť múzea bola dlhodobo spojená so spoločenskovedným zborníkom *Nové obzory*. Už v roku 1958 začala v múzeu pôsobiť vlastivedná redakcia na čele s Imrichom Sedlákom, úlohou ktorej bolo spolu s ďalšími bádateľmi skúmať a prostredníctvom zborníka publikovať výsledky svojho výskumu zameraného na Prešovský kraj. Jeho prvé číslo vyšlo v nasledujúcom roku v náklade

6 KONČEK, Emil a kol. *Krajské múzeum a pamiatky mesta Prešova*, Martin : Osveta, 1958, s. 79.

7 Bližšie: KUŠNÍR, Jozef. *70 rokov Krajského múzea v Prešove*. Prešov : Krajské múzeum v Prešove, 2015. 160 s. alebo KUŠNÍR, Jozef. *Minulosť a súčasnosť Krajského múzea v Prešove*. In *Dejiny, Internetový časopis IH FF PU v Prešove*, 2015, č. 1, s. 114 – 119.

2 700 kusov a venované bolo 40. výročiu SRR, 15. výročiu SNP, národopisu a prírodným pomerom kraja. Už toto prvé vydanie si za cieľ kládlo byť prostriedkom k poznávaniu histórie a súčasnosti kraja s jeho prírodným a kultúrnym bohatstvom.

Nové obzory boli každoročne vydávané (okrem roku 1989) do roku 1991 a za toto obdobie vyšlo celkom 32 čísel. Už od svojho počiatku sa ročenka múzea vyprofilovala ako odborný vlastivedný časopis s komplexným a širokým tematickým záberom. Príspevky z prírodných vied, archeológie, histórie, národopisu, literatúry, jazykovedy, školstva, kultúry i ekonomiky boli dopĺňané o recenzie a anotácie publikácií venovaných východnému Slovensku, o správy o realizovaných výstavách, konaných konferenciách a iných podujatiach i o personálie významných osobností východného Slovenska.

Publikovali tu renomovaní autori z akademického prostredia i praxe a zakrátko od svojho prvého vydania získalo periodikum uznanie na celom Slovensku a vstúpilo do povedomia odbornej a čitateľskej verejnosti. Vďaka svojmu širokému záberu a stúpajúcej kvalite príspevkov sa stalo nezanedbateľným zdrojom poznatkov o východnom Slovensku z pohľadu viacerých vedných disciplín.

V roku 2017 múzeum nadviazalo na vydávanie tejto ročenky a po 25-ročnej odmlke vyšlo v poradí 33. číslo Nových obzorov s podtitulom Prešov v priestore a čase.⁸ Prvé obnovené číslo je zároveň zborníkom z rovnomennej konferencie z októbra 2017, realizovanej v sídle múzea v Rákociho paláci v Prešove pri príležitosti 770. výročia prvej písomnej zmienky o Prešove. V roku 2018 zrealizovalo múzeum konferenciu Východné Slovensko v rokoch štátoprávných a politických zmien (1918 – 1968 – 1993), zameranú predovšetkým na politické a spoločenské dejiny východného Slovenska v 20. storočí, s prihliadnutím na štátoprávne a politické udalosti, výročia ktorých sme si v roku 2018 pripomínali. Zborník z tejto konferencie bude 34. číslom Nových obzorov. Na oboch konferenciách prezentovali výsledky svojich výskumov pracovníci z vedeckých, kultúrnych a akademických pracovísk prevažne z východného Slovenska a vďaka nim kvalitatívne nadviazali obnovené čísla ročenky na predchádzajúce vydania.

Expozície múzea v súčasnosti

Múzeum v súčasnosti má v Prešove štyri expozície. Na celom poschodí Rákociho paláca je historická expozícia, ktorá predstavuje interiér šľachtických kaštieľov a bohatých meštianskych domov v prostredí Šariša, a to prostredníctvom historického nábytku, umeleckých diel a ďalších interiérových doplnkov z obdobia 17. – začiatku 20. storočia. Samostatne sú prezentované militáriá, najmä chladné a ručné palné zbrane i historické hodiny, ktoré sú spojením vedy a umenia. Celok prezentujúci dejiny Prešova dokumentuje historický vývoj mesta, ktoré svojho času nieslo prívlastok Atény nad Torysou. V jeho závere je venovaná pozornosť Mikulášovi Moyzesovi, významnému hudobnému skladateľovi, predstaviteľovi kultúrneho a spoločenského

8 KUŠNÍŘ, Jozef (ed.). *Nové obzory 33. Prešov v priestore a čase*. Prešov : Krajské múzeum v Prešove, 2017, 248 s.

Hasičská expozícia múzea, Prešov

ho života v období prvej ČSR. Expozícia končí prezentáciou platidiel používaných v tomto regióne, s akcentom na korunovú menu.

Etnografická expozícia múzea začína prezentáciou jedinečnej soľnobanskej čipky, ktorá sa ako dekoračný prvok odevu začala v okolí Soľnej Bane šíriť na prelome 16. a 17. storočia a jej výroba kontinuálne pretrvala do súčasnosti. Prostredníctvom zaujímavej kolekcie fotografií etnografa Jána Lazoríka sú predstavené typy vozov a povozov, používaných v prostredí šarišskej dediny. Celok Z pokolenia na pokolenie predstavuje tradičný výročný trh – jarmok, ktorý v minulosti poskytoval možnosť kúpy a predaja špecializovaných výrobkov, textilu i odevných súčastí. Z bohatej palety šarišského odevu je prezentovaný odev svadobný a sviatočný. Expozícia v ďalšej časti predstavuje vybavenie gazdovského dvora a interiér tradičnej šarišskej „chiži“. V závere je venovaná pozornosť salašníckemu chovu oviec v podhorských oblastiach Šariša – bačovstvu.

Hasičská expozícia múzea s názvom Z dejín hasičstva na Slovensku je špecializovanou expozíciou celoslovenského významu a charakteru, ktorá je rozdelená do dvoch častí. Na prízemí meštianskeho domu sú prezentované menšie hasičské striekačky, dobové fragmenty hasičskej výzbroje a výstroje, predovšetkým vodné pušky, trhacie háky, kožené a plátenné vedrá, prúdnice, hadice, hasiace, dýchacie a kyslíkové prístroje, dymové a plynové masky či signalizačné a spojovacie zariadenia. Nechýbajú ukážky dobových hasičských uniforiem, prilieb, zástav, zdravotníckych či samaritánskych pomôcok, ale aj drobné predmety ako medaily, odznaky, vlajky, vyznamenania a pod. Vo výstavnej hale sú prezentované rozmernejšie historické hasičské striekačky, predovšetkým jedinečná cechová ručná striekačka z konca 18.

storočia, unikátna viedenská parná striekačka Wm. Knaust, vyrobená pre trnavský cukrovar, viaceré kočiarové ručné a motorové striekačky a dva pozoruhodné hasičské automobily značky Škoda. Prevažná časť exponátov pochádza zo zbierky dlhoročného veliteľa dobrovoľného hasičského zboru v Prešove, Pavla Košíka.

Prírodovedná expozícia poskytuje prehľad najčastejšie sa vyskytujúcich minerálov z regiónu Šariša, medzi ktoré patria pyrit, sfalerit, galenit, antimonit, markazit, chalkopyrit, dolomit, kalcit a ankerit. Tento región však najviac preslávil výskyt a ťažba soli a opálu, ktoré rovnako majú zastúpenie v tejto expozičnej časti. Prepojenie neživej prírody so živou predstavuje zaujímavá zbierka fosílií, odtlačkov morských organizmov, skameneného dreva a pozostatkov vyhynutých pleistocénnych cicavcov – mamutov a nosorožcov.

Organizačná jednotka v Hanušovciach nad Topľou ponúka návštevníkom päť expozícií a archeopark, ktorý je neobyčajnou a netradičnou formou prezentácie našej archeologickej minulosti. Z múzejného hľadiska je najhodnotnejšou expozícia s názvom Zabudnutý rod Dessewffy prezentovaná na prízemí barokového kaštieľa z obdobia okolo roku 1740, ktorý bol pôvodným sídlom tohto významného šľachtického rodu. Expozícia pozostáva z historickej knižnice, v ktorej sú stovky historických tlačí a rukopisov z obdobia 15. – 19. storočia. Mnohé z titulov pochádzajú z rodových knižníc Dessewffyovcov a súčasťou expozície sa stali ako jedinečná akvizícia múzea. Expozícia ďalej pozostáva z prezentácie sakrálnych predmetov vzťahujúcich sa na rod i mesto Hanušovce, z ukážok bývania v podobe spálne či orientálneho salónika.

Na túto expozíciu nadväzuje historická expozícia, v ktorej sa odrážajú predovšetkým dejiny mestečka Hanušovce nad Topľou náboženských, spoločenských, politických a vojenských podobách.

Etnografická expozícia s názvom Duch národa je inštalovaná na poschodí renesančnej budovy pri Malom kaštieli, nazvanej podľa svojho účelu Budova správcu. Na veľkom priestore je prostredníctvom ľudového odevu, remeselných nástrojov a vybavenia interiéru dedinských domov predstavený život na vidieku v pohraničí Šariša a Zemplína.

Prírodovedná expozícia inštalovaná na prízemí kaštieľa predstavuje druhohorné amonity, treťohorné morské dno, fragmenty štvrtohorných vyhynutých cicavcov, súčasnú podobu lesov a pririečnych nív a obsahuje preparáty vtákov, cicavcov a ďalších živočíchov spätých s regiónom Slanských vrchov.

Pozoruhodnou je rozhodne najnovšia expozícia múzea s názvom Svet dávnych vekov, ktorá v pivnici kaštieľa prezentuje archeologické nálezy od staršej doby kamennej až do obdobia novoveku. Expozícia vznikla ako súčasť realizácie cezhraničného projektu s poľským partnerom pod názvom Živá archeológia ako jedinečný produkt kultúrneho turizmu Karpát a návštevníkom ponúka modernú prezentáciu jedinečných archeologických nálezov z regiónu. Expozícia okrem autentických predmetov obsahuje dotykové obrazovky a aplikácie, ktoré sú zintenzívnením zážitku a sprevádzajú tradičnú formu múzejnej prezentácie.

V pôvodnom barokovom parku, ktorý je národnou kultúrnou pamiatkou a patrí ku kaštielu Dessewffyovcov, bol v roku 2014 vybudovaný Archeopark Živá archeológia. Archeopark ponúka poznanie piatich základných období praveku a včasného stredoveku prostredníctvom piatich obydlí a ich vybavenia, ako aj prostredníctvom rôznych technologických zariadení a poličok. Je netradičnou formou výchovy

Archeopark Živá archeológia

Rytierská sála, kaštieľ v Stropkove

a vzdelávania zážitkovým spôsobom. Všetky vystavené predmety sú len replikami skutočných nástrojov, preto si ich návštevníci môžu vyskúšať a umocniť tak zážitok z poznávania minulosti. Exteriérové priestory zároveň umožňujú realizáciu interaktívnych činností a rôznych podujatí pre širokú návštevnícku verejnosť.

V **kaštieli v Stropkove**, ktorý je poslednou zachovanou svetskou časťou stredovekého mestského hradu, prezentuje múzeum dlhodobú výstavu krojovaných bábik a výstavu diel stropkovského umelca Františka Veselého. V najreprezentatívnejšej časti v tzv. rytierskej sále na prízemí kaštiela sa v súčasnosti konajú krátkodobé výstavy múzea.

Okrem expozícií poskytuje múzeum ako celok svojim návštevníkom rôznorodé krátkodobé výstavy a pestrú ponuku kultúrno-spoločenských a výchovno-vzdelávacích podujatí, ktoré si získavajú čoraz väčší záujem širokej verejnosti.

VÝCHODOSLOVENSKÉ MÚZEUM V KOŠICIACH

Martin JARINKOVIČ

Abstract: *Eastern Slovak Museum in Košice.* Article presents the East Slovak Museum in Košice as one of the oldest and most important museum institutions in Slovakia. In addition to presenting a brief summary of institution's history, the author of the article focused on presenting the museum's current activities. Within the wide range of activities, author particularly concentrated on three areas: exhibition and presentation activities, scientific research activity and cooperation with partners abroad.

Key words: East Slovak Museum. Imrich Henszlmann. Collection funds. Exhibition activity. Expositions. Scientific research activity

Počiatky Východoslovenského múzea v Košiciach sú späté so všestrannou osobnosťou košického kultúrneho života – Dr. Imrichom Henszlmannom, ktorý ako prvý prišiel s myšlienkou založiť inštitúciu zaoberajúcu sa ochranou kultúrneho dedičstva mesta a jeho pamiatok. Okrem Henszlmanna mali veľkú zásluhu na vzniku predchodcu dnešného múzea v podobe Hornouhorského muzeálneho spolku v roku 1872 aj bratia Klimkovičovci a Viktor Myszkovsky spolu s ďalšími poprednými osobnosťami mesta. Vďaka ich uvedomelosti a pokrokovosti sa dnešné Východoslovenské múzeum v Košiciach radí medzi najstaršie múzejné ustanovizne na našom území.

Zakladateľská generácia múzea zanechala našej inštitúcii okrem tradície aj významný hmotný vklad v podobe historickej účelovej budovy, v ktorej bola prvá expozícia inštalovaná v roku 1903 a množstva vzácných zbierkových predmetov, ktoré

Bankovka

Hornouhorskému muzeálnemu spolku venovali významní súčasníci. Len samotný I. Henszlmann zanechal múzeu pozostalosť obsahujúcu vyše 3 000 výtvarných diel, knižnicu, korešpondenciu a rukopisy. Dary z prvého obdobia po vzniku spolku sa stali základom zbierkového fondu, ktorý sa v súčasnosti rozrástol do takmer pol milióna zbierkových predmetov.

Počas 146-ročnej histórie inštitúcie došlo k mnohým zmenám, menili sa štátne zriadenia, hranice i názvy (1876 Hornouhorské múzeum, 1899 Košické múzeum, 1909 Hornouhorské Rákociho múzeum, 1919 Štátne východoslovenské múzeum), nikdy sa však nezmenil zámer, ako aj odhodlanie ľudí zoskupených v tejto inštitúcii uchovávať kultúrne dedičstvo a pamiatky spojené s históriou Košíc.

Novodobá história múzea sa začala písať po prvej svetovej vojne. V nadväznosti na štátoprávne zmeny sa do názvu inštitúcie v roku 1919 po prvý raz dostalo adjektívum „východoslovenské“, ktoré tvorí významnú súčasť názvu múzea do dnešných čias. Riaditeľom múzea počas 20 rokov trvania prvej Československej republiky bol Dr. Josef Polák, jeden z najvýznamnejších podporovateľov umenia a kultúry medzivojnových Košíc. Vďaka Dr. Polákovi sa Štátne východoslovenské múzeum stalo jedným centier košickej moderny. K obdobiam rozkvetu Východoslovenského múzea patrí aj éra od 60. do konca 80. rokov minulého storočia, keď sa rozrástol počet personálu na historicky najvyšší počet 130 zamestnancov, pribudli do správy nové budovy a zvýšila sa aj úroveň technického vybavenia a finančného zabezpečenia. Východoslovenské múzeum v Košiciach začalo od konca 60. rokov 20. storočia vydávať svoje zborníky – *Historica Carpatica* a *Natura Carpatica* zamerané na prezentáciu najnovších výsledkov skúmania histórie, archeológie, národopisu, prírodných vied a ďalších vedných oblastí týkajúcich sa regiónu východného Slovenska.

Dom remesiel krátko po dokončení

Posledné štrukturálne zmeny väčšieho rozmeru spojené so zmenou spoločenského zriadenia a prechodom k demokracii zasiahli múzeum po roku 1989. Po pomerne ťažkom období prechodu sa však opäť podarilo naštartovať pozitívne rozvojové trendy a vďaka rôznym projektom boli vytvorené nové expozície, zrealizované rekonštrukcie historických budov a objektov i depozitárnych priestorov v Šaci. Zriaďovateľom múzea od roku 2002 je Košický samosprávny kraj. V rámci organizačnej štruktúry pôsobia dnes v múzeu tri odborné odbory: historický, umelecko-historický a prírodovedný, oddelenie centrálnej evidencie, reštaurátorsko-konzervátorské dielne, ako aj oddelenia zabezpečujúce prevádzku inštitúcie. Pracovníci odborných odborov a centrálnej evidencie spravujú dovedna 33 fondov zbierok. Východoslovenské múzeum v Košiciach dnes zamestnáva celkovo 60 zamestnancov.

Jednou z najvýraznejších a zároveň verejnou zrejme najsledovanejších oblastí aktivít múzea je výstavná a prezentačná činnosť. Naša inštitúcia sa v súčasnosti prezentuje prostredníctvom šiestich stálych expozícií. Najznámejšou z nich je nesporne Košický zlatý poklad, ktorý sa v povedomí nielen košickej verejnosti stal nerozlučne spätým s našim múzeom. Po rekonštrukcii múzejnej historickej účelovej budovy na Námestí Maratónu č. 2 je poklad od 15. septembra 2013 verejnosti znovu prístupný v špeciálne upravenom trezore formou využitia moderných inštaláčnych techník. Zaujímavým objektom umiestneným v nádvorí historickej účelovej budovy múzea je aj drevený kostolík z Kožuchovcov, ktorý bol do Košíc prevezený koncom roku 1927 a sprístupnený v roku 1928. Jednu z najväčších a najkompletnejších zbierok stredovekého umenia na Slovensku predstavuje expozícia Storočia v umení, ktorá je situovaná v historickej budove veliteľstva divízie na Hviezdoslavovej ulici č. 3. Výber z tejto zbierky prezentoval našu inštitúciu na mnohých výstavách v zahraničí (vo Francúzsku, Maďarsku, Poľsku, Česku). V tejto budove sídli aj expozícia Príroda Karpát venovaná faune a flóre nášho regiónu. S jedinečnou históriou mesta z rôznych aspektov sa návštevníci môžu oboznámiť v expozícii Košické storočia umiestnenej v objekte Miklušovej väznice a Katovho bytu. Osobnosť jedného z najvýznamnejších vodcov stavovských povstaní pripomína objekt „Rodošto“, v ktorom je umiestnený pamätný dom Františka II. Rákociho. Inštalácia expozície prešla inováciou, pričom v tomto objekte bude do konca roku 2018 v spolupráci so spoločnosťou T-systems Slovakia, s. r. o., sprístupnený pilotný projekt „Hovoriace múzeum“ zrakovo postihnutým a nevidomým osobám. Rodošto je stavebne prepojené s výnimočnou architektonickou pamiatkou Košíc, známou pod názvom Katova bašta. Tento pozostatok niekdajšej fortifikácie bol v rokoch 2012 – 2013 (v rámci projektu Otvorené zóny, ktorý tvoril súčasť projektu Košice – Európske hlavné mesto kultúry 2013) renovovaný a sprístupnený verejnosti, a to formou expozície venovanej histórii mestskej fortifikácie a palných zbraní. V rámci tohto projektu bol na pôdoryse niekdajšej budovy nanovo vystavaný Dom remesiel, ktorý slúži prezentácii výstav spätých s bohatou históriou košických cechov a prezentáciou remesielnej výroby v meste. V pláne je stavebná obnova objektu Miklušovej väznice a príprava novej expozície v tomto objekte ako aj príprava novej archeologickej a historickej expozície v historickej účelovej budove múzea.

Okrem spomenutých stálych expozícií Východoslovenské múzeum každoročne pre svojich návštevníkov pripravuje bohatú ponuku rôznych vlastných i prevzatých výstav. Pri tvorbe výstavného plánu, okrem iných kritérií, vedenie múzea nezabúda

Expozícia Košického zlatého pokladu, Nám. Maratónu mieru 2, Košice

ani na to, že múzeum v rámci verejného priestoru plní aj dôležité poslanie pamäťovej inštitúcie sprostredkujúcej verejnosti istú osvetovú funkciu. Múzejný plán preto reflektuje rôzne aktuálne historické výročia, ako bolo napríklad sté výročie vypuknutia 1. svetovej vojny či aktuálne sté výročie vzniku Československej republiky a pod. O tom, že ponuka stálych expozícií a krátkodobých výstav nachádza ohlas u verejnosti svedčí skutočnosť, že naše múzeum ročne navštívi priemerne 70 tisíc návštevníkov.

Dôležitou súčasťou aktivít múzea je vedeckovýskumná činnosť jednotlivých odborných pracovníkov podľa ich špecializácie a zamerania. Významné miesto v rámci vedecko-výskumnej činnosti s perspektívou medzinárodnej spolupráce patrí archeologickému výskumu. Múzejní archeológovia sa zúčastňujú výskumu lokality Nižná Myšľa a vedú výskum v lokalite Rankovce. O tom, že na oblasť výskumu chce múzeum klásť čoraz väčší dôraz svedčí aj skutočnosť, že naša inštitúcia v roku 2016 od Ministerstva školstva SR opätovne získala osvedčenie vykonávať vedeckú a výskumnú činnosť ako akreditované vedecko-výskumné pracovisko. Súčasťou tohto snaženia je aj úsilie o zvýšenie úrovne odborných výstupov napr. v podobe odborného zborníka *Historica Carpatica*. Pomoc pri odbornom recenzovaní zborníka je jedným z bodov zmluvy o spolupráci, ktorú Východoslovenské múzeum uzavrelo s Inštitútom histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity. Táto spolupráca má pre múzeum veľký význam, ako aj potenciál úspešného prehlbovania a rozširovania sa aj v ďalších smeroch.

Jednou z progresívne sa vyvíjajúcich oblastí činnosti múzea s ďalšou perspektívou rastu je aj spolupráca so zahraničnými partnermi. K už historicky tradičným

zahraničným partnerom našej inštitúcie patria múzeá v Maďarsku (najmä Múzeum Otta Hermana v Miškovci, Múzeum Andrása Jósu v Nyíregyháze a Rákociho múzeum Maďarského národného múzea v Sárospataku). Okrem toho sme spoluprácu a kontakty rozšírili aj v Poľsku, kde sa okrem Historického múzea mesta Krakov či Podkarpatského múzea v Krosne novým perspektívnym partnerom stalo Oblastné múzeum v Rzeszove. Východoslovenské múzeum rozširuje horizonty spolupráce v oblasti vedeckovýskumnej činnosti, výmenných stáží, ako aj výmeny výstav aj smerom na Balkán, kde bola nadviazaná plodná spolupráca z Múzeom mesta Belehrad a pracuje sa na budovaní partnerstva s Národným múzeom v Niši a Sofii. Význam a potenciál tejto spolupráce dokazuje skutočnosť, že naša výstava grafiky Albrechta Dürera prezentovaná v Belehrade sa s návštevnosťou 30 tisíc návštevníkov zaradila medzi prvých päť najvýznamnejších výstav v srbskom hlavnom meste roku 2015. Okrem rozvíjania partnerstiev na bilaterálnej báze sa naša inštitúcia zapája aj do širších multilaterálnych cezhraničných projektov. Východoslovenské múzeum v Košiciach sa ako jediná múzejná inštitúcia zo Slovenska zapojilo do projektu vytvárania špeciálnej sociálnej platformy virtuálneho múzea v európskom projekte Pluggy v rámci výzvy Horizont H 2020.

Východoslovenské múzeum predstavuje jednu z najstarších, ale aj najvýznamnejších múzejných inštitúcií na Slovensku. Najväčším uznaním pre Východoslovenské múzeum sa v poslednom čase stala výročná cena časopisu Pamiatky a múzeá v kategórii najlepšia výstava roka 2017 za výstavu o košickom rodákovi Leopoldovi Horovitzovi pod názvom *Leopold Horovitz. Stratený – nájdený*, ako aj ocenenie Múzeum roka 2017 udelené Zväzom múzeí Slovenska. Tieto ocenenia sú nielen povzbudením, ale aj záväzkom pre našu prácu aj do budúcnosti.

PRIPOMÍNAME SI

*Praha, otvorenie Národného múzea
k 100. výročiu vzniku ČSR. Foto: Jozef Jurčičin*

VÝZNAMNÝ PREDSTAVITEĽ SLOVENSKEHO ŠTUDENTSKEHO SPOLKOVÉHO HNUZIA NA HISTORICKOM ÚZEMÍ VÝCHODNÉHO SLOVENSKA V 19. STOROČÍ MICHAL HLAVÁČEK¹

(215 rokov od narodenia)

Libuša FRANKOVÁ

Profesorovi Michalovi Hlaváčkovi² patrí v moderných slovenských národných dejinách nezastupiteľné miesto v rozvíjaní a podporovaní samovzdelávacích spolkových aktivít slovenských študentov na území dnešného východného Slovenska. V kontexte samovzdelávacej činnosti študentov na stredných školách pod dohľadom profesorov a v súlade so školskými zákonmi výrazne zasiahol pred a najmä v zložitom spoločensko-politickom porevolučnom období do všestrannej prípravy slovenských študentov pre ich budúce povolanie, s dôrazom aj na ich jazykovú pripravenosť v rodnej reči, a to aj prostredníctvom rozvíjania ich jazykovej a literárnej činnosti na spolkovej pôde na levočskom evanjelickom lýceu a prešovskom evanjelickom kolégiu – dištriktuálnom osemtriednom gymnáziu. Prezentáciou slovenskej a slovanskej literárnej tvorby – poézie a prózy, ale aj vlastnej literárnej tvorby spoznávali slovenskí študenti históriu slovenského národa, jeho reč, mravy, obyčaje a tiež územie, na ktorom žil.

V období profesorského pôsobenia na levočskom evanjelickom lýceu v rokoch 1832 – 1854 využil napriek politickým intrigám, perzekúcii a šikanovaniu zo strany štátnej a cirkevnej moci skúsenosti z čias štúdií na bratislavskom evanjelickom lýceu pri organizovaní študentskej spolkovej činnosti. V Levoči založil v roku 1832 Spoločnosť česko-slovanskú so stanovami, zvolenými funkcionármi, zavedenou zápisnicou a Pamätnicou. Študenti pod jeho vedením postupne prechádzali od homiletických cvičení k cieľavedomej a systematickej samovzdelávacej činnosti v národnom duchu. Ako správca – predseda levočskej spoločnosti podporoval jazykové a literárne aktivity jej členov.

Levočské skúsenosti z rozvíjania študentskej spolkovej činnosti v predrevolučnom období preniesol profesor Hlaváček aj na prešovské evanjelické kolégium, kde pôsobil v rokoch 1854 – 1874. Na škole už v prvej polovici 19. storočia existovali

-
- 1 Príspevok je výstupom z grantového projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 18. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.
 - 2 Michal Hlaváček (17. 7. 1803, Skalica – 18. 12. 1885, Levoča). Pedagóg, národnokultúrny pracovník, organizátor študentskej spolkovej samovzdelávacej činnosti na evanjelických stredných školách. Prispel k formovaniu národno-kultúrnych študentských centier – v 30. rokoch v Bratislave, 30. – 40. rokoch v Levoči, v druhej polovici 50. a počas 60. rokov v Prešove a v rokoch 1874 – 1885 opäť v Levoči. Zásťanica myšlienok československej jednoty a slovanskej vzájomnosti. MAŤOVČÍK, Augustín, red. *Biografický lexikón Slovenska III*. Martin : Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2007, s. 458.

samovzdelávacie spolky na etnickom základe, ktoré významne zasahovali nielen do kolegiálneho, ale aj spoločensko-kultúrneho života v meste Prešov. Slovenskí študenti sa aktivizovali už od roku 1832 na pôde Slovenskej spoločnosti. V porevolučnom období došlo k oživeniu jej činnosti až po príchode profesora Hlaváčka, keď na základe rozhodnutia cirkevného dištriktu v Dobšinej v septembri 1854 prijal miesto profesora na kolegiálnom ústave náboženskej výchovy – teologickom ústave, od roku 1884 teologickej akadémii, prednášajúc od roku 1866 aj slovenskú literatúru. Rozširoval poznatky slovenských študentov o československej jednote a slovanskej vzájomnosti a poskytoval im podporu aj odbornú pomoc pri rozvíjaní spolkovej samovzdelávacej jazykovej a literárnej činnosti. Postupne sa formujúca štruktúra kolégia vytvorila v porovnaní s prvou polovicou storočia, aj na základe nariadenia č. 15 501/1868 vydaného Uhorským ministerstvom kultu a školstva o študentských samovzdelávacích spolkoch, vznikli podmienky pre rozmanitejšiu študentskú spolkovú činnosť v podobe samovzdelávacích, svojpomocných, kultúrno-výchovných, umeleckých, telovýchovných krúžkov, združení, spoločností a spolkov.

Zásluhou profesorov M. Hlaváčka a Samuela Miklera, a tiež študentov teologického kurzu, najmä Daniela Bacháta a Ondreja Dianišku, bola 13. septembra 1858 obnovená činnosť Slovenskej spoločnosti ako súkromnej Národnej slovenskej spoločnosti v Prešove. Na každoročnom prvom zasadnutí spoločnosti profesor Hlaváček, ako jej predseda, oboznamoval členov s ich vzdelávacím zameraním, kladúc dôraz najmä na vzdelávanie sa v reči, v ktorej mali neskôr „úradovať“³ a na zdokonaľovanie sa v literárnej tvorbe.

V posledných rokoch činnosti spoločnosti zdôrazňoval potrebu vzdelávania a prípravy sa jej členov, väčšinou išlo o študentov teológie, na kňazské povolanie a upevňovanie si národného vedomia. Ako predseda spoločnosti sa vyjadroval aj k spolkovej organizačnej činnosti, navrhoval zmeny v záujme jej skvalitňovania, čo nachádzalo u študentov pozitívne prijatie a realizovanie. Vo vzdelávacej činnosti študentov podporoval najmä už spomínanú ich vlastnú literárnu tvorbu, ktorú hodnotil kriticky a objektívne. Tiež ich korešpondenčné aktivity a osobné styky s predstaviteľmi slovenského národného hnutia, aj keď sám v porevolučnom období už neudržiaval kontakty s predstaviteľmi slovenského národného života kvôli postihom zo strany štátnej moci v čase levočského pedagogického pôsobenia, najmä podpory aktivít slovenskej študujúcej mládeže pri vydaní almanachu Jitřenka. Začiatkom 60. rokov nadviazali slovenskí študenti na prešovskom evanjelikom kolégiu písomné aj osobné kontakty s národnými dejateľmi v Šariši – Jonášom Záborským, Bohumilom Nosákom,⁴ Alexandrom Duchnovičom, Alexandrom Pavlovičom a ďalšími. Stretávali sa však najmä s Jonášom Záborským, pôsobiacim v tom

3 Zdôrazňovanie vzdelávania sa slovenských študentov v „československom nárečí“ vychádzalo u Hlaváčka nielen z rozhodnutia dištriktuálneho konventu, keďže išlo o bohoslužobný jazyk slovenských evanjelikov a. v., ale odrážalo sa aj v jeho konzervativizme v čase prešovského pôsobenia, ktorý ho spájal s detstvom, štúdiom a s kazateľskou aj pedagogickou činnosťou. Bibličtinu presadzoval pred slovenčinou. Štátny archív Prešov, fond EKP, inv. č. 372. Zápisnice. Od 21. 9. 1867 boli však už zápisnice Slovenskej spoločnosti, najmä na žiadosť študentov práva, písané v slovenčine.

4 Požičiavali mu napr. knihy zo spolkovej knižnice.

čase v Župčanoch, ktorý im radil, požičiaval knihy, povzbudzoval ich do národných aktivít a diskutoval s nimi o národnokultúrnych, najmä literárnych, a tiež spoločenských pomeroch v uhorskej krajine. Aktívne kontakty mali s Pavlom Dobšinským, ktorému zbierali a posielali ľudovú slovesnosť zo Šariša. Slovenskí študenti, členovia spoločnosti, vyjadrovali profesorovi Hlaváčkovi obdiv a vďaku za pomoc a podporu na každoročnom záverečnom zasadnutí. Existenčné a spoločenské problémy v Prešove nakoniec spôsobili návrat profesora Hlaváčka do Levoče, kde pôsobil do konca života. Po jeho odchode z prešovského evanjelického kolégia samovzdelávacia spoločnosť slovenských študentov zanikla.

Michal Hlaváček počas dvadsaťročného pôsobenia v Prešove sa stal svojou názorovou vyhranenosťou a tvorivým postojom k pedagogicko-výchovnej práci výraznou osobnosťou nielen na škole, ale aj v spoločenskom a cirkevnom živote mesta, a to aj za cenu, že medzi kolegami a študentmi na teologickej akadémii, ale aj na kolégiu sa často dostával pre svoje pronárodné presvedčenie, názory a činnosť do veľmi nepriaznivej situácie. Pritom jeho prácu sťažovali ťažké existenčné problémy na poste profesora a dekana teologického ústavu, súvisiace s nepravidelným poskytovaním dohodnutého platu.

Použitá literatúra:

Štátny archív Prešov, fond Evanjelické kolégium v Prešove.

MAŤOVČÍK, Augustín, red., *Biografický lexikón Slovenska III*. Martin : Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2007, s. 458.

LAZAR, Ervín. Literárny Šariš 19. storočia do vzniku Československej republiky. In *Nové obzory* 22. MICHNOVIČ, Imrich, zost. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1980, s. 116 – 140.

HLEBA, Edmund. Prešovská „Národná slovenská spoločnosť“ z 50. rokov 19. storočia. In MICHNOVIČ, Imrich, zost. *Nové obzory* 25. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, s. 227 – 229.

REPČÁK, Jozef. Knižnica slovenskej študentskej spoločnosti v Prešove. In *Východné Slovensko v dejinách slovenskej literatúry*. Martin : Matica slovenská, 1971 s. 71 – 75.

SEDLÁK, Imrich. *V čierťažiach búrok. Národno-politický, kultúrno-spoločenský a literárny integračný proces na východnom Slovensku 1848 – 1918*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 83 – 84.

NÁRODOVEC Z LIPTOVA PÔSOBIACI V BARDEJOVE KONCOM 19. STOROČIA JURAJ KELLO-PETRUŠKIN

(120 rokov od jeho úmrtia)¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Jedným z mála buditeľov pôsobiacich v regióne východného Slovenska koncom 19. storočia bol evanjelický farár, učiteľ, národno-kultúrny pracovník, básnik, cestopisec a prekladateľ, rodák z Liptova Juraj Kello-Petruškin. V Bardejove žil a pôsobil 24 rokov, kde pred 120 rokmi 5. januára 1898 zomrel. Detstvo a prvé školské roky prežil v rodnom Trnovci, neskôr pokračoval v štúdiu na gymnáziách v Kežmarku a Rožňave. Po následnom päťročnom pôsobení na učiteľskom mieste v Trnovci sa rozhodol splniť si svoj sen byť kňazom a tak od októbra 1870 študoval teológiu na univerzitách v Nemecku. Po návrate pôsobil ako učiteľ, kňaz a kultúrno-osvetový pracovník na Liptove. Krátko pred Vianocami v roku 1874 sa stal farárom slovenského zboru Evanjelickej cirkvi a. v. (ECAV) v Bardejove.

V prostredí Bardejova uplatnil Kello svoje vrodené duševné dispozície, vedomosti získané počas štúdia doma aj v zahraničí, rozvinul tu predovšetkým svoje kazateľské, rečnícke, teologicko-filozofické a esteticko-básnické schopnosti. Realizoval tu prácu tak na cirkevnom, ako aj národnom poli. Počas celého pôsobenia v tomto mestečku sa neprestával zaujímať o národné a spoločenské otázky, pričom miestne pomery a atmosféra pre takúto činnosť neboli priaznivé, pretože hospodárska a politická moc v meste bola v rukách uhorských politických síl, ktoré nepripúšťali žiadne slovenské národné či kultúrne prejavy. Pospolitý ľud v Bardejove a v okolí žil skromne, živil sa roľníctvom, bol nábožný, úslužný, pohostinný, dobrosrdečný, trpezlivý a ústupčivý, i keď z času na čas prejavil i svoju odhodlanosť a odbojnosť. Bol však na nízkom stupni národného uvedomenia a hrdosti, pretože tu pôsobila len ojedinele národne uvedomelá inteligencia, podstatná časť z nej bola odrodilá, od ľudu vzdialená a ľudu cudzia. Školstvo aj tu bolo prevažne v službách maďarizácie, na chodenie detí do školy a samovzdelávanie ľud len málo dbal.

Juraj Kello to nemal v Bardejove ľahké, hoci bol Bardejov slovenským mestom, tak neexistovali tu žiadne slovenské spolky a už vôbec nie inštitúcie. Napriek tomu rodinný a spoločenský život v Bardejove plynul Kellovi pokojne. V danej dobe požívali duchovní činitelia a učitelia rešpekt a autoritu. Žili spoločensky vyššie, pretože im duchovná dráha dávala istý sociálny status. Pôsobenie v Bardejove bolo pre Juraja Kella v porovnaní s činnosťou v národne uvedomelejšom prostredí Liptova iné, pretože národný a kultúrny vývin v Šariši prebiehal v špecifických podmienkach a odlišoval sa od vývinu na ostatnom území Slovenska. Kým do polovice 19. storočia bol Bardejov z národnostného zloženia nemecko-slovenské mesto, vplyvom

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

posilňovania maďarského národa sa z neho stávalo mesto obyvateľov troch národností Slovákov, Maďarov a Nemcov. Práve počas jeho pôsobenia v Bardejove sa tu posilnili maďarizačné tendencie a tunajšie obyvateľstvo bolo vystavené maďarizačnej politike.

Aj v bardejovskom prostredí pokračoval v publikovaní článkov v dobovej slovenskej národnej tlači, písal o živote a aktivitách obyvateľov Bardejova. Jeho príspevky boli uverejnené v Národných novinách, Národnom hlásniku a Cirkevných listoch. Dozvedáme sa z nich o Kellových názoroch a postojoch k aktuálnym otázkam doby, týkajúcich sa najmä cirkevného života a života vôbec obyvateľov Šariša. Venoval sa naďalej i literárnej tvorbe.

Záujem o šarišský ľud prejavil Kello rôznym spôsobom a pri rôznych príležitostiach. Zaujal postoj i k šarištine, na jednej strane bol proti jej zavádzaniu do škôl a nahradzovaniu slovenčiny maďarčinou v kostoloch, na druhej strane ho však šariština ako nárečie zaujala, čo prejavil jednak zbieraním šarišských piesní, prísloví, porekadiel, sám napísal báseň v tomto nárečí, ale najmä sa pričínil o prezentáciu Šarišanov na Národopisnej výstave československej v roku 1895 v Prahe.

Počas pôsobenia v Bardejove naďalej u Kellu pretrvával záujem o literatúru, ktorý sa orientoval viac na publicistiku. Spočiatku, najmä v rokoch 1874 – 1876, sa sústredil na prekladanie prác najmä poľských autorov. Niektoré preklady z tvorby slovanských autorov vznikli počas pobytu v Bardejove. Jedny z nich boli preklady poézie Š. Garczynského, ale aj A. Mickiewicza, J. Slowackého a iných. Niekoľko prekladov z poľštiny mu v roku 1876 uverejnili v časopise Orol pod pseudonymom Petruškin. Do konečnej podoby spracoval v Bardejove i cestopisné črty, vychádzajúce z poznámok spísaných počas pobytu v Nemecku. V roku 1876 odoslal Andrejovi Truchlému-Sytnianskemu prvú časť cyklu cestopisných črt Nad Baltom, kde opísal svoje zážitky zo študentskej prázdninovej cesty po severnom Nemecku, Dánsku a Švédsku. Druhý cestopis Cestopisné úryvky podpisoval pseudonymom Petruškin. Materiál k nim zbieral pravdepodobne v roku 1875, teda po návrate z Nemecka. bol o jeho ceste po Orave, Haliči a českých krajoch, uverejnené boli v časopise Orol.

Aj v Bardejove venoval pozornosť otázkam pedagogiky a výchovy detí a mládeže. Jedným z časopisov, ktorý začal na faru prichádzať bol slovenský detský časopis Priateľ dietok, do ktorého Kello zaslal niekoľko svojich beletristických prác venovaných kresťanskej výchove detí. Vyšlo mu päť príhod a hneď prvá sa viazala k jeho vtedajšiemu pôsobisku – k Bardejovu a povodni, ktorá sa stala 20 rokov pred jeho príchodom do tohto mestečka dňa 21. júna 1854. Kellove poviedky sa vyznačujú presvedčivosťou deja a vyvolávajú v čitateľovi konkrétnu predstavu o udalosti, ktorá sa skutočne stala, i keď sa na prvý pohľad zdá byť neskutočnou. Jeho próza mala aj výchovný charakter. V poslednom období svojho života prispieval najviac do evanjelického cirkevného časopisu Cirkevné listy. Ako kňaz položil akcent vo svojej činnosti na to, čo vyplývalo z tohto poslania a upriamil pozornosť na cirkevno-náboženské otázky, čo bolo preňho ako agilného slovenského vzdelanca, zaujímavé a potrebné vyjadriť sa k nim. V príspevkoch sa sústredil na široký okruh kultúrnych, politických, hospodárskych a sociálnych otázok. Mali predovšetkým cirkevno-obranný a národno-politický charakter. Vo svojich správach (Dopisy z Trnovca, Dopisy z Bardejova) informoval verejnosť o aktuálnych kultúrnych a národ-

ných udalostiach. Vynikal ako obranca slovenskej reči a jej využívania v cirkevnom živote, bránil tiež slovenský bardejovský zbor ECAV, čo si na takom exponovanom mieste vyžadovalo pevný charakter.

Kello bol dobrý nielen v teoretickej rovine, ale aj praktickej. Bol veľmi pracovitý a húževnatý človek. Okrem iného sa pričínil o to, že v šiestich filiách postavili i keď skromné školské budovy pre ECAV v Bardejove a okolí. Vzdialený a v istom zmysle aj izolovaný od centra slovenského národného života v Turčianskom sv. Martine nechcel Kello ostať celkom bokom. Písomné kontakty udržiaval s viacerými slovenskými národovcami, napr. Andrejom Halašom, Jánom Franciscim, Jozefom Škultétyom a ďalšími. Záujem o národný život Slovákov prejavil aj tým, že v roku 1896 sa rozhodol ísť s rodinou do Turčianskeho sv. Martina na matičné augustové slávnosti, ktoré na počesť svojho založenia usporadúvala Matica slovenská každoročne (okrem rokov 1873, 1875 – 1878 a 1914 – 1918), konali sa teda aj po jej zatvorení.

Počas nich sa venoval ako evanjelický kňaz cirkevnej činnosti, ktorú spájal s národno-osvetovou. Bol oddaným predovšetkým ECAV a slovenskému národu. Najviac času a síl vynaložil v náboženskom pôsobení a na poli národnej výchovy ľudu v Bardejove. Zaradil sa k tým národným pracovníkom, ktorí vykonali mnoho záslužnej práce v zanedbávanom a „opustenom“ východnom Slovensku. Stálo ho to nemálo síl rozvíjať národnú činnosť v tomto národne nevedomelom prostredí. Pre svoje otvorené a nekompromisné proslovenské vystupovanie bol aj disciplinárne vyšetrovaný a obvinený z panslavizmu.

Bol predovšetkým kňazom a národovcom. V cirkevno-náboženskej sfére sa angažoval nielen ako duchovný, ktorý sa zaujímal o svojich veriacich a kolegov, ale zamýšľal sa aj nad teoretickými otázkami viery, náboženstva, otázkami života a smrti, prostredníctvom článkov oboznamoval širšiu verejnosť so životom ECAV v Bardejove a zaujímal postoj k súdobým otázkam cirkevného života v Uhorsku. Bol zástancom náboženskej tolerancie a dobrého spolužitia veriacich rôznych konfesíí a národností.

Svoje slovenské národné cítenie nezatajoval, verejne sa k nemu hlásil, čo mu spôsobovalo problémy a viedlo k sledovaniu jeho osoby. Zaujímal sa o šarišský ľud, jeho sociálne rozpoloženie a najmä jeho múdrosť, vyjadrenú v prísloviach a porekadlách. Zozbieral 152 šarišských porekadiel z Bardejova a okolia a zaslal ich v pôvodnom znení na publikovanie v Slovenských pohľadoch a v práci A. P. Záturreckého Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky.

Svoje pedagogické skúsenosti z Bardejova vyrozprával v niekoľkých poviedkach, ktoré vyšli v Priateľovi dietok v roku 1887. Prejavil v nich svoj postoj k deťom a to aj v praxi okrem iného tiež tým, že nacvičoval s nimi náboženské piesne, s ktorými sa potom prezentovali na sviatočnejších podujatiach.

Použitá literatúra:

JURČIŠINOVÁ, Nadežda. *Juraj Kello-Petruškin na Šariši*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2017. 192 s. ISBN 978-80-555-1884-8.

KOSTOLNÝ, Andrej. *Poštúrovský básnik Petruškin*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1946.

- Dejiny Bardejova*. Zost. KOKULA, Andrej – LUKÁČ, Andrej – TAJTÁK, Ladislav. Bardejov : Východoslovenské vydavateľstvo, n. p., Košice pre Šarišské múzeum v Bardejove, 1975.
- FECSKOVÁ, Silvia. K 95. výročiu úmrtia Juraja Kellu-Petruškina. Neprávom zabudnutý. In *Spravodajca Bardejov*, roč. 23, 1993, č. 1, s. 29.
- SEDLÁK, Imrich. *V čierťaziach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001. ISBN 80-7090-593-X
- DAMANKOŠ, Marián. Nemeckí evanjelici seniorátu šiestich slobodných kráľovských miest v období 1781 – 1918. In *Historia ecclesiastica – časopis pre dejiny cirkví a náboženstiev v Strednej Európe*, roč. 1, 2010, č. 1 – 2, s. 97 – 153.
- RAMPÁK, Zoltán. Dr. Andrej Kostolný. Poštúrovský básnik Petruškin. In *Literárno-historický zborník*, roč. 2 – 3, 1945/1946, č. 3 – 4, s. 202 – 204.
- PALLOVÁ, Viera. Andrej Kostolný, Poštúrovský básnik Petruškin. In *Litteraria historica slovacica*. 1 – 2, 1946 – 1947. Bratislava : SAVU, 1947, s. 274.

PRVÁ SVETOVÁ VOJNA A JEJ KONIEC V ROKU 1918 V KRONIKÁCH VYBRANÝCH VÝCHODOSLOVENSKÝCH OBCÍ¹

Lukáš HEDMEG

Rok 2018 so sebou priniesol hneď niekoľko okrúhlych výročí. Jedným z bezpochyby najvýznamnejších bolo 100. výročie ukončenia prvej svetovej vojny, ktoré sme si pripomenuli 11. novembra. Do dnešných dní túto vojnu zaraďujeme medzi vôbec najničivejšie konflikty v dejinách ľudstva. Za štyri roky svojho trvania (28. 7. 1914 – 11. 11. 1918) si vyžiadala takmer desať miliónov obetí, viac než 20 miliónov ranených a obrovské materiálne škody. Medzi národy, ktoré sa do vojny zapojili patrili aj Slováci, ktorí v nej bojovali pod zástavou Rakúsko-Uhorska a vojenského zoskupenia krajín dnes známych ako Centrálna mocnosť či Trojspolok.

Prvá svetová vojna mala dramatický dopad na životy desiatok miliónov ľudí. Svedectvá o tom nám poskytujú primárne archívne dokumenty či výpovede pamätníkov. Zaujímavým a pomerne málo využívaným prameňom sú však záznamy v obecných kronikách. Tie ponúkajú parciálny pohľad na dané udalosti očami konkrétneho kronikára. Hoci je možné namietť, že informácie nachádzajúce sa v týchto kronikách môžu byť vo vysokej miere subjektívne a teda aj nepresné, zastávame názor, že obecné kroniky stále môžu byť cenným doplňujúcim zdrojom informácií.

Prvá svetová vojna a jej koniec v roku 1918 boli v rámci územia dnešného východného Slovenska zachytená v kronikách viacerých východoslovenských obcí. Tieto pamätné knihy však zväčša nedokumentujú celý priebeh vojnových udalostí, ale majú tendenciu sa zameriavať na konkrétne epizódy, v ktorých sa vojna priamo dotkla danej obce a jej obyvateľov. Záznamy samotné sú rôznej výpovednej hodnoty či stupňa expresívnosti. Asi najčastejším zápiskom o prvej svetovej vojne v týchto kronikách je oznámenie o jej vypuknutí. Správa o blížiacej sa vojne prišla do východoslovenských obcí už 26. júla 1914, keď bola vyhlásená čiastočná a neskôr, 31. júla úplná mobilizácia. Správy o nej sa objavujú hneď vo viacerých obecných kronikách. Pamätná kniha obce Hažín napr. spomína, ako bola nad ráno 1. augusta 1914 celá obec zobudená bubnovaním, ktoré povolávalo vojakov do zbrane. Vypuknutie vojny zastihlo obyvateľstvo mnohých obcí nepripravené. Uvalenie štátnych a obecných doplnkových daní často spôsobilo hlad a chudobu, tak ako to dosvedčuje aj napr. kronika obce Lodomirová. Dôsledky vojny na seba ale nenechali dlho čakať. Už v septembri 1914 bolo napr. Humenné podľa mestskej kroniky zamorené ustupujúcim vojskom, ktoré so sebou prinieslo rôzne choroby ako napr. cholera, ktorá si vyžiadala mnoho obetí medzi vojakmi, ako aj obyvateľstvom. Kvôli tomu boli školy v meste premenené na lazarety, ktoré však kapacitne nepostačovali a tak chorí ležali pod holým nebom a často umierali bez dostatočného lekárskeho ošetrovania.

Ďalšou, často sa v kronikách objavujúcou epizódou je ruská ofenzíva, ktorá sa začala na jar 1915. Sledovať ju môžeme napr. na stránkach zborovskej kroniky. Do-

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periferie*.

zvedáme sa, že k stretu medzi rakúsko-uhorským a ruským vojskom došlo v obci 25. marca. Miestni obyvatelia sa museli urýchlene vysťahovať zo svojich domov, ktoré rakúsko-uhorskí vojaci hneď aj zapalovali. Zborov už za paľby kanónov opúšťali podľa svedectiev celé karavány, ktoré smerovali buď do Bardejova či Stebníckej Huty. Škody spôsobené rakúsko-uhorskou a ruskou delostreľbou boli obrovské. Poškodený bol miestny kostol sv. Margity, fara a nová škola. Niektoré domy boli úplne zrovnané so zemou. Prichádzajúce ruské vojská však boli neraz obyvateľmi východoslovenských obcí vítané. Napr. v kronike obce Ladomirová sa spomína, ako ustupujúce maďarské vojská strašili domáce obyvateľstvo príchodom ruských vojsk, ktoré ich údajne pobijú a povešajú. Ruskí vojaci však podľa záznamov hladujúcim dedinčanom poskytli cukor a chlieb.

Výrazná časť svedectiev v obecných kronikách sa zameriavala na koniec vojny a založenie prvej ČSR. Z kroniky obce Havaj sa napr. dozvedáme o radosti dedinského obyvateľstva z ukončenia krvavého konfliktu a založenia nového, spoločného demokratického štátu Čechov a Slovákov. Proces prebratia územia novým štátnym zriadením a ustanovenie stálej prítomnosti úradnej moci však pochopiteľne nebol okamžitý. Takáto situácia nastala aj v obci Giraltovce. Miestna pamätná kniha uvádza, že dňa 28. októbra 1918, teda v deň vyhlásenia ČSR stále v obci fungoval uhorský štátny aparát a nebolo tu badať žiadne výraznejšie zmeny. Tie sa začali objavovať až začiatkom januára 1919, keď miestna správa prešla pod nový štátny aparát.

Značné materiálne škody spôsobené bojmi na území dnešného Slovenska ťažko zasiahli mnohé obce. Evakuované obyvateľstvo pri návrate neraz nachádzalo svoje obce a majetky poškodené či zničené. Kronikár mesta Humenné Alexander Lörincz zaznamenal, že po návrate obyvateľstva bolo mesto vo veľmi zlom stave. Časť budov zhorela, ulice boli rozryté paľbou z kanónov a domy poškodené nábojmi z pušiek. V meste sa stále nachádzalo veľké množstvo zanechanej vojenskej výzbroje, ako aj zranení ruskí vojaci. Zaujímavosťou je aj Lörinczove zhodnotenie vojnovej propagandy ku jej koncu. Poznamenal, že o udalostiach z rokov 1917 a 1918 nebolo domáce obyvateľstvo vôbec informované. Existujúce periodiká údajne prinášali na svojich stránkach len správy o víťazstvách spolkových vojsk.

Použitá literatúra:

Pamätná kniha I. Zborov. Obecný úrad Zborov.

Štátny archív Prešov, pobočka Humenné. *Pamätná kniha obce Hažín.*

Štátny archív Prešov, pobočka Humenné. *Pamätná kniha veľobce Humenné.*

Štátny archív Prešov, pobočka Bardejov, fond Zbierka kroník. *Pamätná kniha obce Giraltovce.*

Kronika obce Havaj. Obecný úrad Havaj.

Kronika obce Ladomirová. Obecný úrad Ladomirová.

KOVÁČ, Dušan. *Dejiny Slovenska.* Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1998. 401 s.

KRPELEC, Bartolomej. *Bardejov a jeho okolie dávno a dnes.* Bardejov : Miestny odbor Matice slovenskej, 1935. 392 s.

SLEPCOV, Igor. K problematike 1. svetovej vojny na východnom Slovensku v rokoch 1914 – 1915. In *Historie a vojenství*, roč. 42, 1993, č. 3, s. 55 – 78.

VÝCHODNÉ SLOVENSKO V ČASE VYHLÁSENIA ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY¹

Peter KOVAL

Región východného Slovenska patril pred prvou svetovou vojnou medzi hospodársko-sociálne zaostané časti habsburskej monarchie a v dôsledku dezintegračnej politiky maďarských vládnych kruhov bol národne a politicky izolovaný od ostatného Slovenska. Na konci vojny, keď myšlienka spoločného štátu Čechov a Slovákov hlbšie prenikala do vedomia aj na východe krajiny, maďarské a promaďarské kruhy zintenzívnili odnáródňovaciu činnosť, pričom využívali rôzne formy propagandy, napr. agitáciu prostredníctvom regionálnej tlače (Eperjesi Lapok).

Koniec októbra 1918 bol na tomto periférnom geografickom území dosť hektický. Martinská Slovenská národná rada (SNR) sa síce ako najvyšší politický orgán prihlásila k ČSR a vyzvala k zakladaniu jej miestnych orgánov, no ich vznik a činnosť brzdili maďarské orgány. Dňa 31. októbra 1918 Maďarská národná rada v Budapešti oznámila všetkým župným orgánom, mestským zastupiteľstvám, služobným úradom i vojenským posádkam svoje založenie a prevzatie moci. Aj ona vyzývala k spoločnému postupu. Pomalý posun oslobodzovacieho česko-slovenského vojska poskytol podmienky na upevnenie Károlyho budapeštianskej vlády.

Multietnickosť územia východného Slovenska pridala na neprehľadnosti situácie. Na etnickom princípe tu vznikli štyri národné rady. Z toho slovenská a rusínska, teda zástupkyne slovanských národov, sa priklonili k československej štátnosti. Maďarská a nemecká národná rada stáli na pozíciách udržania štátneho zväzku vo „vynovenom“ Maďarsku.

Verejný poriadok v mestách a dedinách udržiavali silové zložky. Všade, kde sa prejavoval odpor voči starému režimu či náznaky národného prebúdzania, mali možnosť zasiahnuť. Asi najznámejším a zároveň najbrutálnejším incidentom bola tzv. prešovská vojenská vzbura v noci z 31. októbra na 1. novembra. Vojaci 67. pešieho pluku prejavovali svoju radosť z konca vojny svojším spôsobom. Po oznámení možnosti opustenia jednotky sa časť z nich rozhodla osláviť to v miestnych pohostinstvách. Vo večerných hodinách sa podgurážení vojaci pustili do vyrabovania vojenských skladov šatstva, potravín a 105 obchodov na Hlavnej ulici v Prešove. Niekoľko priamych fyzických stretov, ku ktorým došlo na viacerých miestach v meste, naznačovalo, že táto vojenská vzbura nevznikla z nacionálnych pohnútok, ale bola živelné namierená skôr proti predstaviteľom úradnej moci, notárom, obchodníkom a krčmárom, ktorých obviňovali zo sociálneho útlaku obyvateľstva v čase vojny. Najhoršiemu trestu neušlo 41 vojakov a dvaja civili, zapojení do vykrádania obchodov. Ich hromadná poprava sa konala v priestore medzi rímskokatolíckym kostolom sv. Mikuláša a evanjelickým chrámom sv. Trojice na prešovskom námestí. Aj tento nekompromisný exekutívny čin predstaviteľov starého režimu bol pre slovenské obyvateľstvo mesta a okolia dôkazom, že od Uhorska, akokoľvek

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

zreformovaného, nemôžu Slováci čakať zásadné zmeny k lepšiemu. K revolučným incidentom, našťastie bez takého hrozného konca, dochádzalo potom vo viacerých mestách a dedinách východného Slovenska. Vojaci vracajúci sa z frontu a miestni obyvatelia namierili svoju pomstu za sociálny útlak v priebehu vojny voči tým, ktorí vedeli z vojny vyťažiť najviac.

Aj v priebehu novembra stále zostávali na východnom Slovensku administratívne a mocenské prostriedky vlády v rukách maďarských orgánov, ktoré ich zneužívali na propagačné akcie a dezinformačnú kampaň. Tam, kde sa vytvorili pre československú myšlienku vhodné podmienky, sa obyvateľstvo hlásilo k SNR a zakladalo aj jej orgány. Známe sú listy adresované SNR do Turčianskeho sv. Martina z viacerých východoslovenských obcí (napr. Chmiňany, Čelovce, Giraltovece), v ktorých pisatelia jednoznačne vyjadrovali vôľu pričleniť územie východného Slovenska k ČSR. Tento príklon slovenského obyvateľstva k novému štátu prekvapil maďarské kruhy, presvedčené, že majú politickú i národnostnú otázku pevne vo svojich rukách.

Posledným pokusom o záchranu územia východného Slovenska zo strany maďarských orgánov bola podpora Slovenskej ľudovej republiky. Išlo o iniciatívu prouhorsky zmýšľajúcich reprezentantov starého režimu, na čele ktorých vystupoval prešovský župný archivár Viktor Dvortsák. Zástupcov martinskej SNR považovali za obyčajných samozvancov a presadzovali ideológiu tzv. slovjactva. Tvrdili, že „Slovjaci“ tvoria osobitnú etnickú skupinu, úplne rozdielnu od Slovákov v západných častiach. Svoje teórie propagovali aj prostredníctvom, v šarišskom dialekte vydávaných, novín Naša zastava. Maďarská vláda podporila vznik Slovenskej ľudovej republiky 11. decembra 1918 v Košiciach. V tom čase už išlo len o politickú frašku, ktorá nemala nádej na zmenu pomerov na východe našej krajiny. Slovenskí miestni predstavitelia protestovali proti tomuto aktu. Asi najrozhodnejšie Slovenská národná rada v Solivare pri Prešove. Na zhromaždení, 15. decembra 1918 v Solivare, organizovanom touto organizačnou zložkou za účasti asi tisícky ľudí z celého regiónu, sa prijala rezolúcia, vyhlasujúca o. i.: *„My zástupcovia z rôznych obcí Šarišskej, Zemplínskej, Abovskej stolice jednohlasne vyhlasujeme, že s tými páňmi, ktorí v Košiciach vyhlasujú samostatnú republiku nesúhlasíme a neuznávame ich za našich zástupcov.“*

Prouhorské aktivity so starým režimom spätých predstaviteľov nemali šance na úspech aj z toho dôvodu, že v tom čase bolo územie východného Slovenska obsadené česko-slovenským vojskom a legionármi. Tieto silové zložky spôsobili, že starý uhorský režim reprezentovaný maďarským správnym aparátom strácal pôdu pod nohami a začalo sa s nastoľovaním československej moci a administratívy. Dňa 24. decembra 1918 menoval minister s plnou mocou pre správu Slovenska na čelo Šarišskej župy dr. Pavla Fábryho. Ten sa ujal svojej funkcie 11. januára 1919 a tento deň znamenal začiatok premien v prospech ČSR, na krátky čas prerušený vznikom a pôsobením Slovenskej republiky rád v júni 1919.

Na východnom Slovensku sa v čase vzniku ČSR naplno stretli záujmy slovenského ľudu s cieľmi maďarskej vlády, usilujúcej sa zachovať integritu Uhorska. Napriek nepriaznivým hospodársko-sociálnym a hlavne politicko-národným podmienkam sa na tomto geografickom perifériu presadila orientácia na SNR a novovytvorenú ČSR.

Použitá literatúra:

Slovenský východ, roč. 1, 1919

Šariš, roč. 9, 1938

Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919). Ed. Marcela Domenová. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2012. 469 s.

SEDLÁK, Imrich. *Svitanie na východe. Národno-politické, kultúrno-spoločenské a literárne integračné procesy na východnom Slovensku 1918 – 1945*. Martin : Matica slovenská, 2008. 366 s.

ŠVORC, Peter a kol. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2012. 251 s.

TAJTÁK, Ladislav. *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku roku 1918*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1972. 159 s.

TAJTÁK, Ladislav. *Východné Slovensko v roku 1918*. In *Prvá svetová vojna a východné Slovensko*. Eds. Martin Drobňák, Viktor Szabó. Humenné : Klub vojenskej histórie Beskydy, 2014, s. 106 – 109.

TAJTÁK, Ladislav. *Vznik Československa a východné Slovensko*. Prešov : Metodické centrum v Prešove, 1992. 32 s.

ŠARIŠSKÉ NOVINY (1928) – HANBA SLOVENSKEJ ŽURNALISTIKY NA PERIFÉRII SLOVENSKA¹

Ján DŽUJKO

Po roku 1918 došlo k rozvoju slovenského novinárstva, čo dokumentoval predovšetkým kvantitatívny nárast počtu po slovensky vydávaných periodík. Nie všetky však boli úspešné a po krátkej existencii zanikli.

Šarišské noviny začali vychádzať 11. februára 1928 v Prešove s podtitulom *Nepolitický týždenník*. Tlačili sa na 4 – 6 stranách v Kníhtlačiarni Kahn-Pannonia, neskôr v Kníhtlačiarni Sv. Mikuláša v Prešove. Cena periodika bola 50 halierov. Predplatené na celý rok činilo 24 Kč. Písané boli v slovenskom jazyku. Hlavným iniciátorom, vydavateľom a majiteľom novín bol Vojtech Marenčin. V týždenníku sa sformovali rubriky: *Aktuálne otázky*, *Besednica*, *Hádanky*, *Chýrnik*, *Myšlienky*, *Na pamätnú dosku dr. Duchoňa*, *Na zloby týždňa*, *Najnovšie zprávy*, *Šport*, *Výňatky*, *Žart a pravda*. Na poslednej strane časopisu sa nachádzal *Prešovský oznamovateľ*, obsahujúci reklamu a inzerciu. Cieľom Šarišských novín bolo prispieť k zlepšeniu hospodárskej a sociálnej situácie obyvateľov Šariša. Zároveň požiadali východoslovenskú inteligenciu, aby ich podporovali svojim odoberaním či posielaním príspevkov na publikovanie.

Stránky periodika boli zaplnené veľmi skromným obsahom. Šarišské noviny sa snažili chrániť práva roľníkov a propagovať politiku a program Republikánskej strany zemedelského a maloroľníckeho ľudu. Dominantný priestor však venovali Alexandrovi Duchoňovi a jeho týždenníku *Východný Slovák*. Podľa mnohých príspevkov publikovaných v časopise to vyznievalo tak, akoby vznikol len kvôli tomu, aby uverejňoval príspevky namierené proti A. Duchoňovi. Vzájomné rozpory mali odozvu aj na stránkach *Východného Slováka*, jeho redakcia sa však neznížila na takú úroveň, akú mali Šarišské noviny a na ich útoky reagovala len sporadicky a krátko. Šarišské noviny vyčítali A. Duchoňovi predovšetkým to, že patril medzi majetnejších občanov mesta. Mal niekoľko domov, automobil, vlastné periodikum, jeho dcéra študovala v zahraničí a pod. Prekážalo im tiež to, že sa uchádzal o rôzne politické a verejné funkcie v rámci mesta i celého regiónu. Negatívnejšie vyznievali príspevky, v ktorých autori útočili na A. Duchoňa spôsobom, nemajúcim v slovenskej východoslovenskej tlači medzivojnového obdobia obdobu: „*Ked' v jeho rodine zjavila sa choroba, zastavoval šperky v zastavárni. ...Všetko pobral a berie čert, len Duchoň tľstne a bohatne ďalej.*“² Adresovali mu aj niekoľko otázok v rubrikách *Aktuálne otázky* a *Na pamätnú dosku dr. Duchoňa*: „*Či je pravda, že pred pánom Dr. Duchoňom najmilší sú ľudia: Marenčin, Babylonský a Kubičko?, Kto je najväčší skupáň v Prešove?, Kto bohatý, ten je už múdry, pekný, charakterný, šikovný, dobrý?*“³ Prirodzene, na príspevky takéhoto druhu reagovala aj redakcia *Východného Slováka*, ako aj samotný A. Duchoň.

-
- 1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.
 - 2 *Dolu s maskou!* In *Šarišské noviny*, roč. 1, 24. 3. 1928, č. 7, s. 1.
 - 3 *Aktuálne otázky*. In *Šarišské noviny*, roč. 1, 24. 3. 1928, č. 7, s. 3; *Na pamätnú dosku Dr. Duchoňa*. In *Šarišské noviny*, roč. 1, 24. 3. 1928, č. 7, s. 3.

V jednom zo svojich príspevkov napísal: „*Mýlia sa však p. majiteľ a jeho záhadní protektori, keď si myslia, že budem s nimi debatovať a v novinách reagovať na ich sprosté útoky len k vôli reklamy ich plátku: k tomu nech si volia sebarovných kadejakých vypovedaných tajomníkov bez existencie a povolanía. Voči takýmto osobám si človek najde aj iné zadosťučinenie, než pred verejnosťou sa hádať.*“⁴ Popri tom došlo aj k žalobám a súdnym sporom medzi oboma majiteľmi týchto periodík.

Vzájomné konflikty pravdepodobne pramenili z dôvodov, že v danom období boli časopisy jedinými po slovensky písanými politickými týždenníkmi v Prešove, pričom Šarišské noviny, ako novovzniknuté periodikum, si ešte len hľadali svoje miesto. Okrem toho obe periodiká obhajovali politický program inej politickej strany. Šarišské noviny však svojim primitívnejším obsahom a jedinou ústrednou témou, ktorou bol práve A. Duchoň, nedokázali osloviť dlhodobejšie prešovskú verejnosť. Noviny odsúdila aj miestna pobočka Matice slovenskej, a to tým spôsobom, že sa nenachádzali v jej čitárni.

Šarišské noviny boli jedným z mnohých pokusov vydávať slovenské noviny na periférii krajiny. Napriek tomu, že sa stali tlačovým orgánom Republikánskej strany zemedelského a maloroľníckeho ľudu, ich existencia bola krátka. Dôvody boli rôzne. Predovšetkým chýbala podpora samotnej strany, chudobný obsah periodika, nedostatok prispievateľov, v neposlednom rade vzájomný konflikt ich majiteľa a vydavateľa Vojtecha Marenčina s A. Duchoňom, členom Československej národnodemokratickej strany, majiteľom konkurenčného prešovského periodika *Východný Slovák*. Cieľ, ktorý si redakcia stanovila v prvom čísle, sa tak týždenníku nepodarilo naplniť. Z obsahovej stránky sa totiž v enormnej miere zaoberali A. Duchoňom, resp. snažili sa ho v očiach prešovskej verejnosti zdiskreditovať, často formou príspevkov s nízkou úrovňou. Napokon vysokú mienku o tomto týždenníku nemalo ani *Policajné komisárstvo v Prešove*. V apríli 1928 práve na základe sťažnosti A. Duchoňa odporúčalo Župnému úradu v Košiciach zastaviť vydávanie novín, pretože: „*Šarišské noviny sú len haňbou slovenskej žurnalistiky a priečia sa lepšiemu vkusu, každého statočného Šarišana.*“⁵

Použitá literatúra:

Štátny archív v Košiciach, fond Košická župa 1923 – 1928

Šarišské noviny 1928

Východný Slovák 1928

DŽUJKO, Ján. Prehľad po slovensky písaných novín a časopisov vychádzajúcich na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1938. In *Annales historici presovienses*, 2008, č. 8, s. 138 – 154. ISSN 1336-7528.

KIPSOVÁ, Mária a kol. *Bibliografia slovenských inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin : Matica slovenská, 1968. 1074 s.

4 Dr. DUCHOŇ. Šarišským novinám a ich zákulisným protektorom. In *Východný Slovák*, roč. 7, 1928, č. 12, s. 2.

5 Štátny archív Košice, fond Košická župa 1923 – 1928, č. krab. 247, Dr. Duchoň Alexander, sťažnosť na Šarišské noviny.

PRED OSEMDESIATIMI ROKMI ZANIKLA SEDLIACKA JAZDA¹

Patrik DERFIŇÁK

V období tesne pred druhou svetovou vojnou došlo k zásadným zmenám nielen v politickej či hospodárskej oblasti, ale výraznou premenou prechádzala tiež spoločenská a kultúrna oblasť. Množstvo organizácií, ktoré v priebehu 20. a 30. rokov 20. storočia získali svoje stabilné postavenie medzi obyvateľstvom, postupne z politických dôvodov muselo ukončiť svoju činnosť. Jednou z nich bola tiež Sedliacka jazda. O tom, že išlo o významnú organizáciu svedčí okrem iného skutočnosť, že informácie o nej, i keď v nevyhnutnej dobovej interpretácii, prináša tiež Encyklopédia Slovenska vydaná v 80. rokoch minulého storočia. V nej je charakterizovaná ako reakčná výberová organizácia, ktorej členskú základňu tvorili na vidieku predovšetkým kulacké živly, v mestách zasa funkcionári agrárnej strany a konzervatívna inteligencia.²

Faktom zostáva, že išlo o občiansku polovojenskú organizáciu agrárnej strany, ktorá vznikla z dvoch pôvodne samostatných zložiek. Konkrétne išlo o Ríšsku jednotu republikánskeho dorastu a Sedliacke jazdecké bandériá. Už ako celoštátna organizácia, ktorej počiatky sa datujú do prvej polovice 20. rokov 20. storočia (1924), začala pracovať s jedným ústredím vytvoreným na prvom spoločnom pražskom zjazde 3. júla 1926. Prvým starostom sa stal poslanec B. Bradáč. Za slovenskú stranu ako miestostarostovia v jej štruktúrach aktívne pracovali J. Ursíny a J. Duchaj.

Sedliacka jazda bola brannou organizáciou, ktorá mala vo svojich radoch spojiť široké vrstvy mládeže predovšetkým z vidieckeho prostredia. Základným a charakteristickým prejavom Sedliackej jazdy sa stala podpora chovu koní, jazdeckta, vozatajstva a vo všeobecnosti jazdy na koni. Táto športová aktivita sa neskôr rozšírila aj o cvičenie v streľbe a šerme. Ďalším výsledkom pravidelne pripravovaných telovýchovných aktivít sa malo stať zvýšenie súdržnosti, disciplíny a poriadku medzi členmi. Tie mohlo podporiť aj budovanie jasnej organizačnej štruktúry, zavedenie používania uniforiem, vlajky a celkovo užšej spolupráce s armádou. Oficiálnym programovým heslom sa stal slogan „Sedliacky jazdec na sedliackom koni“. Nemenej dôležitým aspektom z pohľadu zakladateľov tejto organizácie i samotnej agrárnej strany sa stala tiež ochrana záujmov roľníckeho stavu ako celku a tiež pripravenosť fyzicky zdatných mladých mužov pri prípadnej obrane štátu.

V období prvej ČSR táto organizácia mala pôvodne okrem mobilizácie voľičskej základne predstavovať protiváhu ďalším branným organizáciám, ktoré pracovali pod patronátom iných politických strán, najmä ľudáckej Rodobraný. V priebehu 30. rokov sa však pod tlakom politických a spoločenských zmien v krajine i vo svete po-

1 Text vznikol ako súčasť riešenia grantového projektu APVV – 15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

2 *Encyklopédia Slovenska*. Zv. 5. Red. Jozef Vladár. Bratislava : VEDA – Slovenská akadémia vied, 1981, s. 209.

stupne zvyšoval dôraz na aktivity spojené s brannou výchovou.³ Najmä rok 1934 bol pre Sedliacku jazdu dôležitý z viacerých hľadísk. V prvom rade sa ešte zvýraznila spolupráca s armádou. Vo vzájomnej komunikácii začali členovia používať vojenskú terminológiu i členenie na družstvá, čaty a eskadry, povelovú techniku či pozdravy. S týmto aspektom bola spojená aj ďalšia z podmienok pre vstup do Sedliackej jazdy a to členstvo v niektorej z miestnych organizácií Sokola, resp. Národnej streleckej jednoty, ktorá patrila do Československého národného zväzu streleckého. Rovnako sa objavili snahy rozšíriť možnosti zapojenia nových členov, ktorí sa nemohli priamo venovať jazde na koni, keďže kúpa a chov predstavovali i v tomto období pomerne náročnú záležitosť. Výsledkom tejto aktivity sa stalo napríklad založenie viacerých nových zložiek, napr. cyklistických odborov. Tie okrem rozšírenia možností ďalšieho využitia týchto polovojenských branných oddielov umožňovali tiež zapojenie sa do činnosti tejto organizácie aj ľuďom z mestského prostredia.

Napriek tomu, že sa vedenie Sedliackej jazdy pri budovaní svojej členskej základne zameriavalo na veľmi početnú skupinu obyvateľstva ČSR, nepodceňovalo intenzívnu propagáciu. Pri príprave svojich aktivít, podujatí či stretnutí si udržiavali úzke spojenie predovšetkým s agrárnou stranou, pričom sa tak opierala aj o jej tlačové orgány. Články, správy či rozsiahlejšie propagačné texty týkajúce sa činnosti tejto organizácie na Slovensku sa tak objavovali napríklad v novinách *Mladý roľník*, dvojtyždenníku *Zem* alebo odbornom časopise *Chovateľ jazdec*.

Sedliacka jazda mala z hľadiska počtu členov už od svojho vzniku silnejšie zastúpenie v českej časti republiky. Aj na Slovensku však jej predstavitelia postupne vytvorili sieť okresných organizácií. V roku 1932 ich v slovenských mestách a obciach evidovali štrnásť. O šesť rokov neskôr už existovalo celkovo 52 okresných organizácií. V Sabinove sa napríklad prvé valné zhromaždenie Sedliackej jazdy uskutočnilo 18. februára 1934, v priestoroch miestnej pobočky Roľníckej vzájomnej pokladnice. Z vedenia pricestoval tajomník Sedliackej jazdy Javúrek, ktorý spolu s kapitánom Jiříkom a zástupcami Štátnej roľníckej školy v Sabinove vyzdvihol význam tejto organizácie nielen pre chovateľstvo či poľnohospodárstvo, ale i pre národné cítenie obyvateľstva. Ako uviedli: *„Je to jeden z najkrajších športov pre tých, ktorí majú k dispozícii kone. Jazda na koni je veľmi zdravá pre celý organizmus a hlavne pre pľúca a srdce. Jazdec sa naučí odvahe, cvičí sa v bystrosti a duchapritomnosti. Naučí sa jemne zaobchádzať s koňom a správne posudzovať jeho výkonnosť.“*⁴

Ďalší rozvoj Sedliackej jazdy sa skončil v polovici roku 1938, v období zvýšeného úsilia najmä predstaviteľov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Ich cieľom bolo eliminovať všetky konkurenčné polovojenské, resp. telovýchovné organizácie, osobitne tie pôsobiace na celoštátnej úrovni. To sa im v konečnom dôsledku vládnymi nariadeniami vydanými v priebehu októbra a decembra roku 1938 aj podarilo.

3 V samotnom Prešove vzniklo v tom čase dôležité centrum rozvoja telesnej a brannej výchovy. Jej významným reprezentantom, ktorý sa stal najmä v druhej polovici 30. rokov 20. storočia známym v rámci celého Československa bol stredoškolský profesor František Trnka. Bližšie napríklad DERFIŇÁK, Patrik. Nadšený prešovský športovec. In *Človek, telesná kultúra, šport a starostlivosť o zdravie v kontexte dejín*. Ed. Marcela Domenová. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2014. s. 51 – 63.

4 Sedliacka jazda okresu Sabinova. In *Šariš*, roč. 5, 1934, č. 13, s. 5.

Začiatkom decembra tak musela s okamžitou platnosťou ukončiť svoju činnosť aj Sedliacka jazda, pričom jej majetok prevzali predovšetkým zástupcovia Hlinkovej gardy.

Použitá literatúra:

Sedliacka jazda okresu Sabinova. In *Šariš*, roč. 5, 1934, č. 13, s. 5.

ČAPLOVIČ, Miloslav. *Branné organizácie v Československu 1918 – 1939 (So zreteľom na Slovensko)*. Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 2001. ISBN 80-88842-51-4.

Encyklopédia Slovenska. Zv. 5. Red. Jozef Vladár. Bratislava : VEDA – Slovenská akadémia vied, 1981.

ZUBEREC, Vladimír. Sedliacke jazdy v duchu hesla: Správny jazdec na správnom koni. In *Historická revue*, roč. 5, 1994, č. 2, s. 14 – 15.

PREŠOV V OSUDOVÝCH DŇOCH ROKU 1938¹

Peter KOVAL

Rok 1938 predstavoval výrazný historický medzník vo svetových, európskych a rovnako tiež v regionálnych dejinách Slovenska. Napätá medzinárodno-politická situácia sa stupňovala zo dňa na deň aj vinou vedenia politiky appeasementu zo strany predstaviteľov Veľkej Británie a Francúzska.

Septembrové dni, končiace prijatím Mníchovského diktátu, boli pre obyvateľov mesta Prešov veľmi hektické a začali výraznú premenu v charaktere mesta, keď sa z pomerne periférneho postavenia v priebehu niekoľkých týždňov stalo centrom slovenského východu. Výrazne do života Prešovčanov zasiahlo vyhlásenie všeobecnej mobilizácie 23. septembra 1938. Mesto bolo podľa dobových svedectiev na druhý deň zaplavené do desaťtisíc prichádzajúcimi vojakmi. Medzi obyvateľmi mesta nastal strach z možného vojenského konfliktu, a tak sa začalo s prirodzeným hromadným nakupovaním potravín a šatstva. Vytvorená zásobovacia komisia zariadila obmedzený prísun cukru a petroleja. Proti zamedzeniu šírenia falošnej propagandy mesto zaistilo pravidelné verejné vysielanie prostredníctvom nainštalovaných reproduktorov na budove hotela Čierny orol a Slovenskej všeobecnej banky. Denne boli vysielané správy z oficiálnych zdrojov – Slovenskej tlačovej kancelárie, nariadenia miestnych orgánov.

Chvíľkové upokojenie spoločenského života v meste po prijatí verdiktu Mníchovskej konferencie narušili udalosti súvisiace s vyhlásením autonómie Slovenska. Hlinkova slovenská ľudová strana (HSLS) ako hlavná realizátorka žilinských udalostí zo začiatku októbra 1938 nemala v Prešove silné postavenie. Na podnet centrály strany bol 7. októbra aj v Prešove vytvorený miestny slovenský národný výbor pod vedením Gejzu Fritza a ten prostredníctvom rozhlasu vyhlásil podnet na verejnú manifestáciu. Asi 200 mladých ľudí sa stretlo v centre mesta a skandovalo hlavne protičeské a protižidovské heslá. Došlo k výtržnostiam vo forme strhávania názvov ulíc či rozbitia vývesných skriniek. „Revolučnú“ atmosféru upokojil až zásah četníctva a vojakov. O dva dni na to 9. októbra sa situácia zopakovala, keď sa v centre mesta opäť zišlo vyše 200 osôb a pod vplyvom miestnych predstaviteľov HSLS a ich vyjadrení sa dav dožadoval vyvesenia slovenskej zástavy na budove radnice mesta. V priebehu toho došlo ku konfliktu s hliadkujúcim četníctvom, pričom boli použité aj strelné zbrane. Viacero do incidentu zapojených mladých ľudí bolo vážnejšie zranených a ich stav si vyžadoval hospitalizáciu. V hektických časoch boli udalosti z centra mesta okresným náčelníkom úmyselne zľahčené, resp. skreslené. Náčelník následne posilnil četnícke hliadky vojakmi, dal demontovať verejný rozhlas a upravil záverečné hodiny pre krčmy a hostince, kde bolo zakázané nalievať pálený alkohol. Pomery na verejnosti sa upokojili a k výtržnostiam už nedochádzalo.

Prakticky hneď po 6. októbri dochádzalo k zásahom aj do štruktúr mestského zastupiteľstva. HSLS si chcela aj na regionálnej úrovni zabezpečiť výsadné posta-

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

venie. Zbavením mandátu poslancov za komunistickú stranu a vymenovaním náhradníkov sa jej to ešte nepodarilo, nakoľko viacerí z nich sa nestotožnili s ľudáckou politikou a odmietli zložiť sľub.

Dňa 16. októbra 1938 slávnostne zasadalo mestské zastupiteľstvo. Dôvodom bola návšteva delegácie, tvorená predsedom autonómnej vlády Jozefom Tisom, ministrom školstva Matúšom Černákom, krajským prezidentom Julianom Šimkom, poslancom pražského parlamentu Karolom Sidorom a senátorom Gejzom Fritzom. Členovia mestského zastupiteľstva na tomto zasadnutí zvolili J. Tisa za „večného čestného občana mesta Prešova“. Táto návšteva v tom čase popredných predstaviteľov autonómneho prúdu slovenskej politiky bola plná proľudáckej propagácie a oslavy vyhlásenia slovenskej autonómie. Pred kostolom sv. Mikuláša bolo zhromaždených asi 7 000 obyvateľov mesta a okolia, ktorí si vypočuli viacerých rečníkov. Predseda autonómnej vlády o. i. obhajoval svoje nastávajúce kroky.

HSELS sa podarilo zabezpečiť si administratívny aparát v Prešove na základe výmeru Krajského úradu v Bratislave z 24. októbra 1938, keď sa rozpustilo mestské zastupiteľstvo, mestská rada a všetky komisie. Okresný úrad v Prešove menoval na dočasnú správu mesta vládneho komisára v osobe Alexandra Chrappu. Ten prevzal funkciu z rúk starostu mesta dr. Alexandra Duchoňa 27. októbra 1938. Krátko na to bol zvolený aj poradný zbor vládneho komisára. Jedným z prvých krokov A. Chrappu vo funkcii bolo premenovanie názvov ulíc, a tak sa z Masarykovej ulice stala Ulica Andreja Hlinku.

Na základe Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938 prišlo Slovensko o veľkú časť svojho južného územia vrátane druhého najväčšieho slovenského mesta Košíc. Z Košíc sa do Prešova nútene presťahovali viaceré úrady (napr. policajné riaditeľstvo, Kancelária krajského prezidenta v Košiciach, Vrchný súd Košice, Krajský súd v Košiciach, Okresný súd v Košiciach) a školy (Rektorát Vysokej školy technickej v Košiciach, Štátna priemyselná škola Košice). Prešov sa na základe medzinárodného rozhodnutia zo začiatku novembra stal centrom slovenského východu.

Použitá literatúra:

Slovenská sloboda, roč. 1, 1938

Šariš, roč. 9, 1938

Dejiny Prešova 2. Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965. 351 s.

Pamätná kniha mesta Prešova. Diel III. (1938 – 1941). Eds. Marcela Domenová, Martin Pekár. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2011. 428 s.

PEKÁR, Martin. *Východné Slovensko 1939 – 1945*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2007. 182 s.

SEDLÁK, Imrich. *Svitanie na východe. Národno-politické, kultúrno-spoločenské a literárne integračné procesy na východnom Slovensku 1918 – 1945*. Martin : Matica slovenská, 2008. 366 s.

PRED 80 ROKMI ZAČAL V PREŠOVE VYCHÁDZAŤ PRVÝ SLOVENSKÝ DENNÍK – SLOVENSKÁ SLOBODA (1938 – 1944)¹

Ján DŽUJKO

Slovenská sloboda začala vychádzať v Prešove 15. novembra 1938 ako prvý slovenský denník v meste bez podtitulu. Až v jej druhom ročníku sa pod názvom objavilo heslo *Za Boha a za národ!* Vydával ju Úrad propagandy Slovenskej krajiny, po ňom Vydavateľstvo Slovenskej slobody a napokon Ondrej Korman, každý deň okrem pondelka. Tlačila sa v Slovenskej štátnej kníhtlačiarňi, potom v Štátnej kníhtlačiarňi a napokon v Tlačiarňi Andrej vo filiálke v Prešove a filiálke v Žiline, na 2 – 8 stranách. Bola písaná v slovenskom jazyku. Jej zodpovedným redaktorom sa na začiatku stal Juraj Gajdoš Breza, ktorého neskôr nahradili Anton Plevka, Vlado Benický a Michal Malatin. V rokoch 1940 – 1941 mala Slovenská sloboda náklad 12 000 exemplárov. Denník mal aj svoje dve prílohy. V roku 1939, Študentský svet, prílohu adresovanú študentom stredných škôl, ktorú začali vydávať z dôvodu, že nebolo isté, kedy začne vychádzať celoslovenský študentský časopis a v roku 1940 mesačnú prílohu *Zdravie ľudu*, pod vedením Andreja Timka.

Zo začiatku mala redakcia problémy s vydávaním novín. Tie sa týkali predovšetkým potreby vlastných priestorov pre redakciu a administráciu, tlače a grafickej úpravy.² Už v januári 1939 však došlo k reorganizácii. Vyšli v novom formáte a ustálili sa v nich aj pravidelné rubriky.

Politický denník Hlinkovej slovenskej ľudovej strany bol adresovaný najmä obyvateľom východného Slovenska. Už v programovom článku naznačila redakcia jeho poslanie: „*Nebudeme liberálni, ústupčiví, slabí, voči Židom, marxistom a boľševikom. Nebudeme lojálni voči emigrantom – tu žiadne takzvané hľadisko falošnej humanity nás neobmäkčí.*“³ Zmena politických pomerov na Slovensku po vyhlásení autonómie a po Viedenskej arbitráži tak výrazne ovplyvnila poslanie i obsah novín. Tie sa zamerali predovšetkým na vnútropolitický vývin na Slovensku a zmeny z toho vyplývajúce, dotýkajúce sa predovšetkým Prešova, postupného centra východného Slovenska. Medzi ústredné témy však patrilo predovšetkým riešenie židovskej otázky na Slovensku, vzájomný postoj Čechov a Slovákov v spoločnej republike, ako aj postavenie slovenskej minority v Maďarsku. Značnú pozornosť venovali aj kultúre a športu. Prostredníctvom rubriky *Slovenská žena* oslovovali aj čitateľky a pomocou rubriky *Pre naše deti* sa venovali najmladším záujemcom o noviny. Slovenská sloboda priniesla 14. marca 1939 v mimoriadnom vydaní správu o vzniku samostatného Slovenského štátu. Následne sa na svojich stránkach začala zaoberať podrobnejšie životom Slovákov v Maďarsku, otázkami gréckokatolíkov a Rusínov. Po vypuknutí druhej svetovej vojny sa venovala aj zahraničnopolitickému daniu a udalostiam na

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

2 Slovo k našim čitateľom. In *Slovenská sloboda*, roč.1, 16. 11. 1938, č. 2, s. 4.

3 Cesta, Slovenskej slobody“. In *Slovenská sloboda*, roč. 1, 15. 11. 1938, č. 1, s. 1.

frontoch. V roku 1939 mala aj vybielené príspevky, z dôvodu, že podliehala preventívnej vojenskej cenzúre. Slovenská sloboda sa snažila osloviť všetky vekové vrstvy čitateľov. Okrem politickej a hospodárskej sféry sa venovala aj kultúre a športu. Na Vianoce, Nový rok a na Veľkú noc vychádzala v rozšírenom vydaní a s prílohou. Slovenská sloboda bola prvým po slovensky písaným denníkom, ktorý začal vychádzať v Prešove v medzivojnovom období a vo svojej existencii pokračovala aj v období trvania Slovenského štátu.

Použitá literatúra:

Slovenská sloboda (1938 – 1944)

DŽUJKO, Ján. Prehľad po slovensky písaných novinách a časopisov vychádzajúcich na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1938. In *Annales historici presovienses*, 2008, č. 8, s. 138 – 154. ISSN 1336-7528.

FEDOR, Michal a kol. *Bibliografia periodík na Slovensku v rokoch 1939 – 1944*. Martin : Matica slovenská, 1969. 550 s.

KIPSOVÁ, Mária a kol. 1968. *Bibliografia slovenských inorečových novinách a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin : Matica slovenská, 1968. 1074 s.

RECENZIE ANOTÁCIE

*Bodružal, kostolík sv. Mikuláša z roku 1658.
Foto: Jozef Jurčičin*

DOMENOVÁ, Marcela a kol. *Fragmenty knižnej kultúry z obdobia slovenského národného vývinu (1780 – 1875). Vo fondoch historických knižníc mesta Prešov I.* Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2016. 324 s. ISBN 978-80-89614-35-6.

Autorský kolektív Lenka Bischof, Lucia Němcová, Gabriela Vašková sa pod vedením Marcely Domenovej podujal spracovať, z doposiaľ neskúmaného aspektu, obdobie formovania slovenského národa, a to predstavením primárnej pramennej bázy z knižnej kultúry a historických knižníc v meste Prešov. Publikácia približuje pamiatky kultúrneho dedičstva, historicko-obsahovú analýzu diel, zasadených do historického, politicko-spoločenského, kultúrneho a konfesijného kontextu z pohľadu jazykovedy, ľudovýchovy a školstva.

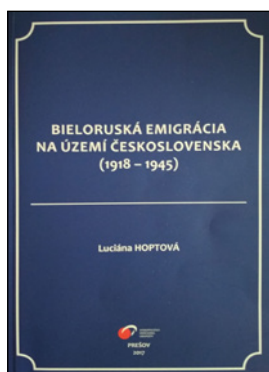
Kolektívna monografia je rozdelená do dvoch častí. V prvej s názvom *Politicko-spoločenské pomery* Lenka Bischof v dvoch kapitolách *Habsburská monarchia v rokoch 1780 – 1867 a Slováci* (s. 12 – 50) a *Rakúsko-uhorský dualizmus* (s. 51 – 61) charakterizuje osvieteneckú etapu formovania slovenského národného hnutia, prvú generáciu slovenských obrodencov, obdobie vlády Leopolda II. a Františka I., druhú generáciu slovenských obrodencov, nástup generácie Mladé Slovensko, študentské spolky, obdobie vlády Ferdinanda I., tretiu generáciu slovenských obrodencov, postavenie Slovákov počas revolúcie 1848 – 1849 v rakúskej monarchii i neoabsolutizmu, rakúsko-uhorské vyrovnanie, národnostný zákon a postavenie Slovákov v období dualizmu.

Druhá časť publikácie *Knižná kultúra* sa člení do šiestich častí. Prvú, *Jazyk a literatúra* (s. 62 – 126) spracovala Lucia Němcová. Približuje v nej jazykové diela predstaviteľov slovenskej inteligencie koncom 18. a v 19. storočí v historickom fonde Štátnej vedeckej knižnice v Prešove a literárne diela zachované v tom istom fonde. Lenka Bischof prispela aj do druhej časti publikácie kapitolou *Národnoobranne spisy do roku 1875 v historickom fonde Štátnej vedeckej knižnice v Prešove a Kolegiálnej knižnice v Prešove* (s. 127 – 154). Ďalšie dve kapitoly práce napísala Marcela Domenová, *Učebnice a školské knihy v historickom fonde Štátnej vedeckej knižnice v Prešove a v Univerzitnej knižnici Prešovskej univerzity v Prešove* (s. 155 – 189) a *Osvetová a ľudovýchovná literatúra v historických fondoch Štátnej vedeckej knižnice v Prešove a v Univerzitnej knižnici Prešovskej univerzity v Prešove* (s. 190 – 221). Popisuje v nich humanitné, spoločenské aj prírodné vedy, osvetové práce z hospodárskej oblasti, osvetu, morálku, cnosti, zdravotníctvo, výchovu k zdraviu i osvetové práce s protialkoholickou tematikou. Po nich nasleduje časť práce Gabriely Vaškovej *Evanjelická cirkevná spisba v historických fondoch Štátnej vedeckej knižnice v Prešove, v Kolegiálnej knižnici a v Univerzitnej knižnici Prešovskej univerzity v Prešove* (s. 222 – 271). V nej približuje homílie i príležitostné reči, cirkevno-historické práce, cirkevno-filozofické práce, spevníky a varia. Autorkou poslednej časti práce *Príležitostné a iné tlače v historickom fonde Štátnej vedeckej knižnice v Prešove* (s. 272 – 302) je Marcela Domenová. Analyzuje v nej orationes – reči, prejavy, príležitostné tlače alebo pamätné – spomienkové publikácie Matice slovenskej, výročné správy, ročenky a iné varia.

Monografia *Fragmenty knižnej kultúry z obdobia slovenského národného vývinu* je určená nielen historikom, ale aj archivárom, bibliografom či jazykovedcom. Autorskému kolektívu sa podarilo spracovať množstvo pamiatok knižnej kultúry z troch historických fondov – Štátnej vedeckej knižnice v Prešove, Kolegiálnej knižnice v Prešove a Univerzitnej knižnice Prešovskej univerzity v Prešove. Výsledkom ich náročného vedeckého výskumu je táto komplexne spracovaná publikácia, ktorej prínos, k doteraz nepoznanej skúmanej problematike, je nesporný. Ostáva len veriť, že sa autorom podarí spracovať ďalšie tematické okruhy v avizovanom pokračovaní tejto publikácii.

Ján Džujko

HOPTOVÁ, Luciana. *Bieloruská emigrácia na území Československa (1918 – 1945)*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2017. 144 s. ISBN 978-80-555-1971-5.

Migrácia ako celospoločenský jav bola prítomná vo všetkých dejinných obdobiach. Faktory, ktoré ju vyvolávali, v kombinácii s cieľovým územím migrujúcich, sa však často menili v závislosti od politických determinantov danej doby. Bieloruská emigrácia v prvej polovici 20. storočia má nepochybne svoje výrazné špecifiká a charakteristiky.

Luciána Hoptová, odborná asistentka na Katedre novovekých a najnovších všeobecných dejín Inštitútu histórie filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, sa vo svojom výskume primárne venuje dejinám Bieloruska v 20. storočí a bieloruskej emigrácii na území Československa.

Preto aj píše v úvode práce: „*Snahou predloženej monografie je zmapovať najdôležitejšie prejavy bieloruskej emigrácie v rokoch 1918 – 1945.*“ Pri podávaní obrazu problematiky bieloruskej emigrácie na území Československa autorka čerpala z archívov v Bielorusku a Českej republike, ako aj z dokumentov, vydaných k tejto problematike či memoárovej a ostatnej literatúry.

Predkladaná monografia je koncepčne rozdelená do štyroch kapitol. Prvá kapitola prezentuje vývoj Bieloruskej národnej republiky v kontexte vnútropolitického vývoja územia súčasného Bieloruska. Autorka v nej popisuje kreovanie a vznik Bieloruskej národnej republiky v závere prvej svetovej vojny a ústredných orgánov moci v tomto štáte. Okrem analýzy vnútro politickej situácie v krajine autorka venuje pozornosť aj vzťahom bieloruských vládnych štruktúr s Ukrajinskou republikou, Sovietskym Ruskom či Poľskom, no venuje sa tiež bieloruskej delegácii na Parížskej mierovej konferencii v roku 1919. Kapitola je zakončená informáciami o postupnej emigrácii predstaviteľov vládnych štruktúr Bieloruskej národnej republiky v dôsledku zmien vlády v krajine a rozdelenia bieloruského územia v roku 1921.

Druhá kapitola predstavuje najobsiahlejšiu časť predkladanej monografie. Je zameraná na analýzu činnosti bieloruskej emigrácie v medzivojnovom Československu. Autorka charakterizuje hlavné centrá života bieloruských emigrantov v Československu a ruskú pomocnú akciu, ktorá pomáhala aj bieloruským diaspóram

zabezpečovať potrebnú pomoc v cudzom štáte. Hoptová oboznamuje čitateľov s jednotlivými členmi bieloruskej emigrácie v Československu prostredníctvom spolkov, v ktorých pôsobili a v ktorých medzi sebou spolupracovali. Práve spolková činnosť Bielorusov predstavovala hlavný prejav života bieloruskej emigrácie v medzivojnovom období v Československu. Bieloruské spolky boli rozličného charakteru – najmä študentské, no tiež so zameraním kultúrnym či podporným. Aktivity týchto spolkov boli rozličného charakteru: vybavovanie štipendií pre bieloruských študentov študujúcich v ČSR, podpora svojich krajanov, vydávanie časopisov, prednášková činnosť a pod. Autorka v práci tiež popisuje zloženie Bieloruského zahraničného archívu, ktorý sa však v neskoršom období stratil.

Aktivity bieloruskej emigrácie v rokoch druhej svetovej vojny sú prezentované v tretej kapitole. Autorka v nej analyzuje postavenie bieloruských emigrantov v období druhej svetovej vojny a ich spoluprácu s vládou Tretej ríše. Na príkladoch jednotlivých bieloruských emigrantov popisuje vplyv bieloruskej emigrantskej kolaborácie s nacizmom na vývoj Bieloruska v druhej svetovej vojne, resp. na postavenie bieloruských emigrantov v Protektoráte Čechy a Morava. V závere kapitoly sa tiež zameriava na bieloruskú literatúru, ktorá v tomto období vyšla aj na českom území.

Záverečná, štvrtá kapitola, predstavuje životopisy vybraných osobností bieloruskej emigrácie, ktorých životné osudy boli spojené s Československom. Postupne sú predstavené portréty poetky Larysy Henijuš, archeologičky Ludmily Kraskovskej, operného speváka Michala Zabejdu-Sumického a politického dejateľa Vasiľa Zacharku.

V prílohách monografie je aj výber dokumentov v pôvodnom znení. Práca obsahuje resumé v anglickom a ruskom jazyku a menný register. Predkladaná vedecká monografia *Bieloruská emigrácia na území Československa (1918 – 1945)* je určená všetkým záujemcom o bieloruské a československé dejiny v 20. storočí.

Erik Ondria

Pečovská Nová Ves. Potulky dejinami. Zost. Slavomír Karabinoš. Prešov : UNIVERSUM, 2018. 173 s. ISBN 978-80-89946-03-7.

Publikácia *Pečovská Nová Ves* vyšla vo Vydavateľstve Universum pri príležitosti 770. výročia prvej písomnej zmienky o obci. Autorský kolektív tejto monografie tvorili Jaroslav Vencálek, Patrik Derfiňák, Peter Sedlák, Dominik Sabol a Slavomír Karabinoš.

Práca je rozčlenená do piatich častí, po ktorých nasleduje kalendárium. Prvú kapitolu s názvom *Geografická charakteristika obce* (s. 9 – 16) spracoval Jaroslav Vencálek. Približuje v nej absolútnu (matematicko-topografickú) geologickú, geomorfologickú a hydrologickú polohu, historické aspekty obchodno-komunikačnej polohy, ako aj symboly ako aspekty geografického umiestnenia Pečovskej Novej Vsi.

Najrozsiahlejšia a obsahovo najdôležitejšia časť publikácie, *Z dejín obce* (s. 17 – 74), ktorej autorom je Patrik Derfiňák, prináša a popisuje najdôležitejšie dejinné udalosti

späť s Pečovskou Novou Vsou od praveku a staroveku, cez obdobie stredoveku, novoveku až po 20. storočie, končiac rokom 1945. Po nej nasleduje časť Petra Sedláka *Cirkevné dejiny obce* (s. 75 – 130). Autor v nej charakterizuje náboženský život obce v stredoveku, v období reformácie a rekatolizácie, pečovskonovoveskú farnosť od druhej polovice 18. storočia do 20. storočia s dôrazom na prehľad osobností, ktoré vo farnosti pôsobili v minulosti. Približuje tiež informácie o biskupskej vizitácii Františka Barkóciho a Karola Esterháziho, o malých sakrálnych objektoch v obci či o dvorných kaplánoch, a napokon o kňazoch z rodu Pěčiovcov a tých, ktorí pochádzali z Pečovskej Novej Vsi. *Historické pamiatky obce* (s. 131 – 152) spracoval Dominik Sabol. Menovite ide o tieto pamiatky a historické objekty, ktorých dejiny ozrejmuje: Ringov kaštieľ, Kaštieľ Kornhaiser, Mariášiovský kaštieľ, Klasicistická kúria – obecny úrad, Kostol sv. Ondreja, Kaplnka sv. Jána Nepomuckého, Židovský cintorín, Synagóga, Stará pošta alebo U Edeidiho, Renesančná kúria – sýpka, Kaštieľ Bornemisovcov, Kúria Do Petrika, Kúria oproti poštovému úradu, Kúria pred synagógou, ako aj zaniknuté historické objekty: Kaštieľ Šándorovec, Kaštieľ Do Feričky, Kaštieľ Ridillov dvor, Kaštieľ Kakava a Kúria U Lichvára. Prácu uzatvára *Kalendárium* (s. 169 – 175) zostavené Slavomírom Karabinošom, na začiatku i na konci ktorého je obrazová príloha publikácie. Obsahuje chronologickú časť od roku 1951 po rok 2018, po ktorej nasleduje zoznam predsedov miestneho národného výboru a starostov Pečovskej Novej Vsi, zoznam kňazov vo farnosti Pečovská Nová Ves, história školy v dátumoch a zoznam riaditeľov školy.

Autori kolektívnej monografie sa pokúsili priblížiť čo najkomplexnejšie dejiny Pečovskej Novej Vsi. Z obsahovej i formálnej stránky je publikácia spracovaná veľmi kvalitne. Obohatená je aj o množstvo obrazového materiálu v samotnom texte i prílohe. Aj keď je prioritne určená širšej verejnosti, prináša nové zaujímavé informácie, ktoré obohacujú nielen históriu obce, ale i dejiny šarišského regiónu.

Ján Džujko

MIKO, Václav. *Prostituce v nacistických táborech. Himmlerovy nevěstince*. Praha : Petrklíč, 2016. 122 s. ISBN 978-80-7229-595-1.

Obdobie druhej svetovej vojny prešlo a stále prechádza prakticky už od jej skončenia intenzívnym skúmaním. Priebeh vojenských operácií, osobnosti, hospodárske, politické či sociálne aspekty, úloha propagandy, nukleárne zbrane, postoj zúčastnených strán voči rôznym národom, náboženským či etnickým skupinám, technický či finančný vývoj prebiehajúci počas niekoľko málo rokov. To sú iba niektoré z častí zložitého celku, ktorý pod názvom druhá svetová vojna priniesol ľudstvu utrpenia v dovedty nevídanom rozsahu.

Napriek desaťročiam práce odborníkov z rôznych oblastí sa stále nepodarilo uspokojivo vyriešiť množstvo otázok.

Okrem iného na to, ako sa v tak krátkej dobe milióny ľudí vychovaných v prostredí európskej kultúry mohlo zapojiť do udalostí, ktoré s tradičnými hodnotami nemali

nič spoločné. Navyše ešte stále existujú oblasti a témy, ktoré ponúkajú nové pohľady na rôzne otázky spojené s týmto obdobím. Jednou z tých, ktoré na jednej strane priťahujú pozornosť značnej časti verejnosti, na druhej strane však z hľadiska bádateľa patria k tým náročnejším, je nepochybne otázka dobrovoľnej či nútej prostitúcie. Aktivita, ktorá je stará ako ľudstvo samotné totiž v podmienkach nacistického režimu postupne nadobudla v mnohých ohľadoch mimoriadne zvrátenú podobu. Nacisti totiž na jednej strane presadzovali ideál ženy – árijskej matky a od širokých más vyžadovali počestnosť. Režim prijal tvrdé opatrenia aj na potlačenie prostitúcie v uliciach nemeckých miest. Na druhej strane sa verejne prezentovali nielen sexuálne škandály niektorých vedúcich predstaviteľov režimu, ale aj podpora naturizmu a kultu tela.

Úvod publikácie autor venoval stručnému, do istej miery nevyhnutne zjednodušenému prehľadu vývoja politických udalostí v Nemecku. Ten bol potrebný z viacerých dôvodov, no predovšetkým preto, aby čitateľ získal lepšiu predstavu o procese premeny a v priebehu druhej polovice 30. rokov 20. storočia doslova zotročenia vysoko kultúrneho národa jeho malou časťou. Následne venoval pozornosť rôznym z hľadiska nového režimu problematickým oblastiam, predovšetkým rôznym druhom prostitúcie. Od tej, ktorú vykonávali vybrané nielen nemecké dievčatá a ženy, aby naplnili strategicky dôležitý cieľ zvýšenia pôrodnosti a „zlepšenia rasy“, cez vojenské bordely či špeciálne vybudovanú sieť nevestincov v koncentračných táboroch. Tam uväznené ženy museli od roku 1942 poskytovať sexuálne služby nielen nemeckým vojakom a dozorcovi, ale tiež vybraným spoluväzňom. Tí takto mali získať motiváciu lepšie pracovať.

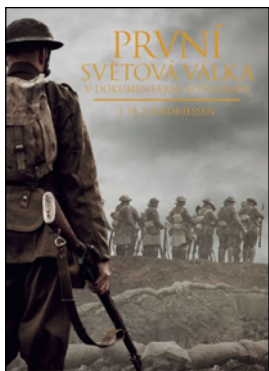
Nemecká dôslednosť a povestné organizačné schopnosti sa prejavili i v oblasti dobrovoľnej či nútej prostitúcie. Jednak ako dôležitý prostriedok plnenia potrieb miliónov vojakov, ktorí bojovali na rôznych frontoch. Vojenské bordely boli súčasne z hľadiska bojaschopnosti jednotiek negatívnym javom. Išlo napríklad o prílišné zblížovanie sa s civilným obyvateľstvom obsadených území či o šírenie pohlavných chorôb. Existovali preto posádkové či dokonca poľné nevestince, kde sa dodržiavali aspoň základné hygienické zásady a pravidelne vykonávali lekárske prehliadky. I tu sa však rozlišovalo medzi zariadeniami prvej triedy vyhradenými pre dôstojníkov, druhej (poddôstojníci) a tretej (vojaci) triedy. Ženy, ktoré v nich pracovali mali určené „normy“ i z nich vyplývajúcu výšku odmeny. Osobitne popisuje autor situáciu v koncentračných táboroch. Tu poskytovanie sexuálnych služieb tiež plnilo viacero úloh, v neposlednom rade podobne ako vojenské nevestince predstavovali výnosný zdroj príjmov, najmä pre predstaviteľov SS. Systém bol prepracovaný do takej miery, že Himmler, ktorý za ním stál sa do dejín zapísal nielen ako prominentný nacistič, ale tiež ako najväčší kupiar v dejinách. Do záverečnej časti zaradil autor aj stručne portréty niektorých osôb (dozorcovia, lekári), ktoré sa na zverstvách v koncentračných táboroch podieľali.

V konečnom dôsledku možno konštatovať, že útla, obrazovou prílohou doplnená publikácia je pokusom priblížiť nesporne zaujímavú, i keď súčasne veľmi smutnú tému. Prezentované udalosti a fakty nie je možné obísť mlčaním. Mimoriadny rozsah a dĺžka konfliktu či schopnosť úplne manipulovať masy ľudí pritom ukázali, že to, čo označujeme pojmi morálka, kultúra, vzdelanosť či empatia, sa v extrémnych prípadoch dostáva do úzadia. U väčšiny populácie sa prvoradým a základným cieľom stáva prežitie. To je v niektorých častiach zreteľné i z publikovaného textu. Ten

možno podľa nášho názoru zaradiť do kategórie popularizačných prác, i keď v tomto konkrétnom prípade nie je možno tento pojem úplne primeraný. Žiaľ, pri spracovaní zvolenej problematiky zostal autor podľa nášho názoru iba na pol ceste. Dôvodom je viac. Jedným z tých najdôležitejších je veľmi úzky, navyše zďaleka nie reprezentatívny okruh informačných zdrojov, o ktoré sa opieral. Ani opakovanie niektorých myšlienok či zaradenie pasáži, ktoré celkovo zo zvolenou témou nesúvisia, určite čitateľovi radosť nerobí. Autor pri koncipovaní publikácie nepochybne využil svoje už existujúce predošlé práce venované obdobiu druhej svetovej vojny. I tak však čitateľ niekedy môže nadobudnúť dojem, že najmä v závere sa autor skôr usiloval doplniť stanovený počet strán informáciami všeobecnými, známymi a nie vždy priamo spojenými s vybranou témou. Celkovo sa tak potvrdzuje, že bez znalostí základných starších i novších vedeckých prác venovaných tejto problematike či výskumu priamo v archívoch nemá nehistorik reálnu možnosť priniesť čitateľom niečo nové.

Patrik Derfiňák

ANDRIESSEN, J. H. J. *První světová válka v dokumentární fotografii*, 4. vyd. Praha : Rebo International, 2018. 600 s. ISBN 978-80-255-1066-7.

Prvá svetová vojna, dobovo označovaná ako Veľká vojna, bola jedným z najtragickejších konfliktov, aké ľudstvo postihlo v priebehu 20. storočia. Je zároveň označovaná za prvý konflikt globálnych rozmerov, ktorý v konečnom dôsledku „pripravil pôdu“ pre vypuknutie druhej svetovej vojny.

Predkladaná monografia *První světová válka v dokumentární fotografii* vychádza vo štvrtom, upravenom vydaní, na sté výročie záveru prvej svetovej vojny. Čitateľ sa v nej môže oboznámiť so všetkými základnými údajmi o tomto konflikte.

Monografia je rozdelená do ôsmich kapitol, ktoré približujú udalosti pred, počas a po skončení prvej svetovej vojny. Čitateľ je oboznámený s postupným kreovaním Dohody a Trojspolku, resp. zmluvami, ktoré boli medzi európskymi veľmocami podpisované do začiatku prvej svetovej vojny. Autor analyzuje všetky kľúčové udalosti prvej svetovej vojny – situáciu na Balkáne a Sarajevský atentát, dlhú reakciu Rakúsko-Uhorska naň, následné vyhlasovanie mobilizácií a vojnových stavov medzi veľmocami, motivácie jednotlivých krajín pre vstup do vojny, bojové plány krajín zúčastnených v konflikte a samotný priebeh bojov. Andriessen popisuje boje na Marne, pri Verdune, na Yser a Ypres či na Somme. Na východnom fronte predovšetkým boje pri Tannenbergu, Przemyslu a v Haliči. Pri dátumoch jednotlivých bitiek (resp. súčastí týchto ozbrojených stretov, ktoré dnes súhrnne označujeme za veľké bitky) a dôležitých udalostí však absentuje údaj o roku.

Autor tiež analyzuje situáciu z politického hľadiska a približuje vstup Turecka, Talianska a USA do vojny, na druhej strane, aj situáciu na východnom fronte, konkrétne brest-litovský mier a postupný odchod Ruska z bojov prvej svetovej vojny. Pokračuje popisom bojov pri Gallipoli, na rieke Soči (Isonzo), no venuje sa aj bojom

na mori, neobmedzenej ponorkovej vojne a hlavne bitke pri Jutsku a potopeniu nemeckej flotily v britskom prístave Scapa flow. Na záver autor analyzuje prímerie, parížsku mierovú konferenciu, zmluvy podpísané po skončení prvej svetovej vojny a situáciu všetkých zúčastnených strán po konflikte.

Okrem vyššie spomenutých otázok sa autor v tejto publikácii venuje problémom vinníka prvej svetovej vojny či osudu nemeckého cisára Vilhelma II. Analyzuje jeho podiel na vojne a v závere, a trochu nekonvenčne, sa autor venuje umelému súdne-mu procesu s cisárom, ktorý bol simulovaný v roku 2016 pod vedením historikov a odborníkov na právo zo začiatku 20. storočia.

Ako však už z názvu monografie vyplýva, jej podstatnou súčasťou sú dobové fotografie. V publikácii je ich približne 800 dobových fotografií vrátane mapových zobrazení. Značná časť týchto fotografií je prevzatá z *The Imperial War Museum* v Londýne. Tieto fotografie vhodne dopĺňujú text a približujú čitateľovi prostredie ako pred vypuknutím prvej svetovej vojny, tak aj hrôzy, ktoré zažívali radoví vojaci v bojoch. Na týchto fotografiách je dobová vojenská technika používaná vo vojne, či pevnosti a mestá, ktoré boli dobíjané či dobité. Čitateľ v publikácii tiež nájde snímky z bežného života ľudí a vojakov v dobe vojny, letáky a články z novín, ktoré prezentovala tá ktorá propaganda. Okrem portrétov osobností politického a vojenského charakteru sa v monografii nachádzajú fotografie aj zo záveru vojny a parížskej mierovej konferencie.

V publikácii základné údaje k dejinám prvej svetovej vojny. Absentujú však napríklad informácie a fotografie z mimoeurópskych bojísk. V závere sa nachádza menný register. Monografia je venovaná všetkým záujemcom o dejiny vojenstva, prvej svetovej vojny a 20. storočia.

Erik Ondria

Mých sedm životů. Agneša Kalinová v rozhovoru s Janou Juráňovou. Praha : Prostor, 2016. 392 s. ISBN 978-80-7260-325-1.

Ubiehajúci čas má zvláštny vplyv na pamäť i spomienky ľudí. Veľmi často totiž dochádza k tomu, že na to negatívne, tragické či na to menej úspešné v našom živote sa usilujeme zabudnúť. Naopak to príjemné, čo sme prežili si pripomíname a niekedy svoje spomienky dokonca nie celkom objektívne ešte „vylepšujeme“. Publikácie memoárového charakteru nie sú preto vo väčšine prípadov celkom spoľahlivým zdrojom informácií, keďže spomienky mávajú často už spomínaný subjektívny charakter. Súčasne však veľmi záleží na tom, kto spomína, prípadne kto v rozhovore kladie otázky. Výber udalostí, ktoré autorovi utkveli v pamäti je neraz špecifický, jednostranný. Inokedy však

umožňuje na pozadí spomienok konkrétnych osobností sledovať širší hospodársky, kultúrny a politický kontext vývoja spoločnosti.

Kniha *Mých sedm životů* mapuje na základe spomienok životné osudy novinárky, redaktorky a filmovej kritičky Agneši Kalinovej. Jej osobný príbeh, sám o sebe

mimoriadne zaujímavý a silný, veľmi dobre prezentuje zložitý vývoj osudov mnohých inteligentných, vzdelaných a povahou nezávislých osobností v priebehu búrlivého „krátkeho 20. storočia“. Pre čitateľa môže byť publikácia zaujímavá z viacerých hľadísk. Ako pohľad do novinárskeho a intelektuálneho prostredia v 50. a 60. rokoch 20. storočia, ako sonda do života spoločensky aktívnych a v kultúre angažovaných rodín, či ukážku toho, ako sa komunistický režim dokázal „vysporiadať“ s nepohodlnými osobami. Zaujímavo a s veľkým citom sú prezentované aj spomienky Agneši Kalinovej na rodný Prešov, jeho obyvateľov a kultúrny život, ako aj vynútený niekoľkoročný pobyt v budapeštianskom kláštore. Obdobie druhej svetovej vojny znamenalo v živote vtedy mladého dievčaťa zásadný zlom, keď nielen stratila veľkú časť blízkych, svoj domov i „istoty“ spojené so systémom prvej ČSR.

Osobitne zreteľný je v 40. a 50. rokoch nielen u tejto mladej ženy, ale u veľkej časti jej generácie stúpajúci záujem o ľavicové myšlienky, navonok spravodlivejšie usporiadanie spoločnosti, najmä po skúsenostiach z dvoch svetových vojen či hospodárskych a politických turbulencií. Rovnako zreteľné je však aj postupné, no stále zreteľnejšie vytriezvenie pri praktickej realizácii a celkovom fungovaní nového režimu. Prirodzená nechota zmieriť sa s konzervatívnymi pomermi a podpora reformného procesu vrcholiaceho roku 1968 nakoniec dovedli nielen Agnešu Kalinovou, ale i jej manžela Ladislava Kalinu do väzenia. Po prepustení na slobodu si už vo vlasti, ani v spoločnosti nedokázali nájsť žiadnu pracovnú príležitosť, ani aspoň relatívne pokojné miesto na život. Jediným logickým východiskom sa tak so súhlasom komunistického režimu pre nich stala emigrácia.

Dvom vzdelaným a kultivovaným dámam sa spoločným úsilím podarilo čitateľom ponúknuť rozprávanie o životných osudoch jednej z nich. Príbeh o tom, ako si aj v ťažkých podmienkach politických zmien „krátkeho 20. storočia“ dokázala zachovať nielen život, ale čo bolo rovnako náročné tiež vnútornú slobodu a dôstojnosť. Niekoľko sto strán textu tak vďaka výbornému štýlu, i keď v niektorých častiach trochu zneisteného českým prekladom, pravdepodobne mnoho čitateľov „zhltnú“ veľmi rýchlo.

Patrik Derfiňák

ŽAŽOVÁ, Henrieta. *Stredoveké premonštrátske kláštory v slovenskej časti územia bývalého Ostrihomského arcibiskupstva*. Trnava : Typi universitas Tyrnaviensis, 2017. 325 s. ISBN 978-80-568-0053-9.

Autorka monografie, Henrieta Žažová, je absolventkou odboru histórie na Fakulte humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave. Vo svojej bohatej publikačnej a vedeckovýskumnej činnosti sa okrem iného špecializuje aj na stredoveké dejiny premonštrátskej rehole, so zreteľom na kláštory nachádzajúce sa v juhozápadnej časti nášho územia. Predkladaná publikácia je prepracovanou verziou dizertačnej práce obhájenej v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied v roku 2009 a zároveň úvodnou časťou novozaloženej edície *Monasteriologia Slovaca*, ktorá má ambíciu prinášať nové poznatky o kláštorných komunitách zriadených na území

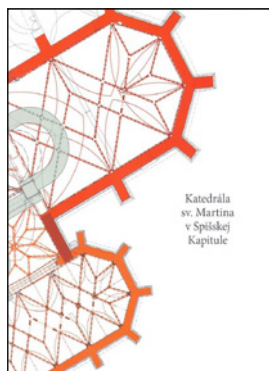
dnešného Slovenska. Anotovaná monografia mapuje život premonštrátov v štyroch konventoch na slovenskom území bývalého Ostrihomskeho arcibiskupstva počas stredoveku. Konkrétne ide o konvent sv. Štefana kráľa v Bzovíku a konventy bl. Panny Márie v Bíni, Šahách a Kláštore pod Znievom. Odbornú časť monografie otvára úvod do problematiky, v ktorom autorka opisuje súčasný stav poznania. Práca pozostáva z piatich kapitol. Prvá kapitola je venovaná dejinám rehole v stredoveku a jej pôsobeniu v Uhorskom kráľovstve. Druhá až piata kapitola sa venuje histórii už spomenutých premonštrátskych kláštorov. Každá z uvedených kapitol je členená na štyri rovnomenné podkapitoly s výnimkou konventov bl. Panny Márie v Šahách a v Kláštore pod Znievom, ktoré sú doplnené o dejiny a činnosť hodnoverných miest a patria medzi záverečné podkapitoly.

Autorka sa pri náčrte dejín konventov v prvých podkapitolách zameriava na okolnosti, za ktorých boli založené, a pôsobenie patrónov jednotlivých kláštorov, ktorými boli tak šľachtici, ako aj panovník. Zakladacie listiny konventov analyzuje po obsahovej stránke. Druhá podkapitola opisuje hospodárske zázemie a majetkové pomery kláštorov, ktoré patria medzi najobsiahlejšie časti monografie. Autorka v nich poukazuje na charakter hospodárenia a postavenie obyvateľov na kláštorných panstvách. Pri jednotlivých konventoch si autorka všíma aj osoby kanonikov a ich prepojenia na ostatné premonštrátske kláštory. V monografii patrí tejto problematike tretia podkapitola. Filačné väzby medzi konventmi sú charakterizované iba okrajovo kvôli nedostatočne zachovanej prameňnej báze. Ako autorka uvádza, výskum v oblasti vzťahov medzi dcérskymi a materinským kláštorom neprinesol očakávané poznatky. Samostatná podkapitola, v poradí štvrtá, je venovaná aj stavebnému vývoju kláštorných budov, ktorý autorka opisuje aj na základe uskutočnených archeologických a pamiatkových výskumov. Informácie o sakrálnej stavbách, a v dvoch prípadoch aj o stredovekých hradoch, dotvárajú obraz života reholnej komunity. V druhej časti tejto kapitoly sa autorka venuje odchodu premonštrátov zo svojich sídiel a ďalšiemu osudu monastických komplexov a premonštrátskych archívov. Na tomto mieste autorka z pochopiteľných dôvodov prekročila obdobie stredoveku. Záverečné časti monografie dopĺňa resumé v nemeckom jazyku, zoznam archívnych prameňov, edícií prameňov a odbornej literatúry použitých v práci. Posledné strany publikácie zaberá obrazová príloha.

Aj napriek tomu, že dejinám spomínaných konventov bolo v minulosti venovaných niekoľko odborných štúdií, publikácia Henriety Žažovej je inovatívna, pretože okrem toho, že komplexne zhrňuje doterajší výskum, prináša aj mnoho nových poznatkov, aj z moderných edícií zahrňajúcich výsledky výskumu slovacík vo vatikánskych archívoch, ktoré predchádzajúci autori nemali k dispozícii. Dôkladné spracovanie všetkých premonštrátskych kláštorov v západnej časti našej krajiny podáva ucelený pohľad o fungovaní rehole. Čitateľ tak má jedinečnú možnosť komparácie jednotlivých kláštorov, čo zaiste zvyšuje hodnotu diela. Odbornú úroveň textu zaisťuje práca s prameňmi a dôkladný archívny výskum k problematike uskutočňovaný aj v zahraničných archívoch.

Júlia Kotrusová

Katedrála sv. Martina v Spišskej Kapitule. Janovská, Magdaléna – Olejník, Vladimír (eds.). Spišské Podhradie : Rímskokatolícka cirkev Biskupstvo Spišské Podhradie, Spišská Kapitula a Štúdio J+J, s. r. o, Levoča, 2017. 390 s. ISBN 978-80-971341-5-0.

Spišská Kapitula – nevelké cirkevné mestečko, no svojou históriou sa môže vyrovnávať aj samotným mestám. Ústrednou stavbou tohto komplexu je Katedrála sv. Martina, ktorej bola v roku 2017 venovaná publikácia s rovnomenným názvom *Katedrála sv. Martina v Spišskej Kapitule*.

Predstavovaná publikácia vznikla s príspevom Spišského biskupstva, ktoré sa už od roku 2005 za pomoci vedeckých pracovníkov z rôznych odborov zaoberá výskumom tejto dodnes poznanej, ale i nepoznanej stavby. Od roku 2005 prebehlo v nej niekoľko archeologických, architektonicko-historických a umeleckohistorických výskumov, ktoré priniesli množstvo nových objavov a aj potvrdenie hypotéz Magdalény Janovskej, hlavnej architektky, ktorá viedla niekoľkoročný architektonicko-historický výskum tejto kultúrnej pamiatky.

Zároveň od roku 2006 prebieha exteriérová rekonštrukcia tejto stavby, no zároveň aj rekonštrukcia interiéru. Od spomínaného roku sa podarilo obnoviť kanonickú knižnicu, južnú sakristiu zo 14. storočia, priestor westwerku, exteriérový plášť východnej časti chrámu a časť plášťa Kaplnky Zápoľskovcov a aj deväť vitrážových okien. Momentálne za príspevu Nadácie VÚB a Ministerstva kultúry SR prebieha reštaurovanie posledných dvoch vitrážových okien Kaplnky Zápoľskovcov.

Zostavovateľmi tejto publikácie sú Magdaléna Janovská a Vladimír Olejník, archivár Biskupského archívu v Spišskej Kapitule. Na samotných textoch sa podieľalo niekoľko autorov z oblasti archeológie, architektúry, histórie, archívniectva a kunsthistórie.

Po úvodnom slove spišského biskupa Mons. Štefana Sečku nasleduje prvá kapitola s názvom *Pamiatka a jej výskum* (s. 9 – 10), ktorej autormi sú Magdaléna Janovská a Vladimír Olejník a predstavujú históriu výskumov skúmanej stavby. Nasleduje ďalšia kapitola, ktorej autorom je Vladimír Olejník, s názvom *Poloha kostola a jeho okolie* (s. 11 – 14). Poskytuje v nej pohľad na okolnosti vzniku Spišskej Kapituly, ktorými boli samozrejme geografický ráz krajiny, križovatky ciest a zároveň aj poloha tohto miesta v rámci Uhorského kráľovstva na pohraničí.

Nasleduje tretia kapitola s názvom *Archeologické výskumy* (s. 15 – 32), ktorej autormi sú archeológovia Marián Uličný a Peter Harčar, pracovníci Krajského pamiatkového úradu v Prešove. Viedli v tomto kostole archeologický výskum v rokoch 2008 – 2011 a predstavujú jeho výsledky.

Autormi ďalšej rozsiahlej kapitoly *Kolegiálny Kostol sv. Martina* (s. 33 – 123) sú M. Janovská, V. Olejník a Mária Novotná. Tá je rozčlenená na niekoľko podkapitol, ktoré sa zaoberajú jednotlivými vývojovými fázami katedrály, a to románskou stavbou v 12. – 13. storočí, gotickou stavbou v 14. storočí, neskorogotickou prestavbou v 15. storočí a novovekými úpravami v 16. – 18. storočí.

Nasleduje ďalšia rozsiahla kapitola, na ktorej sa podieľali M. Janovská, V. Olejník a M. Novotná. Nesie názov *Katedrála sv. Martina* (s. 123 – 158) a približuje nám obdobie úprav chrámu po zmene Spišského prepoštstva na Spišské biskupstvo v roku 1776. Šlo hlavne o barokové úpravy v rézii prvých spišských biskupov, neoslohové úpravy v 19. storočí a nakoniec je tu aj predstavenie katedrály 20. a 21. storočia.

Najrozsiahlejšou časťou tejto publikácie je samotný *Katalóg* (s. 159 – 357), ktorý nám postupne predstavuje archeologické nálezy chrámu (M. Uličný a P. Harčar), architektonické tvaroslovie, zachované drevené stavebné konštrukcie, architektonické tvaroslovie (M. Janovská) a aj drevené konštrukcie (Peter Glos a Ľubor Suchý). Zvlášť dôležitou časťou katalógu je časť venujúca sa umeleckohistorickým dielam katedrály (M. Novotná), kde si čitateľ nájde podrobné informácie o mobiliári tohto chrámu a dočíta sa o všetkých hmotných pamiatkach. Časť katalógu je venovaná aj zvonom (P. Glos) a aj kryptám Katedrály sv. Martina (V. Olejník). Celá publikácia je doplnená bohatým obrazovým materiálom či už fotografického, ale aj archívneho charakteru.

Predloženú publikáciu môžem hodnotiť ako veľmi prínosnú, sumarizujúcu doterajšie výskumy tohto chrámu. O jej vysokej úrovni svedčí aj fakt, že získala výročnú cenu časopisu *Pamiatky a múzeá* za rok 2017.

Monika Bizoňová

KRONIKA

Šibenik, katedrala, sv. Jakova. Foto: Jozef Jurčičin

Dejiny knižnej a duchovnej kultúry Slovenska

Prešov, 26. september 2018

Marcela DOMENOVÁ

Štátna vedecká knižnica (ŠVK) v Prešove usporiadala k 200. výročiu zriadenia Gréckokatolíckeho biskupstva (eparchie) v Prešove (1818) a 10. výročiu zriadenia Gréckokatolíckeho arcibiskupstva v Prešove (2008) 26. septembra 2018 vedeckú konferenciu s medzinárodnou účasťou pod názvom *Dejiny knižnej a duchovnej kultúry Slovenska*.

Program rokovania bol rozdelený do štyroch tematických blokov. V prvom a druhom bol priestor daný prezentovaniu aktuálneho historického výskumu dejín pôsobenia Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku od novoveku po súčasnosť a v exkurze aj výskumu cirkevných pomerov gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi v cudzine. V programe za Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (IH FF PU) v Prešove vystúpila Mgr. Anamária Kónyová, PhD., ktorá sa dlhodobo venuje výskumu reformácie. Prezentovala tému pod názvom *Ortodoxní, uniáti, gréckokatolíci a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 17. storočí*. Mgr. et Mgr. Luciána Hoptová, PhD., vystúpila s témou *Postavenie gréckokatolíckej cirkvi v Bielorusku v 20. storočí* a doktorand Mgr. Erik Ondria predstavil problematiku *Konfesionálne zloženie a vývoj cyperského obyvateľstva v 20. storočí*.

Etnografka Dr. Monika Bodnár, Ph.D., z Herman Ottó Múzeum v Miskolci sa zamerala na problematiku *Gréckokatolícka cirkev v bývalej Turnianskej župe*. Zhodnotila aj stav vo vybraných lokalitách ako Hačava, Chorváty a Tornabarakony. Doc. Ihor Lichtej, CSc., z Katedry starovekých a stredovekých dejín Fakulty histórie a medzinárodných vzťahov Užhorodskej národnej univerzity v Užhorode sa v referáte *Зв'язки апостольського адміністратора Пряшівської греко-католицької єпархії Діонізія Няряді з духовенством та культурно-освітніми установами Підкарпатської Русі (1922 – 1927)* zameril na kontakty vtedajšieho cirkevného hodnostára, apoštolského administrátora prešovskej gréckokatolíckej eparchie Dionýza Nyáradiho s duchovenstvom a s kultúrno-vzdelávacími inštitúciami na území Podkarpatskej Rusi. Poukázal na význam periodík Dušpastyr a Blahovistnyk.

doc. Ihor Lichtej, CSc.

Osobitne je možné uviesť, že problematike gréckokatolíckej cirkvi v kontexte emigrácie alebo jej vzťahu k židovskej otázke a holokaustu sa venovali dvaja referujúci, a to archi-vár Mgr. Peter Jambor z Gréckokatolíckeho arcibiskupstva v Prešove v príspevku *Otázka americkej emigrácie gréckokatolíckeho obyvateľstva Šarišského archidiakonátu v období biskupa Jána Vályiho (1883 – 1911) s dôrazom na záver 19. storočia*. Autor vychádzal z analýzy primárnej pramennej bázy, ktorú práve spracováva. Mgr. Gabriel Székely, PhD., z Inštitútu politológie FF PU v Prešove prezentoval tému *Gréckokatolícka cirkev a Židia v Slovenskej republike (1939 – 1945): o problematických otázkach záchrany Židov počas holokaustu*, pričom nadviazal na výskum cirkevného historika Petra Borzu či Evy Fogelmanovej a vychádzal aj zo svojej dizertačnej práce. V príspevku poukázal na základné determinanty a východiská aktívnej pomoci Židom, ako aj jednotlivé formy záchrany Židov zo strany hierarchov gréckokatolíckej cirkvi.

Tretí blok rokovania bol venovaný predstaveniu pramennej bázy k výskumu cirkvi, duchovnej a knižnej kultúry cez jednotlivé písomné pramene ako napríklad cyrilské rukopisy, schematizmy, vizitácie, ale aj tlače, medzi ktoré patria relevantné kalendáre či modlitebné knihy. Tu možno uviesť zaujímavý referát historika doc.

Účastníci počas diskusie

Účastníci podujatia

Mgr. Jána Adama, PhD., z Inštitútu histórie FF PU v Prešove *Mušabucčerkotki: obrázok z knižnej a duchovnej kultúry keresturských gréckokatolíkov* spojený aj s jazykovedným exkurzom alebo analytický príspevok *Farnosť Kamienska vo svetle kanonickej vizitácie z roku 1880* od doktorandky Mgr. Márie Bjalončíkovej. Mgr. Lívia Kurucová, PhD., a Mgr. Katarína Pekařová, PhD., z Univerzitetnej knižnice (UK) v Bratislave sa venovali predstaveniu kalendárov určených gréckokatolíckym veriacim, ktoré sa evidujú v Bibliografii slovenských a inorečových kalendárov za roky 1701 – 1965. Závbery zhrnuli v referáte pod názvom *Kalendáre pre gréckokatolícke obyvateľstvo v kultúrnych a duchovných dejinách Slovenska*. Na ich vystúpenie nadviazala Mgr. Lucia Nĕmcová, PhD., z ŠVK v Prešove a predstavila po obsahovej, provenienčnej i grafickej stránke zachované *Modlitebné knihy v historickom fonde Štátnej vedeckej knižnice v Prešove*. V kontexte mapovania, evidovania, spracovávanía a sprístupňovania pamiatok kultúrneho dedičstva – v zmysle cirkevných knižníc možno spomenúť referát z praxe, a to od Mgr. Janky Cabadaovej zo Slovenskej národnej knižnice v Martine (SNK) pod názvom *Pasportizácia starých tlačí Gréckokatolíckej cirkvi*, v ktorom poukázala nielen na stav v minulosti, ale aj na skutkový stav a iniciatívy zo strany SNK.

Posledný blok referátov sa obsahovo zameril na predstavenie zaujímavých či unikátnych jednotlivín, diel osobností alebo samotné osobnosti v kontexte nastolenej problematiky. Tu možno spomenúť referát knihovníka ThLic. Michala Glevaňáka z UK v Prešove, ktorý analyzoval prácu *Limónár (Лимонаръ) – Duchovná lúka alebo Sinajský paterik a jeho prvé slovanské vydanie v knižnom fonde „Bibliothecae Kovancsiano-Dioecesane“ v Prešove*. Za ŠVK v Prešove zaznel aj referát Mgr. Gabriely Oľšavskej, ktorý vznikol v spolupráci s Mgr. Marcelou Domenovou, PhD., a to o unikátnom zachovanom katalógu kníh z pozostalosti biskupa G. Tarkoviča pod názvom *„Cathalogus Librorum“ Gregora Tarkoviča z roku 1841*. M. Domenová (IH FF PU) sa v osobitnom príspevku venovala aj predstaveniu *Diela Alexandra Duchnoviča – sonda k zachovaným rukopisným a knižným pamiatkam*. Išlo o diela, ktoré sa zachovali v historických knižniciach mesta Prešov. Z Inštitútu slovakistiky a mediálnych štúdií FF PU v Prešove zaznel o. i. referát od doc. PhDr. Marty Germuškovej, CSc., *Jozef Tóth – významná literárna a duchovná osobnosť* a od PaedDr. Martiny Petrikovej, PhD., príspevok pod názvom *Slovenskí veršovci I. Bohuslava Tablica v kontexte literatúry pre deti*.

Každý blok referátov bol ukončený podnetnou a konštruktívnou diskusiou. Referáty, ktoré zazneli na prezentovanej vedeckej konferencii, budú zaradené do jedného z recenzovaných zborníkov, ktoré plánuje vydať ŠVK v Prešove v roku 2019.

Erasmus+ mobilita, prednáška Anny Habánovej, Ph. D, M. A.

Prešov, 17. október 2018

Peter KOVAL

*dr. Habánová počas prednášky.
Foto P. Koval*

V polovici októbra 2018 sa na Inštitúte histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (IH FF PU) v Prešove zrealizovala jedna z ďalších už tradičných Erasmus+ prednášok zahraničného hosťa. Tentoraz našu pôdu navštívila dr. Anna Habánová z Technickej univerzity v Liberci.

Katedra histórie práve z tejto univerzity udržiava nadštandardné vzťahy s IH FF PU. Dôkazom toho sú aj Erasmus+ mobility, keď ako do Liberca už viackrát vycestovali prešovskí historickí pracovníci, tak aj Prešov privítal viacerých libereckých historikov (doc. Pažout, dr. Portmann-Lozoviuková, dr. Svoboda).

Dr. Habánová je českou historičkou zaoberajúcou sa dejinami umenia a kultúry hlavne v prvej polovici 20. storočia. Popri práci na katedre histórie pôsobí tiež ako kurátorka zbierok

Oblastnej galérie v Liberci. Jadro svojej prednášky, určenej pre študentov dejepisu učiteľského smeru, zamerala na vykreslenie situácie v oblasti výtvarného umenia po skončení prvej svetovej vojny, no začiatok prezentácie bol venovaný dejinným súvislostiam z druhej polovice 19. storočia, keď sa v rakúskej časti monarchie po skončení Bachovho absolutizmu vytvoril priestor pre slobodnejšiu spolkovú činnosť. Práve v tomto čase zaznamenávame nárast počtu umeleckých spolkov. Tie slúžili na podporu umelcov (Kunsverein für Böhmen) či k ich vzájomnej komunikácii (napr. spolok Künstlerverein). Následne dr. Habánová venovala pozornosť predovšetkým nemecky hovoriacim výtvarným umelcom z Čiech, Moravy a Sliezska. Vysvetlila, koho k tejto skupine zaraďujeme a kto sa doposiaľ tejto problematike venoval. Pre týchto výtvarníkov z nemeckého kultúrneho prostredia znamenal štátny prevrat veľký profesionálny medzník. Prakticky zo dňa na deň napr. klesol dopyt po ich výtvarných dielach v zahraničí. Tradiční kupujúci, hlavne z Mníchova či Viedne, stratili záujem o umelcov z novovytvorenej Československej republiky aj napriek faktu, že išlo o pronemecky orientované osobnosti. Nacionálny faktor v tomto zohral významnú úlohu a poznačil nielen ich tvorbu, ale predovšetkým propagáciu ich diel.

Prednáška dr. Habánovej z Liberca opäť potvrdila, že Erasmus+ mobility učiteľov majú význam a sú zaujímavým spestrením výučby pre domácich študentov. Zároveň sa môžu chápať ako dobrá pozvánka pre študentské mobility. Sme radi, že aj na základe týchto stretnutí sa študenti odboru dejepis v kombinácii s odborom história aj tento akademický rok rozhodli pre mobilitu v zahraničí.

IV. medzinárodná vedecká konferencia z cyklu „W kręgu rodziny epok dawnych – rytmy życia, rytmy codzienności – przemoc“

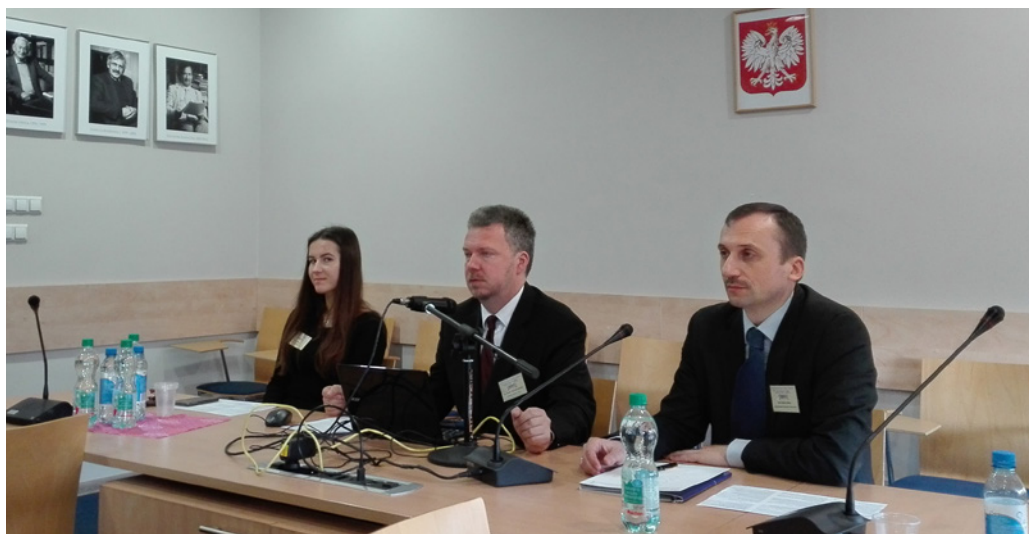
Krakov, 17. – 18. október 2018

Marcela DOMENOVÁ

Inštitút histórie a archívnickva Pedagogickej univerzity v Krakove (Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie) usporiadal na svojej pôde v termíne 17. – 18. októbra 2018 vedeckú konferenciu, ktorej hlavnou témou bolo násilie (przemoc). Išlo už o štvrté podujatie v rámci cyklu V rodinnom kruhu starých epoch – rytmy života, rytmy každodennosti – násilie (*W kręgu rodziny epok dawnych – rytmy życia, rytmy codzienności – Przemoc*).

Do programu dvojdňového rokovania bolo zaradených celkovo 37 referátov od historikov, archivárov, archeológov, múzejníkov či knihovníkov z Poľska, Ukrajiny, Litvy, Čiech a Slovenska.

Medzi hlavné, nosné referáty v úvodnom spoločnom bloku organizátori zaradili päť príspevkov. Išlo o referát prof. dr hab. Jerzyho Rajmana z Pedagogickej univerzity v Krakove s poetickým názvom (*„Zbrodniczo, sam, osobiście“ – Piast przeciwko osobie Piasta*). Regina Trimoniene zo Szalwelskej univerzity v Szawlach predstavila problematiku mučenia a týrania – jeho rôzne formy prostredníctvom podoby súdnicstva a šľachtického práva (*„Różnymi katowniami mękam i przy wykonanych bezbożnych tyraniach groźąc“ – prawosilnego jako model szlacheckiego społeczeństwa*). Dr hab. Natalia Starczenko z Inštitútu ukrajinskej archeológie a prameňoznalectva v Kyjeve sa venovala problematike rodinného násillia v ranonovovekom šľachtickom prostredí (*O przemocy małżeńskiej w rodzinie szlacheckiej w czesnonowożytnej. W poszukiwaniu*

Predsedníctvo konferencie. Foto: M. Domenová

Foto: M. Domenová

normy). Dr hab. Piotr Oczko z Jagelovskej univerzity v Krakove sa venoval téme strachu a smrti, prenasledovaniu v kontexte výskumu sexuálnych menšín (*Strach, smutek i śmierć. Prześladowania i pogromy mniejszości seksualnych w Republice Zjednoczonych Prowincji*). Prof. Marian Mudryj z Národnej univerzity Ivana Franka vo Lvove poukázal na ukrajinskú historickú didaktiku a výskum násilia a zločinu (*Współczesna ukraińska dydaktyka historyczna wobec kwestii przemocy i zbrodni*). Po príspevkoch bola radená diskusia.

Následne bol program rokovania prvého dňa rozdelený do dvoch paralelných sekcií. Tie sa tematicky viazali na široko definovanú problematiku násilia v kontexte riešenia vzťahov či už na úrovni jednotlivcov, rodín, komunít, cechov, miest a mešťanov, šľachticov, rehoľníkov, aj v zmysle páchania násilia, deliktov a prečinov,

Účastníci konferencie. Foto: M. Domenová

kriminality v istom časovom a spoločenskom rámci, ale aj v čase vojnových konfliktov. Možno z nich uviesť niekoľko, ktoré zazneli zo strany pozývajúcej, partnerskej inštitúcie. Dr Dorota Żurek z Pedagogickej univerzity v Krakove sa venovala prezentovaniu parciálneho výskumu násilia páchanom na ženách a ženami na základe súdnych kníh v období neskorého stredoveku (*Kobiety i przemoc w świetle ksiąg sądowych małych miast województwa krakowskiego w późnym średniowieczu*), Dr. Anna Penkała analyzovala zápisy z krakovských spisov z obdobia 18. storočia vo veci násilia spáchanom v manželstvách šľachty (*Przemoc w małżeństwach szlacheckich – analiza zjawiska w oparciu o akta z osiemnastowiecznych krakowskich ksiąg grodzkich*). Hoci v rámci konferencie dominovali príspevky z obdobia novoveku, niekoľko príspevkov sa týkalo aj 20. storočia. Možno tu uviesť Dr. Marianu Baidak z Národnej univerzity Ivana Franka vo Lvove, ktorá sa venovala prvej svetovej vojne v Haliči a ženám ako obetiam a účastníckam násilia („*Milczące*” *doświadczenia I wojny światowej w Galicji Wschodniej: kobiety jako ofiary i uczestniczki przemocy*). Mgr. Natalia Gabryś-Klusz z krakovskej Pedagogickej univerzity sledovala poľsko-české vzťahy v Tešínskom Sliezsku z pohľadu rodiny (*Relacje polsko-czeskie na Śląsku Cieszyńskim w latach 1919 – 1920. Przemoc i konflikt w perspektywie rodziny*).

Zo Slovenska boli do programu zaradené len dva referáty, a to od doc. PaedDr. Patrika Derfiňáka, PhD., z Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove (IH FF PU) *Násilie na prelome 19. a 20. storočia v záznamoch prešovskej mestskej polície*. V tomto príspevku poukázal na zaujímavé prípady doložené v prešovských prameňoch (najmä dobovej tlači) či už v podobe exhibicionizmu, drobných priestupkov a výtržností, ale aj doloženého násilia. Druhým referátom za IH FF PU bol príspevok Mgr. Marcely Domenovej, PhD. *Expositabellica: mestské hradby, obrana mesta Prešov v 16. storočí (vybrané okruhy v kontexte života mesta a uhorských dejín)*, v ktorom sa dominantne zaoberala otázkou funkcie mestských hradieb, otázkami výdavkov mesta na obranu a ochranu mesta na prelome stredoveku a novoveku v kontexte mocenských zápasov Ferdinanda I. Habsburského a Štefana Zápoľského, ale aj tureckého nebezpečenstva. Rokovanie v oboch sekciách bolo ukončené diskusiou. Následne bol pre účastníkov pripravený aj sprievodný program a recepcia.

Na druhý deň sa rokovanie viedlo len v jednej sekcii, resp. tzv. uzatváracom paneli, kde bolo zaradených osem referátov. Z nich možno spomenúť referát dr Agnieszky Słaby z hostiteľskej inštitúcie, ktorá sledovala tzv. emocionálne násilie v prostredí šľachty v saskom období poľských dejín (*Przemoc emocjonalna w środowisku szlachty czasów saskich*). Z českých kolegov na rokovaní vystúpil Dr. Jiří Wolf, ktorý pôsobí v Muzeu mesta Duchcova i Regionálnim muzeu v Tepliciach. Predmetom jeho bádania sa stalo meštianske prostredie, a to *Nasilí v soukromých měšťanských zápiscích z barokních Čech*.

Uvedenú medzinárodnú vedeckú konferenciu venovanú takej špecifickej a široko koncipovanej téme, akou je téma násilia, ktoré malo rôznu formu, podobu i následky a je doložiteľné či už súkromnom alebo verejnom živote vo všetkých dejinných obdobiach možno pre jej interdisciplinárne ladenie považovať za prínosnú. Z podujatia sa plánuje aj samostatný edičný výstup.

49. zasadnutie Česko-slovenskej/Slovensko-českej komisie historikov

Praha, 23. – 25. október 2018

Peter ŠVORC

Česko-slovenská/Slovensko-česká komisia historikov vstúpila v roku 2018 do 25. roku svojej existencie, a to v roku, v ktorom si česká a slovenská spoločnosť pripomínajú 100. výročie vzniku Československej republiky. Spomenuté výročie sa tak stalo ústrednou témou vedeckej časti zasadnutia komisie, ktoré sa konalo v Prahe.

Samotné zasadnutie komisie sa uskutočnilo na pôde Historického ústavu AV ČR. Na ňom zhodnotila plnenie prijatých uznesení zo svojho jarného zasadnutia v Martine a prerokovala organizačné otázky pripravovanej konferencie k okrúhlym výročiam v dejinách spoločného štátu Čechov a Slovákov.

*Členovia Česko-slovenskej komisie historikov na svojom zasadnutí.
Zľava: Jaroslav Pažout, Richard Pavlovič, Vojtech Čelko, Ján Němeček*

Česko-slovenská komisia historikov v roku 2018 prešla malou personálnou obmenou. Namiesto starších zakladajúcich členov – zo slovenskej strany PhDr. Ivan Kamenec, CSc., a z českej strany prof. PhDr. Vilém Prečan, CSc., ktorí sa zo zdravotných dôvodov vzdali členstva v komisii, pribudli noví členovia. Zo slovenskej strany je to doc. PhDr. Marek Syrný, PhD., z Fakulty politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, a z českej strany Mgr. Denisa Nečasová, PhD., z Historického ústavu Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne.

Na zasadnutí komisie zaznela potešiteľná informácia o zdigitalizovaní starších ročníkov Česko-slovenskej historickej ročenky, ktoré komisia chce v najbližšom čase

*Členovia Česko-slovenskej komisie historikov na svojom zasadnutí.
Zľava: Peter Švorc, Dušan Kováč, Zdeněk Doskočil, Roman Holec*

*Otvorenie konferencie Osmičkové roky v retrospektivě dějin – 1848, 1918, 1938, 1948, 1968.
Zľava referenti Ján Němeček, Roman Holec, Róbert Kvaček
a podpredseda Akadémie vied ČR Pavel Baran*

umiestniť na svoju webovú stránku, aby sa ročenky stali prístupnými širokému okruhu záujemcov o dejiny Československa. Po nej nasledovalo rokovanie o príprave a realizácii jarného zasadnutia komisie, ktoré by sa malo uskutočniť v Banskej Bystrici 24. – 26. apríla 2019, ale aj jesenného zasadnutia s dvoma zvažovanými alternatívami – Zlín a Brno 22. až 24. októbra 2019. Už tradične si komisia vypočula správu o seminári pre učiteľov dejepisu v Liberci. V roku 2018 sa konal už 28. ročník,

tento raz o česko-slovenských vzťahoch. Liberecký seminár a konferencia mladých historikov v Hradci Králové sú dve vedecko-didaktické podujatia, nad ktorými má Česko-slovenská komisia historikov odborný patronát, ktorým pomáha vo výbere tém, zabezpečení prednášok (Liberec) i pri hodnotení vystupujúcich mladých historikov (Hradec Králové).

Nasledujúci deň bol venovaný vedeckej konferencii s názvom *Osmičkové roky v retrospektívě dějin – 1848, 1918, 1938, 1948, 1968*. Konferencia sa konala v priestoroch predsedníctva Akadémie vied Českej republiky na Národní třídě 3. Na nej vystúpili prof. PhDr. Roman Holec, DrSc., s príspevkom *Reflexia revolúcie 1848/49 pri oslavách vzniku štátu na Slovensku*, prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc., ktorý hovoril o reflexii roku 1848 pri vzniku štátu v českej spoločnosti. Druhý blok vyplnili dva referáty, a to prof. PhDr. Jana Rychlíka, DrSc., s názvom *Rok 1918 optikou rokov 1938, 1948 a 1968*. Posledným referátom bol referát PhDr. Dušana Kováča, DrSc., *Rok 1918 optikou jubilejných rokov na Slovensku*.

Všetky štyri referáty sa sústredili na reflexiu kľúčových udalostí v českých a slovenských dejinách, okružle výročia ktoré si v tomto roku pripomíname, pravda v rôznych, no opäť medzníkových rokoch. Referenti ukázali, že významné zlomové udalosti v dejinách oboch našich národov vždy akosi silnejšie rezonovali v nasledujúcich obdobiach národných dejín s charakterom kľúčových medzníkov. Z referátov i diskusie vyplynulo, že hlavní aktéri týchto udalostí si vždy vybrali tie momenty i osobnosti z národných dejín, ktoré mohli a mali posilniť ich autoritu, ich konanie, a tiež to, že si uplynulé deje i osobnosti potom vo výklade, či propagande účelovo prispôbovali. A tak sa napr. Ľudovít Štúr ocitol ako historická opora nielen v zápase o vytvorenie spoločného česko-slovenského štátu počas prvej svetovej vojny, ale aj o vytvorenie slovenského štátu v roku 1939. Diskusia priniesla celý rad podnetov pre výskum i poznanie zdanlivo už dobre poznaných dejín a rozhodne bola prínosom pre všetkých účastníkov konferencie.

Za zmienku ešte stojí prezentácia novej monografie českého historika Jana Rychlíka – 1918 – rozpad *Rakouska-Uherska* a vznik Československa, ktorá vyšla vo vydavateľstve Vyšehrad v októbri tohto roku. Prezentácia sa konala v popoludňajších hodinách v kníhkupectve Academia na Václavskom námestí. V knihe autor prehľadovo priblížil udalosti v Rakúsko-Uhorsku, vedúce k jeho rozpadu. Svojim obsahom nepochybne zorientuje čitateľa v neraz zložitých a zauzlených udalostiach roku 1918.

Počas zasadnutia Česko-slovenskej komisie historikov finišovala úprava vonkajších priestorov pri zrekonštruovanej budove Národného múzea v Prahe, ktoré bolo slávnostne otvorené o dva dni neskôr – 27. októbra 2018, v predvečer 100-tého výročia vzniku Československej republiky.

Slovensko pri zrode Česko-Slovenska

Martin, 30. október 2018

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Pri príležitosti celoštátnych osláv 100. výročia vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov v Martine pripravil Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied (ÚPV SAV) v Bratislave v spolupráci so Žilinským samosprávnym krajom, mestom Martin, Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu SR a Ministerstvom kultúry SR vedeckú konferenciu venovanú tejto významnej udalosti pod názvom *Slovensko pri zrode Česko-Slovenska*.

Slávnostnú atmosféru v úvode vytvorilo literárne pásmo pod názvom *Od monarchie k spoločnému štátu*. Účastníkov privítal v zastúpení hlavného organizátora ÚPV SAV PhDr. Miroslav Pekník, CSc., ktorý následne vystúpil s príspevkom pod názvom *Slovenská politika pred rokom 1918*. Priblížil hlavné tendencie slovenskej politiky v širších celouhorských podmienkach a poukázal na to, že už v predvojnovom období existovali v slovenskej politike viaceré politické alternatívy, ktoré mali zabezpečiť lepšie postavenie Slovákov v monarchii. Patrili k nim Vajanského slaviano-filská orientácia, pasívne očakávajúca pomoc od Ruska, spolupráca nemaďarských národností v Uhorsku a česko-slovenská vzájomnosť. Krátko pred prvou svetovou vojnou sa na slovenskej politickej scéne objavila aj tzv. belvedérska politika Milana Hodžu, spájaná s osobou následníka habsburského trónu Františka Ferdinanda d'Este. Každá zo slovenských politických alternatív mala svojich horlivých stúpencom, ale aj odporcov. Práve česko-slovenská vzájomnosť a spolupráca sa v období prvej svetovej vojny ukázala ako najprechodnejšia a najviac reálna.

Na jeho vystúpenie obsahovo nadviazala doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD., z Inštitútu histórie FF PU v Prešove. V referáte pod názvom *Podiel Československej jednoty na rozvoji česko-slovenskej vzájomnosti pred prvou svetovou vojnou* sa venovala zhodnoteniu česko-slovenských vzťahov pred prvou svetovou vojnou s akcentom na činnosť slovakofilského a národnoobraného spolku v Prahe Československá jednota. Zdôraznila, že jeho význam spočíval najmä v tom, že kým v predchádzajúcom období sa česko-slovenské vzťahy vyvíjali na personálnej báze a sporadicky, vznikom spolku nadobudli organizovaný charakter a inštitucionálnu podobu. Spolok svojím pôsobením posunul vývoj vzťahov na vyššiu úroveň, pričom sa o rozvoj spolupráce najmä v kultúrno-osvetovej oblasti a rozšíril ju aj na hospodársku a politickú sféru, aj keď oficiálne vystupoval ako spolok nepolitický. Z ním organizovaných podujatí možno za najzávažnejšie označiť pravidelné stretnutia Čechov a Slovákov v rokoch 1908 – 1913 v Luhačoviciach. Aktivity Československej jednoty a najmä ňou organizované luhačovické stretnutia patrili k tým činom, ktoré pripravovali pôdu nielen pre vznik Československa, ale vytvorili aj pôdu na to, aby verejný program spoločného štátu akceptovala.

Do obdobia prvej svetovej vojny prešiel PhDr. Ferdinand Vrabel z ÚPV SAV v Bratislave, ktorý upriamil pozornosť na česko-slovenské légie. Vo vystúpení pod názvom *Podiel Slovákov v československých légiách a ich boj za spoločný štát Čechov a Slo-*

*Martin, budova Tatrabanky v deň osláv 100. výročia prijatia Deklarácie slovenského národa.
Foto: Nadežda Jurčišinová*

vákov sa zaoberal pôsobením légii v Rusku, Francúzsku a Taliansku. Priblížil ich život, bojové aktivity a najmä ich významný podiel na vzniku spoločného štátu. S regionálnou problematikou z vojnového obdobia sa prezentoval Mgr. Tomáš Adamčík, PhD., z Kysuckého múzea v Čadci. Hovoril na tému *Turiec a Slovenská národná rada v období prevratu*. Významným dokumentom, ktorým sa Slováci prihlásili k myšlienke spoločného štátu s Čechmi bola Martinská deklarácia, ktorá bola prijatá v Turčianskom sv. Martine 30. októbra 1918. Na ňu upriamil pozornosť vo vystúpení doc. PaedDr. Miloš Kvokačka, CSc., z Martina v príspevku *K problematike dokumentácie Martinskej deklarácie*. O priebehu prevratu v roku 1918 na hornom Považí hovoril MVDr. Miloš Jesenský, PhD., z Kysuckého múzea v Čadci. S podnetným a zaujímavým referátom pod názvom *Rok 1918: Prevrat, reforma, revolúcia? Principiálne rozdiely medzi Predlitavskom a Zalitavskom* sa prezentoval doc. PhDr. Vladimír Goněc, DrSc., z ÚPV SAV Bratislava. Popísal rozdielne podmienky pre rozvoj národného života Čechov vo všetkých oblastiach života v Predlitavsku a Slovákov v Uhorsku. Hlbšie nad otázkami vzniku spoločného štátu z hľadiska politiky sa zamýšľal PhDr. Peter Zelenák, CSc., z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského (UK) v Bratislave v príspevku pod názvom *Vznik Česko-Slovenska a koncepcia slovenskej politiky v novom štáte*. So záverečným referátom pod názvom *Genéza slovensko-českých vzťahov – kontinuita a diskontinuita* vystúpil prof. PhDr. Jozef Lysý, CSc., z Pedagogickej fakulty UK v Bratislave. V bohatej diskusii, ktorú rečníci vyvolali svojimi príspevkami sa mohli prítomní dozvedieť mnoho zaujímavých, menej známych i neznámych faktov

a udalostí, ktoré sa so vznikom Česko-Slovenska spájajú a tak si obohatiť vedomosti o tejto významnej udalosti v našich dejinách.

Pre obyvateľov centra Turca a účastníkov osláv vzniku ČSR a prijatia Martinkej deklarácie bola nezabudnuteľným zážitkom možnosť vypočuť si slávnostné príhovory na námestí v Martine prezidenta SR Andreja Kisku a prezidenta Českej republiky Miloša Zemana, ale aj prítomnosť ďalších dvoch predchádzajúcich prezidentov SR Rudolfa Schustera a Ivana Gašparoviča.

Rusíni a Československo (1918 – 1938). Vedecká konferencia k 100. výročiu vzniku ČSR

Prešov, 15. november 2018

Peter KOVAL

Rok 2018 bol hneď na niekoľkých vedeckých fórach venovaný pripomenutiu viacerých „osmičkových“ medzníkov v dejinách nášho územia. Asi najvýraznejším míľnikom s osmičkou na konci je vznik Československa 28. októbra 1918.

ČSR sa konštituovala ako štát s viacerými národnostnými menšinami, ktorým boli poskytnuté početné slobody a možnosti realizovania. Československo tak v tomto smere patrilo medzi najdemokratickejšie európske štáty. Novovytvorená republika bola okrem českých krajín, Moravy a Slovenska rozšírená aj o územie Podkarpatskej Rusi. Práve na túto geografickú oblasť a jej dejinný vývoj sa zamerali účastníci medzinárodného stretnutia v Prešove. Organizátorom podujatia boli Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (IH FF PU) v Prešove a Okrúhly stôl Rusínov. Referáty na konferencii prezentovali siedmi odborníci na danú problematiku z troch európskych krajín – Slovenska, Česka a Ukrajiny.

Prof. Peter Švorc počas prednášky

Úvod konferencie patrilo príhovoru riaditeľa hostujúcej organizácie IH FF PU doc. PaedDr. Patrikovi Derfiňákovi, PhD. Zdôraznil v ňom, že výskum dejín národnostných menšín na pôde prešovského historického pracoviska má dlhšiu tradíciu a vyjadril vieru, že aj toto vedecké stretnutie bude akýmsi ďalším kameňom do poznania života Rusínov a etnických skupín v rámci Československa. Ing. Ján Lipinský, ako predseda Okrúhleho stola Rusínov Slovenska, vyjadril poďakovanie spoluorganizátorom z Prešova a osobitne aj odbornému garantovi, ktorým na tomto podujatí bol prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Moderátor prvého bloku doc. PhDr. Alexander Duleba, CSc., otvoril rokovanie konferencie s nádejou, že prinesie opäť ďalšie doplňujúce pohľady na dejinnú etapu ČSR a hneď v úvode položil referujúcemu Petrovi Švorcovi tri otázky: Čo rozhodlo, že sa Podkarpatská Rus stala súčasťou Československa?; Existovali pre ňu aj iné štát-

no-politické alternatívy; Aké boli hlavné rozdiely v postojoch predstaviteľov Rusínov doma a v zahraničí. P. Švorc je na domácej slovenskej, ale i zahraničnej historickej pôde známy svojím angažovaním sa v tejto problematike a témou nazvanou Uhorskí Rusíni a ich cesta do ČSR zodpovedal na moderátorove otázky. Zdôraznil, že málopočetná menšina Rusínov v Uhorsku len ťažko mohla výraznejšie ovplyvniť svoj osud. Ešte do prvej svetovej vojny nemala ujasnenú svoju budúcnosť. V priebehu vojny v domácich politických kruhoch a v rámci

Ing. Ján Lipinský zo Združenia inteligencie Rusínov pri otvorení konferencie

skupín emigrantov v zahraničí v USA vzniklo viacero koncepcií, pričom alternatíva pričlenenia Podkarpatskej Rusi k ČSR bola až tou poslednou. Host, ukrajinský historik Igor Lichtej zmapoval hektické obdobie rokov 1919 – 1920, keď už pričlenená Podkarpatská Rus bola rozdelená na dve časti kontrolované československým a rumunským vojskom. Prítomným odprezentoval hlavne reakcie obyvateľstva na prítomnosť rumunskej armády. Z archívnych dokumentov je možné vyčítať predovšetkým sťažnosti na správanie sa vojakov súvisiace s necitlivým zaobchádzaním, habaním potravín pre vlastnú spotrebu a pod. David Hubený, vedecký pracovník Národného archívu Českej republiky v Prahe, nazval svoj príspevok K vojensko-bezpečnostným otázkam Podkarpatskej Rusi v medzivojnovom období. Zdôraznil v ňom, že práve silové zložky (vojaci, četníctvo, finančná stráž a polícia) rozhodovali, či a ako sa podarí vytvoriť ČSR, ako sa začlenia do nej jednotlivé geografické územia. Československá armáda musela hneď na začiatku republiky presadiť svoju existenciu, eliminovať nemecké provincie vytvorené na jeseň 1918 a presadiť sa na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Nie všetky jednotky československej brannej moci boli na začiatku hneď bojaschopné a ich neskúsenosť sa napr. ukázala pri vojenskom konflikte s Maďarskom v lete 1919. Od roku 1920 však dochádzalo k progresu spôsobenom unifikačiou vojenských jednotiek. Veľmi vážnou úlohou armády na Podkarpatskej Rusi okrem zabezpečenia verejného poriadku bola aj edukácia. Veľký počet brancov bolo nevzdelaných a práve československá armáda realizovala kurzy pre analfabetov. V diskusii dr. Hubený reagoval, že v dôstojníckom zbore armády ČSR sa spomedzi rusínskeho etnika presadilo niekoľko jedincov, ale len na úrovni nižšieho velenia (čata, rota).

Druhý blok pod moderátorskou taktovkou prof. P. Švorca, otvoril Juraj Žadanský zaujímavou témou o hospodárskych pomeroch na Podkarpatskej Rusi v medzivojnovom období. Najvýhodnejšia časť ČSR bola zaostalým územím s narušenými obchodnými trhmi nasmerovanými pred vojnou hlavne do Maďarska. Napriek

tomu, že Podkarpatská Rus uchovávala tradície železiarstva, drevársko-chemického priemyslu, potravinárskeho priemyslu (pivovarníctvo, liehovarníctvo), ťažby soli či poľnohospodárstva (pastierstva – rozsiahle pastviny na Poloninách boli preslávené napr. výrobou syra) v rokoch 1919 – 1932 vykazovala pasívny hospodársky výsledok. Príjmy z hospodárskej činnosti tvorili približne jeden a pol miliardy korún, no výdavky boli takmer dvojnásobné. ČSR tak bola nútená neustále prispievať nemalými čiastkami na jej rozvoj. Hlavným problémom bol fakt, že prioritou štátu bola inovácia a budovanie škôl, nemocníc, cestnej siete a podpora rozvoja hospodárskej činnosti bola až na ďalšom mieste. Stanislav Konečný sa na konferencii predstavil referátom venovaným problematike nacionálnosti rusínskeho obyvateľstva v Československu. Jeho príspevok ukázal, že otázka národnej identity na Podkarpatskej Rusi v medzivojnovom období bola veľmi komplikovaná. Dlhé obdobie pred prvou svetovou vojnou medzi obyvateľstvom tohto územia prevládala nábožensko-kultúrna identita nad národnou. Miestna inteligencia reprezentovaná najmä grécko-katolíckym duchovenstvom si tento fakt uvedomila najskôr a prevládla u nej uhro-ruská identita – príslušnosť k Uhorsku. Časť inteligencie sa postavila na pozície tzv. ruskej identity, teda považovali Rusínov za časť veľkého ruského národa. Tretia skupina stála na pozícii ukrajinskej (maloruskej) identity, chápala Rusínov ako súčasť ukrajinského národa. Posledná skupina sa prezentovala karpatoruskou (rusínskou) identitou a považovala Rusínov za samostatnú vetvu východných Slovanov. Asi najznámejším predstaviteľom tohto smeru bol biskup Peter Pavol Gojdič. Československá politika hlavne v 20. rokoch 20. storočia cielene podporovala ukrajinský smer. Po druhej svetovej vojne sa ČSR obnovila už v iných hraniciach. Problematike Rusínov, resp. Ukrajincov žijúcich na Slovensku a ich aktivitám na konci vojny sa na

Účastníci konferencie. Foto: Michal Falat

vedeckom podujatí venoval Marián Gajdoš. Nakoľko sa toto etnikum aktívne zapájalo do odbojovej činnosti, tak malo možnosť uplatňovať si svoje občianske práva. Už počas Slovenského národného povstania bola ČSR vyhlásená ako štát rovnoprávných národov Čechov, Slovákov, Podkarpatoruských Ukrajincov a uvažovalo sa o akejsi trojfederácii, preto strata územia v prospech ZSSR prekvapila slovenskú i českú politickú reprezentáciu. V závere vojny prebiehali medzi rusínsko-ukrajinskými reprezentantmi mohutné agitácie za pripojenie k Zakarpatskej Ukrajine a objavili sa aj predstavy o pripojenie prešovskej Ukrajiny tzv. Prjaševčiny spolu s haličskou Lemkovščinou k Zakarpatskej Ukrajine. Slovenská národná rada (SNR) uznala vytvorenú Ukrajinskú národnú radu Prjaševčiny za vrcholnú predstaviteľku Ukrajincov na Slovensku. Tá v Memorande z apríla 1945 vyjadrila súhlas s Košickým vládnym programom a so zastúpením v SNR. Memorandum sa nakoniec stalo základnou platformou pre riešenie ukrajinskej otázky v Československu v rokoch 1945 – 1948 a eliminovalo nálady Ukrajincov za pripojenie Prjaševčiny k ZSSR. Najmladší z účastníkov konferencie Michal Falat v záverečnom vystúpení medzinárodného stretnutia ponúkol svoj pohľad na slovenskú historiografiu o dejinách Podkarpatskej Rusi po roku 1989. Svoju pozornosť sústredil len na tie publikácie, ktoré sa explicitne venovali dejinnému úseku Podkarpatskej Rusi ako súčasť ČSR.

V plodnej diskusii vystúpili viacerí hostia a potvrdili fakt, že dejiny Podkarpatskej Rusi a Rusínov v rámci medzivojnovej ČSR sú neustále živou historickou témou.

Večery s históriou

Prešov, 4. december 2018

Michal FALAT

Medzi pravidelné podujatia, ktoré organizuje Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (IH FF PU) v Prešove spolu s Historickou spoločnosťou kráľovského mesta Prešov, patria *Večery s históriou*, na ktorých vystupujú ako hostia poprední domáci, ale aj zahraniční historici. Tentoraz zavítal na pôdu IH FF univerzitný pedagóg a vedecký pracovník Slovenskej akadémie vied (dnes tiež vedúci pracovník oddelenia histórie jej Spoločenskovedného ústavu v Košiciach) prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc. Jeho vedecko-výskumná činnosť je rozsiahla. Napriek tomu by sme ju mohli vymedziť na slovenské dejiny 20. storočia, najmä na problematiku maďarskej menšiny a problematiku občianskych politických strán na Slovensku po roku 1945.

Prednášku otvoril prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., a v stručnosti predstavil vedecko-pedagogické zameranie hosťa a následne mu odovzdal slovo. Profesor Šutaj sa zamerail na vzťah Parížskej konferencie k maďarskej menšine v Československu, ale nezabudol ho zaradiť do širších súvislostí. V tejto súvislosti predstavil svoju monografiu, v ktorej sa venuje práve tejto problematike.

Najprv sa zamerail na popis zákulisných príprav konferencie a to tak československej, ako aj maďarskej diplomacie. Priblížil najmä odlišné postavenie, ale aj

Organizátori podujatia (zľava: Peter Koval, Patrik Derfiňák, Nadežda Jurčišimová, Peter Švorc - posledný zľava) s prof. Štefanom Šutajom (štvtý zľava). Foto: Michal Falat

ciele reprezentantov „súperiacich“ strán. Zatiaľ čo maďarskí diplomati akcentovali demokratické ideály – nevedomujúc si však historickú tradíciu a s ňou spojené problémy, ktoré bránili aplikovaniu týchto ideálov, a to najmä Trianonskej zmluvy – v československej diplomacii bol badať ústup od týchto hodnôt, zaiste aj pod vplyvom udalostí z Mníchova. Hlavným cieľom tak československej, ako aj maďarskej diplomacie však bolo získanie si dôvery víťazných mocností. Výsledkom konferencie v Paríži malo byť aj stanovenie štátnych hraníc, čo sa do istej miery stalo dominantnou otázkou pre obe strany. Československá politika sa niesla v znamení snáh o odsun obyvateľov neslovanských národností z krajiny, čo sa jej čiastočne podarilo. Naopak maďarská politika sa v duchu historickej tradície snažila o revíziu hraníc, prípadne aspoň o zaistenie občianskych práv pre Maďarov v susedných krajinách.

V ďalšej časti prednášky hosť priblížil problematiku repatriácie maďarského a slovenského obyvateľstva. Štefan Šutaj sa tu snažil objasniť ľudský faktor, pre ktorý na mierovej konferencii „nebolo miesta“, a to najmä pre vplyvy sovietskej politiky, čo sa prejavovalo aj počas konferencie. Tu však treba poznamenať, že ani západný tzv. „americko-britský“ prístup presadzovania demokracie za každú cenu, nie vždy dospel k naplneniu skutočných demokratických a ľudských ideálov, ktorými sa prezentovali. V tejto z obsahovej stránky najrozsiahlejšej časti prednášky vysvetlil publiku jednotnú formu mierových zmlúv a pokračoval rozborom jednotlivých paragrafov na príklade mierovej zmluvy s Maďarskom. Prirodzene prešiel aj k problematike československo-maďarských vzťahov po skončení konferencie a plneniu či neplneniu jednotlivých záväzkov.

V závere zhruba hodinovej prednášky poukázal aj na svoju snahu presvedčiť slovenskú historickú obec zmeniť oficiálny vžitý názov mierovej konferencie, v ktorom by nefigurovalo slovo „mierová“ a s úsmevom na tvári dodal, že jeho snaha sa zatiaľ nestretla s úspechom.

Štefan Šutaj pretavil dlhoročné skúsenosti z oblasti vedy a výučby na univerzite do zaujímavej prednášky, ktorú si vypočulo niekoľko desiatok študentov spolu s doktorandmi a pedagógmi IH FF. V závere sa poďakoval za možnosť zúčastniť sa takéhoto podujatia, keďže svoje vysokoškolské štúdium prežil práve na Pedagogickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika so sídlom v Prešove a vyjadril presvedčenie, že sa aj v budúcnosti aktívne zúčastní na vedeckom živote prešovského historického pracoviska.

Peter Popelka, Prešov, akryl, 70 x 100 cm, 2017

Peter Popelka, A. Warhol, akryl, 70 x 100 cm, 2017

Toto vydanie časopisu ilustrujeme reprodukciami výtvarných diel

Petra Popelku

Akademický maliar Peter Popelka sa narodil v Trnave. Po ukončení strednej školy umeleckého priemyslu v Bratislave študoval na Inštitúte umenia V. I. Surikova v Moskve.

Od roku 1983 pôsobil ako profesionálny výtvarník v Bratislave, ale aj ako grafický dizajnér, galerijník a vydavateľ. Vydal napr. monografie: Július Jakoby, 1994, Výtvarná moderna Slovenska, 1997 v spolupráci s vydavateľstvom Slovart, Barok, 1998 v spolupráci so Slovenskou národnou galériou, Alexander Ilečko, 1998 v spolupráci s Vydavateľstvom Tatran.

Od roku 2002 žije vo Vrútkach, kde sa spočiatku venoval aj galerijníctvu (Galéria Martiana v Martine), ale hlavne sa už len sústredil na maliariarsku tvorbu a to aj monumentálnu - maľba na stene v starej kotolni.

Vystavoval po celom Slovensku a v zahraničí. Jeho diela sú v zbierkach Slovenskej národnej galérie, ako aj v súkromných zbierkach na Slovensku a v zahraničí. Za svoju prácu má ocenenia ako doma, tak aj v zahraničí.

Od roku 2016 tvorí a vystavuje v Prešove, kde je členom skupiny umelcov a priateľov umenia v Galérii Átrium.

Pod jeho prepracovanými maliarskymi postupmi a kompozíciami sa zreteľne podpisuje silný myšlienkový kontext, v ktorom sa vždy slobodne pohyboval a pohybuje, ktorý programovo rozvíja a v súradniciach ktorého vytrvalo hľadá a nachádza nevyčerpatelne inšpiračné zdroje. Ide o kontext bytostnej zviazanosti s mikrokozmosom vlastného života, pričom Popelkov maliarsky svet sa rokmi pôsobivo mení na veličinu, v mene ktorej citlivo prehľbuje princípy vlastnej tvorby smerujúcej od pocitu, vnemu či javu k podstate, a naopak.

Tu niekde pramení príťažlivosť a životnosť jeho maľby, ktorú možno pokojne vnímať ako virtuózne farebný koncert, založený na osobitej, prepracovanej rukopisnej štruktúre diel.

Úryvok textu z katalógu k výstave v Martine, roku 2011, od Mgr. Petra Cabadaja:

Dielo Petra Popelku zaplňa neuchopiteľný tvorivý priestor medzi zvnútorňým sebauvzatím a naliehavou, živelnou výbušnosťou. Je krotké i divoké zároveň; v jedinom okamihu hlboko osobné aj nekompromisne angažované. Pri svojej ceste za umeleckým rozhrešením v odvážnych kreatívnych líniách opakovane pretvára samo seba. Dielo je plodom nepokojnej, náročnej mysle, ktorej estetická vzbura vyviera vo vzdialených, zaviatych kútoch zabúdajúcej zeme. Mysle, ktorá uprene hľadá na pohasínajúce lúče každodennosti a hovorí: „Znova do teba vnesiem svetlo.“

Svojim obrazom nedáva názvy, aby dal priestor v obraze aj divákovi a inšpiroval ho.

(Úryvok z pripravovanej knihy „Kolobeh popola“ od spoluautora textu Jakuba Tlolku.)

O AUTOROCH

BEM, Anna, Mgr. (annabem22@wp.pl)

Doktorantka histórii w Instytucie Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego

BIZOŇOVÁ, Monika, Mgr., PhD. (monika.bizonova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra stredovekých a ranonovovekých dejín

DOMENOVÁ, Marcela, Mgr., PhD. (marcela.domenova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra archívniectva a pomocných vied historických

DŽUJKO, Ján, PhDr., PhD. (jan.dzujko@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

DERFIŇÁK, Patrik, doc., PaedDr., PhD. (patrik.derfinak@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín, riaditeľ IH FF PU

FALAT, Michal, Mgr. (Michal.Falat@smail.unipo.sk)

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

FRANKOVÁ, Libuša, doc., PhDr., CSc. (libusa.frankova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

HEDMEG, Lukáš, Mgr. (Lukas.Hedmeg@smail.unipo.sk)

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

HORVÁTH, Juraj, Mgr. (durike.horvath@gmail.com)

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

JARINKOVIČ, Martin, Mgr., PhD. (martin.jarinkovic@vsmuzeum.sk)

Vedúci historického odboru Východoslovenského múzea v Košiciach

JURČIŠINOVÁ, Nadežda, doc., PhDr., PhD. (nadezda.jurcisinova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

KOTRUSOVÁ, Júlia, Mgr., PhD. (julia.kotrusova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra archívniectva a pomocných vied historických

KOVAL, Peter, PhDr., PhD. (peter.koval@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

KUŠNÍR, Jozef, JUDr., Mgr. (jozef.kusnir@tripolitana.sk)

Krajské múzeum Prešov

ONDRIA, Erik, Mgr. (Erik.Ondria@smail.unipo.sk)

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

ŠALKOVSKÝ, Peter, PhDr., DrSc. (nrausalk@savba.sk)

Vedúci pracovník, Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra

ŠVORC, Peter, prof., PhDr., CSc. (peter.svorc@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

Informácie pre autorov

Časopis *Dejiny. Internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity Prešove* vychádza od roku 2006 dvakrát ročne. Je evidovaný v najväčšej špeciálnej elektronickej databáze **EZB OPAC** riadenej **Staatsbibliothek Berlin**, na serveri **Deutsche Nationalbibliothek** a stránkach **Universitätsbibliothek Regensburg**, ako aj v databáze **Dalhousie Libraries** v jednej z popredných kanadských univerzít **Dalhousie University v Halifaxe** (Nové Škótsko, Kanada) a v celom rade ďalších univerzitných databáz na celom svete; má ISSN.

Príspevky v rubrikách *Štúdie, Ludia a doba, Študijné materiály* sú recenzované, pre knižnice na Slovensku uvádzané v kategórii ADF – Vedecké práce v domácich nekarentovaných časopisoch.

V prípade záujmu publikovať v jednom z čísel časopisu, v niektorej z uvedených rubriek, Vás prosíme poslať príspevky predsedovi redakčnej rady periodika prof. PhDr. Petrovi Švorcovi, CSc. (psvorc@unipo.sk), vždy do **20. 3.**, resp. **20. 9.** v uvedenom roku s dvadsaťriadkovým resumé v slovenskom, resp. v anglickom jazyku.

Pri spracovaní príspevkov žiadame uvádzať **poznámkový aparát pod čiarou** a poznámky spracovať podľa platnej bibliografickej normy, zodpovedajúcej medzinárodnému štandardu pre publikovanie dokumentov STN ISO 690 (priezvisko, plné meno, miesto vydania, vydavateľstvo, rok, strany; pri zborníku aj zostavovateľov; pri časopise ročník, rok, číslo, strany). Príspevok poslať v elektronickej podobe, prípadne fotografie, mapy, ilustrácie a pod. materiály preskenované (formát jpg; 300 dpi).

Information for contributors

Dejiny, an e-journal of the Institute of History of the Faculty of Arts of the University of Prešov in Prešov is issued twice per a year since 2006. It is registered in the biggest special electronic database **EZB OPAC** managed by **Staatsbibliothek Berlin**, on server of **Deutsche Nationalbibliothek** and on pages of **Universitätsbibliothek Regensburg**, as well as in database of **Dalhousie Libraries** in one of the most significant Canadian universities **Dalhousie University in Halifax** (Now Scotia, Canada); has ISSN.

The papers in sections *Scientific articles, People and time, Study materials* are reviewed; for libraries in Slovakia are in category ADF – Scientific papers in the Slovak non– current contents journals.

If you are interested in publication in our journal, in one of the above mentioned sections, please send your contributions to the chairman of the Editorial board, prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), until **March, 20**, or **September, 20** of the current year, with the 20-line resume in Slovak or English language.

At elaboration of the contributions, **the footnotes** and notes shall be specified in accordance with a valid bibliographic standard, corresponding with the international standard for documents publication STN ISO 690 (surname, full name, place of publication, publisher, year of publication, pages; while quoting the proceedings, the name of editor has to be given; in case of the journal, specify volume, year, number, pages). The contribution shall be sent in e-form; eventual photos, maps and illustrations and other materials shall be scanned (jpg format; 300 dpi).

Informationen für die Autoren

Die Zeitschrift *Dejiny. Internetzeitschrift des Instituts für Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Universität Prešov* erscheint seit dem Jahre 2006 zweimal jährlich. Sie wird in der grössten speziellen elektronischen Databasis **EZB OPAC** evidiert, die von der **Staatsbibliothek Berlin** geleitet wird, am Server **Deutsche Nationalbibliothek** und auf den Seiten der **Universitätsbibliothek Regensburg**, sowie auch in der Databasis **Dalhousie Libraries** in einer der führenden Universitäten in Kanada **Dalhousie University in Halifax** (Neues Schottland, Kanada); sie besitzt ISSN.

Die Beiträge in den Rubriken *Studien, Leute und Zeit, Studienmaterialien* werden rezensiert, für die Bibliotheken in der Slowakei in der Kategorie ADF-Wissenschaftliche Aufsätze in den einheimischen nichtcurrentierten Zeitschriften..

Im Falle des Interesses für die Veröffentlichung in einer der Nummern der Zeitschrift, in einer der angeführten Rubriken bitten wir Sie, die Beiträge dem Vorsitzenden des Redaktionsrats des Periodikums Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), immer bis zum **20. März**, bzw. **20. September** in dem angeführten Jahre mit der Zusammenfassung von 20 Zeilen in der slowakischen bzw. in der englischen Sprache zu versenden.

Bei der Verarbeitung der Beiträge verlangen wir **die Fussnoten** anzuführen und die Verarbeitung der Bemerkungen laut der gültigen bibliographischen Norm, entsprechend dem internationalen Standard fürs Publizieren der Dokumente STN ISO 690 (Vorname, vollständiger Name, Ort der Herausgabe, Verlag, Jahr, Seiten, beim Sammelband auch die Editoren, bei der Zeitschrift Jahrgang, Jahr, Nummer, Seiten). Der Beitrag ist in der elektronischen Form zu versenden, eventuell die Photographien, Karten, Illustrationen und ähnliche scannende Materialien (Format jpg, 300 dpi).

DEJINY

2/2018

Ročník / Volume XIII

internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts,
University of Prešov in Prešov
<http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-22018.html>

Sadzba / Typesetting
Ing. Stanislav Kurimai

Grafická úprava / Graphical layout
UNIVERSUM-EU, spol. s r. o.

© Vydáva
Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove,
vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
a Historická spoločnosť kráľovského mesta Prešov

© Issued by
Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov,
publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

ISSN 1337-0707

